

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Установа адукацыі
«Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт»

У. С. Філіпенка

ГІСТОРЫЯ НАВЕЙШАГА ЧАСУ

Вучэбна-метадычны комплекс
для студэнтаў спецыяльнасці 1-21 03 01 «Гісторыя»
гісторыка-філалагічнага факультэта

У дзвюх частках

Частка 1

Наваполацк

ПДУ

2012

УДК 94(4/7)"19"(075.8)
ББК 63.3(4/8)я73
Ф53

Рэкамендавана да выдання метадычнай камісіяй гісторыка-філалагічнага
факультэта ў якасці вучэбна-метадычнага комплексу
(пратакол № 6 ад 30.06.2011)

РЭЦЭНЗЕНТЫ:

д-р гіст. навук, праф., загадчык цэнтра гісторыі даіндустрыяльнага перыяду
ДНУ «Інстытут гісторыі НАН Беларусі» В. М. ЛЯЎКО;
канд. гіст. навук, дац. каф. айчыннай і ўсеагульнай гісторыі
УА «Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт» А. В. СУМКО

Філіпенка, У. С.

Ф53 Гісторыя навейшага часу : вучэб.-метадыч. комплекс для студэнтаў
спецыяльнасці 1-21 03 01 «Гісторыя». У 2 ч. Ч. 1 / У. С. Філіпенка. –
Наваполацк : ПДУ, 2012. – 268 с.
ISBN 978-985-531-302-2.

Змяшчае канспект лекцый па гісторыі навейшага часу перыяду 1918 – 1945 гг.,
тэматыку практычных заняткаў, спіс літаратуры для асноўнага і дадатковага вывучэння,
тэматыку кантрольных работ для студэнтаў-завочнікаў, прыкладныя пытанні для іспыту,
праграму курса гісторыі навейшага часу.

Прызначаны для студэнтаў спецыяльнасці 1-21 03 01 «Гісторыя» гісторыка-
філалагічнага факультэта.

ISBN 978-985-531-302-2 (Ч.1)
ISBN 978-985-531-301-5

УДК 94(4/7)"19" (075.8)
БК 63.3(4/8)я73

© Філіпенка У. С., 2012
© УА «Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт», 2012

УВОДЗІНЫ

«Гісторыя навейшага часу» – вучэбная дысцыпліна, якая вывучае гісторыю краін Еўропы і Паўночнай Амерыкі з 1918 г. і да нашых дзён. Курс навейшай гісторыі з’яўляецца адным з базавых у агульнанавуковым цыкле дысцыплін вучэбнага плану па спецыяльнасці «Гісторыя». Ён ахоплівае не толькі гісторыю асобных краін двух кантынентаў, але раскрывае цэласную карціну гістарычнага працэсу ў яго адзінстве і супярэчнасцях ад заканчэння Першай сусветнай вайны да пачатку XXI ст. Маштабнасць і інтэнсіўнасць сучасных сацыяльна-эканамічных, грамадска-палітычных, міжнародных і культурна-духоўных працэсаў, далейшае паглыбленне інтэграцыі ў іх Рэспублікі Беларусь, яе грамадзян і грамадства ў цэлым абумоўлівае асаблівую актуальнасць вывучэння гісторыі навейшага часу. Фарміраванне навуковых уяўленняў пра сацыяльна-палітычную гісторыю Еўропы і Паўночнай Амерыкі былі ў мінулым і застаюцца на сучасным этапе адной з найбольш складаных праблем вышэйшай гістарычнай адукацыі.

У вучэбна-метадычным комплексе «Гісторыя навейшага часу» разглядаюцца асноўныя пытанні гісторыі краін Еўропы і Паўночнай Амерыкі ў 1918 – 2010-х гг. Да сённяшняга дня па праблемах курса назапашаны каласальны гістарычны матэрыял. Праблемай з’яўляецца недастатковасць даступных на беларускай і рускай мове крыніц, манаграфічнай літаратуры, перыядычных выданняў, прысвечаных навейшай гісторыі. Яшчэ больш істотная адсутнасць на дадзены момант падручніку для вышэйшых навучальных устаноў па навейшай гісторыі заходняй цывілізацыі, няма адпаведнай хрэстаматыі, існуе відавочны недахоп метадычных публікацый. У педагагічнай практыцы, асабліва ў невялікіх правінцыяльных ВНУ, выкарыстоўваюцца пераважна расійскія і старыя савецкія падручнікі, якія і змест якіх за частую не дацягвае да сучаснага ўзроўню навуковых ведаў па праблемах навейшай гісторыі і не адпавядае праграмам, зацверджаным Міністэрствам Адукацыі Рэспублікі Беларусь.

Прапанаваны вучэбна-метадычны комплекс (ВМК) закліканы ў пэўнай ступені ліквідаваць існуючы ў навучальнай літаратуры прабел. Ён зарыентаваны як на забеспячэнне непасрэднага вучэбнага працэсу студэнтаў дзённага і завочнага навучання УА «Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт», гэтак і на спрыянне самастойнай рабоце студэнтаў.

Метадалагічны падмурак ВМК склалі элементы цывілізацыйнага, фармацыйнага і культуралагічнага падыходаў да вывучэння сусветна-гістарычнага працэсу. Ён змяшчае праграму курса гісторыі навейшага часу, спіс асноўнай і

дадатковай літаратуры па курсу, прыкладныя экзаменацыйныя пытанні, тэматыку кантрольных работ для студэнтаў-завочнікаў, лекцыйны курс па ўсіх тэмах праграмы і тэматыку семінарскіх заняткаў па курсу.

Галоўная мэта дадзенага ВМК, як і ўсяго курса – даць студэнтам-гісторыкам трывалыя веды пра гісторыю Заходняй цывілізацыі ў XX – XXI стст., неабходныя для фарміравання ў іх пачуцця адказнасці за будучае сваёй краіны і сусветнай супольнасці, а таксама для іх навуковай і педагагічнай дзейнасці па спецыяльнасці «Выкладчык гісторыі і сацыяльна-гуманітарных дысцыплін». У яго задачы ўваходзіць:

- садзейнічаць трываламу ўсведамленню значэння і месца гісторыі Заходняй цывілізацыі азначанага перыяду ў сусветна-гістарычным працэсе;
- паглыбіць веды пра асноўныя накірункі, тэндэнцыі і перспектывы развіцця Захаду ў эпоху навейшага часу,
- выявіць агульныя заканамернасці і логіку трансфармацыі індустрыяльнага грамадства і пераўтварэнне яго ў інфармацыйнае;
- раскрыць стадыяльную і рэгіянальную спецыфіку сацыяльна-эканамічных, грамадска- і міжнародна-палітычных падзей і працэсаў;
- паспрыяць развіццю гістарычнага мыслення ды інтэлектуальных здольнасцяў студэнтаў, фарміраванню сацыяльна-асобасных, акадэмічных і прафесійных кампетэнцый;
- выпрацаваць практычныя ўменні і навыкі, неабходныя для арыентацыі ў складаных падзеях і працэсах сучаснасці.

ПРАГРАМА КУРСА ГІСТОРЫІ НАВЕЙШАГА ЧАСУ

РАЗДЗЕЛ I. ГІСТОРЫЯ НАВЕЙШАГА ЧАСУ, 1918 – 1945 гг.

Тэма 1. Прадмет, задачы і праблемы курса гісторыі навейшага часу

Шматварыянтнасць інтэрпрэтацыі зместу навейшай гісторыі. Праблема спалучэння розных метадалагічных падыходаў – цывілізацыйнага, фармацыйнага, культуралагічнага ды інш. Перыядызацыя і галоўныя праблемы навейшай гісторыі.

Тэма 2. Міжнародныя адносіны ў першыя гады пасля заканчэння Першай сусветнай вайны (1918 – 1922 гг.)

Крушэнне імперый у Расіі, Аўстра-Венгрыі, Германіі, Турцыі. Парыжская мірная канферэнцыя. Версальская сістэма і яе супярэчнасці. Урэгуляванне адносін на Далёкім Усходзе і ў зоне Ціхага акіяна. Вашынгтонская канферэнцыя. Праблемы і супярэчнасці сістэмы пасляваеннага ўрэгулявання.

Тэма 3. Рабочы і дэмакратычны рух у міжваенны перыяд

Арганізацыйны раскол рабочага руху. Стварэнне Камуністычнага інтэрнацыяналу. Распрацоўка тактыкі адзінага рабочага фронту, яе сутнасць. Вынікі рэвалюцыйных падзей 1918 – 1923 гг. і Камінтэрн. Палітыка Камінтэрна ў перыяд стабілізацыі капіталізму, фарміраванне тактыкі «клас супраць класа». Дзейнасць Камінтэрна ва ўмовах сусветнага эканамічнага крызісу. VII кангрэс Камінтэрна. Спробы кансалідацыі рабочага руху супраць фашызму і вайны. Актывізацыя сектанцкай палітыкі Камінтэрна напярэдадні Другой сусветнай вайны. Рэпрэсіі супраць дзеячаў Камінтэрна і кампартый. Сацыял-дэмакратыя пасля Першай сусветнай вайны. Аднаўленне дзейнасці II Інтэрнацыяналу. Стварэнне II ½ Інтэрнацыяналу. Рабочы сацыялістычны інтэрнацыянал (РСІ), яго праграмныя ўстаноўкі. Сацыял-дэмакратыя і фашызм: абарона парламентарызму і буржуазнай дэмакратыі, супрацоўніцтва з антыфашысцкай часткай буржуазіі. Адносіны да кампартый. РСІ напярэдадні вайны. Трацкізм як плынь міжнароднага рабочага руху. Стварэнне IV Інтэрнацыяналу, яго мэта. Стан прафсаюзнага руху пасля Першай сусветнай вайны. Утварэнне Міжнароднай федэрацыі прафсаюзаў (Амстэрдамскага інтэрнацыянала прафсаюзаў), Міжнароднай канфедэрацыі хрысціянскіх прафсаюзаў, Чырвонага інтэрнацыянала прафсаюзаў (Прафінтэрна). Ажыўленне анарха-сіндыкалізму ў рабочым руху. Утварэнне і дзейнасць маладзёжных міжнародных арганізацый.

Тэма 4. Германія ў 1918 – 1923 гг.

Абвастрэнне сацыяльна-эканамічнага і палітычнага крызісу ў Германіі. Лістападаўская рэвалюцыя 1918 г. Заканчэнне рэвалюцыі, яе характар і значэнне. Станаўленне Веймарскай рэспублікі. Веймарская канстытуцыя. Версальскі мір. Перагрупоўка палітычных сіл. Путч Каппа – Лютвіца. Палітычная барацьба ў сярэдзіне 1920 – сярэдзіне 1921 гг. Германа-савецкія адносіны. Рапальскі дагавор. Рурскі канфлікт 1923 г. Далейшае паглыбленне эканамічнага крызісу. Восеньскія путчы 1923 г. Заканчэнне палітычнага крызісу 1923 г.

Тэма 5. Германія ў 1924 – 1932 гг.

Пачатак эры стабілізацыі. Роля замежнага капіталу ў эканоміцы краіны. «План Даўэса». Канцэнтрацыя і цэнтралізацыя банкаў і вытворчасці. Асаблівасці стабілізацыі капіталізму ў Германіі. Стабілізацыя буржуазна-парламенцкіх інстытутаў. Прэзідэнцкія выбары 1925 г. Папавенне ўрадавага курсу і рост сацыял-рэфармісцкіх настрояў. КПП і СДПГ ва ўмовах стабілізацыі. Сутнасць сацыял-дэмакратычных тэорый «арганізаванага капіталізму» і «гаспадарчай дэмакратыі». Радыкалізацыі палітычнай лініі КПП у 1928 г. Парламенцкія выбары 1928 г. Палітыка балансавання паміж

Захадам і Усходам. Умацаванне міжнародных пазіцый Германіі пасля Лаккарнскай канферэнцыі. Веймарская рэспубліка напярэдадні эканамічнага крызісу. Германія ва ўмовах сусветнага эканамічнага крызісу. Унутрыпалітычнае становішча Германіі напачатку крызісу. Парламенцкія выбары 1930 г. і палітыка ўраду Брунінга. Прэзідэнцкія выбары 1932 г. і іх вынікі. Ліпеньскія парламенцкія выбары 1932 г. Прыход да ўлады А. Гітлера.

Тэма 6. Германія ў час нацысцкай дыктатуры, 1933 – 1939 гг.

Мэта і задачы нацыстаў. Ліквідацыя дэмакратыі. Стварэнне механізма талітарнай дыктатуры. Эканамічная палітыка нацыстаў. Сацыяльныя мерапрыемствы. Знешняя палітыка гітлераўскай Германіі. Курс на развязванне вайны.

Тэма 7. Вялікабрытанія ў 1918 – 1929 гг.

Эканамічнае становішча Вялікабрытаніі пасля Першай сусветнай вайны, аслабленне яе пазіцый у свеце. Пачатак крызісу каланіяльнай імперыі. Ірландскае пытанне. Змены ў расстаноўцы палітычных сіл. Выбары 1918 г. Палітыка ўрада Д. Лойд-Джорджа. Сацыяльныя праблемы і сацыяльны канфлікт ў краіне. Барацьба Вялікабрытаніі за лідэрства ў Еўропе. Асаблівасці стабілізацыі ў Вялікабрытаніі, прычыны яе адставання па тэмпях эканамічнага развіцця ад іншых вядучых еўрапейскіх краін. Перагрупоўка палітычных сіл. Першы лейбарысцкі ўрад. Унутраная палітыка ўраду С. Болдуіна. Усеагульная забастоўка 1926 г. Закон 1927 г. аб адносінах у прамысловасці. Мандызм. Выбарчая рэформа 1928 г. Знешняя і каланіяльная палітыка Вялікабрытаніі ў перыяд стабілізацыі.

Тэма 8. Вялікабрытанія ў гады сусветнага эканамічнага крызісу 1929 – 1933 гг.

Характар і своеасаблівасці крызісу 1929 - 1933 гг. у Вялікабрытаніі. Другі лейбарысцкі ўрад і яго дзейнасць. Камісія Дж. Мэя і яе рэкамендацыі. Фарміраванне «Нацыянальнага ўрада», яго сацыяльна-эканамічная палітыка. Адмена залатога стандарту фунта стэрлінгаў, увядзенне пратэкцыянізму. Знешняя і каланіяльная палітыка Вялікабрытаніі ў перыяд сусветнага эканамічнага крызісу. Вестмінстэрскі статут. Імперская эканамічная канферэнцыя ў Атаве.

Тэма 9. Вялікабрытанія напярэдадні Другой сусветнай вайны

Эканамічнае развіццё Вялікабрытаніі. Унутраная палітыка Нацыянальнага ўрада. Крызіс брытанскай манархіі сярэдзіны 1930-х гг. Фашызм у Вялікабрытаніі. О. Мослі. Антыфашысцкі і рабочы рухі. Барацьба ў правячых колах Вялікабрытаніі вакол пытання аб адносінах да фашысцкай Германіі. Палітыка «неўмяшання» і «замірэння агрэсара» ўрада Н. Чэмберлена. Каланіяльная палітыка. Адносіны з Ірландыяй.

Тэма 10. Францыя ў 1918 – 1929 гг.

Вынікі Першай сусветнай вайны для Францыі. Расстаноўка палітычных сіл пасля Першай сусветнай вайны. Перамога нацыянальнага блока на парламенцкіх выбарах 1919 г., яго палітыка. Знешняя палітыка Францыі. Малая Антанта. Імкненне да гегемоніі ў Еўропе. Спецыфіка эканамічнай стабілізацыі ў Францыі. Ператварэнне Францыі ў індустрыяльна-аграрную краіну. Урады «Картэлю левых» і «Нацыянальнага яднання», іх палітыка. Знешняя палітыка Францыі ў перыяд стабілізацыі. Аслабленне пазіцый Францыі ў Еўропе. Францыя на Лакарнскай канферэнцыі. Каланіяльныя войны.

Тэма 11. Францыя ў 1929 – 1939 гг.

Асаблівасці сусветнага эканамічнага крызісу ў Францыі. Сацыяльна-эканамічныя праблемы і канфлікты. «Пазапартыйныя» кабінеты. Урад «Картэлю левых», яго палітыка. Далейшае паслабленне палітычнага ўплыву Францыі на міжнароднай арэне. Асаблівасці французскага фашызму, яго сацыяльная база, праграмныя ўстаноўкі, асноўныя арганізацыі. Спроба путчу ў лютым 1934 г. Стварэнне адзінага рабочага і шырокага Народнага фронту. Палітыка ўрада Народнага фронту. Знешняя палітыка Францыі напярэдадні Другой сусветнай вайны.

Тэма 12. Італія ў 1918 – 1922 гг.

Сацыяльна-эканамічныя і палітычныя вынікі Першай сусветнай вайны для Італіі. Ператварэнне Італіі з аграрнай у аграрна-індустрыяльную краіну. Удзел Італіі ў Парыжскай мірнай канферэнцыі. Вынікі Версальскіх пагадненняў для Італіі. Расстаноўка палітычных сіл пасля вайны. Рабочы рух. Барацьба плыняў у Сацыялістычнай партыі. Стварэнне Народнай партыі. Выбары 1919 г. «Чырвонае двухгоддзе». Стварэнне кампартыі. Нарастанне палітычнага крызісу ліберальна-буржуазнай дзяржавы. Зараджэнне і развіццё фашысцкага руху, яго сацыяльная база, трансфармацыя праграмных устаноў. Б. Мусаліні. Прыход фашыстаў да ўлады.

Тэма 13. Італія ў 1922 – 1929 гг.

Асаблівасці пачатковага этапу дзейнасці фашысцкага рэжыму. Эканамічны курс фашысцкага рэжыму. Асаблівасці дзяржаўнага рэгулявання эканомікі. Наростанне апазіцыі фашызму. «Крызіс Матэоці». Дзейнасць «Авенцінскага блоку». Кансалідацыя ўлады фашыстаў. Надзвычайныя законы 1926 г. і канчатковае афармленне таталітарнага фашысцкага рэжыму. Асаблівасці дзяржаўнага рэгулявання эканомікі і сацыяльных адносін. «Хартыя працы». Барацьба рэжыму супраць арганізаванай злачыннасці. Знешняя палітыка Італіі. Латэранскія пагадненні з Ватыканам.

Тэма 14. Італія ў 1930-я гг.

Эканамічнае развіццё. Рост цэнтралізацыі і мілітарызацыі эканомікі Італіі. Палітыка аўтаркціі. Арганізацыя карпаратыўнай дзяржавы. Узмацненне таталітарных тэндэнцый напярэдадні вайны. Палітычны статус і роля італьянскай манархіі. Антыфашысцкі рух. Пакты аб адзінстве дзеянняў камуністаў і сацыялістаў 1934 і 1937 гг. Пазіцыя Італіі па пытанні аншлюсу Аўстрыі. Італа-абісінская вайна. Умяшаньня Італіі ў грамадзянскую вайну ў Іспаніі. Афармленне восі «Токіа – Берлін – Рым».

Тэма 15. Іспанія ў 1918 – 1929 гг.

Асаблівасці эканамічнага і палітычнага становішча Іспаніі пасля Першай сусветнай вайны. Абвастрэнне сацыяльных і нацыянальных праблем. Усталяванне дыктатуры М. Прыма дэ Рыверы і яе характар. Палітычны курс М. Прыма дэ Рыверы. Знешняя і каланіяльная палітыка Іспаніі.

Тэма 16. Буржуазна-дэмакратычная рэвалюцыя 1931 - 1939 гг. і Грамадзянская вайна ў Іспаніі

Эканамічны крызіс 1929 - 1933 гг. у Іспаніі. Пачатак буржуазна-дэмакратычнай рэвалюцыі 1931 - 1939 гг., яе этапы. Канстытуцыя 1931 г. Нацыянальнае і аграрнае пытанні. Вайсковая рэформа. Адносіны паміж рэспублікай і касцёлам. Асаблівасці іспанскага фашызму. «Чорнае двухгоддзе». Узброеныя выступленні ў кастрычніку 1934 г. Стварэнне Народнага фронту ў Іспаніі і прыход яго да ўлады. Мяцеж генерала Франка. Інтэрвенцыя фашысцкіх дзяржаў у Іспаніі. Палітыка «неўмяшання» заходніх краін. Рух салідарнасці з Іспанскай рэспублікай. Ход Грамадзянскай вайны ў Іспаніі. Кансалідацыя ўлады мяцежнікамі. Прычыны паражэння рэспубліканцаў у Іспаніі. Усталяванне дыктатуры Ф. Франка. Сутнасць франкізму.

Тэма 17. Партугалія ў міжваенны перыяд, 1918 – 1939 гг.

Сацыяльна-эканамічнае развіццё Партугаліі пасля Першай сусветнай вайны. Цяжкасці стабілізацыі, пагаршэнне фінансавага становішча краіны ў 1925 - 1926 гг. Эканамічнае становішча пасля ўсталявання дыктатуры. Уплыў сусветнага эканамічнага крызісу 1929 - 1933 гг. на Партугалію. Няўстойлівасць палітычнага становішча Партугаліі пасля Першай сусветнай вайны. Ваенны пераварот 1926 г. Працэс фашызацыі краіны. Стварэнне А. Салазарама фашысцкай партыі. Узаконенне фашызму канстытуцыяй 1933 г. Унутраная палітыка Салазара. Умацаванне супрацоўніцтва Партугаліі з Германіяй і Італіяй, удзел у інтэрвенцыі ў Іспаніі. Іберыйскі пакт 1939 г.

Тэма 18. Аўстрыя ў 1918 – 1938 гг.

Распад Аўстра-Венгерскай імперыі. Лістападаўская рэвалюцыя 1918 г. Абвешчэнне рэспублікі. Аўстрамарксізм. Стварэнне кампартыі. Палітыка

ўрадаў К. Рэнэра. Канстытуцыя Аўстрыйскай рэспублікі 1920 г. Сен-Жэрменскі мір і міжнароднае становішча Аўстрыі. Асаблівасці эканамічнага развіцця ў першыя пасляваенныя гады. Тэорыя нежыццяздольнасці Аўстрыі, распаўсюджанне лозунгу аншлюсу. Выбары 1920 г. Выхад сацыял-дэмакратаў з урадавай кааліцыі. Аўстрыя ў перыяд стабілізацыі. Расстаноўка палітычных сіл, роля сацыял-дэмакратыі. Умацаванне пазіцый фашыстаў. Падзеі 1927 г.

Эканамічны крызіс 1929 - 1933 гг. у Аўстрыі. Абвастрэнне сацыяльна-эканамічнага становішча. Актывізацыя хаймверу і нацыстаў. Фарміраванне ўраду Э. Дольфуса, яго надзвычайныя дэкрэты. Пазіцыя сацыял-дэмакратаў і камуністаў. Лютаўскія падзеі 1934 г. «Травеньская Канстытуцыя». Узрастанне супярэчнасцяў паміж аўстрафашызмам і нацызмам. Аўстра-германскае пагадненне 1936 г. Аншлюс Аўстрыі 1938 г.

Тэма 19. Венгрыя ў міжваенны перыяд, 1918 – 1939 гг.

Буржуазна-дэмакратычная рэвалюцыя 1918 г. у Венгрыі. Стварэнне незалежнай рэспублікі. Утварэнне кампартыі, яе курс на сацыялістычную рэвалюцыю. Палітычны крызіс у пачатку 1919 г. Абвяшчэнне Венгерскай савецкай рэспублікі, яе ўнутраная палітыка. Інтэрвенцыя супраць Савецкай Венгрыі. Прычыны падзення савецкай улады.

Кансалідацыя рэакцыйных сіл. Усталяванне харцісцкага рэжыму, яго асаблівасці. Венгрыя ў перыяд стабілізацыі капіталізму. Выхад са знешне-палітычнай ізаляцыі. Дагавор аб дружбе з Італіяй. Уздзеянне сусветнага эканамічнага крызісу на Венгрыю. Збліжэнне Венгрыі з гітлераўскай Германіяй, ператварэнне яе ў германскага сатэліта.

Тэма 20. Румынія ў міжваенны перыяд, 1918 – 1939 гг.

Узнікненне румынскай дзяржаўнасці. Заканчэнне Першай сусветнай вайны для Румыніі. Вынікі для Румыніі Парыжскай мірнай канферэнцыі. Інтэрвенцыя ў савецкую Венгрыю. Мірныя дагаворы 1919 - 1920 гг. і новыя межы Румыніі. Румынія ў Малой Антанце. Аграрная рэформа 1921 г. Спецыфіка стабілізацыі ў Румыніі. Прычыны павелічэння прамысловага патэнцыялу ў 1920-я гг. Кансалідацыя Румынскай дзяржавы. Канстытуцыя 1923 г. Рэформы сярэдзіны 1920-х гг. Дынастычны крызіс. Стварэнне Нацыянал-цэранісцкай партыі і прыход яе да ўлады. Знешняя палітыка Румыніі ў перыяд стабілізацыі.

Румынія ў перыяд сусветнага эканамічнага крызісу. Узрастанне залежнасці эканомікі ад замежнага капіталу. Крызіс парламентарызму. «Жалезная гвардыя». Усталяванне каралеўскай дыктатуры і стварэнне Фронту нацыянальнага адраджэння. Знешняя палітыка Румыніі ў 1930-я гг. Усталяванне ваеннай дыктатуры І. Антанеску.

Тэма 21. Паўночнаеўрапейскія краіны ў 1918 – 1940 гг.

Сацыяльна-эканамічнае і палітычнае становішча скандынаўскіх краін у першыя пасляваенныя гады. Абвясчэнне незалежнасці Фінляндыі. Асаблівасці стабілізацыі ў краінах Паўночнай Еўропы. Умацаванне пазіцый сацыял-дэмакратыі, рост уплыву левых сіл. Знешняя палітыка краін Паўночнай Еўропы ў 1918 – 1929 гг.

Асаблівасці праяўлення сусветнага эканамічнага крызісу ў краінах Паўночнай Еўропы, яго сацыяльна-эканамічныя вынікі. Актывізацыя прававадыкальных сіл. Антыкрызісная палітыка. Рэформы сацыял-дэмакратычных урадаў. Знешняя палітыка Паўночных краін у 1930-х гг. Зімовая вайна 1939 – 1940 гг.

Тэма 22. ЗША ў 1918 – 1923 гг.

Змяненне фінансава-эканамічнага і міжнароднага статусу ЗША пасля Першай сусветнай вайны. Неалібералізм як ідэйная аснова палітыкі буржуазнага рэфармізму В. Вільсана. Зрух управа на прэзідэнцкіх выбарах 1920 г. Палітыка У. Гардынга. Амерыканскі фундаменталізм. Негрыцянскі рух. Разгортванне руху за незалежныя палітычныя дзеянні. Ізаляцыянізм і яго сутнасць. Вашынгтонская канферэнцыя.

Тэма 23. ЗША ў 1924 – 1929 гг.

Асаблівасці сацыяльна-эканамічнага развіцця. Унутрыпалітычнае жыццё ЗША ва ўмовах стабілізацыі. Прэзідэнцкія выбары 1924 і 1928 гг. Заняпад рабочага і дэмакратычнага руху. Распаўсюджванне тэорый «народнага капіталізму» і «амерыканскай выключнасці». Знешняя палітыка ЗША ў гады стабілізацыі.

Тэма 24. ЗША ў часы Вялікай дэпрэсіі і дзейнасці адміністрацыі Ф. Д. Рузвельта

Сусветны эканамічны крызіс у ЗША. Абвастрэнне эканамічных і сацыяльных праблем. Палітыка ўраду Г. Гувера. Сацыяльныя канфлікты. Знешняя палітыка ЗША ў перыяд крызісу. Выбары 1932 г. «Новы курс» Ф. Д. Рузвельта і яго сутнасць. Пераход да ўсеагульнага дзяржаўнага рэгулявання эканомікі і сацыяльных адносін. Знешняя палітыка Ф. Д. Рузвельта. Ізаляцыянізм і інтэрнацыяналізм. Палітыка нейтралітэту. Адносіны з краінамі Лацінскай Амерыкі.

Тэма 25. Міжнародныя адносіны ў 1924 – 1939 гг.

Стабілізацыя міжнародных адносін. Пацыфізм. План Даўэса. Канферэнцыя ў Лакарна. Нармалізацыя адносін СССР з буйнейшымі краінамі Захаду. Праблема раззбраення і бяспекі. Пакт Брыяна – Келлага. Абвастрэнне міжнародных супярэчнасцяў у перыяд сусветнага эканамічнага крызісу. Ідэя Пан-Еўропы. План Юнга. Мараторый Гувера і крах рэпарацыйнай палітыкі. Лазанская канферэнцыя. Аслабленне міжнародных пазіцый Францыі.

Пачатак агрэсіі Японіі ў Паўночна-Ўсходнім Кітаі, выхад Японіі з Лігі Нацый. Курс Германіі на дасягненне сусветнага панавання пасля прыходу да ўлады А. Гітлера. Жэнеўская канвенцыя па разбраенні. Выхад германіі з Лігі Нацый. Крушэнне Версальскай сістэмы. Захоп Абісініі (Эфіопіі) фашысцкай Італіяй. Італа-германская інтэрвенцыя супраць Іспанскай рэспублікі. Утварэнне агрэсіўнага блока «Берлін – Рым – Токіа». Захоп Германіяй Аўстрыі. Мюнхенскае пагадненне і яго наступствы. Захоп Італіяй Албаніі. Праблемы еўрапейскай бяспекі. Англа-франка-савецкія перамовы напярэдадні вайны. Савецка-германскі дагавор аб ненападзенні.

Тэма 26. Другая сусветная вайна. Прычыны і характар вайны. Перыядызацыя Другой сусветнай вайны

1-ы перыяд (1 верасня 1939 г. – 21 чэрвеня 1941 г.). Пачатак вайны. Савецка-германскі дагавор ад 28 верасня 1939 г. Савецка-фінляндская вайна. «Дзіўная вайна». Пачатак наступлення Германіі на Захадзе. Капітуляцыя Францыі. «Бітва за Брытанію». Вайна ў Афрыцы. Агрэсія Германіі і яе саюзнікаў у Паўднёва-Ўсходняй Еўропе. Сітуацыя на Блізкім і Сярэднім Усходзе. Баявыя дзеянні ў Атлянтыцы. Далучэнне да СССР прыбалтыйскіх дзяржаў, Паўночнай Букавіны і Бесарабіі. Падрыхтоўка Германіі да вайны супраць Савецкага Саюзу. Савецка-японскі дагавор аб нейтралітэце.

2-і перыяд (22 чэрвеня 1941 г. – 18 лістапада 1942 г.). Нападзенне Германіі на СССР. Правал плану «маланкавай вайны». Атлантычная хартыя. Уступленне ЗША у вайну. Ваенныя дзеянні ў зоне Ціхага акіяна. Стварэнне антыгітлераўскай кааліцыі. Складванне і ўмацаванне руху Супраціўлення ў акупіраваных краінах. Ход ваенных дзеянняў на савецка-германскім фронце, у Афрыцы, Атлянтыцы і Арктыцы ў 1942 г.

3-ці перыяд (19 лістапада 1942 г. – снежань 1943 г.). Карэны пералом у вайне. Сталінградская бітва і бітва на Курскай дузе. Наступленне саюзнікаў у Афрыцы і Міжземнамор'і. Капітуляцыя Італіі. Заканчэнне «Бітвы за Атлантыку». Вайна на Ціхім акіяне і ў Азіі ў 1942 - 1943 гг. Маскоўская канферэнцыя міністраў замежных спраў СССР, Вялікабрытаніі і ЗША. Тэгеранская канферэнцыя. Рух Супраціўлення і фарміраванне ў ім дзвюх арыентацый.

4-ты перыяд (студзень 1944 г. – 9 траўня 1945 г.). Наступленне Чырвонай Арміі ў 1944 г. Адкрыццё другога фронту ў Еўропе. Ялцінская канферэнцыя. Разгром Германіі і яе капітуляцыя.

5-ты перыяд (9 траўня – 2 верасня 1945 г.). Стварэнне ААН. Патсдамская канферэнцыя. Патсдамская дэкларацыя. Атамная бамбардзіроўка Хірасімы і Нагасакі. Уступленне СССР у вайну супраць Японіі. Капітуляцыя Японіі. Заканчэнне другой сусветнай вайны, яе галоўныя вынікі.

РАЗДЗЕЛ II. ГІСТОРЫЯ НАВЕЙШАГА ЧАСУ, 1945 – 2010-я гг.

Тэма 1. Сацыяльна-эканамічнае развіццё краін Еўропы і Паўночнай Амерыкі ў другой палове XX - пачатку XXI стст.

Заходняя Еўропа і Паўночная Амерыка

Аднаўленне эканомікі пасля Другой сусветнай вайны. Асаблівасці дзяржаўна-манапалістычнага капіталізму ў розных краінах. Эканамічныя рэформы ў 1940-я – пачатку 1950-х гг. Нацыяналізацыя, яе характар і вынікі. Роля плана Маршала ў аднаўленні эканомікі Заходняй Еўропы.

Эканамічнае развіццё ў 1950-х – пачатку 1970-х гг. Змякчэнне эканамічных праблем. Рэцэсія. Навукова-тэхнічная рэвалюцыя (НТР).

Узмацненне нераўнамернасці эканамічнага развіцця ў пачатку 1970-х гг. Структурныя крызісы 1970-х – пачатку 1980-х гг. Неакансерватызм, яго праявы ў краінах Заходняй Еўропы. Эканамічны ўздым у другой палове 1980-х гг. Вынікі неакансерватыўнай рэвалюцыі.

Цэнтральная і Паўднёва-Ўсходняя Еўропа

Аднаўленне разбуранай гаспадаркі. Сацыяльна-эканамічныя рэформы 1940-х гг. Пераход да будаўніцтва савецкай мадэлі сацыялізму. Пачатак усходнееўрапейскай інтэграцыі.

Сацыяльна-эканамічныя пераўтварэнні другой паловы 1950-х – 1960-х гг. Прычыны тармажэння і адыходу ад рэформ.

Спробы правядзення частковых рэформ у другой палове 1980-х гг., ды іх няўдача.

Краіны Еўропы і Паўночнай Амерыкі ў 1990-я – 2010-я гг.

Запавольванне тэмпаў эканамічнага развіцця ў пачатку 1990-х гг. Галоўныя дасягненні і праблемы развіцця ў сярэдзіне 1990-х – 2010-х гг. Значэнне глабалізацыі. Змены сацыяльнай структуры сучаснага заходняга грамадства.

Тэма 2. Палітычнае развіццё краін Еўропы і Паўночнай Амерыкі ў другой палове XX – пачатку XXI стст.

Заходняя Еўропа і Паўночная Амерыка

Уплыў вынікаў Другой сусветнай вайны на палітычнае жыццё краін Заходняй Еўропы. Пасляваенны дэмакратычны ўздым, дэмакратызацыя дзяржаўнага ладу і палітычнага жыцця. Рост уплыву левых партый і рухаў, крызіс традыцыйных кансерватыўных партый. Асноўныя ідэалагічныя плыні ў палітычным жыцці еўрапейскіх краін пасля Другой сусветнай вайны. Стварэнне новых палітычных сіл, заснаваных на ідэях буржуазнага рэфармізму. Неалібералізм і неакансерватызм у палітычным жыцці Заходняй Еўропы. Еўракамунізм. Крызіс і крах дыктатарскіх рэжымаў у Іспаніі,

Партугаліі і Грэцыі ў канцы 1960-х – сярэдзіне 1970-х гг. З’яўленне новых палітычных сіл (экалагічныя, рэгіянальныя партыі). Абвастрэнне нацыянальна-этнічных праблем. Праварадыкальныя партыі і рухі ў Заходняй Еўропе. Фарміраванне сучаснай партыйна-палітычнай сістэмы.

Цэнтральная і Паўднёва-Ўсходняя Еўропа

Палітычныя аспекты развіцця краін Усходняй Еўропы пасля Другой сусветнай вайны. Працэс усталявання дыктатуры пралетарыяту. Будаўніцтва камандна-адміністрацыйнага сацыялізму. Замацаванне пануючай ролі камуністычных партый у грамадстве. Сацыяльна-палітычныя крызісы 1950-х – 1960-х гг. у краінах Усходняй Еўропы, іх вынікі. Спробы рэфармавання палітычнага жыцця ў 1960-я гг. Перыяд застою ў палітычным развіцці Цэнтральнай і Паўднёва-Ўсходняй Еўропы ў 1970-я гг. Паглыбленне сацыяльна-палітычнага крызісу і спробы частковага рэфармавання палітычных сістэмаў у другой палове 1980-х гг. Фармаванне апазіцыйных сіл. Крызіс правячых партый. Дэмакратычныя рэвалюцыі 1989 г. і стварэнне новай структуры палітычных сіл.

Тэма 3. Еўрапейская інтэграцыя ў другой палове XX – пачатку XXI стст.

Першы вопыт заходнееўрапейскай інтэграцыі. Арганізацыя еўрапейскага эканамічнага супрацоўніцтва і яе дзейнасць. «План Шумана» і стварэнне Еўрапейскай супольнасці вугалю і сталі. Стварэнне Агульнага рынку. Узнікненне Еўрапейскай асацыяцыі свабоднага гандлю. Другі этап эканамічнай інтэграцыі ў Заходняй Еўропе. Прыняцце Адзінага еўрапейскага акту. Фарміраванне ідэі аб’яднанай Еўропы. Маастрыхцкія пагадненні 1992 г. Прыняцце агульнаеўрапейскай валюты. Уваходжанне ў Еўрапейскі саюз новых членаў. Паглыбленне еўрапейскай інтэграцыі. Правал Канстытуцыі ЕС. Лісабонскі дагавор і яго ратыфікацыя.

Тэма 4. Вялікабрытанія ў 1945 – 1960-х гг.

Сацыяльна-эканамічныя і палітычныя вынікі Другой сусветнай вайны для Вялікабрытаніі. Прычыны эканамічнага адставання ад іншых краін Захаду. Устойлівасць палітычнай сістэмы. Рэформы лейбарысцкага ўрада ў 1945 – 1951 гг. Праблемы эканамічнага развіцця ў 1950 – 1960-я гг. Унутраная палітыка кансерватыўных урадаў (1951 – 1964 гг.). Перамога на выбарах 1964 г. лейбарыстаў. Унутрыпалітычны курс Г. Вільсана. Пачатак Ольстэрскага канфлікту. Знешняя палітыка Вялікабрытаніі ў 1945 – 1960-я гг. Крызіс і распад Брытанскай каланіяльнай імперыі. Пераўтварэнне імперыі ў Брытанскую Садружнасць нацый.

Тэма 5. Вялікабрытанія ў 1970 - 1980-я гг.

Крызісы 1974 – 1975 і 1979 – 1981 гг., іх наступствы. Сацыяльна-эканамічная палітыка кансерватараў і лейбарыстаў у 1970-я гг. Умацаванне

ўплыву неакансерватыўных ідэй у канцы 1970-х гг. Прыход да ўлады М. Тэтчэр, яе сацыяльна-эканамічная палітыка. Тэтчэрызм. Парламенцкія выбары 1983 і 1987 гг. ды іх вынікі. Аслабленне лейбарысцкай партыі, яе раскол у пачатку 1980-х гг. Утварэнне Ліберальна-дэмакратычнай партыі. Рознагалоссі ў Кансерватыўнай партыі. Адстаўка М. Тэтчэр. Ольстэрская праблема ў 1970 – 1980-я гг. Знешняя палітыка Вялікабрытаніі ў 1970 – 1980-я гг. Адносіны да інтэграцыйных працэсаў у Еўропе. Англа-аргенцінская вайна. Стаўленне брытанскага кіраўніцтва да перабудовы ў СССР і дэмакратызацыі ў краінах Усходняй Еўропы.

Тэма 6. Вялікабрытанія ў 1990-я – 2010-х гг.

Дж. Мэйджар і карэкціроўка палітычнага курсу партыі торы. Палітыка «здаравага кансерватызму». «Хартыя грамадзян». Прагрэс у вырашэнні Ольстэрскай праблемы. Нарастанне стомленасці грамадства ад кансерватыўнага кіравання. Прычыны паражэння кансерватараў на парламенцкіх выбарах 1997 г. «Новы лейбарызм» Э. Блэра і яго практычнае ажыццяўленне. Нацыяналізм і праблема палітычнага тэрарызму. Дэвалюцыя ў Шатландыі і Уэльсе. Пспехі ў справе паўночнаірландскага ўрэгулявання. Урад Г. Браўна і яго палітыка. Аслабленне пазіцый лейбарыстаў. Вялікабрытанія і сучасныя пытанні еўрапейскай інтэграцыі. «Асаблівыя адносіны» з ЗША. Пазіцыя Вялікабрытаніі па вастрэйшых праблемах сучаснасці. Брытанская Садружнасць нацый.

Тэма 7. Францыя ў 1945 – 1970-я гг.

Эканамічнае развіццё Францыі пасля Другой сусветнай вайны. Асабліваасці эканамічнага развіцця Чацвёртай рэспублікі. Францыя і «Агульны рынак». «Часовы рэжым». Новая расстаноўка палітычных сіл. Дзейнасць Устаноўчага сходу. Канстытуцыя 1946 г. Палітычнае жыццё Чацвёртай рэспублікі ў Францыі. Выключэнне камуністаў з ураду. Кааліцыя «трэціх сілы» і яе палітыка. Дзейнасць урада рэспубліканскага фронту. Абвастрэнне сацыяльна-палітычных супярэчнасцей. Крызіс Чацвёртай рэспублікі, яе падзенне. Знешняя палітыка Францыі ў другой палове 1940-х – 1950-я гг. «План Шумана», «План Плевэна». Пачатак распаду каланіяльнай імперыі. Паражэнне ў Індакітаі. Вынікі каланіяльных войнаў.

Усталяванне Пятай рэспублікі. Канстытуцыя 1958 г. Пашырэнне дзяржаўна-манапалістычнага рэгулявання эканомікі і сацыяльных адносін. Палітычная барацьба ў перыяд рэжыму асабістай улады Ш. дэ Голя. Травеньска-чэрвеньскі эканамічны крызіс 1968 гг., яго вынікі. Адстаўка дэ Голя. Знешняя палітыка Ш. дэ Голя. Курс на адраджэнне нацыянальнай велічы Францыі. Прызнанне незалежнасці калоній у Афрыцы.

Эканоміка Францыі ў 1970-я гг. Праявы крызісу 1974 – 1975 гг. Эканамічная палітыка Ж. Пампіду і В. Жыскар д'Эстэна. Палітычная барацьба ў 1970-я гг. Перагрупоўка партыйна-палітычных сіл. Супярэчнасці ў левым лагеры. Знешняя палітыка Францыі ў 1970-я гг. Умацаванне праатлантычных тэндэнцый у знешняй палітыцы.

Тэма 8. Францыя ў 1980-я – 2010-я гг.

Эканамічны крызіс 1979 – 1981 гг. і яго наступствы. Стварэнне ўрада левых сіл, яго палітыка. План Дэлора. Канцэпцыя «самакіраванага сацыялізму» ФСП і перамога левай кааліцыі на прэзідэнцкіх і парламенцкіх выбарах 1981 г. «Левы эксперымент» і яго правал. Парламенцкія выбары 1986 г. Палітычны курс ураду Ж. Шырака: французскі варыянт некансерватыўнай палітыкі. Выбары 1988 г. і перабудова палітычных сіл у краіне. Крызіс традыцыйных партый. Зніжэнне палітычнай ролі ФКП. Нацыянальны Фронт у палітычным жыцці Францыі. Палітычнае жыццё Францыі ў першай палове 1990-х гг.

Асноўныя тэндэнцыі сацыяльна-эканамічнага развіцця Францыі у 1990 – 2010-х гг. Далейшая перагрупоўка палітычных сіл і прэзідэнцкія выбары 1995 г. Палітычны курс Ж. Шырака. Л. Жаспэн і абнаўленне сацыялістычнай партыі. Вынікі парламенцкіх выбараў і новы перыяд «сужыцця». Мадэрнізацыя Пятай рэспублікі: рэферэндум па прэзідэнцтве 2000 г. Прэзідэнцкія і парламенцкія выбары 2002 г. Крызіс сацыялістычнай партыі. Палітыка ўраду Ж.-П. Рафарэна. Крызіс палітыкі мультыкультуралізму. «Вайна прадмесцяў» 2005 г. Прэзідэнцкія і парламенцкія выбары 2007 г. Палітычнае жыццё Францыі на сучасным этапе. Знешняя палітыка Францыі ў 1980-я – 2010-я гг.

Тэма 9. Заходняя Германія і ФРГ ў 1945 – 1980-я гг.

Вынікі Другой сусветнай вайны для Германіі. Акупацыйная палітыка ЗША, Вялікабрытаніі і Францыі ў Заходняй Германіі. Палітыка «чатырох «Д». Адраджэнне палітычных партый і арганізацый. Утварэнне ФРГ і ГДР. Канстытуцыя ФРГ 1949 г.

Эканамічнае развіццё ФРГ у 1950 – 1960 гг. Сутнасць тэорыі «сацыяльнай рыначнай гаспадаркі». Прычыны хуткага эканамічнага развіцця, ператварэнне ФРГ у магутную індустрыяльную дзяржаву. Рост эканамічнай няўстойлівасці, крызісы 1974 – 1975 і 1980 – 1982 гг. Эканамічная палітыка сацыял-ліберальнай кааліцыі і канцлера Г. Коля. Палітычнае развіццё ФРГ у 1950 – 1960-я гг. Панаванне ХДС/ХСС. «Вялікая кааліцыя» і яе распад. Знешняя палітыка ў 1950 – 1960-я гг. Падпісанне Агульнага дагавору 1952 г. Уступленне ў НАТО. Нармалізацыя адносін з СССР. Дак-

трына Хальштэйна. Збліжэнне з Францыяй, франка-германскі дагавор 1963 г. Карэкціроўка «усходняй палітыкі» ФРГ. Палітычнае жыццё ФРГ у час праўлення сацыял-ліберальнай кааліцыі (1969 – 1982 гг.). Новыя сацыяльныя рухі і ўтварэнне Партыі зялёных. Пагроза тэрарызму. Унутраная палітыка кансерватыўна-ліберальнага ўраду Г. Коля ў 1982 – 1989 гг. Знешняя палітыка ФРГ у 1970 – 1980-я гг. «Новая усходняя палітыка». Адносіны ФРГ з краінамі Захаду. Заходнегерманска-савецкія адносіны.

Тэма 10. ФРГ ў 1990 – 2010-х гг.

Аб'яднанне Германіі. Пераход да рыначнай эканомікі ва ўсходніх землях: эканамічныя, сацыяльныя і псіхалагічныя аспекты. Спад германскай эканомікі ў 1990-я гг. Сацыяльна-эканамічнае становішча Германіі на сучасным этапе. Палітыка ўраду Г. Коля пасля аб'яднання Германіі. Выбары 1998 г. і паражэнне блоку ХДС/ХСС. Вынікі «эпохі Коля». Палітычная праграма СДПГ. Палітычны курс кааліцыйнага ўраду сацыял-дэмакратаў і «зялёных». Вынікі парламенцкіх выбараў 2002 г. Унутраная палітыка ўраду Г. Шродэра. «Вялікая кааліцыя» і яе распад. Іншаземцы ў Германіі. Праблемы палітыкі мультыкультуралізму. Аб'яднаная Германія ў Еўропе і свеце. ФРГ і Маастрыхцкі дагавор. Сучасныя праблемы удзелу Германіі ў інтэграцыйным працэсе. Знешняя палітыка кабінетаў Г. Коля, Г. Шродэра і А. Меркель. Пазіцыя Германіі па вастрэйшых міжнародных праблемах сучаснасці.

Тэма 11. Італія ў 1945 – 1980-я гг.

Вынікі Другой сусветнай вайны для Італіі. Урады Нацыянальнага адзінства пры ўладзе. Рэферэндум 1946 г. Перабудова партыйнай сістэмы краіны. Выбары ва Ўстаноўчы сход. Роля знешняга фактара у грамадска-палітычным жыцці Італіі. Умацаванне палітычнага ўплыву мафіі. Прыняцце Канстытуцыі 1947 г. Палітыка ўрада А. Дэ Гаспэры. Парламенцкія выбары 1948 г.

Італія ў 1950 – 1960-я гг. Перадумовы хуткага эканамічнага развіцця. Дыспрапорцыі ў эканоміцы. Сацыяльна-палітычныя наступствы «эканамічнага дзіва». Палітычная барацьба. Палітыка ХДП і лева-цэнтрысцкіх урадаў у 1950 – 1960-я гг. Неафашызм. Ліпеньскія падзеі 1960 г. Становішча ў рабочым руху. Антыфашысцкі рух, студэнцкі рух. Знешняя палітыка Італіі ў 1945 – 1960-я гг. Заключэнне Італіяй мірнага дагавора.

Запавольванне тэмпаў эканамічнага росту ў 1970 – 1980-я гг. Эканамічныя крызісы 1974 – 1975 і 1980 – 1983 гг. Абвастрэнне сацыяльнага становішча. Палітычная барацьба ў 1970 – 1980-я гг. Выбары 1976 г. Палітыка ўрада Дж. Андрэоці. ІКП у 1970 – 1980-я гг., пошукі новага курсу. Ажыўленне левага і правага экстрэмізму. Крызіс улады на мяжы 1970 –

1980-х гг. Актывізацыя мафіі. Карупцыйныя скандалы. Знешняя палітыка Італіі ў 1970 – 1980-я гг. Італія і міжнародная разрадка. Адносіны з краінамі ЕЭС і СССР.

Тэма 12. Італія ў 1990-я – 2010-я гг.

Развіццё эканомікі Італіі ў 1990-я – 2000-я гг. Актывізацыя барацьбы з арганізаванай злачыннасцю. Кампаніі «Горад хабару» і «Чыстыя рукі». Перагрупоўка палітычных сіл. Стварэнне Партыі левых сіл. Ліквідацыя ХДП. Рэферэндум 1993 г. Далейшыя змены ў партыйна-палітычнай структуры. Усталяванне Другой рэспублікі. Ліга Поўначы. Рух «Наперад, Італія». С. Берлусконі. Нацыянальная федэрацыя зялёных. Палітычная барацьба ў Італіі ў 1990-я – 2000-я гг. Перадвыбарчыя альянсы. Вынікі парламенцкіх выбараў. Урады Р. Продзі і С. Берлусконі. Знешняя палітыка Італіі ў 1990-я – 2010-я гг.

Тэма 13. Іспанія ў 1945 – 1975 гг.

Эканамічнае і палітычнае становішча Іспаніі пасля Другой сусветнай вайны. Пасляваенны ўздых антыфашысцкага руху. Праграма «лібералізацыі». «Хартыя іспанцаў». Рэферэндум 1947 г. і абвяшчэнне манархіі. Міжнародная ізаляцыя Іспаніі. Прымірэнне заходніх краін з франкісцкім рэжымам. Іспанія ў 1950 – 1960-я гг. палітыка аўтаркіі. Сацыяльна-эканамічны крызіс у другой палове 1950-х гг. «План стабілізацыі». Эканамічны бум 1960-х гг. «Опус дзі». Нарастанне крызісу франкізму. Становішча насельніцтва. Антыфранкісцкі, рабочы, прафсаюзны рухі. Антываенны рух, студэнцкія хваляванні, нацыянальныя рухі ў Каталоніі, Галісіі, Басконіі. Кансалідацыя апазіцыі. Знешняя палітыка Ф. Франка. Мадрыдскі пакт.

Тэма 14. Іспанія ў другой палове 1970-х – 2010-х гг.

Ліквідацыя франкісцкага рэжыму. Пачатак пераходу да дэмакратыі. Усеагульныя парламенцкія выбары 1977 г. «Пакты Манклоа». Канстытуцыя 1978 г. Дзейнасць ураду А. Суарэса. Сацыяльна-эканамічнае развіццё краіны ў другой палове 1970-х – 2000-х гг. Значэнне «Пактаў Манклоа». Перабудова прамысловасці. Эканамічныя вынікі ўваходжання Іспаніі ў ЕЭС. Хуткі эканамічны рост і пачатак крызісу. Палітычнае жыццё Іспаніі ў 1980-я – 2000-я гг. Заняпад СДЦ. Палітыка урадаў ІСРП і Народнай партыі. Ф. Гансалес. Х. М. Аснар. Х. Л. Сапатэра. Нацыянальнае пытанне.

Знешняя палітыка Іспаніі ў другой палове 1970-х – 1980-х гг. і яе га-лоўныя прыярытэты. Уступленне ў НАТО і ЕЭС. Знешняя палітыка Іспаніі ў 1990-я – 2010-я гг. Разбурэнне нацыянальнага кансенсусу. «Дацтрына Сапатэра».

Тэма 15. Краіны Паўночнай Еўропы ў 1945 – 2010-я гг.

Эканамічнае і палітычнае становішча краін рэгіёна пасля заканчэння Другой сусветнай вайны. Адраджэнне эканомікі. Умацаванне дзяржаўнага

ўрэгулявання. Структурныя змены ў эканоміцы ў 1950 – 1960-я гг. Асаблівасці сацыяльна-эканамічнага развіцця краін Паўночнай Еўропы. «Шведская мадэль». «Нафтавы шок». Уплыў сусветнага эканамічнага крызісу 1974 – 1975 гг. Палітычнае жыццё ў другой палове 1940-х – 1970-х гг. Краіны Паўночнай Еўропы на міжнароднай арэне ў другой палове 1940-х – 1970-х гг. Эканамічнае развіццё краін Паўночнай Еўропы ў 1980-х – 2000-х гг. Станаўленне і развіццё постіндустрыяльнай эканомікі. Удзел у еўрапейскай інтэграцыі. Эканамічныя крызісы 2008 – 2009 гг. Палітычнае жыццё краін Паўночнай Еўропы ў другой палове 1970-х – 2010-х гг. Знешняя палітыка і ўдзел у Еўрапейскай інтэграцыі.

Тэма 16. Краіны Паўднёвай і Паўднёва-Заходняй Еўропы ў 1945 – 2010-я гг.

Эканамічны стан Грэцыі і Партугаліі пасля Другой сусветнай вайны. Прычыны заняпаду народнай гаспадаркі Грэцыі, захавання эканамічнай адсталасці Партугаліі. Захаванне дыктатарскага рэжыму Салазара ў Партугаліі. Актывізацыя дэмакратычных і апазіцыйных сіл. Распад Руху дэмакратычнага адзінства. Стварэнне Нацыянальнага дэмакратычнага руху. Расстаноўка палітычных сіл у Грэцыі пасля Другой сусветнай вайны. Рэстаўрацыя манархіі. Грамадзянская вайна 1946 – 1949 гг. і яе наступствы. Знешняя палітыка Грэцыі і Партугаліі ў другой палове 1940-х гг.

Грэцыя і Партугалія ў 1950 – пачатку 1970-х гг. Пачатак хуткага эканамічнага развіцця. Далучэнне Партугаліі да Еўрапейскай асацыяцыі свабоднага гандлю. Грэцыя і «Агульны рынак». Эканамічныя рэформы. Палітычная барацьба ў Партугаліі і Грэцыі. Урады К. Караманліса і Г. Папандрэў. Перадумовы перавароту ў Грэцыі. Усталяванне ваеннай дыктатуры «чорных палкоўнікаў». Канстытуцыя 1968 г. Узмацненне жорсткасці салазараўскага рэжыму ў Партугаліі.

Знешняя палітыка Грэцыі і Партугаліі ў 1950 – пачатку 1970-х гг. Грэка-амерыканскае пагадненне 1959 г. Уступленне Партугаліі ў ААН. Каланіяльная палітыка салазараўскага рэжыму. Крах партугальскай каланіяльнай імперыі.

Эканамічнае развіццё, крызісы сярэдзіны 1970-х – пачатку 1980-х гг. Уступленне Грэцыі і Партугаліі ў ЕЭС. Сацыяльна-эканамічнае развіццё Грэцыі і Партугаліі ў 1980 – 2000-я гг. Крах дыктатарскіх рэжымаў у Партугаліі і Грэцыі. Палітыка ўрадаў А. Папандрэў у Грэцыі і сацыял-дэмакратаў у Партугаліі. Перагляд Канстытуцыі 1976 г. у Партугаліі. Канстытуцыя 1989 г. Абвастрэнне палітычнай барацьбы ў Грэцыі ў канцы 1980-х гг. Знешняя палітыка Грэцыі і Партугалія ў другой палове 1970-х – 2000-х гг.

Тэма 17. Румынія ў 1945 – 2010-я гг.

Падзеі 23 жніўня 1944 г. і пераход Румыніі на бок антыгітлераўскай кааліцыі. Утварэнне Народна-дэмакратычнага фронту і яго барацьба за ўладу. Кааліцыйны ўрад П. Грозы і яго палітыка. Восеньскі палітычны крызіс 1945 г. Становішча «гістарычных партый» і караля Міхая I. Парламенцкія выбары 1946 г. Мірны дагавор з Румыніяй.

Палітычны крызіс у лістападзе 1947 г. Разгром буржуазных партый і ліквідацыя манархіі. Абвяшчэнне Румынскай народнай рэспублікі. Аб'яднанне камуністычнай і сацыял-дэмакратычнай партый у Румынскую рабочую партыю. Канстытуцыя 1948 г. і пераход да дыктатуры пралетарыяту. Будаўніцтва савецкай мадэлі сацыялізму. Палітычныя рэпрэсіі. Першая і другая пяцігодкі. Абвяшчэнне перамогі сацыялістычных вытворчых адносін. Г. Георгіу-Дэж і «нацыянальная рэвалюцыя зверху». Дэкларацыя РРП па пытаннях міжнароднага камуністычнага руху 1964 г. Фарміраванне «асобага курсу» РКП і пачатак яго рэалізацыі. Пераход да ўлады групоўкі Н. Чаўшэску. Усталяванне дыктатуры клана Чаўшэску. Культ асобы Н. Чаўшэску. Дзейнасць «Секурытатэ». Умацаванне «асаблівай» пазіцыі Румыніі ў сацыялістычным лагерах. Зніжэнне ўзроўню жыцця насельніцтва, абвастрэнне сацыяльных і нацыянальных праблем. Эканамічны і палітычны крызіс у Румыніі. Падзеі ў Брашаве (1987 г.). Дэмакратычная рэвалюцыя снежня 1989 г. Зваржэнне дыктатуры Н. Чаўшэску і прыход да ўлады Фронту нацыянальнага выратавання.

Складванне асноў новай дзяржаўнасці. Цяжкасці на шляху рыначных рэформ і дэмакратызацыі. Канстытуцыя 1991 г. Унутрыпалітычнае жыццё і знешняя палітыка Румыніі ў 1990 – 2000-я гг.

Тэма 18. Венгрыя ў 1945 – 2010-я гг.

Вызваленне Венгрыі ад фашысцкай акупацыі. Стварэнне Венгерскага нацыянальнага фронту незалежнасці і скліканне Часовага нацыянальнага сходу. Першыя агульнанацыянальныя выбары. Абвяшчэнне рэспублікі. Першыя пасляваенныя сацыяльна-эканамічныя і палітычныя пераўтварэнні. Мірны дагавор з Венгрыяй. Узмацненне палітычнай барацьбы. Парламенцкія выбары 1947 г. Становішча канфесій у першыя пасляваенныя гады.

Пераход да дыктатуры пралетарыяту і пачатак будаўніцтва сацыялізму савецкага тыпу. Канстытуцыя 1949 г. Першая пяцігодка і яе вынікі. Усталяванне таталітарнага рэжыму ў Венгрыі. Культ асобы М. Ракашы. Палітычныя рэпрэсіі. Групоўка І. Надзя. Палітычная барацьба ў 1954 – 1955 гг. Абвастрэнне палітычнай сітуацыі летам 1956 г. Падзеі кастрычніка – лістападу 1956 г., іх характар, асноўныя этапы і вынікі. Стварэнне

часовага ўрада на чале з Я. Кадарам, яго палітыка. Абвяшчэнне перамогі сацыялістычных вытворчых адносін у эканоміцы.

Эканамічнае развіццё ВНР у канцы 1960-х – першай палове 1970-х гг. Гаспадарчая рэформа і яе вынікі. Пагаршэнне ўнутраных і знешніх умоў развіцця венгерскай эканомікі ў другой палове 1970-х гг. Змены ў палітычным жыцці ВНР у 1970-я гг. Пачатак сістэмнага крызісу ў сярэдзіне 1980-х гг. Пачатак радыкальных рэформ у грамадстве. Пераход да шматпартыйнасці. Надзвычайны з’езд ВСРП (кастрычнік 1989 г.) і стварэнне Венгерскай сацыялістычнай партыі. Абвяшчэнне Венгерскай Рэспублікі. Перамога «аксамітнай рэвалюцыі» ў Венгрыі.

Заканчэнне складвання асноў новай дзяржаўнасці пасля парламенцкіх выбараў 1990 г. Сацыяльна-эканамічныя рэформы, унутрыпалітычнае жыццё і знешняя палітыка Венгрыі ў 1990 – 2000-я гг.

Тэма 19. Усходняя Германія і ГДР у 1945 – 1990 гг.

Асаблівасці эканамічнага і палітычнага становішча Усходняй Германіі пасля вайны. СВАГ і яе дзейнасць. Стварэнне партыйна-палітычнай сістэмы Усходняй Германіі. Сацыяльна-эканамічныя і палітычныя пераўтварэнні ў другой палове 1940-х гг. Пытанне аб адзінстве Германіі. Абвяшчэнне ГДР. Канстытуцыя 1949 г. Пераход да «дыктатуры пралетарыяту».

Курс на будаўніцтва сацыялізму савецкай мадэлі. Падзеі чэрвеня – ліпеня 1953 г., іх прычыны, характар і вынікі. Заява аб перамозе сацыялістычных вытворчых адносін, іх асаблівасці. Гаспадарчая рэформа ў ГДР 1960-х гг. і яе вынікі. Асноўныя напрамкі эканамічнага развіцця ГДР у 1970-я гг. Супярэчнасці эканамічнага развіцця ГДР ў 1980-я гг. Умацаванне міжнароднага становішча ГДР. Дагавор з СССР 1955 г. Уваходжанне ГДР у АВД. Стварэнне мяжы з Заходнім Берлінам. Нармалізацыя адносін паміж ГДР і ФРГ. Дагавор 1972 г.

Адносіны да перабудовы ў СССР. Палітычны крызіс восені 1989 г. Актывізацыя апазіцыйных сіл. Стварэнне новых палітычных партый і рухаў. Пытанне аб аб’яднанні Германіі. Сакавіцкія выбары 1990 г. і падрыхтоўка да аб’яднання Германіі.

Тэма 20. Албанія ў 1945 – 2010-я гг.

Вызваленне краіны. Сацыяльна-эканамічныя і палітычныя пераўтварэнні ў другой палове 1940-х гг. Асноўныя напрамкі сацыяльна-эканамічнага развіцця краіны ў 1950-я гг. Пераход да «новага курсу» албанскага кіраўніцтва. Пераарыентацыя на Кітай. Пагаршэнне эканамічнага становішча ў 1960-я гг. Цяжкасці эканамічнага развіцця 1970-х гг., іх прычыны. Пагаршэнне адносін з Кітаем і спыненне ім дапамогі Албаніі. Самаізаля-

цыя Албаніі. Таталітарны ўнутрыпалітычны курс Э. Ходжы. Канстытуцыя 1976 г. Змены ў кіраўніцтве краіны ў сярэдзіне 1980-х гг. Пашырэнне эканамічных сувязей з заходнімі краінамі. Абвастрэнне Косаўскай праблемы.

Абвастрэнне эканамічнага і палітычнага крызісу ў канцы 1980-х гг. Змены ва ўнутранай і знешняй палітыцы. Выйсце са стану ізаляцыі. Паступовы пераход да дэмакратызацыі палітычнага жыцця. Прыняцце закона аб стварэнні палітычных партый і арганізацый. Першыя шматпартыйныя выбары, стварэнне кааліцыйнага ўрада. Эканамічнае і палітычнае развіццё Албаніі ў 1990-х – 2000-х гг.

Тэма 21. ЗША ў 1945 – пачатку 1990-х гг.

Сацыяльна-эканамічныя і палітычныя вынікі Другой сусветнай вайны для ЗША. Пераўтварэнне ЗША ў фінансава-эканамічнага і ваенна-палітычнага лідэра заходняга свету. Барацьба тэндэнцый ва ўнутрыпалітычным жыцці. Узмацненне пазіцый прыхільных і кансерватыўных сіл. Выбары 1948 г. «Справядлівы курс» Г. Трумэна. Закон Тафта – Хартлі. Прычыны зруху ўправа, наступленне рэакцыі. Макарызм. Роля ЗША ў міжнародных адносінах. Пачатак «халоднай вайны». План Маршала. Доктрына Трумэна. Стварэнне НАТА. Палітыка ЗША ў Лацінскай Амерыцы. Зрухі ў эканамічным развіцці краіны ў 1950 – 1960-я гг. Уздзеянне НТР. Унутраная палітыка рэспубліканскай адміністрацыі Д. Эйзенхаўэра. «Кансерватыўная згода». Пераход да буржуазнага рэфармізму дэмакратычных адміністрацый Дж. Ф. Кенэдзі і Л. Б. Джонсана, іх палітыка. Партыйна-палітычная барацьба ў 1960-я гг. Рабочы і дэмакратычны рух у ЗША. Праблемы роўнасці правоў расавых і этнічных меншасцяў. Рух сацыяльнага пратэсту. Студэнцкі рух. «Новыя левыя». Знешняя палітыка ЗША ў 1950 – 1960-я гг. Вайна ў Карэі. Адносіны ЗША з краінамі Еўропы. Карыбскі крызіс. ЗША і краіны «трэцяга свету». «Саюз дзеля прагрэсу», «Корпус міру». Вайна ў В’етнаме.

Змены ў эканамічным становішчы краіны на мяжы 1960 – 1970-х гг. Сусветны эканамічны крызіс 1974 – 1975 гг. у ЗША і яго наступствы. Энергетычная праблема. Крызіс 1980 – 1981 гг. «Рэйганоміка» і яе вынікі. Праблемы ўнутранай палітыкі краіны ў 1970 – 1980-я гг. Крызіс неалібералізму. Уздым кансерватыўных настрояў. «Уотэргейцкая справа». Прэзідэнцкія выбары 1980 г. Унутрыпалітычны курс рэспубліканцаў. Знешняя палітыка ЗША ў 1970 – 1980-я гг. Заканчэнне вайны ў В’етнаме. Савецка-амерыканскі дыялог. ЗША і агульнаеўрапейскі працэс. «Новая стратэгічная ініцыятыва» Р. Рэйгана. Нармалізацыя савецка-амерыканскіх адносін у другой палове 1980-х гг. ЗША і рэгіянальныя канфлікты. Удзел ЗША у вайне ў Персідскім заліве.

Тэма 22. ЗША ў 1992 – 2010-х гг.

Вынікі прэзідэнцкіх выбараў 1992 г. Б. Клінтан. Сацыяльна-эканамічная палітыка дэмакратычнай адміністрацыі і яе дасягненні. Прэзідэнцкі крызіс 1998 – 1999 гг. Узрастанне значнасці знешнепалітычных фактараў у вырашэнні ўнутраных праблем амерыканскага грамадства.

Прэзідэнцкія выбары 2000 г. Дж. Буш-малодшы і яго палітычная праграма. Падзеі 11 верасня 2001 г. Барацьба супраць міжнароднага тэрарызму. Інтэрвенцыя супраць Іраку і падзенне папулярнасці прэзідэнта. Прэзідэнцкія выбары 2008 г. Б. Абама і палітыка яго адміністрацыі.

Амерыканская дыпламатыя ва ўмовах канчатковага распаду біпалярнай сістэмы. ЗША і НАТА. Удзел ЗША у вайсковых аперацыях у Югаславіі, Афганістане, Іраку. Знешняя палітыка адміністрацыі Б. Абамы.

Тэма 23. Міжнародныя адносіны ў другой палове XX – пачатку XXI ст.

Асноўныя вынікі Другой сусветнай вайны. Дыпламатычнае замацаванне вынікаў вайны. Стварэнне ААН. Мірныя дагаворы з Італіяй, Румыніяй, Венгрыяй, Балгарыяй, Фінляндыяй. Праблема мірных дагавораў з Германіяй, Аўстрыяй, Японіяй. Стварэнне Ялцінска-Патсдамскай сістэмы міжнародных адносін.

Адыход ад палітыкі саюзніцкіх адносін. Ядзерны ваенна-палітычны фактар. Пачатак «халоднай вайны». «Дактрына Трумэна», «план Маршала». Стварэнне Заходняга Саюза і НАТА. Раскол Германіі. Вайна ў Карэі. Абвастрэнне ваенна-блокавага супрацьстаяння. Утварэнне АД. Аслабленне міжнароднай напружанасці. Працяг гонкі ўзбраенняў. Суэцкі крызіс.

Асноўныя тэндэнцыі ў міжнароднай палітыцы ў канцы 1950-х – пачатку 1970-х гг. Ядзерна-стратэгічны парытэт. Узрастанне ролі краін «трэцяга свету». Рух недалучэння. Рэгіянальныя канфлікты. Карыбскі крызіс. Вайна ў В'етнаме. Дагавор пра забарону выпрабаванняў у трох асяроддзях (1963 г.). Дагавор пра нераспаўсюджванне ядзернай зброі (1968 г.). Першыя тэндэнцыі глабальнага раззбройвання.

Падрыхтоўка і вынікі НБСЕ. Узрастанне ролі глабальных праблем у міжнародных адносінах. Савецка-амерыканскі ядзерны дыялог. Дагаворы АСУ-1 і ПРА. Нарады і пагадненні па скарачэнні звычайных узбраенняў. Прагрэс у ліквідаванні неядзернай зброі масавага паражэння. Абвастрэнне канфрантацыі ў канцы 1970-х – першай палове 1980-х гг. Перабудова ў СССР як фактар пачатку дэмантажы «халоднай вайны».

Міжнародныя адносіны ў 1990-я – 2000-я гг. Аб'яднанне Германіі. Распад СССР і «сацыялістычнай садружнасці». Заканчэнне «халоднай вайны». Новая геапалітычная сітуацыя. Прасоўванне НАТА на Усход. Рэгіянальныя канфлікты. Праблема міжнароднага тэрарызму ды ісламскага фундаменталізму. Будучае сусветнай палітыкі ў XXI ст.

АСНОЎНАЯ І ДАДАТКОВАЯ ЛІТАРАТУРА

Асноўная літаратура:

1. Варивончик, И.В. Новейшая история стран Западной Европы и США (1945 – 2008 гг.): учеб.-метод пособие / И.В. Варивончик. – Минск, 2008.
2. Всеобщая история государства и права зарубежных стран: в 2 т. / Под. ред. О.А. Жидкова. – М., 1998. – Т. 2.
3. Заболотный, В.М. Новейшая история стран Европы и Северной Америки. Конец XX — начало XXI века / В.М. Заболотный. – М., 2004.
4. История новейшего времени стран Европы и Америки. 1918 – 1945 гг. / Под. ред. Е.Ф. Язькова. – М., 1989.
5. История новейшего времени стран Европы и Америки. 1918 – 1945 гг. / Под. ред. Е.Ф. Язькова. – 2-е изд. – М., 1999.
6. История новейшего времени стран Европы и Америки. 1945 – 2000 гг. / Под. ред. Е.Ф. Язькова. – М., 2003.
7. История стран Центральной и Юго-Восточной Европы XX века: уч. Пособие для студентов вузов / Под ред. А.В. Фадеева. – М., 1997.
8. Мир между войнами. Избранные документы по истории международных отношений 1910 – 1940-х годов / Сост. А.В. Мальгин. – М., 1997.
9. Новейшая история стран Европы и Америки. XX век.: в 3 ч. / Под ред. А.М. Родригеса, М.В. Пономарева. – М., 2001.
10. Пономарев, М.В. История стран Европы и Америки в Новейшее время: учеб. / М.В. Пономарев. – М., 2008.
11. Пономарев, М.В. Новая и новейшая история стран Европы и Америки: практ. пособие: в 3 ч. / М.В. Пономарев, С.Ю. Смирнова. – М., 2000.
12. Современные зарубежные конституции: учеб. пособие. / Сост. В.В. Макалов. – М., 1992.
13. Тегеран, Ялта, Потсдам: сб. док. / Сост. Ш.П. Санакоев, Б.Л. Цыбулевский. – М., 1971.
14. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран (Новое и новейшее время) / Сост. Н.А. Крашенинникова. – М., 2000.
15. Экономическая история зарубежных стран: учеб. пособие. / Под ред. проф. В.И. Голубовича. – 4-е изд. – Минск, 1996.

Дадатковая літаратура:

1. Абрамов, Ю.К. Партии и политическая власть в США (70 – 80-е гг.) / Ю.К. Абрамов, В.М. Зубок. – М., 1990.
2. Алексеева, Т.А. Современные политические теории / Т.А. Алексеева. – М., 2000.
3. Альтематт, У. Этнонационализм в Европе / У. Альтематт. – М., 2000.
4. Американские президенты: 41 портрет от Д. Вашингтона до Б. Клинтона / Под ред. Ю. Хайдекинга. – Ростов н/Д, 1997.
5. Американское государство накануне XXI в.: Стратегия и тактика в экономике / Отв. ред. А.А. Пороховский. – М., 1990.
6. Арзаканян, М.Ц. Де Голль и голлисты на пути к власти / М.Ц. Арзаканян. – М. 1990.
7. Арзаканян, М.Ц. Шарль де Голль / М.Ц. Арзаканян // Вопросы истории. – 1991. – № 2-3. – С. 27–35.

8. Арзаканян, М.Ц. Жак Ширак – пятый президент Пятой республики / М.Ц. Арзаканян // *Международная жизнь*. – 1995. – № 7. – С. 84–92.
9. Арзаканян, М.Ц. Э. Баладюор / М.Ц. Арзаканян // *Вопросы истории*. – 1995. – № 7. – С. 29–37.
10. Арзаканян, М.Ц. Политическая история Франции / М.Ц. Арзаканян. – М., 2003.
11. Барановский, В.Г. Страны Южной Европы в современном мире / В.Г. Барановский, К.С. Гаджиев, А.В. Авилова. – М., 1989.
12. Бек, У. Что такое глобализация / У. Бек. – М., 2001.
13. Белл, Д. Грядущее постиндустриальное общество / Д. Белл. – М., 1999.
14. Белоусова, З.С. Франция и европейская безопасность. 1929 – 1939 гг. / З.С. Белоусова. – М., 1976.
15. Берге, И.В. Историческое недоразумение? «Холодная война» 1917 – 1990 / И.В. Берге. – М., 1996.
16. Богомолов, О.Т. Первые уроки экономической трансформации в странах Центральной и Восточной Европы 90-х гг. / О.Т. Богомолов, С.П. Глинкина // *Новая и новейшая история*. – 1997. – № 3. – С. 89–104.
17. Борко, Ю.А. От европейской идеи к единой Европе / Ю.А. Борко. – М., 2003.
18. Брандт, В. Воспоминания / В. Брандт. – М., 1991.
19. Бровко, Л.Н. Германские социал-демократы в годы фашистской диктатуры / Л.Н. Бровко. – М., 1988.
20. Бровко, Л.Н. Церковь и Третий Рейх / Л.Н. Бровко // *Новая и новейшая история*. – 1991. – № 4. – С. 75–83.
21. Бунин, И.М. Социалисты и общественно-политическая борьба во Франции в 80-е годы / И.М. Бунин. – М., 1989.
22. Бурдерон, Р. Фашизм: идеология и практика / Р. Бурдерон. – М., 1983.
23. Васильев, К. История Великобритании / К. Васильев. – М., 2004.
24. Васильков, Н.П. Экономическая система современной Италии / Н.П. Васильков. – М., 1987.
25. Ватлин, А.Ю. Германия в XX в. / А.Ю. Ватлин. – М., 2002.
26. Ватлин, А.Ю. Германия в 2000 – 2010 годах / А.Ю. Ватлин // *Новая и новейшая история*. – 2010. – № 6. – С. 64–75.
27. Вахрамеев, А.В. Страны Восточной Европы: времена кардинальных перемен / А.В. Вахрамеев, М.А. Деробина, А.А. Язькова. – М., 1990.
28. Великанова, О.В. Функции образа лидера в массовом сознании. Гитлеровская Германия и Советская Россия / О.В. Великанова // *Общественные науки и современность*. – 1997. – № 11. – С. 88–93.
29. Виноградов, В.А. Экономические преобразования во Франции накануне XXI века / В.А. Виноградов. – М., 1999.
30. Випперман, В. Европейский фашизм в сравнении / В. Випперман. – М., 2000.
31. Волконский, Н.Л. История информационных войн: в 2 т. / Н.Л. Волконский. – Т. 2. – Спб., 2003.
32. Волокитина, Т.В. Восточная Европа – от начала второй мировой войны до современности / Т.В. Волокитина, В.В. Марьина, Ю.С. Новопашнин // *Новая и новейшая история*. – 1996. – № 6. – С. 64–76.

33. Восточноевропейский социализм: становление режима, попытки его модификации, причины поражения. – М., 1992.
34. Воцелка, К. История Австрии. Культура. Общество. Политика / К. Воцелка. – М., 2007.
35. Вторая мировая война. Дискуссии. Основные тенденции. Результаты исследований / Под ред. В. Михалки. – М., 1997.
36. Гаджиев, К.С. Американская нация: национальное самосознание и культура / К.С. Гаджиев. – М., 1990.
37. Гаджиев, К.С. Тоталитаризм как феномен XX века / К.С. Гаджиев // Вопросы философии. – 1992. – № 2. – С. 45–62.
38. Гайдук, В.П. Христианская демократия в Италии (60 – 70-е годы) / В.П. Гайдук. – М., 1985.
39. Гаевский, И.А., Национальный вопрос в общественно-политической жизни США / И.А. Гаевский, С.А. Червонная. – М., 1985.
40. Галкин, А.А. Германский фашизм / А.А. Галкин. – 2-е изд. – М., 1989.
41. Галкин, А.А. Консерватизм в прошлом и настоящем: о социальных корнях консервативной волны / А.А. Галкин, П.Ю. Рахшмир. – М., 1987.
42. Гаранин, Л.М. Второй человек в рейхе (Геринг) / Л.М. Гаранин // Вопросы истории. – 1992. – № 1. – С. 89–97.
43. Гелбрейт, Дж. Как Кейнс пришел в Америку / Дж. Гелбрейт // Экономика и математические методы. – 1997. – Т. 33. – Вып. 4.
44. Германский национал-социализм / Сост. В. Пруссаков. – М., 1995.
45. Гершов, З.М. Вудро Вильсон / З.М. Гершов. – М., 1980.
46. Гиленсен, В.М. Адмирал Канарис / В.М. Гиленсен // Новая и новейшая история. – 1996. – № 6. – С. 114–119.
47. Гинцберг, Л.И. Массовые демократические движения в ФРГ и партия «зеленых» / Л.И. Гинцберг. – М., 1988.
48. Григорьева, И.В. Источниковедение новой и новейшей истории стран Европы и Америки / И.В. Григорьева. – М., 1984.
49. Гелбрэйт, Дж. Новое индустриальное общество / Дж. Гелбрэйт. – М., 1969.
50. Гренвилл, Дж. История XX века / Дж. Гренвилл. – М., 1999.
51. XX век: Основные проблемы и тенденции международных отношений – М., 1992.
52. Дамс, Х.Г. Франсиско Франко / Х.Г. Дамс. – Ростов н/Д, 1999.
53. Дилигенский, Г.Г. Западная Европа 80-х годов. Идеино-политическая борьба и рабочее движение / Г.Г. Дилигенский. – М., 1988.
54. Диманис, М.Д. Политические партии ФРГ и государство / М.Д. Диманис // Мировая экономика и международные отношения. – 1997. – № 12. – С. 121–128.
55. Джонсон, П. Современность. Мир с 20-х – по 90-е гг. / П. Джонсон. – М., 1995.
56. Драбкин, Я.С. Становление Веймарской республики / Я.С. Драбкин. – М., 1978.
57. Дубинин, Ю.В. Тернистый путь к Хельсинки, 1975 г. / Ю.В. Дубинин // Новая и новейшая история. – 1994. – № 4/5. – С. 124–136.
58. Дынкин, А.А. Новый этап НТР: экономическое содержание и механизм реализации в капиталистическом хозяйстве / А.А. Дынкин. – М., 1991.
59. Европа в международных отношениях. 1918 – 1939 гг. / Ред. А. Чубарьян. – М., 1979.
60. Европа между миром и войной. 1918 – 1939 гг. / Под ред. А.О. Чубарьяна. – М., 1992.

61. Европа в системе международных отношений (1917 – 1945): сб. науч. тр. / УГУ. – Свердловск, 1990.
62. Егорова, Н.И. Изоляционизм 30-х гг. / Н.И. Егорова // Американский ежегодник. – 1984. – М., 1985.
63. Ерин, М.Е. История Веймарской республики в новейшей германской историографии / М.Е. Ерин. – Ярославль, 1990.
64. Ерин, М.Е. Распад партийной системы и крах Веймарской республики / М.Е. Ерин. – Ярославль, 1992.
65. Желев, Ж. Фашизм. Тоталитарное государство / Ж. Желев. – М., 1991.
66. Желицки, Б.Й. Венгрия, 1956 г. Эволюция оценок историков / Б.Й. Желицки // Новая и новейшая история. – 1992. – № 3. – С. 18–35.
67. Жигалов, И.П. Современная история Великобритании (1945 – 1975) / И.П. Жигалов. – М., 1978.
68. Жискара д'Эстэн, В. Власть и жизнь / В. Жискара д'Эстэн. – М., 1990.
69. Загладин, Н.В. США: общество, власть, политика / Н.В. Загладин. – М., 2001.
70. Западноевропейская демократия: поиски обновления / Отв. ред. С.П. Перегудов, В.В. Песчанский. – М., 1989.
71. Западноевропейские страны: особенности социально-экономических моделей / Отв. ред. В.П. Гутник. – М., 2002.
72. Зонтхаймер, К. Федеративная республика Германия сегодня. Основные черты политической системы / К. Зонтхаймер. – М., 1996.
73. Зуев, В. Англия и «Общий рынок» / В. Зуев. – М., 1988.
74. Иванов, А.Г. Агрессоры и умиротворители : Гитлер, Муссолини и британская дипломатия / А.Г. Иванов. – М., 1993.
75. Иванов, Р.Ф. Дуайт Эйзенхауэр / Р.Ф. Иванов. – М., 1983.
76. Иванян, Э.А. Белый дом. Президенты и политика / Э.А. Иванян. – М., 1979.
77. Иванян, Э.А. Рональд Рейган – хроника жизни и времени / Э.А. Иванян. – М., 1991.
78. Идеология международной социал-демократии между двумя мировыми войнами / Под ред. А.С. Черняева. – М., 1984.
79. Илюхина, Р.М. Лига Наций. 1919 – 1934 / Р.М. Илюхина. – М., 1982.
80. Испания 1918 – 1972. Исторический очерк / Отв. ред. И.М. Майский. – М., 1975.
81. История Германии: учеб. пособие: в 3 т. / Под общ. ред. Б. Бонвеча, Ю.В. Галактионова. – М., 2008. – Т. 2: От создания Германской империи до начала XXI века.
82. История Германии: учеб. пособие: в 3 т. / Под общ. ред. Б. Бонвеча, Ю.В. Галактионова. – М., 2008. – Т. 3: Документы и материалы.
83. История Дании / Под ред. С. Буска и Х. Поульсена. – М., 2007.
84. История дипломатии: в 5 т. / Отв. ред. В.П. Потемкин. – М., 1965 – 1975. – Т. 3 – 5.
85. История европейской интеграции (1945 – 1994) / Под ред. А.С. Намазовой, Б. Эмерсона. – М., 1995.
86. История Норвегии / Под ред. А.Я. Гуревича, А.С. Канна. – М., 1980.
87. История Румынии / И. Болован [и др.]. – М., 2005.
88. История стран Центральной и Юго-Восточной Европы XX века / Под ред. А.В. Фадеева. – М., 1997.
89. История США: в 4 т. / Отв. ред. В.Л. Мальков, Г.Н. Севостьянов. – М., 1987. – Т. 3, 4.

90. История Швеции / Отв. ред. А.С. Кан. – М., 1974.
91. История фашизма в Западной Европе / Под ред. Г.С. Филатова. – М., 1978.
92. Италия / Отв. ред. С.К. Дубинин. – М., 1991.
93. Кан, А.С. История Скандинавских стран (Дания, Норвегия, Швеция) / А.С. Кан. – М., 1980.
94. Кашлев, Ю.Б. Общеввропейский процесс: вчера, сегодня, завтра / Ю.Б. Кашлев. – М., 1990.
95. Кертман, Л.Е. Джозеф Чемберлен и сыновья / Л.Е. Кертман. – М., 1990.
96. Кин, Ц.И. Итальянский ребус / Ц.И. Кин. – М., 1990.
97. Киссинджер, Г. Дипломатия / Г. Киссинджер. – М., 1997.
98. Кольвокоресси, П. Мировая политика после 1945 года / П. Кольвокоресси. – М., 2000.
99. Комолова, Н.П. Новейшая история Италии / Н.П. Комолова. – М., 1970.
100. Комолова, Н.П. Пальмиро Тольятти: очерк жизни и деятельности / Н.П. Комолова, Г.С. Филатова. – М., 1983.
101. Консерваторы у власти – опыт Великобритании / Отв. ред. А.П. Науменков. – М., 1992.
102. Контлер, Л. История Венгрии. Тысячелетие в центре Европы / Л. Контлер. – М., 2002.
103. Корниенко, Г.М. «Холодная война»: истоки, причины и последствия. Осмысление истории / Г.М. Корниенко. – М., 1996.
104. Королькова, Е.И. «Новый курс» Рузвельта / Е.И. Королькова. – М., 1992.
105. Космач, Г.А. Кризис германского либерализма в годы Веймарской республики / Г.А. Космач. – Минск, 1989.
106. Красиков, А.А. Испания и мировая политика / А.А. Красиков. – М., 1989.
107. Краткая история Венгрии / Отв. ред. Т.М. Исламов. – М., 1991.
108. Краткая история Румынии / Отв. ред. В.Н. Виноградов. – М., 1987.
109. Кузьмин, И.Н. Крушения ГДР: История. Последствия / И.Н. Кузьмин. – М., 1996.
110. Кредер, А.А. Американская буржуазия и «новый курс» 1933 – 1940-х гг. / А.А. Кредер. – Саратов, 1988.
111. Лавровская, Т.В. Североамериканская интеграция: экономический и политический аспекты / Т.В. Лавровская. – М., 1987.
112. Лан, В.И. США от первой до второй мировой войны / В.И. Лан. – М., 1976.
113. Лан, В.И. США в военные и послевоенные годы / В.И. Лан. – М., 1978.
114. Лафонтен, О. Общество будущего: политика реформ в меняющемся мире / О. Лафонтен. – М., 1990.
115. Лебедев, А.А. Очерки британской внешней политики (60 – 80-е гг.) / А.А. Лебедев. – М., 1988.
116. Лисовский, Ю.П. Италия от фашизма к демократии: трудные пути послевоенной перестройки / Ю.П. Лисовский. – М., 1990.
117. Лопухов, Б.Р. Антонио Грамши / Б.Р. Лопухов. – М., 1963.
118. Лопухов, Б.Р. История фашистского режима в Италии / Б.Р. Лопухов. – М., 1977.
119. Лопухов, Б.Р. Эволюция буржуазной власти в Италии. Первая половина XX века / Б.Р. Лопухов. – М., 1986.
120. Любин, В.П. Итальянская партийно-политическая система (переход от Первой ко Второй республике) / В.П. Любин. – М., 1997.
121. Маджистер, С. Политика Ватикана и Италия. 1943 – 1978 / С. Маджистер. – М., 1982.

122. Мальков, В.Л. Франклин Рузвельт: проблемы внутренней политики и дипломатии / В.Л. Мальков. – М., 1988.
123. Мальков, В.Л. Путь к имперству. Америка в первой половине XX века / В.Л. Мальков. – М., 2004.
124. Манькин, А.С. «Эра демократов»: партийная перегруппировка в США. 1933 – 1952 / А.С. Манькин. – М., 1980.
125. Матвеев, В.А. Британия вчера и сегодня / В.А. Матвеев. – М., 1989.
126. Мейнандер, Х. История Финляндии. Линии, структуры, переломные моменты / Х. Мейнандер. – М., 2008.
127. Мельтюхов, М.И. Проблемы периодизации истории второй мировой войны / М.И. Мельтюхов // Вопросы истории. – 2003. – № 1. – С. 154–163.
128. Мелин, Я. История Швеции / Я. Мелин, А. Юхансон, С. Хеденберг. – М., 2002.
129. Молчанов, В.Н. Четвертая республика / В.Н. Молчанов. – М., 1963.
130. Молчанов, В.Н. Генерал де Голль / В.Н. Молчанов. – М., 1988.
131. Наринский, М.М. История международных отношений. 1945 – 1975 / М.М. Наринский. – М., 2004.
132. Никонов, В.А. Республиканцы: от Никсона к Рейгану / В.А. Никонов. – М., 1988.
133. Никонов, В.А. Рональд Рейган / В.А. Никонов // Вопросы истории. – 1989. – № 2. – С. 75–82.
134. Новиков, Г.Н. Де Голль, голлисты и голлизм / Г.Н. Новиков // Новая и новейшая история. – 1990. – № 3. – С. 37–52.
135. Новиков, М.В. СССР, Коминтерн и Гражданская война в Испании / М.В. Новиков. – Ярославль, 1995.
136. Огден, К. Маргарет Тэтчер. Женщина у власти: портрет человека и политика / К. Огден. – М., 1992.
137. Опитц, Р. Фашизм и неофашизм / Р. Опитц. – М., 1988.
138. Павлов, Н.В. Внешняя политика ФРГ: конец 80-х гг. / Н.В. Павлов. – М., 1989.
139. Павлов, Н.В. Германия на пути в третье тысячелетие / Н.В. Павлов. – М., 2001.
140. Партии и партийные системы современной Европы / Под ред. М.Г. Анохина. – М., 1994.
141. Перегудов, С.П. Тэтчер и тэтчеризм / С.П. Перегудов. – М., 1996.
142. Пожарская, С.П. Генералиссимус Франко и его время / С.П. Пожарская // Новая и новейшая история. – 1990. – № 6. – С. 112–127.
143. Политические институты на рубеже тысячелетий / Под ред. К.Г. Холодковского. – М., 2001.
144. Политические кризисы и конфликты 50 – 60-х гг. в Восточной Европе / Отв. ред. Ю.А. Борко. – М., 1993.
145. Политические сдвиги в странах Запада: конец 70-х – 80-е годы / Отв. ред. А.Ф. Носкова. – М., 1989.
146. Политические системы СССР и стран Восточной Европы. 20 – 60-е годы / Отв. ред. А.Ф. Носкова. – М., 1991.
147. Полякова, Е.Ю. Северная Ирландия: истоки конфликта / Е.Ю. Полякова // Новая и новейшая история. – 1990. – № 4. – С. 77–89.
148. Пономарев, М.В. Великобритания: государство, политика, право / М.В. Пономарев, С.Ю. Смирнова. – М., 2001.

149. Попов, В.И. Маргарет Тэтчер: человек и политик / В.И. Попов. – М., 1991.
150. Престон, П. Франко / П. Престон. – М., 1999.
151. Райх, В. Психология масс и фашизм / В. Райх. – СПб., 1997.
152. Рейган, Р. Откровенно говоря. Избранные речи / Р. Рейган. – М., 1990.
153. Религия и церковь в западном обществе XX в.: сб. РАН. – М., 2001.
154. Риддел, П. Десятилетие Тэтчер: как изменилась Великобритания в 80-е годы / П. Риддел. – М., 1990.
155. Сарайва, Ж.Э. История Португалии / Ж.Э. Сарайва. – М., 2007.
156. Сахаров, Н.А. Современная монополистическая элита США / Н.А. Сахаров. – М., 1992.
157. Сивачев, Н.В. Новейшая история США / Н.В. Сивачев, Е.Ф. Язьков. – М., 1980.
158. Сиполс, В.Я. Дипломатическая борьба накануне второй мировой войны / В.Я. Сиполс. – 2-е изд. – М., 1989.
159. Смирнов, В.П. Новейшая история Франции. 1918 – 1975 / В.П. Смирнов. – М., 1979.
160. Смирнов, В.П. Франция в XX в / В.П. Смирнов. – М., 2001.
161. Современные международные отношения / Под ред. А.В. Торкунова. – М., 2000.
162. Согрин, В.В. Идеология в американской истории от отцов основателей до конца XX века / В.В. Согрин. – М., 1995.
163. Согрин, В.В. Британский либерализм: этапы развития и течения / В.В. Согрин // Новая и новейшая история. – 1996. – № 9. – С. 102–112.
164. Согрин, В.В. Белый дом: президенты и идеология / В.В. Согрин. – М., 1998.
165. Согрин, В.В. История США / В.В. Согрин. – СПб., 2003.
166. Сория, Ж. Война и революция в Испании / Ж. Сория. – М., 1987.
167. Страшун, Б.А. Конституционные перемены в Восточной Европе. 1989 – 1990 / Б.А. Старшун. – М., 1990.
168. США и общеевропейский процесс / Отв. ред. В.Л. Мальков. – М., 1989.
169. США на рубеже веков / Отв. ред. С.М. Рогов. – М., 2001.
170. Тольятти, П. Лекции о фашизме / П. Тольятти. – М., 1974.
171. Тоталитаризм в Европе XX в.: из истории идеологий, движений, режимов и их преодоления / Я.С. Драбкин [и др.]. – М., 1996.
172. 30 лет Карибского кризиса 1962 г. (1962-1992) // Международная жизнь. – 1992. – Спецвыпуск.
173. Уткин, А.И. Дипломатия Вудро Вильсона / А.И. Уткин. – М., 1989.
174. Уткин, А.И. Дипломатия Франклина Рузвельта / А.И. Уткин. – Свердловск, 1990.
175. Уткин, А.И. Глобализация: процесс и осмысление / А.И. Уткин. – М., 2001.
176. Уткин, А.И. Американская стратегия для XXI века / А.И. Уткин. – М., 2005.
177. Филлитов, А.М. «Холодная война». Историографические дискуссии на Западе / А.М. Филлитов. – М., 1991.
178. Френкин, А.А. Западногерманские консерваторы: кто они? / А.А. Френкин. – М., 1990.
179. Фукуяма, Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма. – М., 2004.
180. Фукуяма, Ф. Наше постчеловеческое будущее / Ф. Фукуяма. – М., 2004.
181. Хайек, Ф.А. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / Ф.А. Хайек; под ред. У.У. Бартли; пер. с англ. – М., 1992.
182. Хантингтон, С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М., 2003.

183. Хантингтон, С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон. – М., 2003.
184. Хенкин, С.М. Испания после диктатуры / С.М. Хенкин. – М., 1993.
185. Центрально-Восточная Европа и Россия: проблемы трансформации (круглый стол) // Новая и новейшая история. – 1998. – № 3. – С. 11–34.
186. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX в.: в 3 т. / Отв. ред. И.И. Орлик. – М., 2000 – 2004. – Т. 1 – 3.
187. Черчилль, У. Вторая мировая война: в 3 т. / У. Черчилль. – М., 1991.
188. Чубарьян, А.О. Новая история «холодной войны» / А.О. Чубарьян // Новая и новейшая история. – 1997. – № 6. – С. 3–22.
189. Ширер, У. Взлет и падение третьего рейха: в 2 т. / У. Ширер. – М., 1991.
190. Шишков, Ю.В. Судьба Британского содружества наций / Ю.В. Шишков // Общественные науки и современность. – 1996. – № 3.
191. Шлезингер, А. Циклы американской истории / А. Шлезингер. – М., 1992.
192. Энциклопедия Третьего Рейха / Под ред. А. Егазарова. – М., 1996.
193. Эрхард, Л. Благополучие для всех; пер. с нем. / Л. Эрхард. – М., 1991.
194. Юссила, О. Политическая история Финляндии / О. Юссила, С. Хентия, Ю. Невакиви. – М., 1998.
195. Язькова, А.А. Крах «золотой эпохи» Чаушеску / А.А. Язькова // Вопросы истории. – 1991. – № 9/10. – С. 92–107.
196. Яковлев, Н.Н. Франклин Рузвельт – человек и политик. Новое прочтение / Н.Н. Яковлев. – М., 1988.

ПРЫКЛАДНЫЯ ПЫТАННІ ДА ЭКЗАМЕНАЎ

5 семестр

1. Прадмет, задачы і праблемы курса гісторыі навейшага часу.
2. Лістападаўская рэвалюцыя ў Германіі. Стварэнне Веймарскай рэспублікі.
3. Германія ў 1919 – 1929 гг.
4. Германія ў гады сусветнага эканамічнага крызісу 1929 – 1933 гг.
5. Унутраная палітыка нацыстаў у Германіі, 1933 – 1939 гг.
6. Знешняя палітыка нацысцкай Германіі ў 1933 – 1939 гг.
7. Вялікабрытанія ў 1918 – 1929 гг.
8. Вялікабрытанія ў гады сусветнага эканамічнага крызісу.
9. Вялікабрытанія ў 1933 – 1939 гг.
10. Знешняя і каланіяльная палітыка Вялікабрытаніі ў міжваенны перыяд.
11. Францыя ў 1918 – 1929 гг.
12. Францыя ў 1930-я гг.
13. Знешняя і каланіяльная палітыка Францыі ў міжваенны перыяд.
14. ЗША ў 1918 – 1923 гг.
15. ЗША падчас «эры росквіту» (1924 – 1929 гг.).
16. ЗША у гады «Вялікай дэпрэсіі».
17. Рэформы «новага курса» адміністрацыі Ф. Д. Рузвельта.
18. Унутрыпалітычная барацьба ў ЗША ў 1933 – 1939 гг.
19. Знешняя палітыка ЗША ў 1918 – 1939 гг.
20. Італія ў 1918 – 1922 гг.
21. Станаўленне фашысцкага рэжыму ў Італіі (1922 – 1926 гг.).
22. Італія ў перыяд складвання фашысцкай дыктатуры (1926 – 1929 гг.).
23. Фашысцкая Італія ў 1930-я гг.
24. Знешняя палітыка Італіі ў 1922 – 1939 гг.
25. Іспанія ў 1918 – 1931 гг.
26. Падзенне манархіі і буржуазна-дэмакратычная рэвалюцыя ў Іспаніі (1931 – 1939 гг.).
27. Грамадзянская вайна ў Іспаніі і ўсталяванне франкісцкага рэжыму.
28. Партугалія ў 1918 – 1939 гг.
29. Венгрыя пасля Першай сусветнай вайны. Абвяшчэнне Венгерскай Савецкай Рэспублікі, яе палітыка.
30. Венгрыя ў 1920 – 1939 гг.
31. Румынія ў 1918 – 1929 гг.
32. Румынія ў 1930-я гг.

33. Скандынаўскія краіны ў 1918 – 1929 гг.
34. Скандынаўскія краіны ў 1930-я гг.
35. Фінляндыя ў 1918 – 1940 гг.
36. Аўстрыя ў 1918 – 1938 гг.
37. Міжнародны рабочы рух у 1918 – 1939 гг.
38. Міжнародныя адносіны ў першыя пасляваенныя гады. Складванне Версальска-Вашынгтонскай сістэмы, яе сутнасць і супярэчнасці.
39. Міжнародныя адносіны ў 1924 – 1929 гг.
40. Міжнародныя адносіны ў 1930-я гг.
41. Пачатковы этап Другой сусветнай вайны (1939 – 1941 гг.).
42. Падзеі на франтах Другой сусветнай вайны ў 1941 – 1942 гг.
43. Карэнны пералом у Другой сусветнай вайне (к. 1942 – 1-ая пал. 1944 г.).
44. Разгром фашысцкай Германіі і яе саюзнікаў (2-ая пал. 1944 – 1945 гг.).
45. Рух Супраціўлення ў Еўропе.
46. Вынікі і значэнне Другой сусветнай вайны.

6 семестр

1. Краіны Еўропы і Паўночнай Амерыкі пасля заканчэння Другой сусветнай вайны.
2. Асноўныя тэндэнцыі сацыяльна-эканамічнае развіцця краін Еўропы і Паўночнай Амерыкі ў другой палове XX - пачатку XXI стст.
3. Асноўныя тэндэнцыі палітычнага развіцця краін Еўропы і Паўночнай Амерыкі ў другой палове XX - пачатку XXI стст.
4. Вялікабрытанія пасля Другой сусветнай вайны (1945 – 1951 гг.).
5. Вялікабрытанія ў 1950-х – 1970-х гг.
6. Вялікабрытанія ў час прэм'ерства М. Тэтчар.
7. Вялікабрытанія у 1990 – 2010-х гг.
8. Чацвёртая рэспубліка ў Францыі.
9. Францыя ў канцы 1950-х – 1970-х гг.
10. Францыя ў 1980-х – 2010-х гг.
11. Заходняя Германія ў 1945 – 1949 гг. Утварэнне ФРГ.
12. ФРГ ў 1950 – пачатку 1980-х гг.
13. ФРГ ў 1982 – 2010-х гг.
14. Эканамічнае развіццё ФРГ (1949 – 1980-х гг.).
15. Аб'яднанне Германіі.
16. Італія ў 1945 – пачатку 1960-х гг.
17. Італія ў сярэдзіне 1960-х – сярэдзіне 1980-х гг.

18. Італія ў другой палове 1980-х – 2010-х гг.
19. Франкісцкі рэжым у пасляваеннай Іспаніі (1945 – 1975 гг.).
20. Іспанія ў 1976 – 2010-х гг.
21. Скандынаўскія краіны ў 1945 – 1960-х гг.
22. Скандынаўскія краіны ў 1970 – 2010-х гг.
23. Фінляндыя ў другой палове XX – пачатку XXI стст.
24. Грэцыя ў другой палове XX – пачатку XXI стст.
25. Партугалія ў другой палове XX – пачатку XXI стст.
26. Усходняя Германія ў 1945 – 1949 гг. Стварэнне ГДР.
27. ГДР у 1950 – 1980-х гг.
28. Венгрыя ў 1945 – першай палове 1950-х гг. Падзеі 1956 г.
29. Венгрыя ў канцы 1950-х – 1980-х гг.
30. Румынія ў 1945 – першай палове 1960-х гг.
31. Румынія ў другой палове 1960-х – 1980-х гг.
32. Албанія ў другой палове XX – пачатку XXI стст.
33. Албанія, Венгрыя і Румынія ў 1990 – 2010-х гг.
34. ЗША ў першыя пасляваенныя гады.
35. ЗША ў 1950-х гг.
36. ЗША ў час праўлення дэмакратычных адміністрацый (1961 – 1969 гг.).
37. ЗША напрыканцы 1960-х – пачатку 1990-х гг.
38. ЗША ў 1992 – 2010-х гг.
39. Знешняя палітыка ЗША ў другой палове 1940-х – 1980-х гг.
40. Складванне біпалярнай сістэмы: міжнародныя адносіны ў першае пасляваеннае дзесяцігоддзе.
 41. Міжнародныя адносіны ў другой палове 1950-х – 1960-х гг.
 42. Міжнародныя адносіны ў 1970-х – першай палове 1980-х гг.
 43. Міжнародныя адносіны ў другой палове 1980-х – 2010-х гг.
 44. Гісторыя Еўрапейскай інтэграцыі.

ТЭМЫ КАНТРОЛЬНЫХ РАБОТ ДЛЯ СТУДЭНТАЎ-ЗАВОЧНИКАЎ

(9 семестр)

Вучэбны план для студэнтаў-завочнікаў прадугледжвае напісанне па курсу «Гісторыя навейшага часу» кантрольнай работы. Асноўнае яе задача палягае ў тым, каб замацаваць навыкі самастойнай работы студэнта з крыніцамі і літаратурай, а таксама садзейнічаць больш глыбокаму засваенню курса.

Пошук крыніц і літаратуры па тэме кантрольнай работы вядзецца самастойна. Вітаецца прыцягненне багацейшых рэсурсаў сеткі Інтэрнэт. Пры гэтым спасылкі на інтэрнэт-крыніцы павінны быць належным чынам (як і ў курсавых работах) аформленыя. Да выкарыстанай літаратуры трэба адносіцца да-статкова крытычна, пры гэтым крытыка павінна быць абгрунтаванай і карэктнай.

Кантрольная работа павінна складацца з чатырох асноўных частак: уводзін, асноўнай часткі, заключэння і спісу выкарыстаных крыніц і літаратуры. Ва ўводзінах вызначаюцца задачы работы, даецца кароткая характарыстыка крыніц і літаратуры. У асноўнай частцы раскрываецца змест тэмы. У заключэнні фармулююцца асноўныя вывады. Спіс літаратуры і спасылкі афармляюцца ў адпаведнасці з патрабаваннямі, якія высоўваюцца да афармлення курсавых і дыпломных работ. Аб'ём кантрольнай работы, як правіла, складае 16 – 18 аркушаў школьнага сшытку пры рукапісным тэксце. Сам рукапісны тэкст павінен быць ячным і разборлівым. Аб'ём машынапіснага тэксту кантрольнай работы можа быць абмежаваны 10 – 12 старонкамі фармату А-4. Ён павінен быць адфарматаваным і вычытаным. Не дапускаецца механічнае перапісанне старонак крыніц, падручнікаў, манаграфічнай літаратуры і навуковых артыкулаў, а, тым больш, прадстаўленне ў якасці ўласнай самастойнай работы кантрольнай, «скачанай» з Інтэрнэту.

1. Лістападаўская рэвалюцыя ў Германіі.
2. Стварэнне Веймарскай рэспублікі.
3. Германія ў 1919 – 1929 гг.
4. Германія ў гады сусветнага эканамічнага крызісу 1929 – 1933 гг.
5. Унутраная палітыка нацыстаў у Германіі, 1933 – 1939 гг.
6. Знешняя палітыка нацысцкай Германіі ў 1933 – 1939 гг.
7. Вялікабрытанія ў 1918 – 1929 гг.
8. Вялікабрытанія ў гады сусветнага эканамічнага крызісу.
9. Вялікабрытанія ў 1933 – 1939 гг.
10. Францыя ў 1918 – 1929 гг.

11. Францыя ў 1930-я гг.
12. ЗША ў 1918 – 1923 гг.
13. ЗША падчас «эры росквіту» (1924 – 1929 гг.).
14. ЗША ў гады «Вялікай дэпрэсіі».
15. Рэформы «новага курса» адміністрацыі Ф. Д. Рузвельта.
16. Унутрыпалітычная барацьба ў ЗША ў 1933 – 1939 гг.
17. Знешняя палітыка ЗША ў 1918 – 1939 гг.
18. Італія ў 1918 – 1922 гг.
19. Станаўленне фашысцкага рэжыму ў Італіі (1922 – 1926 гг.).
20. Італія ў перыяд складвання фашысцкай дыктатуры (1926 – 1929 гг.).
21. Фашысцкая Італія ў 1930-я гг.
22. Знешняя палітыка Італіі ў 1922 – 1939 гг.
23. Іспанія ў 1918 – 1931 гг.
24. Падзенне манархіі і буржуазна-дэмакратычная рэвалюцыя ў Іспаніі (1933 – 1939 гг.).
25. Грамадзянская вайна ў Іспаніі і ўсталяванне франкісцкага рэжыму.
26. Міжнародны рабочы рух у 1918 – 1939 гг.
27. Міжнародныя адносіны ў першыя пасляваенныя гады. Складванне Версальска-Вашынгтонскай сістэмы і яе сутнасць.
28. Міжнародныя адносіны ў 1924 – 1929 гг.
29. Міжнародныя адносіны ў 1930-я гг.
30. Рух Супраціўлення ў Еўропе.

ЛЕКЦЫЙНЫ КУРС

РАЗДЗЕЛ I. ГІСТОРЫЯ НАВЕЙШАГА ЧАСУ, 1918 – 1945 гг.

Тэма 1. Прадмет, задачы і праблемы курса гісторыі навейшага часу

Шматварыянтнасць інтэрпрэтацыі зместу навейшай гісторыі.

**Праблема спалучэння розных метадалагічных падыходаў –
цывілізацыйнага, фармацыйнага, культуралагічнага ды інш.**

Навейшы час з'яўляецца адным з найбольш насычаных перыядаў сусветнай гісторыі. Ён звязаны з разгортваннем працэсаў, лёсавызначальных для ўсяго чалавецтва, падзеямі глабальнага маштабу, якія вызначылі напрамак і дынаміку развіцця сучаснай цывілізацыі.

Вылучэнне асаблівага перыяду сусветнай гісторыі – гісторыі навейшага часу – зыходна было звязана з марксісцкай гістарыяграфічнай традыцыяй. Згодна з яе фармацыйнай канцэпцыяй, кожны перыяд гісторыі адлюстроўвае ключавыя этапы працэсу абагульнення працы і змены грамадска-эканамічных сістэм ў выніку барацьбы антаганістычных класаў. Гісторыя навейшага часу ўяўлялася як эпоха, калі адбываецца працэс фармацыйнага пераходу ад капіталістычнага грамадства да камуністычнага, заканчэнне «перадгісторыі чалавецтва» і пачатак «сапраўднай гісторыі».

Першапачаткова пункт гледжання пра навейшую гісторыю як перыяд з самастойным фармацыйным значэннем, прадстаўлены, у прыватнасці, у працах знакамітага савецкага прафесара Б. Ф. Поршнева, не стаў дамінуючым. У вядомай працы «Замечания И. Сталина, С. Кирова и А. Жданова о проекте учебника новой истории» (1934) змяшчалася паняцце «трэцяга перыяду новай гісторыі, або навейшай гісторыі», які разглядаўся ў якасці этапу «заяўлення капіталізму і пераможнага будаўніцтва сацыялізму». Некалькі пазней з гэтым паняццем была суаднесена канцэпцыя «агульнага крызісу капіталізму», распрацаваная ідэолагамі Камінтэрну.

Постсавецкая, у тым ліку беларуская, гістарычная навука адмовілася ад падобнай трактоўкі навейшай гісторыі. Асабліва бурна і плённа праблема абнаўлення метадалагічнай базы курса навейшай гісторыі, у тым ліку вырашэнне пытання пра асноўны змест эпохі і схемы перыядызацыі, абмяркоўваліся ў 1990-я гг. у расійскай гістарыяграфіі. Першапачаткова яна датычылася праблемы знешніх храналагічных рамак навейшай гісторыі. Паказальная з гэтага пункту гледжання серыя дыскусійных матэрыялаў, якія з'явіліся на старонках часопіса «Новая и новейшая история» у 1994 –

1997 г. Іх аўтары адстойвалі пераважна два пункты гледжання: згодна з першым, у якасці мяжы паміж новай і навейшай гісторыяй прымаецца 1917 г. (раскол свету на дзве грамадскія сістэмы, які пацягнуў за сабой прынцыповыя змены ў характары сусветнай гісторыі), згодна з другім як рубаж прымаўся 1918 год (заканчэнне Першай сусветнай вайны і якаснае пераўладкаванне сусветнай палітычнай прасторы, якое адбылося следам).

Але ў далейшым падобныя дыскусіі страцілі сваё значэнне. Па меры таго як на змену ідэалагізаванай і палітызаванай гісторыі, што акцэнтавала ўвагу на дэталёвым апісанні класавай барацьбы, рэвалюцыйнага і нацыянальна-вызваленчага руху, прыходзіць больш збалансаваны аналіз развіцця грамадства як цэласнай сістэмы, знікае неабходнасць і сама магчымасць пошуку канкрэтнай даты «пачатку» той ці іншай гістарычнай эпохі. Ключавую ролю набывае канцэптualaнае асэнсаванне гістарычнага працэсу, суаднясенне яго з рэальнымі вынікамі развіцця чалавецтва, актуальнымі праблемамі сучаснага грамадскага жыцця.

У выніку на постсавецкім этапе развіцця гістарычнай навукі **гісторыя навейшага часу** трактуецца як *эпоха станаўлення сучаснай цывілізацыі (пераход ад індустрыяльнай да постіндустрыяльнай, інфармацыйнай цывілізацыі), паэтапнага фарміравання яе асноўных сацыяльна-эканамічных, палітычна-прававых, духоўных характарыстык.*

Апошнім часам у расійскай гістарыяграфіі перыяд навейшай гісторыі звязваецца з ўсім XX ст. Пунктам адліку для гэтай эпохі называецца рубаж XIX – XX стст. Гэта час найбольш поўнай і паслядоўнай рэалізацыі базавых прынцыпаў індустрыяльнага грамадства, перамогі ідэалаў разняволенай, незалежнай асобы, якая мае права на свабодную, неабмежаваную сацыяльную творчасць. У сучаснай беларускай гістарыяграфіі, бясспрэчна, больш маналітнай метадалагічна і арганізацыйна цэнтралізаванай за расійскую, пачатак навейшага часу па-ранейшаму звязваецца з падзеямі 1918 г. Тым не менш, што да вызначэння агульнага зместу і характарыстыкі асобных этапаў эпохі, беларускія гісторыкі таксама даўно прызналі неабходнасць адмаўлення ад багатага на пазнавальныя магчымасці, але спецыфічнага і аднабаковага марксісцкага метадалагічнага інструментарыя і належным чынам ацанілі перспектыўнасць спалучэння фармацыйнага з цывілізацыйнымі і культуралагічнымі падыходамі ў вывучэнні сусветнай гісторыі.

Пры ўсёй пазітыўнасці і шматбацьцальнасці многіх развіццёвых працэсаў эпохі навейшага часу, яна канчаткова зруйнавала вялікую мару папярэдняй новачаснай эпохі – мару аб зыходнай гуманнасці чалавечай прыроды, усёмагутнасці Розуму, гатоўнасці чалавецтва да незваротнага духоў-

нага і сацыяльнага ўдасканалення. Нарастанне супярэчнасцяў у вытворчасці, класавых узаемаадносінах, палітычных працэсах, у масавай псіхалогіі мела адзіныя вытокі – яго прычынай з’яўляўся крызіс грамадскай сістэмы, заснаванай на прынцыпе самадастатковасці індывідуума. У працэсе мадэрнізацыі разбурэнне зазналі не толькі рэлігійныя, саслоўныя «кайданы» асобы, але і сама духоўная і сацыяльная пераемнасць чалавечага жыцця. Індывідуалістычная сацыяльная філасофія, прагматызм, дзелавітасць, узвядзеныя ў ранг агульначалавечых каштоўнасцяў, дэфармавалі псіхалагічны лад асобы. Грамадства, якое абвясціла прыярытэтнай каштоўнасцю інтарэсы асобы, прыйшло ў сваім развіцці да адмаўлення яе самабытнасці, да «дэперсаналізацыі» асобы.

У філасофскай думцы пачатку ХХ ст. гэтая сітуацыя атрымала назву «Заняпад Еўропы» (ням. – *Der Untergang des Abendlandes*; ад назвы аднайменнай працы нямецкага філосафа і культуролага Освальда Шпенглера) – узростаўнага расчаравання ў саміх духоўных падмурках індустрыяльнага грамадства, усведамленне абмежаванасці ідэалаў Новага часу. Сімваламі гэтага «Заняпаду Еўропы», Еўропы Новага часу з’явіліся ўзнікненне ў далейшым таталітарных рэжымаў, успышкі нацыяналістычнай і расісцкай істэрыі, трагедыя дзвюх сусветных войнаў.

Тым не менш, новы перыяд навейшай гісторыі стаў часам зараджэння новага грамадства. Першая палова ХХ ст. азнаменавалася новым рыўком у пашырэнні еўропацэнтрысцкага свету. Рэальнасцю станавілася геапалітычнае, эканамічнае адзінства чалавецтва. Складваецца Ліга Нацый і Версальска-Вашынгтонская сістэма міжнародных дагавораў – правобраз планетарнай палітычна-прававой сістэмы. Пачынаецца і працэс глыбінных змен самога заходняга грамадства. Пры ўсёй супрацьлегласці ліберальна-дэмакратычнай і таталітарнай альтэрнатыў яго развіцця, з’яўляюцца і некаторыя агульныя заканамернасці – дэмакратызацыя палітычнага жыцця (узростаўная роля народных мас у палітычным працэсе), сацыялізацыя дзяржавы і ўсёй сістэмы грамадскіх інстытутаў, развіццё інфармацыйнай прасторы, імклівае нарошчванне навукова-тэхнічнага патэнцыялу, больш складаная дыферэнцыяцыя сацыяльнай структуры. Гэтыя змены ўжо ў другой палове ХХ ст. прывядуць да паступовай трансфармацыі індустрыяльнага грамадства і фарміраванню сучаснай пост-індустрыяльнай, інфармацыйнай цывілізацыі.

Некалькі дзесяцігоддзяў эйфарыі, выкліканай поспехамі навукова-тэхнічнай рэвалюцыі, прарыву ў касмічных, інфармацыйных, прамысловых тэхналогіях, насычэння спажывецкіх патрэб прытупілі адчуванне хісткасці «цывілізаванага існавання». Аднак новая мяжа стагоддзяў – ХХ і

XXI – ізноў спарадзіла здань «Заняпаду Еўропы / Захаду». Сучаснае пакаленне мысліцеляў заявіла пра «канец гісторыі», «варварства як адваротны бок цывілізацыі», «расколатае грамадства». Усё вастрэй гучыць пытанне пра неабходнасць больш глыбокага разумення чалавечай прыроды, успрыняцця асобы як шматграннага духоўнага феномену, вывучэння усёй шматстайнасці сацыяльных адносін, якія ўзнікаюць па-за тэхнакратычным, механізаваным асяроддзем пражывання. Усё гэта дае падставы разглядаць гістарычныя падзеі пачатку XXI ст. нават у якасці фіналу навейшай гісторыі і пачатку цалкам новай эпохі – станаўлення інфармацыйнага грамадства.

Перыядызацыя і галоўныя праблемы навейшай гісторыі

Перыядызацыя навейшай гісторыі першапачаткова таксама засноўвалася на марксісцкай тэарэтычнай базе. Першы этап навейшай гісторыі пачынаўся з 1917 г., калі адбылося ўзнікненне «рэальнага сацыялізму» і пачаўся «агульны крызіс капіталізму», другі этап – з 1939 г., калі, паводле гісторыкаў-марксістаў, пачынаецца другі перыяд агульнага крызісу капіталізму. У красавіку 1954 г. на пасяджэнні супрацоўнікаў кафедра новай і навейшай гісторыі пад эгідай Міністэрства вышэйшай адукацыі было афіцыйна зацверджана паняцце «другога перыяду навейшай гісторыі» па аналогіі з «другім перыядам агульнага крызісу капіталізму», звязаным з падзеямі і вынікамі Другой сусветнай вайны.

У 1960-я гг., пасля замацавання ў марксісцкай навуцы канцэпцыі трох этапаў агульнага крызісу капіталізму, змянілася і перыядызацыя навейшай гісторыі: 1917 – 1945 гг. – пачатак агульнага крызісу капіталізму пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі ў Расіі і ўзнікненне сацыялістычнай сістэмы ў асобна ўзятай краіне (1-шы перыяд); 1945 – 1949 гг. – складванне сусветнай сацыялістычнай сістэмы (2-гі перыяд); 1949 – 1970 гг. – крушэнне каланіяльнай сістэмы і нарастанне агульнага крызісу капіталізму (3-ці перыяд). Пры гэтым, у межах міжваеннага перыяду вылучаліся ўнутраныя этапы: 1917 – 1923 гг. – пасляваенны рэвалюцыйны ўздым пад уплывам Вялікай Кастрычніцкай рэвалюцыі; 1923 – 1929 гг. – часова стабілізацыя капіталістычнай сістэмы пры ўмацаванні сацыялізму ў СССР; 1929 – 1939 гг. – сусветны эканамічны крызіс і абвастрэнне класавай барацьбы ва ўмовах «актывізацыі сіл імперыялістычнай рэакцыі і яе скрайняй формы – фашызму»; 1939 – 1945 гг. – перыяд Другой сусветнай вайны (да 1941 г. – імперыялістычнай па характары, пасля 1941 г. – вайны, якая выступае як працяг класавай барацьбы з сусветным імперыялізмам).

З развалам Савецкага Саюза ад падобнага заідэалагізаванага падыходу да перыядызацыі навейшай гісторыі хутка адмовіліся. Тым не менш, у ай-

чыннай гістарыяграфіі і навучальным працэсе многія напрацоўкі савецкіх марксісцкіх гісторыкаў па-ранейшаму захоўваюць сваю актуальнасць.

Гэткім чынам вылучаюцца два перыяды навейшай гісторыі:

– **першы перыяд (1918 - 1945 гг.)** – краіны Еўропы і Амерыкі паміж дзвюма сусветнымі войнамі і падчас Другой сусветнай вайны (Другая сусветная таксама можа вылучацца ў асобны перыяд);

– **другі перыяд (1945 – 2010-я гг.)** – краіны Еўропы і Амерыкі пасля Другой сусветнай вайны.

Першы перыяд падзяляецца на наступныя этапы:

1918 – 1923 гг. – пасляваенны эканамічны і сацыяльна-палітычны крызіс; мірнае ўрэгуляванне і ўзнікненне Версальскай сістэмы міжнародных адносін; рэвалюцыйныя выступленні ў краінах Цэнтральнай Еўропы.

1924 - 1929 гг. – стабілізацыя эканамічнага і грамадска-палітычнага жыцця ў краінах Захаду; стабілізацыя міжнародных адносін; эвалюцыя партыйна-палітычнай сістэмы капіталістычных краін.

1929 - 1933 гг. – сусветны эканамічны крызіс і пошукі выйсця з яго; нарастанне палітычных супярэчнасцяў і прыход да ўлады нацыстаў; абвастрэнне міжнародных адносін.

1933 - 1939 гг. – развіццё буржуазнага рэфармізму; спробы аб'яднання дэмакратычных сіл у барацьбе супраць фашызму і пагрозы вайны; крах Версальскай сістэмы; агрэсіўная палітыка фашысцкіх краін; палітыка «замірэння» агрэсараў; спаўзанне свету да Другой сусветнай вайны.

1939 – 1945 гг. – Другая сусветная вайна.

У сваю чаргу ў другім перыядзе вылучаюць:

1945 г. – канец 1950-х гг. – першыя крокі навукова-тэхнічнай рэвалюцыі (НТР) і складванне разгалінаванай сістэмы дзяржаўнага рэгулявання ў капіталістычных краінах; народна-дэмакратычныя рэвалюцыі ў краінах Цэнтральнай і Паўднёва-Ўсходняй Еўропы і станаўленне сусветнай сацыялістычнай сістэмы; пачатак распаду сістэмы каланіялізму; развязанне «халоднай вайны» паміж двума блокамі на чале з супердзяржавамі – ЗША і СССР – і фарміраванне на гэтым падмурку біпалярнага (двухполюснага) міру як новай сістэмы міжнародных адносін.

Канец 1950-х гг. – пачатак 1970-х гг. – асабліва дынамічнае развіццё капіталістычных краін на базе далейшага развіцця НТР і неакейнскай мадэлі дзяржаўнага рэгулявання; заканчэнне фарміравання ў іх індустрыяльнага грамадства масавага спажывання з шырокай сацыяльнай сферай; разгортванне працэсаў інтэграцыі і інтэрнацыяналізацыі гаспадарчага жыцця, складванне сістэмы транснацыянальных карпарацый; заканчэнне

распаду каланіяльнай сістэмы і выхад на сусветную палітычную арэну незалежных дзяржаў былой каланіяльнай «перыферыі»; для краін дзяржаўнага сацыялізму гэта быў час дастаткова энергічных спроб эканамічных рэформ і нарастання цяжкасцяў; працяг «халоднай вайны», але паступовае ўзмацненне тэндэнцыі да разрадкі напружанасці.

Сярэдзіна 1970-х гг. – канец 1980-х гг. – перыяд структурных крызісаў сусветнай капіталістычнай гаспадаркі – праблемы функцыянавання старой мадэлі дзяржаўнага рэгулявання і пераход да новага, больш кансерватыўнага варыянту эканамічнай палітыкі; на фоне другога этапу НТР пачынаецца пераход ад індустрыяльнага грамадства да постіндустрыяльнага, інфармацыйнага грамадства; сацыялістычныя краіны, якія не здолелі прыстасавацца да новага этапу НТР, перажываюць перыяд абвастрэння застоўных і крызісных тэндэнцый, што, у рэшце рэшт, вядзе да распаду сусветнай сацыялістычнай сістэмы і краху рэжымаў дзяржаўнага сацыялізму ў Еўропе; заканчэнне «халоднай вайны» і існавання біпалярнай сістэмы міжнародных адносін.

З пачатку 1990-х гг. да нашых дзён – далейшае развіццё НТР як інфармацыйнай і тэхналагічнай рэвалюцыі і фарміраванне інфармацыйнага грамадства ў вядучых дзяржавах свету; спалучэнне рыначнай эканомікі з дзяржаўным рэгуляваннем; узмацненне тэндэнцыі да лібералізацыі і транснацыяналізацыі сусветнай гаспадаркі пад эгідай фінансавай эліты высокаразвітых краін Захаду, глабалізацыі сусветнага развіцця; пераход былых сацыялістычных краін Цэнтральнай і Паўднёва-Ўсходняй Еўропы і краін, якія з’явіліся ў выніку распаду СССР, да рыначнай эканомікі і рэжымам прадстаўнічай дэмакратыі, іх інтэграцыя ў міжнародныя эканамічныя і палітычныя структуры; агульная нестабільнасць міжнародных адносін ва ўмовах распаду біпалярнай сістэмы і няўдалых спроб ЗША сфарміраваць «аднапалярны свет»; абвастрэнне нацыянальна-этнічных і міжканфесійных канфліктаў, міжцывілізацыйных супярэчнасцяў; нарастанне глабальных праблем сусветнай цывілізацыі.

Тэма 2. Міжнародныя адносіны ў першыя гады пасля заканчэння Першай сусветнай вайны (1918 – 1922 гг.)

Крушэнне імперый у Расіі, Аўстра-Венгрыі, Германіі, Турцыі

Яшчэ не адгрымелі апошнія бітвы Першай сусветнай вайны, а Еўропа і ўвесь свет сталі незваротна змяняцца. Першая сусветная вайна прынесла чалавецтву небывалыя, страшэнныя страты. На палях бітваў, ад голаду і хваробаў загінулі звыш 10 млн. чалавек, а больш за 20 млн. былі паране-

ныя. Аграмаднымі былі і матэрыяльныя страты дзяржаў-удзельніц. Нават гэтакія магутныя эканомікі, як Вялікабрытанія і Францыя, ператварыліся ў даўжнікоў. Дзяржавы, якія прайгралі вайну, увогуле стаялі на мяжы эканамічнага і палітычнага краху.

Спачатку рухнула Расійская імперыя. Яе палітычная смерць у выніку Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. і агульнае аслабленне Расійскай дзяржаўнасці, да чаго спрычыніўся яшчэ й пачатак Кастрычніцкай рэвалюцыі бальшавікоў, абяцалі да непазнавальнасці змяніць палітычную карту Еўропы і, як з часам высветлілася, увесь свет.

Непазбежнае паражэнне ў вайне паглыбляла і без таго няпростое становішча дуалістычнай Аўстра-Венгрыі, у якой недзяржаўныя народы ўжо складалі большасць насельніцтва краіны, і пагражала іх разбеганнем па «нацыянальных кватэрах». У кастрычніку 1918 г. па імперыі ўжо неслася разбуральная рэвалюцыйная хваля і заключэнне на віле Джусці пад Падуяй (Італія) перамір'я з Антантай гучала для яе памінальным званам. Да гэтага часу на тэрыторыі былой аўстра-венгерскай дзяржавы фактычна пачалі сваё існаванне новыя, няхай яшчэ не прызнаныя нікім, дзяржавы.

У падобным становішчы апынулася і не менш нацыянальна і канфесійна стракатая Асманская імперыя. Мала хто сумняваўся, што не сёння, дык заўтра надыдзе той момант, калі «Усходняе пытанне» атрымае сваё канчатковае вырашэнне.

З набліжэннем ваенна-палітычнага краху Германіі, дзяржавы Антанты сталі ўсур'ёз задумвацца над максімальным пасляваенным аслабленнем цэнтральнаеўрапейскага «монстра», што прадугледжвала змяншэнне ці нават фрагментацыю яе тэрыторыі. «14 пунктаў» амерыканскага прэзідэнта Вудра Вільсана абудзілі яшчэ большыя спадзяванні народаў Еўропы на самастойнае дзяржаўнае існаванне і паскорылі развал імперыяў. На іх развалінах з'явіліся Азербайджан, Арменія, Грузія, Латвія, Літва, Польшча, Фінляндыя, Аўстрыя, Венгрыя, Каралеўства Сербія, Харватаў і Славенцаў (КСХС) і некаторыя іншыя дзяржавы.

Калі 11 лістапада 1918 г. у Камп'енскім лесе фельдмаршал Фош прымаў капітуляцыю Германіі, якая закрывала апошнюю старонку крывавай «Вялікай вайны», Расійская, Аўстра-Венгерская, Германская і Асманская імперыя ўжо не існавалі. Да вялікага клубка міжнародных праблем і супярэчнасцяў, што прывялі да вайны і павінныя былі вырашыцца па яе заканчэнні, дадаліся новыя складанасці, звязаныя з неабходнасцю тэрытарыяльна-палітычнага пераўладкавання еўрапейскай і прылеглай да яе прастораў.

Парыжская мірная канферэнцыя.

Версальская сістэма і яе супярэчнасці

Паставіць кропку ў Першай сусветнай вайне павінна была **Парыжская мірная канферэнцыя** (паколькі яе пасяджэнні праходзілі ў сталічным прыгарадзе – Версалі, нараўне з назвай «Парыжская» выкарыстоўваецца і іншая – «Версальская»). Пачалася яна 18 студзеня 1919 г. і працягвалася да 28 чэрвеня 1920 г.

Удзел у канферэнцыі бралі звыш тысячы дэлегатаў з 27 краін (таксама прысутнічалі прадстаўнікі брытанскіх дамініёнаў ды Індыі). Краіны ўдзельніцы былі падзелены на чатыры катэгорыі:

- найбольш уплывовыя дзяржавы («якія маюць інтарэсы найбольш агульнага характару») – Вялікабрытанія, ЗША, Італія, Францыя і Японія;
- дзяржавы, якія бралі ўдзел у сусветнай вайне («якія маюць інтарэсы прыватнага характару») – Бельгія, Бразілія, брытанскія дамініёны, Грэцыя, Польшча і некаторыя іншыя;
- дзяржавы, якія знаходзіліся ў стане разрыву дыпламатычных адносін з «чацвярным блокам»;
- нейтральныя і тыя дзяржавы, якія знаходзіліся ў стане стварэння.

Асаблівасцю гэтай канферэнцыі стала тое, што пераможаныя дзяржавы (таксама, як ідэалагічна варожая Савецкая Расія), для ўдзелу ў ёй запрошаны не былі, вымушаныя цярпліва чакаць прысуду пераможцаў. Работа канферэнцыі вялася ў 22 камісіях, але цэнтральнае значэнне для яе вынікаў адыгрывалі кіруючыя органы – **Рада дзесяці**, дзе былі прадстаўлены кіраўнікі ўрадаў і знешнепалітычных ведамстваў пяці вялікіх дзяржаў, і нефармальнае «**вялікая тройка**» ў складзе старшыні канферэнцыі прэм’ер-міністра Францыі Жоржа Клемансо, прэм’ер-міністра Вялікабрытаніі Дэвіда Лойд-Джорджа і прэзідэнта ЗША Вудра Вільсана.

Задачы мірнай канферэнцыі, галоўным чынам сфармуляваныя яшчэ ў студзені 1918 г. амерыканскім прэзідэнтам В. Вільсанам, зводзіліся да наступнага:

- 1) юрыдычна аформіць заканчэнне Першай сусветнай вайны і падпісаць мірныя дагаворы з пераможанымі дзяржавамі;
- 2) цвёрда вызначыць дзяржаўныя межы новых дзяржаў і не дапусціць войнаў паміж імі;
- 3) стварыць усеабдымную міжнародную арганізацыю, якая б стала на абарону міру ва ўсім свеце і не дапусціла новай крывавай бойні;
- 4) выпрацаваць прынцыпы і формы ўзаемаадносін з Савецкай Расіяй, дзяржавамі з прынцыпова адрозным грамадскім ладам.

Пры гэтым кожная з дзяржаў удзельніц звязвала з Парыжскай канфэрэнцыяй нямала ўласных спадзяванняў. Зразумела, толькі мацнейшыя маглі рэальна разлічваць на ўвасабленне сваіх мараў. Злучаныя Штаты, напрыклад, імкнуліся не дапусціць празмернага аслаблення Германіі, каб стрымліваць магутнасць Вялікабрытаніі і Францыі ў Еўропе. Вялікабрытанія, у сваю чаргу, займала падобную пазіцыю для абмежавання французскага ўплыву на кантыненте. Францыя жадала бачыць максімальна аслабленую Германію.

Пасля складаных абмеркаванняў 28 чэрвеня 1919 г. у Версальскім палацы быў падпісаны **Версальскі мірны дагавор** з Германіяй. На яе ўскладалася ўся адказнасць за развязанне сусветнай вайны, таму большая частка ўмоў дагавору насіла яўна прыніжальны характар для германскага боку і павінна была за кошт «вінаватага» узнагародзіць пераможцаў.

У адпаведнасці з яго палажэннямі Германія панесла значныя тэрытарыяльныя страты. Эльзас і Латарынгія вярталіся Францыі. У распараджэнне апошняй таксама пераходзілі вугальныя радовішчы Саарскай вобласці, якая на 15 гадоў пераходзіла пад міжнародны кантроль (прыналежнасць вобласці ў будучым павінна была вырашыцца на плебісцыце). Рэшткі германскай тэрыторыі на левым беразе Рэйну, а таксама 50-кіламетровая стужка на яго правым беразе абвешчаліся дэмілітарызаванай зонай (тут забаранялася будаваць умацаванні і размяшчаць войскі). Германія прызнавала нейтралітэт Бельгіі і перадавала ёй акругі Эйпен, Мальмедзі і Марэнэ. У Шлезвігу і Гальштэйне для вызначэння будучага гэтых тэрыторый – па-ранейшаму германскага ці ўжо дацкага – меркавалася правесці плебісцыт. Германія пацвярджала незалежнасць Польшчы, якой даставаліся часткі Верхняй Сілезіі і Памераніі з выхадам да Балтыйскага мора (т. зв. «польскі калідор»). Тым самым Усходняя Прусія аказалася адрэзанай ад асноўнай часткі дзяржавы. Германія абавязвалася паважаць незалежнасць Аўстрыі ў яе новых межах. Гэта азначала фактычную забарону магчымага аб'яднання дзвюх германскіх дзяржаў (аншлюсу). Таксама была прызнана страта Данцыга і Мемеля, якія неўзабаве як Гданьск і Клайпеда ўвайшлі ў склад, адпаведна, Польшчы і Літвы. Гэткім чынам Германію пазбавілі 13 % даваеннай тэрыторыі (67 тыс. км²) з насельніцтвам каля 5,5 млн. чалавек. Акрамя таго, Германія страчвала каланіяльныя ўладанні і адмаўлялася ад усіх сваіх канцэсій і прывілеяў у Кітаі.

На Германію накладаліся цяжкія ваенныя абмежаванні. Падлягала скарачэнню германская армія: была забаронена ўсеагульная вайсковая павіннасць, яе колькасць абмяжоўвалася 100 тыс. чалавек, а афіцэрскі корпус не павінен быў перавышаць 4 тыс. чалавек. Германіі не дазвалялася ні вырабляць, ні купляць за мяжой новыя віды ваеннай тэхнікі і ўзбраенняў.

Былі практычна ліквідаваны яе ваенная авіяцыя і бронетэхніка, да смешнага зменшаны некалі ўзорны ваенна-марскі флот.

У дагавор былі ўключаныя іншыя палажэнні, якія абмяжоўвалі яе палітычны, фінансавы і эканамічны суверэнітэт. Прызнаная вінаватай ў развязванні вайны, Германія павінна была выплачваць пераможцам рэпарацыі. Іх памеры планавалася вызначыць пазней. Як трапна заўважыў адзін з амерыканскіх удзельнікаў канферэнцыі: вырашаць у той момант суму рэпарацыйных выплат – *«усё адно, што пытацца ў чалавека, які падае ў Ніягарскі вадаспад, за колькі той прадасць свайго каня»*.

10 верасня 1919 г. у парыжскім прадмесці Сен-Жэрмен-ан-Ле быў падпісаны дагавор з Аўстрыяй. **Сен-Жэрменскі мірны дагавор** афіцыйна замацоўваў распад Аўстра-Венгрыі і ўтварэнне на яе землях новых дзяржаў, у тым ліку, самой Аўстрыі. У дакуменце прызнаваліся: страта Паўднёвага Ціролю і Істрыі на карысць Італьянскага каралеўства, пераход Багеміі, Маравіі, Сілезіі да Чэхаславакіі, Галіцыі – да Польшчы, ўключэнне Букавіны ў склад Румыніі. Далмацыя, часткі Заходняй Краіны, Карынцыі і Шцірыі перадаваліся Каралеўству Сэрбаў, Харватаў і Славенцаў. У выніку, з вялікай дзяржавы Аўстрыя пераўтварылася ў маленькую монаэтнічную горную краіну з тэрыторыяй, каля 84 тыс. км² і насельніцтвам у 6,4 млн. чалавек.

Гэтак жа, як і Германіі, Аўстрыі быў забаронены аншлюс, і прадпісвалася выкананне строгіх ваенных абмежаванняў, напрыклад, скарачэнне ўзброеных сіл да 30 тыс. чалавек. Хаця Аўстрыя таксама прызнавалася адказнай за развязванне вайны, выплачваць рэпарацыі ёй так і не прыйшлося, бо з-за катастрафічнага эканамічнага становішча ў 1922 г. ёй далі адтэрміноўку, а потым і ўвогуле адмовіліся ад іх спагнання.

27 лістапада 1919 г. краіны Антанты падпісалі ў прыгардзе Парыжу Нёі-сюр-Сен дагавор з Балгарыяй. **Нёіскі мірны дагавор** пазбаўляў краіну выхаду да Эгейскага мора (Заходнюю Фракію пазней перадалі Грэцыі), Паўднёвая Дабруджа дасталася Румыніі, а чатыры памежныя акругі перайшлі ў склад КСХС. Разам тэрытарыяльныя страты Балгарыі склалі каля 11 % даваеннай тэрыторыі. На краіну накладаліся рэпарацыйныя выплаты ў аб'ёме 1/4 яе нацыянальнага багацця (выплаты раскладаліся на 37 гадоў). У дагавор былі ўключаны артыкулы, якія моцна абмяжоўвалі яе вайсковую магутнасць.

Заклучэнне пагаднення з Венгрыяй прыйшлося адкладваць з-за пачатку там рэвалюцыі і абвешчэння Венгерскай Савецкай Рэспублікі. Дагавор быў падпісаны толькі 4 чэрвеня 1920 г. ў Трыянонскім палацы Версалю. Як і ў Сен-Жэрменскім дагаворы, у **Трыянонскім мірным дагаворы** канстатаваўся факт распаду Аўстра-Венгрыі і пазначалася немагчымасць аднаўлення дынастыі

Габсбургаў. З былой «транслейтанскай» (венгерскай) часткі імперыі да Румыніі пераходзілі Трансільванія і ўсходняя частка Банату, да КСХС – Харватыя, Бачка і заходняя частка Банату, да Чэхаславакіі – Славакія і Закарпацкая Украіна і да Аўстрыі – Бургенланд. Гэткім чынам Венгрыю пазбавілі 2/3 тэрыторыі і насельніцтва. З ніводнай з пераможаных дзяржаў Антанта не абышлася настолькі жорстка. Падобна Аўстрыі, Венгрыя пераўтваралася ў маленькую (93 тыс. км²) і монаэтнічную (каля 80 % жыхароў – венгры) краіну.

Згодна з Трыянонскім дагаворам Венгрыі прадпісвалася адмовіцца ад абавязковай вайсковай павіннасці, скараціць армію да 35 тыс. чалавек і ліквідаваць цяжкія ўзбраенні.

Сеўрскі мірны дагавор з Турцыяй, падпісаны 10 жніўня 1920 г., узаконіў распад Асманскай імперыі, падзел і акупацыю яе тэрыторыі войскамі вялікіх еўрапейскіх дзяржаў. Вялікі нацыянальны сход Турцыі адмовіўся ратыфікаваць пагадненне з-за яго непрыхавана каланіяльнага характару. Паспяхова барацьба турак з акупантамі і нацыянальна-вызваленчымі сіламі суседніх народаў (армян, курдаў), перамога Кемалісцкай рэвалюцыі неўзабаве зрабілі дагавор нядзейсным.

4 ліпеня 1923 г. на міжнароднай канферэнцыі ў Лазане быў падпісаны новы **Лазанскі мірны дагавор** з Турцыяй, які юрыдычна аформіў распад Асманскай імперыі і вызначыў дзяржаўныя межы (сучасныя) Турэцкай дзяржавы.

Адным з важнейшых вынікаў канферэнцыі ў Версалі стала ўтварэнне **Лігі Нацый**. Міжнародная арганізацыя была заклікана спрыяць развіццю супрацоўніцтва паміж народамі, гарантаваць мір і бяспеку. Стварэнне Лігі Нацый стала першай спробай фарміравання прынцыпова новай міжнародна-напалітычнай прасторы. Разам з тым, пад яе эгідай была ўсталявана светабудова, якая найбольш адпавядала інтарэсам вялікіх дзяржаў.

Асабліва выразна супярэчнасць паміж гуманістычнай філасофіяй, на якой была заснавана Ліга Нацый, і своекарыслівымі інтарэсамі мацнейшых праявілася ў перадзеле каланіяльнай спадчыны разбураных імперый. Для таго, каб некалькі прыкрыць свае непрыхавана каланіялісцкія памкненні, краіны пераможцы ўвялі г. зв. «мандатную сістэму».

Пераможныя дзяржавы атрымлівалі мандат Лігі Нацый на кіраванне былымі калоніямі Германіі і Асманскай імперыі. Былыя асманскія землі былі аднесены да падмандатных тэрыторый першай катэгорыі і ў недалёкай перспектыве маглі разлічваць на набыццё незалежнасці. Падмандатныя тэрыторыі другой катэгорыі – былыя германскія калоніі Того і Камерун – не маглі разлічваць на незалежнасць нават у нейкай аддаленай будучыні. Былыя германскія калоніі ў Ціхім акіяне, Паўднёва-Заходняй і Паўднёва-

Усходняй Афрыцы практычна ператвараліся ва ўладанні дзяржаў, якім Ліга Нацый перадавала мандаты на кіраванне, г. зн. Японіі, Аўстраліі, Новай Зеландыі, Паўднёва-Афрыканскаму Саюзу. Найбольш ад мандатнай сістэмы выйгравалі буйнейшыя каланіяльныя дзяржавы – Вялікабрытанія і Францыя.

Нязгода амерыканскай дыпламатыі з мандатнай сістэмай, да якой у яе не было аніякага інтарэсу, прывяла да адмовы Кангрэсу ратыфікаваць Версальскі мірны дагавор і далучыцца да Лігі Нацый. Па відавочных прычынах па-за межамі новага міжнароднага форуму апынуліся пераможаная Германія і Савецкая Расія. Адсутнасць у складзе Лігі Нацый гэтых важных для сусветнага міру і бяспекі дзяржаў безумоўна павінна была аслабіць і яе палітычную вагу, і выніковасць дзейнасці. Часткова гэтую праблему здолела вырашыць Вашынгтонская мірная канферэнцыя.

Урэгуляванне адносін на Далёкім Усходзе і ў зоне Ціхага акіяна. Вашынгтонская канферэнцыя

Міжнародная канферэнцыя ў Вашынгтоне (12 лістапада 1921 г. – 6 лютага 1922 г.) была павінна, з аднаго боку, змякчыць міжнародныя праблемы і супярэчнасці ў Далёкаўсходнім рэгіёне і зоне Ціхага акіяну і, з іншага боку, зняць самаізаляцыю ЗША, небяспечную для новага сусветнага ладу. Тры дагаворы, заключаныя ў амерыканскай сталіцы прынеслі бліскучую перамогу Злучаным Штатам.

Амерыканская дыпламатыя здолела дамагчыся разрыву існаваўшага з 1902 г. англа-японскага саюзу, які замацоўваў іх супольнае панаванне ў Ціхаакіянскім рэгіёне. У «**Дагаворы чатырох**» (13 снежня 1921 г.) ЗША, Вялікабрытанія, Францыя і Японія абавязваліся паважаць правы на астравы і астраўныя ўладанні ў Ціхім акіяне, што юрыдычна замацоўвала статус-кво і часовую раўнавагу названых дзяржаў у рэгіёне.

Дагавор аб абмежаванні марскіх узбраенняў, «**Дагавор пяці**» (6 лютага 1922 г.), абмяжоўваў ваенныя флаты пяці вялікіх дзяржаў – ЗША, Вялікабрытаніі, Японіі, Францыі і Італіі – у прапорцыі, адпаведна, 5:5:3:1,75:1,75. Уводзіліся пэўныя абмежаванні на стварэнне ваенна-марскіх баз у Ціхім акіяне. Абмежаванне флатоў дало Злучаным Штатам магчымасць у бліжэйшай перспектыве зраўняцца з Вялікабрытаніяй.

«**Дагавор дзевяці**» (6 лютага 1922 г.), падпісаны ўсімі ўдзельнікамі канферэнцыі (ЗША, Вялікабрытанія, Францыя, Японія, Італія, Бельгія, Нідэрланды, Партугалія і Кітай), абвясціў прынцып павагі суверэнітэту, тэрытарыяльнай і адміністрацыйнай недатыкальнасці Кітая. На яго тэрыторыі ўводзіліся прынцыпы «адчыненых дзвярэй» і «роўных магчымасцей» у гандлі развіцці прамысловасці, што аблягчала ЗША доступ на бяз-

межны кітайскі рынак і пазбаўляла еўрапейскія дзяржавы іх манапольнага становішча ў асобных раёнах Паднябеснай. У дадатак да асноўнага пагаднення быў падпісаны мытны трактат, які замацоўваў мытнае нераўнапраўе Кітая з дзяржавамі Захаду.

Праблемы і супярэчнасці сістэмы пасляваеннага ўрэгулявання

Нягледзячы на беспрэцэдэнтныя маштабы юрыдычна-прававой базы Версальска-Вашынгтонскай сістэмы міжнародных адносін, яе рэвалюцыйны інстытуцыйны падмурак – Лігу Нацый, устойлівасць новай светабудовы не выглядала бездакорнай.

Па-першае, Версальскі парадак не быў усеабдымным. Пасляваенныя пагадненні былі заснаваны на дыскрымінацыі пераможаных дзяржаў і Расіі. Германія страціла свае калоніі і частку тэрыторыі, абмяжоўвалася ў магчымасці стварэння гарантый бяспекі, падаўлялася эканамічна праз механізм рэпарацый. Блізкія да гэтага ўмовы датычыліся і яе былых саюзнікаў. Прайграўшыя вайну дзяржавы былі на пэўны час выключаныя з шэрагу сістэмаўтваральных элементаў новага сусветнага парадку і зведзены да стану аб'ектаў уплыву вялікіх дзяржаў. Азлобленасць і прага да рэваншу пакрыўджаных аўтсайдэраў будзе пастаянна атручваць атмасферу міжнародных адносін у міжваенны час. Нават не будучы пераможанай, была спачатку пакінута на задворках сусветнай палітыкі і ізалявана Савецкая Расія.

Па-другое, не спрыялі доўгатэрмінаваму міру і спакою ў свеце новыя еўрапейскія межы. Дзіўнае спалучэнне прынцыпу «нацыянальнай дзяржаўнасці», закладзенага ў «14 пунктах», і рэпрэсіўна-абмежавальны дух палітыкі Версальска адносна пераможаных дзяржаў, што груба парушаў яго, спарадзілі дзесяткі ачагоў супярэчнасцяў, якія не паўсюды паспелі канчаткова згаснуць і да нашых дзён. Акрамя таго, новае дзяржаўнае размежаванне ў Цэнтральнай і Паўднёва-Ўсходняй Еўропе цалкам разбурыла эканамічныя сувязі ў рэгіёне.

Па-трэцяе, Ліга Нацый як прылада захавання стабільнасці міжнародна-палітычнай сістэмы была занадта моцна падпарадкавана інтарэсам Вялікабрытаніі і Францыі, а таму не здолела эфектыўна спраўляцца з выкананнем ускладзеных на яе функцый. Гэта таксама з'яўлялася ускосным сведчаннем адсутнасці трывалай дагаворна-прававой базы Версальска-Вашынгтонскай сістэмы.

Па-чацвёртае, кансервацыя каланіяльнай сістэмы, няхай і мадэрнізаванай, пры дапамозе «мандатаў» Лігі Нацый, пакідала гатовае поле для супярэчнасцяў паміж жывымі і былымі каланіяльнымі дзяржавамі і спрыяла далейшаму росту нацыянальна-вызваленчых рухаў заняволеных народаў свету.

Тэма 3. Рабочы і дэмакратычны рух у міжваенны перыяд

Арганізацыйны раскол рабочага руху.

Стварэнне Камуністычнага інтэрнацыяналу.

Распрацоўка тактыкі адзінага рабочага фронту, яе сутнасць.

Вынікі рэвалюцыйных падзей 1918 – 1923 гг. і Камінтэрн

Адсутнасць трывалага адзінства рабочага руху была відавочным фактам і ў другой палове XIX ст. Але арганізацыйны раскол аформіўся толькі з пачаткам Першай сусветнай вайны і крахам II Інтэрнацыяналу. Вылучыліся рэвалюцыйная (камуністычная) і сацыял-рэфармісцкая плыні.

Актывізацыя рэвалюцыйнай барацьбы ў Еўропе пасля Першай сусветнай вайны падштурхнула расійскіх бальшавікоў да згуртавання камуністычных сіл. Іх шляхі з памяркоўнымі сацыял-дэмакратамі разышліся. У сакавіку 1919 г. у Маскве адбыўся Ўстаноўчы кангрэс **III Інтэрнацыяналу (Камінтэрну)**. Асноватворныя дакументы, прынятыя на гэтым форуме сфармулявалі асноўныя праграмныя ідэі рэвалюцыйнага марксізму: рэвалюцыйны характар сацыялістычнага будаўніцтва і дыктатура пралетарыату (г. зн. адмаўленне эвалюцыйнага шляху да сацыялізму ў рамках буржуазна-дэмакратычнай дзяржаўнасці), злом буржуазнай дзяржавы, экспрапрыяцыя буйнога капіталу, падтрымка нацыянальна-вызваленчага руху народаў калоній і г.д. Быў утвораны Выканаўчы Камітэт Камуністычнага Інтэрнацыяналу (ВККІ). Канчатковае арганізацыйнае афармленне Камінтэрну адбылося ў 1920 г. на II Кангрэсе, дзе былі прыняты Статут Камінтэрна і «21 ўмова аб прыёме». У дакументах была дэталізавана ідэалагічная платформа арганізацыі, напрыклад, тут падкрэслівалася прынцыповасць разрыву з сацыял-дэмакратыяй і абавязковасць рашэнняў Камінтэрну для асобных партый.

Рашэнні III і IV Кангрэсаў Камінтэрну (1921 – 1922 гг.) замацавалі арганізацыйныя прынцыпы яго дзейнасці. У выніку, савецкія бальшавікі і іх бліжэйшыя саюзнікі ўзялі пад кантроль усе рычагі кіравання. IV Кангрэс замацаваў стратэгію «**адзінага рабочага фронту**»: рэвалюцыйная стратэгія камуністаў павінна была спалучацца з тактычнымі задачамі ў галіне эканамічнага і сацыяльнага становішча рабочага класа.

Пры гэтым да збліжэння камуністаў з сацыял-дэмакратыяй было яшчэ вельмі далёка. Спроба Карла Радэка давесці Кангрэсу, што ў новых умовах сацыял-дэмакратыя становіцца часовым саюзнікам камуністаў, не мела поспеху. Перамагла пазіцыя, агучаная Р. Зіноўевым: сацыял-дэмакратычныя партыі – левая частка буржуазнага палітычнага лагера, а таму ёсць найбольш небяспечныя праціўнікі камуністычнага руху.

Палітыка Камінтэрна ў перыяд стабілізацыі капіталізму, фарміраванне тактыкі «клас супраць класа»

З пераходам ад бурных, насычаных рэвалюцыйнымі падзеямі, першых пасляваенных гадоў да перыяду стабілізацыі ідэалагічная барацьба ў міжнародным камуністычным руху становіцца яшчэ больш напружанай. Спрыяла гэтаму і ўзмацненне палітычных пазіцый у СССР і Камінтэрне І. В. Сталіна.

V Кангрэс Камінтэрна (1924 г.) даў марксісцкую трактоўку фашызму. Праз паўтары гады яго тэрэтычнае асэнсаванне набывае завершаны характар. Фашызацыя разумелася як вынік спроб буржуазіі выратаваць капіталізм праз саюз з сацыял-дэмакратамі і нацыяналістамі. Але менавіта сацыял-дэмакратыя («сацыял-фашызм») складала найбольшую пагрозу для рабочага руху, бо заўжды хавала сваю прадажную контррэвалюцыйную сутнасць пад маскай сябра рабочага чалавека. Да прафашысцкіх рухаў таксама быў аднесены і пацыфізм.

Наступныя гады прайшлі не толькі пад знакам узростаўнай канфрантацыі камуністычнага руху з сацыял-дэмакратыяй. Жорсткае супрацьстаянне ішло і сярод саміх камуністаў. У выніку пацярпелі ад сталінскіх нападак выбітныя дзеячы міжнароднага рабочага руху – Л. Троцкі і Г. Зіноўеў.

На VI Кангрэсе Камінтэрна (1928 г.) была зацверджана сталінская платформа міжнароднага камуністычнага руху «**клас супраць класа**». Паводле ідэолагаў Камінтэрну, непазбежным набліжэннем новага рэвалюцыйнага крызісу капіталізма ў краінах Захаду ствараюцца ўмовы для мірнага наступлення супраць буржуазнай дзяржавы. У сувязі з гэтым трэба было разгарнуць атаку супраць сацыял-дэмакратыі «па ўсіх лініях». Канфрантацыя паміж рабочымі партыямі неўзабаве набывае небывалыя маштабы.

Дзейнасць Камінтэрна ва ўмовах сусветнага эканамічнага крызісу.

VII кангрэс Камінтэрна. Спробы кансалідацыі рабочага руху супраць фашызму і вайны

Наступленне сусветнага эканамічнага крызісу 1929 – 1933 гг. на першых парах пераконвала ў правільнасці абранай Камінтэрнам стратэгіі. Але калі замест новых рэвалюцыйных узрушэнняў пачалося татальнае наступленне фашызму і нацызму, стала відавочнай неабходнасць змены курсу. Асабліва моцны выцверажальны эфект для камінтэрнаўскіх лідэраў меў прыход да ўлады А. Гітлера.

Пасля правакацыі з падпалам рэйхстагу і пачаткам рэпрэсій супраць камуністаў у Германіі у сакавіку 1933 г. кіраўніцтва Камінтэрну заклікала да пашырэння рабочага руху дзеля сумеснай антыфашысцкай барацьбы. Канкрэтным крокам у гэтым накірунку стаў удзел шэрагу камуністычных партый у правядзенні Еўрапейскага антыфашысцкага кангрэсу, які ад-

быўся ў парыжскай зале Пляйэль. На гэтым форуме было прынятае рашэнне аб правядзенні масавых антыфашысцкіх кампаній. Неўзабаве пасля гэтага антыфашысцкая арганізацыя аб'ядналася з Сусветным кангрэсам барацьбы за мір у адзіны рух «Амстэрдам – Пляйель». Тым самым быў пакладзены пачатак кансалідацыі сілаў ліберальнай інтэлігенцыі, прафсаюзаў, сацыялістаў і камуністаў у барацьбе за дэмакратыю і мір.

XIII Пленум ВККІ вызначыў фашызм як *«адкрытую тэрарыстычную дыктатуру найбольш рэакцыйных, найбольш шавіністычных і найбольш імперыялістычных элементаў фінансавага капіталу»*. Гэта дазваляла абгрунтаваць уключэнне камуністаў у шырокі антыфашысцкі дэмакратычны рух. У 1934 г. шэраг аўтарытэтных дзеячаў Камуністычнага Інтэрнацыяналу (Г. Дзімітраў, П. Тальяці) выступілі за адмову ад канцэпцыі «сацыял-фашызму» і за ўмацаванне супрацоўніцтва з сацыял-дэмакратыяй. Аднак ранейшая арыентацыя Камінтэрна на ўсталяванне дыктатуры пралетарыяту пры захаванні курса сацыял-дэмакратаў на актыўную парламенцкую дзейнасць і стварэнне левацэнтрэсцкіх кааліцый не дазвалялі знайсці агульную глебу для сумеснай барацьбы. Гэткім чынам, рабочыя партыі асобных краін Еўропы і Лацінскай Амерыкі пачалі супрацоўнічаць яшчэ без прынцыповага паразумення міжнародных рабочых арганізацый.

Нягледзячы на праблемы стварэння шырокага адзінага антыфашысцкага руху, у Камінтэрне працягвалася ўзмацненне прыхільнікаў гэтага курсу. Афіцыйнае замацаванне гэтай стратэгіі адбылося на **VII Кангрэсе Камуністычнага Інтэрнацыяналу**, які прайшоў у 1935 г. Было падкрэслена, што галоўнай прычынай наступлення фашызму стала адсутнасць пралетарскага адзінства.

Актывізацыя сектанцкай палітыкі Камінтэрна напярэдадні Другой сусветнай вайны.

Рэпрэсіі супраць дзеячаў Камінтэрна і кампартый

Стварэнне і дзейнасць Народных франтоў не дапамаглі нанесці паражэнне фашызму, а напрыканцы 1930-х гг. гэтая тактыка была проста адкінута. Сталінскія рэпрэсіі ў СССР выклікалі сур'ёзныя пытанні ў заходніх камуністычных партыях. Тым больш, што іх ахвярамі станавіліся і супрацоўнікі апарату ВККІ, кіруючыя кадры і актывісты, шараговыя члены еўрапейскіх камуністычных партый.

Асабліва ганебнай старонкай сталінскай палітыкі стала паступовае знішчэнне Камуністычнай партыі Польшчы. З пачатку 1930-х гг. Галаслоўна сцвярджалася, што яе наваднілі агенты «дэфензівы» і да канца 1937 г. партыя была практычна абезгалоўлена, а ў 1938 г. ВККІ прагаласаваў за яе роспуск (Камуністычная партыя Заходняй Беларусі была ліквідавана разам з ёй).

Рэпрэсіі вельмі моцна аслабілі Камінтэрн. Падпісанне ў жніўні 1939 г. савецка-германскага пакту аб ненападзенні, а потым пачатак сумесных дзеянняў СССР і Германіі супраць Польшчы ў верасні проста паралізавалі дзейнасць Камінтэрну. Поўная адмова ад крытыкі нацысцкага рэжыму і нават пазітыўныя яго ацэнкі з боку савецкага кіраўніцтва і прэсы цалкам дэзарыентавалі арганізацыю. У 1943 г., напярэдадні ўступлення савецкіх войск ў замежную частку Еўропы, Камінтэрн быў распушчаны.

Сацыял-дэмакратыя пасля Першай сусветнай вайны. Аднаўленне дзейнасці II Інтэрнацыяналу. Стварэнне II^{1/2} Інтэрнацыяналу. Рабочы сацыялістычны інтэрнацыянал (РСІ), яго праграмныя ўстаноўкі
У лютым 1919 г. у Берне прайшла міжнародная канферэнцыя, у якой ўзяла ўдзел большасць старых сацыял-дэмакратычных партый. У прынятых рэзалюцыях гаварылася пра неабходнасць адраджэння **II Інтэрнацыяналу** («Бернскі Інтэрнацыянал»). У ліпні 1920 г. Жэнеўскі кангрэс афіцыйна абвясціў яго аднаўленне.

Другая частка сацыял-дэмакратыі, напрыклад, брытанская Незалежная лейбарысцкая партыя, Незалежная сацыял-дэмакратычная партыя Германіі, французская сацыялістычная партыя, аўстрыйскія сацыял-дэмакраты і некаторыя іншыя, якія разышліся па некаторых пазіцыях з II Інтэрнацыяналам і не далучыліся да Камуністычнага Інтэрнацыяналу, напачатку 1921 г. стварылі **II^{1/2} Інтэрнацыянал** («Венскі Інтэрнацыянал»). Але паступовае згортванне класавых бітваў вяло да збліжэння і зліцця памяркоўных арганізацый рабочага руху. У траўні 1923 г. у Гамбургу адбыўся ўстаноўчы кангрэс **Рабочага Сацыялістычнага Інтэрнацыяналу (РСІ)**, на якім былі прадстаўлены 43 партыі з 30 краін (яны аб'ядноўвалі каля 6 млн. чалавек). Асноўнымі мэтамі сацыял-дэмакратычнага руху былі абвешчаны: барацьба за дэмакратызацыю палітычнай сістэмы і паляпшэнне ўмоў працы, змаганне з любымі праявамі экстрэмізму, у тым ліку з бальшавізмам і фашызмам. У адрозненне ад Камінтэрну, паўнамоцтвы яго кіруючых органаў былі моцна абмежаваныя і зводзіліся да агульнай каардынацыі дзейнасці нацыянальных партый.

Асноўнай сферай уплыву сацыялістычнага руху заставаліся развітыя краіны Еўропы, дзе рабочыя партыі даўно паспелі стаць звыклым удзельнікам палітычных працэсаў. Прычыны слабай папулярнасці сацыял-рэфармісцкіх ідэй у менш развітых краінах Еўропы, пошукі шляхоў пашырэння там свайго ўплыву мала займалі лідэраў РСІ. Галоўнай тэмай Марсельскага (1925) і Брусельскага (1928) кангрэсаў стала барацьба за мір. Рабочыя партыі і арганізацыі арыентаваліся на ўмацаванне «гаспадарчай дэмакратыі» (умацаванне правоў прафсаюзаў, гарантый 8-гадзіннага рабочага дня, пашырэнне сістэмы сацыяльнага страхавання, абмежаванне дзейнасці манаполій).

Сацыял-дэмакратыя і фашызм: абарона парламентарызму і буржуазнай дэмакратыі, супрацоўніцтва з антыфашысцкай часткай буржуазіі. Адносіны да кампартый. РСІ напярэдадні вайны

Спробы выпрацаваць агульную палітычную пазіцыю адносна фашызму ў перыяд стабілізацыі таксама не мелі поспеху: яго трактавалі або як «звярынае аблічча буржуазіі», або як асаблівую разнавіднасць банапартызму. Ашаламляльны поспех фашызму напачатку 1930-х гг. (таксама як і надыход сусветнага эканамічнага крызісу) стаў для сацыял-дэмакратыі поўнай нечаканасцю.

Абвастрэнне сацыяльна-эканамічнай, унутры- і знешнепалітычнай сітуацыі ў Еўропе выклікала раскол у шэрагах РСІ. «Правае» крыло (брытанцы і скандынавы) выступала за захаванне традыцыйнага курсу на супрацоўніцтва з ліберальна-дэмакратычнымі партыямі дзеля стварэння моцнай дэмакратычнай дзяржавы. «Левае» (французы, іспанцы, немцы, палякі) патрабавала разгортвання масавых выступленняў пралетарыяту і супрацоўніцтва з камуністамі ў рамках шырокіх кааліцый антыфашысцкіх сіл (Народных франтоў). Прыхільнікі «сярэдзіннай лініі» знаходзіліся ў яўнай меншасці. Відавочна, што пазіцыя нацыянальных рабочых партый і арганізацый залежала ад канкрэтнай нацыянальнай сітуацыі.

Хаця ў 1934 – 1935 гг. РСІ і Камінтэрн здолелі зблізіць свае пазіцыі па некаторых важнейшых пытаннях, выпрацаваць агульную палітычную пазіцыю не атрымалася. Пспехі ў супрацоўніцтве сацыял-дэмакратыі з камуністамі – стварэнне Народных франтоў – хутчэй дасягаліся не на міжнародным, а на нацыянальным узроўні, як гэта было ў Францыі (1935 г.) ды Іспаніі (1936 г.).

Напрыканцы 1930-х гг. самыя ўплывовыя фракцыі РСІ (брытанская і скандынаўскія) выступілі за далейшае скарачэнне паўнамоцтваў яго цэнтральных органаў. Пашырэнне маштабаў сусветнай вайны прывяло ў 1940 г. да канчатковага распаду РСІ.

Трацкізм як плынь міжнароднага рабочага руху.

Стварэнне IV Інтэрнацыяналу, яго мэта

Пасля таго, як у 1929 г. з Савецкага Саюза быў высланы самы небяспечны прадстаўнік антысталінскай апазіцыі Леў Троцкі, на чале з ім за мяжой пачынае фарміравацца інтэрнацыяналісцкая левая апазіцыя ў міжнародным камуністычным руху. У 1930 г. прыхільнікі Троцкага, выключаныя з камуністычных партый, заснавалі Міжнародную левую апазіцыю (МЛА) як фракцыю Камінтэрну. У 1933 г. арганізацыя змяніла назву на Міжнародную камуністычную лігу. Трацкісцкія групы выходзяць з кампартый, Камінтэрну і канстытуіруюцца ў незалежныя партыі і арганізацыі, спрабуюць наладзіць кантакты з партыямі II Інтэрнацыяналу. У 1938 г. на Устаноўчым кангрэсе ў Парыжы яны ўтварылі **IV Інтэрнацыянал**. Яго з'яўленне тлу-

мачылася неабходнасцю стварэння масавай рэвалюцыйнай партыі для кіраўніцтва пралетарскай рэвалюцыяй, якая, на думку трацкістаў, незваротна будзе разрастацца з пачаткам наступаючай сусветнай вайны.

Важнейшымі палажэннямі трацкізму з'яўляліся: тэорыя перманентнай рэвалюцыі, неабходнасць сусветнай сацыялістычнай рэвалюцыі (замест тэорыі будаўніцтва сацыялізму ў асобна ўзятай краіне), крытыка ўнутрыпартыйнай дэмакратыі і савецкага кіраўніцтва пасля 1923 г., негатыўная ацэнка прыроды палітычнага рэжыму ў Савецкім Саюзе (экспрапрыяцыя палітычнай улады у пралетарыяту савецкай бюракратыяй) і спрыянне палітычнай рэвалюцыі ў ім, падтрымка сацыялістычнай рэвалюцыі ў развітых капіталістычных краінах праз масавыя дзеянні рабочага класу.

**Стан прафсаюзнага руху пасля Першай сусветнай вайны.
Утварэнне Міжнароднай федэрацыі прафсаюзаў
(Амстэрдамскага інтэрнацыянала прафсаюзаў),
Міжнароднай канфедэрацыі хрысціянскіх прафсаюзаў,
Чырвонага інтэрнацыянала прафсаюзаў (Прафінтэрна)**

Еўрапейскі прафсаюзны рух пасля Першай сусветнай вайны быў моцна раз'яднаны. Напачатку 1919 г. у Берне адбылася сустрэча шэрагу прадстаўнікоў еўрапейскіх прафсаюзных арганізацый. У ліпені 1919 г. у Амстэрдаме прайшоў устаноўчы кангрэс **Міжнароднай федэрацыі прафсаюзаў (МФП)**; іншыя назвы – «Амстэрдамскі інтэрнацыянал прафсаюзаў» ці «Жоўты інтэрнацыянал»), дзе былі прадстаўлены дэлегаты з 14 краін (13 еўрапейскіх і ЗША). Першапачаткова яна пазіцыянавала сябе як арганізацыя, альтэрнатыўная радыкальным камуністычным прафсаюзам. А пасля таго, як ад удзелу ў ёй адышлі амерыканцы, стала на трывалыя сацыял-дэмакратычныя пазіцыі. МФП была звязана з Рабочым Сацыялістычным Інтэрнацыяналам. Сусветны эканамічны крызіс 1929 – 1933 гг., прыход да ўлады ў Германіі А. Гітлера і нарастанне аўтарытарных і фашысцкіх тэндэнцый у Еўропе вялі да аслаблення МФП. У 1945 г. арганізацыя была распушчана.

У 1920 г. на кангрэсе ў Гаазе пры падтрымцы Ватыкана адбылося ўтварэнне **Міжнароднай канфедэрацыі хрысціянскіх прафсаюзаў (МКХП)**. Гэтае аб'яднанне гуртавала арганізацыі, звязаныя з хрысціянска-дэмакратычнымі партыямі (першапачаткова – каталіцкія), і задумвалася як альтэрнатыва еўрапейскім секулярызаваным прафсаюзам. Першыя статуты МКХП абвяшчалі імкненне не толькі змагацца за правы рабочых, але таксама адстойваць гэтакія каштоўнасці, як чалавечая годнасць, дэмакратыя і міжнародная салідарнасць. Галоўныя ідэі аб'яднання гуртаваліся на папскіх энцыкліках *Rerum Novarum* і *Quadragesimo Anno*. Для кіраўніцтва МКХП

была характэрна пропаведзь супрацоўніцтва працы і капіталу дзеля ажыццяўлення хрысціянскага «ўсеагульнага братэрства», змаганне супраць рэвалюцыйнага рабочага руху (нават стачкі прызначаліся скрайнім сродкам барацьбы за правы працоўных).

Як альтэрнатыва гэтым аб'яднанням быў задуманы **Чырвоны (камуністычны) інтэрнацыянал прафсаюзаў (Прафінтэрн)**. Яго ўстаноўчы кангрэс, дзе былі прадстаўлены арганізацыі, што не ўдзельнічалі ў МФП, адбыўся ў Маскве ў ліпені 1921 г. Быў прызнаны лозунг дыктатуры пралетарыяту, а прынцып «нейтральнасці» прафсаюзаў у палітычнай барацьбе – адкінуты. Тактыка супрацоўніцтва з рэфармісцкімі арганізацыямі, якая была абрана ў выніку пераходу да рэалізацыі ідэі «народнага фронту», вяла да зліцця прафсаюзных арганізацый у многіх краінах. Значная частка секцый Прафінтэрна перастала існаваць у 1937 г., таму ў 1937 г. сам ён быў распушчаны.

Ажыўленне анарха-сіндыкалізму ў рабочым руху

На базе анархізму, які з-за практыкі індывідуальнага тэрору і «прапаганды дзеяннем» да пачатку 1890-х гг. ператварыўся ў маргінальны рух, і свежага перспектывага сіндыкалізму ў канцы 1910-х гг. складваецца анарха-сіндыкалізм. У яго падмурку легла ідэя аб тым, што толькі рэвалюцыйныя арганізацыі працоўных, заснаваныя на прынцыпах узаемадапамогі і калектывага самакіравання, павінны і здольныя спрыяць пабудове новага справядлівага грамадства. Гэткім чынам, гэта быў рабочы анархізм, што прызнаваў толькі нізавую, неіерархічную самаарганізацыю працоўных і таму адмаўляў удзел у органах улады, а таксама палітычная партыі і, – заснаваныя на іерархіі, – прафсаюзы (франц. *syndicat* – «прафсаюз»). Галоўнымі мэтамі анарха-сіндыкалізму былі: свабоднае аб'яднанне людзей у камуны ды іх федэрацыя ажно да сусветнага ўзроўню, арганізацыя шляхам стварэння асацыяцый вытворцаў, ліквідацыя прыватнай уласнасці і дзяржавы, капіталізму ды іерархіі.

Спачатку анарха-сіндыкалісты разглядалі магчымасць далучэння да марксісцкага Чырвонага Інтэрнацыяналу Прафсаюзаў (Прафінтэрну). Але пасля канчатковага разрыву з марксістамі асноўная частка міжнароднага анарха-сіндыкалісцкага руху была аб'яднана ў **Міжнародную асацыяцыю працоўных (МАП)** – Анарха-сіндыкалісцкі Інтэрнацыянал («Берлінскі Інтэрнацыянал»), створаны на нелегальным Берлінскім устаноўчым кангрэсе ў снежні 1922 г. – студзені 1923 г.

Найбольш моцнымі і масавымі нацыянальнымі арганізацыямі анарха-сіныкалізму былі Італьянскі сіндыкальны саюз, іспанскія Нацыянальная канфедэрацыя працы і Федэрацыя анархістаў Іберыі, а таксама Аргентынская рэгіянальная рабочая федэрацыя.

Утварэнне і дзейнасць маладзёжных міжнародных арганізацый

Яшчэ ў 1-ай палове XIX ст. моладзь, перадусім, студэнцкая (саюзы), брала ўдзел у барацьбе супраць дэспатызму і феадальнай рэакцыі, у нацыянальна-вызваленчых рухах прыгнечаных народаў Еўропы. Развіццё масавага руху ў 2-ой палове XIX ст. у перадавых еўрапейскіх краінах садзейнічала дыферэнцыяцыі маладзёжнага руху. Рабочая моладзь, частка юнакоў і дзяўчат – выхадцаў з іншых класаў і груп – уключаліся ў рабочы рух ці падтрымлівалі яго. Адначасова актывізаваліся кансерватыўныя маладзёжныя арганізацыі і таварыствы. Узнікаюць міжнародныя хрысціянскія аб'яднанні (Сусветны альянс асацыяцыі маладых хрысціян (1855), Сусветная асацыяцыя маладых жанчын-хрысціянак (1894), Сусветная федэрацыя студэнтаў-хрысціян (1895) і г.д.). У 1907 – 1908 гг. зарадзіўся скаўцкі рух. Напачатку XX ст. амаль ва ўсіх еўрапейскіх дзяржавах дзейнічалі моцныя сацыял-дэмакратычныя партыі (Аўстрыя, Бельгія, Германія, Швецыя ды інш.) былі ўтвораны саюзы сацыялістычнай рабочай моладзі. Узнікае яўная тэндэнцыя да згуртавання маладых сацыял-дэмакратаў на агульнаеўрапейскім узроўні. У 1907 г. у Штутгарце адбылася 1-ая Міжнародная канферэнцыя сацыялістычных арганізацый моладзі, якая прыняла рашэнне пра стварэнне **Сацыялістычнага інтэрнацыяналу моладзі (СІМ)**.

Першая сусветная вайна і рэвалюцыйная хваля 1917 – 1918 гг. Садзейнічала ўздыму сусветнага маладзёжнага рэвалюцыйнага руху. Пасля стварэння Камінтэрну рэвалюцыйныя арганізацыі многіх краін заявілі пра сваю згоду з яго праграмнымі дакументамі. Маладыя камуністы Савецкай Расіі выйшлі з прапановай стварэння **Камуністычнага інтэрнацыяналу моладзі (КІМ)**. У распрацоўцы праграмы і статуту КІМ браў удзел У. І. Ленін. І Устаноўчы з'езд КІМ адбыўся ў нелегальнай абстаноўцы ў Берліне ў лістападзе 1919 г.

У гады адноснай стабілізацыі капіталізму (1924 – 1929 гг.) сярод важнейшых задач КІМ была барацьба з правымі і левымі (трацкісты) фракцыянерамі. У духу тактыкі адзінага фронту ў 1925 г. Выканкам КІМ накіраваў Выканкаму СІМ «Адкрыты ліст» з прапановай пра стварэнне адзінага фронту рабочай моладзі супраць імперыялістычнай вайны. Аднак шматлікія супярэчнасці паміж аб'яднаннямі-канкурэнтамі рабілі падобнае згуртаванне немагчымым.

У міжваенны час, асабліва ў 2-ой палове 1920-х гг. актыўна ствараліся маладзёжныя аб'яднанні клерыкальнага, асветніцкага характару, якія дыстанцыяваліся ад палітычнай барацьбы і арыентаваліся, перадусім, на вырашэнне «спецыфічных» маладзёжных праблем. У краінах Заходняй Еўропы ўзніклі нацыянальныя студэнцкія саюзы.

У цэлым шэрагу краін, асабліва моцна аслабленых у выніку Першай сусветнай вайны, ствараліся ультрарэакцыйныя, фашысцкія арганізацыі. Там,

дзе да ўлады прыйшлі фашысты/нацысты (Італія, Германія, Іспанія) гэтакія маладзёжныя арганізацыі сталі часткай дзяржаўна-партыйнага апарату.

Напачатку 1930-х гг., калі прагрэсіўная моладзь сутыкнулася з пагрозай разрастання фашызму, намячаецца актывізацыя дыялогу і збліжэнне прагрэсіўных маладзёжных арганізацый. Важнымі падзеямі ў жыцці анты-фашысцкай моладзі сталі Міжнародны юнацкі кангрэс (Парыж, 1933), Сусветны студэнцкі кангрэс (Брусель, 1934), I Сусветны маладзёжны анты-ваенны кангрэс (Жэнева, 1936). Дзякуючы зменам у тактыцы міжнародных рабочых аб'яднанняў, стала магчымым стварэнне маладзёжных органаў Народнага Фронту (Балгарыя, Францыя) і нават зліццё камуністычных і сацыялістычных маладзёжных арганізацый (Бельгія, Іспанія, Мексіка ды інш.). Напярэдадні Другой сусветнай вайны надзвычай актыўным і масавым становіцца маладзёжны антываенны рух.

У гады Другой сусветнай вайны міжнародная салідарнасць прагрэсіўнай моладзі ўмацоўвалася. Напрыклад, у 1941 г. студэнты краін, якія ваявалі супраць фашызму, сабраліся ў Лондане і абвясцілі 17 лістапада – дзень, калі гітлераўцы ўчынілі крываваю расправу над чэхаславацкімі студэнтамі, – Міжнародным днём студэнтаў.

Тэма 4. Германія ў 1918 – 1923 гг.

Абвастрэнне сацыяльна-эканамічнага і палітычнага крызісу ў Германіі

Ужо з 1917 г. Германія пачынае ўсё глыбей і глыбей спаўзаць у бездань агульнага крызісу. Эканамічная разруха, псіхалагічная стомленасць немцаў, вялікія чалавечыя ахвяры суправаджаліся стратай стратэгічнай ініцыятывы на франтах. Знясіленае імперскае войска было ўжо няздольнае на далейшы супраціў – над Германіяй навісла пагроза прарыву фронту. Хранічныя адступленні хаця й не насілі абвальнага характару, але пакідалі зусім мала спадзяванняў на шчаслівае выратаванне.

З канца лета 1918 г. германскі генералітэт больш рашуча схіляецца да пачатку перагаворнага працэсу з мэтай дасягнення перамір'я. У верасні 1918 г. ён ўжо патрабаваў стварэння парламенцкага ўраду здольнага прынесці мірную перадышку. 29 верасня кіраўнікі Генеральная штабу Пауль фон Гіндэнбург і Эрых Людэндорф, сапраўдныя «вайсковыя дыктатары» краіны часоў вайны, адкрыта прапанавалі кайзеру Вільгельму распачаць перамовы аб перамір'і. Яно насіла непрыхавана тактычны характар і было закліканае: стабілізаваць і

скараціць лінію фронту, даўкамплектаваць войска, абাপіраючыся на новы патрыятычны ўздыв народна, працягнуць вайну.

3 кастрычніка 1918 г. быў сфарміраваны новы ўрад. Яго ядро склала ліберальна-манархічная групоўка на чале са спадкаемцам бадэнскага пасаду прынцам Максам (Максам Бадэнскім). Яго біяграфія давала надзеі ўсім, зацікаўленым у германскіх справах, сілам. Ён быў англафілам – добры знак Вялікабрытаніі, прыхільнікам рэформаў – добрая надзея для прагрэсіўнай буржуазнай апазіцыі, дапускаў супрацоўніцтва з **Сацыял-дэмакратычнай партыяй Германіі (СДПГ)** – ва ўмовах узростаўнага сацыяльнага неспакою ў краіне гэта дазваляла разлічваць на ўтаймаванне левых (ва ўрад сапраўды увайшлі два эсдэкі). Прынц абвясціў аб парламентарызацыі, якая прадугледжвала рэформу недэмакратычнай 3-класавай выбарчай сістэмы ў Прусіі і пашырэнне кампетэнцыі рэйхстага (у т. л., справаздачнасць канцлера парламенту). Ужо ў першую ноч свайго канцлерства Макс Бадэнскі накіроўвае В. Вільсану прапанову аб заключэнні перамір'я. 23 кастрычніка ЗША адказалі адмовай.

Тым не менш, новаму ўраду не ўдалося ўтрымаць сітуацыю пад кантролем. Моцна радыкалізаваны у часы вайны, рабочы рух не даваў вядучым палітыкам спакою. Перад іх вачыма мімаволі паўставаў расійскі сцэнарый падзей – з рэвалюцыямі, хаосам грамадзянскай вайны і бальшавізацыяй. Самыя дальнабачныя германскія палітыкі слухна меркавалі, што найлепшым выйсцем з гэтага становішча будзе прынясенне ў ахвяру кайзера і не менш «любімага» народам кронпрынца. На бельгійскі курорт Спа накіроўваліся пасланцы, каб унушыць кайзеру думку аб непазбежнасці адстаўкі.

Лістападаўская рэвалюцыя 1918 г.

Заканчэнне рэвалюцыі, яе характар і значэнне

Аднак пакуль рыхтавалася ахвяра і адшукваліся шляхі да выгоднага манеўру ў вайне, адбылося непапраўнае – пачалася рэвалюцыя. Масы не заўважылі дрэнна разрэкламаваныя кастрычніцкія рэформы ўраду, што пасутнасці пераўтваралі Германію ў канстытуцыйную манархію, а некалі магутныя кайзер і генералітэт сітуацыяй ужо не валодалі.

Спачатку выбухнуў імперскі флот. 28 кастрычніка 1918 г. адбыліся першыя хваляванні ў Вільгельмсхафэне і Кілі. Кайзер абачліва пакінуў сталіцу. 3 лістапада выступленні маракоў у Кілі, актыўна падтрыманыя рабочымі, перарастаюць у сапраўднае паўстанне. У горадзе ствараюцца саветы рабочых і салдацкіх дэпутатаў. 6 лістапада рэвалюцыя перакінулася на былыя ганзейскія гарады – Гамбург, Брэмен і Любек, а 7 лістапада – на Баварыю, адразу ж абвешчаную рэспублікай. Берлінская агульная забастоўка

9 лістапада сталі апошняй кропляй – манархія спыніла сваё існаванне. Макс Бадэнскі абвясціў аб вырачэнні кайзера і сам пайшоў у адстаўку. У той жа дзень была абвешчана Германская рэспубліка.

Ва ўмовах рэвалюцыі палітычныя эліты Германіі прыйшлі да яснага разумення неабходнасці абaperціся на папулярных у народзе памяркоўных левых. Узначаліць урад запрасілі сацыял-дэмакратаў. Новым канцлерам стаў лідар СДПГ Фрыдрых Эберт. Яго партыя заручылася падтрымкай **Незалежнай сацыял-дэмакратычнай партыі Германіі (НСДПГ)** і разам з ёй стварыла кааліцыйны пераходны ўрад.

Тым не менш, як і ў Расіі, у Германіі адразу намецілася «двоеўладдзе». Па-рэвалюцыйнаму легітымны кааліцыйны ўрад СДПГ-НСДПГ некаторы час суіснаваў з яшчэ адной магутнай сілай у краіне – Саветамі. Пры гэтым першы не супрацьпастаўляў сябе другім: урад атрымаў назву **Савет народных упаўнаважаных (СНУ)**, а яго міністры самі бралі ўдзел у дзейнасці савецкіх органаў.

Важнейшымі задачамі СНУ сталі: заключэнне перамір'я, а затым міру з Антантай, правядзенне сацыяльных і палітычных рэформаў для нармалізацыі становішча ў краіне. На шчасце Ф. Эберта і яго ўраду, іх падтрымаў германскі эстэблішмент. Пераемнік Людэндорфа на пасадзе кіраўніка Генеральнага штабу, генерал Гронэр, запэўніў канцлера ў падтрымцы войска (10 лістапада), а прадстаўнікі прадпрымальнікаў і прафсаюзаў падпісалі буйнамаштабнае пагадненне, т. зв. Пакт Сцінеса – Легіена (15 лістапада), якім бакі гарантавалі ураду стабільнасць у прамысловасці. А, самае галоўнае, новае кіраўніцтва Германіі было падтрымана асноўнай масай нямецкіх рабочых, якія сталі паціху адыходзіць ад рэвалюцыі.

Пасля бурлівай першай лістападаўскай дэкады большасць нямецкіх сацыял-дэмакратаў палічыла, што яе праграмныя ўстаноўкі ўжо рэалізаваныя, і замест паглыблення сацыяльна-эканамічнага і палітычнага зместу рэвалюцыі прапаноўвала перайсці да замацавання яе агульнадэмакратычных заваёў. Лідары СДПГ і НСДПГ схіляліся да найхутчэйшага склікання Устаноўчага сходу. За ўладу Саветаў выказвалася толькі невялікая група радыкалаў з НСДПГ. 11 лістапада яна канстытуіравалася ў «**Саюз Спартак**» – ядро будучай камуністычнай партыі – са сваімі ЦК і друкаваным органам.

Лістападаўская рэвалюцыя дала магутны штуршок партыяўтваральным працэсам у краіне. Старая партыйная сістэма і большасць дарэвалюцыйных партый ужо не вытрымлівалі патрабаванняў часу. У лістападзе-снежні 1918 г. цэнтрысты-каталікі з Паўночнага Захаду Германіі стварылі Хрысціянска-дэмакратычную партыю, прагрэсісты і памяркоўнае крыло

нацыянал-лібералаў ўтварылі **Нямецкую дэмакратычную партыю (НДП)**, а правае крыло лібералаў заснавала **Нямецкую народную партыю (ННП)**. Былая партыя кансерватараў стала **Нямецкай нацыянальнай народнай партыяй (НННП)**. Нарэшце, на рубяжы 1918 і 1919 гг. з'явіцца і **Камуністычная партыя Германіі (КПГ)**. Спакойна перажыць вайну і рэвалюцыю здолелі толькі сацыл-дэмакраты і каталіцкая **Партыя Цэнтру**.

Падобная актыўнасць палітычнай эліты была невыпадковай – набліжаліся выбары ў Нацыянальны ўстаноўчы сход. Саветы паступова ператвараюцца ў другарадныя рабочыя арганізацыі, далёкія ад эфектыўных рычагоў дзяржаўнага кіравання.

Страта Саветамі ініцыятывы была яшчэ раз прадэманстравана **I Усегерманскім з'ездам Саветаў** (16 – 21 снежня 1918 г.). Яго рэфармісцкая большасць рашуча выказалася супраць неадкладнага абагульнення ўласнасці (344 галасы супраць 98), за перадачу усёй заканадаўчай і выканаўчай улады ў краіне СНУ, а таксама за найхутчэйшае правядзенне выбараў у Нацыянальны ўстаноўчы сход (400 супраць 50 галасоў).

«Саюз Спартака» не пагадзіўся з гэтай здрадай сацыялістычнай рэвалюцыі і на сваёй канферэнцыі, якая адбылася 30 снежня 1918 г. – 1 студзеня 1919 г., стварыў асобную, праўдзіва рэвалюцыйную – КПГ. Разам з актывістамі левага крыла НСДПГ «спартакаўцы» ўзнялі антыўрадавае паўстанне (5 – 11 студзеня). Яно скончылася поўным разгромам. Спробы радыкальна настроенага пралетарыяту Берліна, Брэмена (тут з 10 студзеня да 4 лютага існавала **Брэменская савецкая рэспубліка**), Гале, Гамбурга і некаторых іншых гарадоў Германіі скіраваць краіну па расійска-бальшавіцкаму шляху былі задушаныя супольнымі сіламі правых сацыял-дэмакратаў і вайсковага кіраўніцтва. Пасля забойства 15 студзеня 1919 г. лідараў германскіх камуністаў, Карла Лібкнехта і Розы Люксембург, і прыходу да ўлады больш асяцрожнага кіраўніцтва актыўнасць камуністаў на пэўны час затухае.

Апошнім уздымам рэвалюцыйнай хвалі стала абвяшчэнне 7 красавіка 1919 г. **Баварскай Савецкай Рэспублікі**. Але праіснавала яна толькі да 1 траўня, калі была разгромлена ўрадавымі сіламі.

Лістападаўская рэвалюцыя 1918 г. у Германіі стала важнай вяхой у гісторыі краіны. Гэта была сапраўды народная, дэмакратычная і антымільтарысцкая рэвалюцыя. Актыўны ўдзел у ёй бралі шырокія масы рабочых, сялян, інтэлігенцыі і прагрэсіўных колаў буржуазіі. Яна паклала канец бессэнсоўнай крывавай бойні на франтах сусветнай вайны, прывяла да злому старой імперскай Германіі і абвяшчэння рэспублікі, адкрыла перад краінай шырокія магчымасці беспрэцэдэнтнага у яе гісторыі дэмакратычнага будаўніцтва.

Тым не менш, далейшая гісторыя Германіі яскрава прадэманстравала незавершанасць буржуазна-дэмакратычных пераўтварэнняў рэвалюцыі і хісткасць грамадска-палітычнай канструкцыі Веймарскай рэспублікі, якая паўстала на руінах імперыі.

Станаўленне Веймарскай рэспублікі. Веймарская канстытуцыя

Гэткім чынам, рэвалюцыя ішла на спад, а рэспубліка набірала моц. 19 студзеня 1919 г. адбыліся выбары у **Нацыянальны ўстаноўчы сход**. Пераканаўчую перамогу на іх атрымалі партыі сацыял- і буржуазна-рэфармісцкай арыентацыі. У падтрымку СДПГ выказалася 37,9 % амаль 30-мільённай арміі выбаршчыкаў, за партыю Цэнтра і яе саюзнікаў з **Баварскай народнай партыяй (БНП)** – 19,6 %, НДП – 18,6 %. Астатнія партыі паказалі на шмат слабейшыя вынікі, а камуністычная партыя ўвогуле байкатавала выбары.

Дэпутаты вырашылі перабрацца з яшчэ неспакойнага Берліна ў правінцыйны і добрапрыстойны Веймар (Цюрынгія). І праз тры тыдні пасля выбараў (6 лютага 1919 г.) Нацыянальны Устаноўчы сход адкрыў свае паседжанні. У той жа дзень пасля нядоўгіх і дастаткова ўзважаных абмеркаванняў – становішча ў краіне заставалася скрайне няўстойлівым і цана канчатковых рашэнняў форуму была неймаверна высокай – буржуазная большасць вырашыла пайсці на супрацоўніцтва ва ўрадзе з сацыял-дэмакратамі. Тры партыі-пераможцы – НДП, Цэнтру і СДПГ – утварылі так званую «**Веймарскую кааліцыю**». 11 лютага 1919 г. сход абраў прэзідэнта краіны, ім стаў старшыня СДПГ Ф. Эберт. Яго паплечнік Ф. Шэйдэман заняў пасаду канцлера.

Цяпер кіруючым колам Германіі можна было перавесці дых і заняцца падрыхтоўкай рэспубліканскай канстытуцыі. Працэс яе распрацоўкі адбываўся ў не зусім спрыяльных умовах – вугальшчыкі Рура, Сярэдняй Германіі, Верхняй Сілезіі і Цюрынгіі правялі некалькі буйных стачак, усеагульную стачку і забастоўку правялі і рабочыя Берліна – яны выліліся ва ўзброеныя сутычкі з урадавымі сіламі на чале з генералам В. фон Лютвіцам. Напачатку красавіка была абвешчана Баварская Савецкая рэспубліка.

Напрыканцы зімы – напачатку вясны усё больш і больш выпукла праяўляецца тэндэнцыя да паступовага згортвання класавых бітваў. Веймарскі ўрад сам прымае некалькі рашэнняў, што мусілі забяспечыць далейшую стабілізацыю абстаноўкі ў краіне. Былі прыняты закон аб сацыялізацыі (законным шляхам і за ўзнагароджанне), закон аб рэгуляванні вугальнай вытворчасці, акты, якія ўводзілі рэгуляванне і ў некаторых іншых галінах прамысловасці. А ў лютым 1920 г. быў прыняты закон аб вытворчых саветах, які прызнаваў за фабрычна-заводскімі камісіямі права ўдзелу ў вырашэнні пытанняў найму, звальнення і г. д.

31 ліпеня 1919 г. Веймарскі Нацыянальны сход прыняў канстытуцыю. 11 жніўня яна набыла моц. Германія абвешчалася парламенцкай рэспублікай, улада ў якой зыходзіла ад народа, гарантаваліся дэмакратычныя правы і свабоды, дэкларавалася абарона працы, гаварылася і аб гарантыях дастойнага жыцця.

Заканадаўчая ўлада належала рэйхстагу і ландтагам 18 зямель. Выбары ў рэйхстаг праводзіліся раз на чатыры гады на базе ўсеагульнага выбарчага права (з 20 гадоў). У яго кампетэнцыю ўваходзіў кантроль за замежнымі і каланіяльнымі справамі, друкам і г.д. Правы заканадаўчага сходу былі абмежаваныя прэзідэнтам і рэйхсратам, прычым апошні з'яўляўся кантрольным органам і валодаў правам вета.

Галавой дзяржавы лічыўся прэзідэнт, які абіраўся на 7 гадоў. Ён атрымаў шырокія правы у тым ліку прызначаў урад, выконваў функцыі вярхоўнага галоўнакамандуючага, меў правы роспуску парламента, а таксама адтэрміноўваючага і поўнага вета, мог уводзіць надзвычайнае становішча і выдаваць надзвычайныя дэкрэты.

Версальскі мір

Паралельна з канстытуіраваннем рэспублікі на ўнутрыпалітычным фронце вялася барацьба за максімальна годны для Германіі мір. Аднак неабходных рэсурсаў для забеспячэння сваіх знешнепалітычных інтарэсаў у краіны не аказалася.

Мірная канферэнцыя пачалася ў Парыжы 18 студзеня 1919 г. У яе рабоце ўзяла ўдзел тысяча дэлегатаў з 27 пераможных краін свету. Германская дэлегацыя была запрошана ў Парыж толькі 7 траўня 1919 г. Ж. Клемансо самазадаволена адзначыў: «Час расплаты прыйшоў!» І сапраўды, амаль па ўсіх пазіцыях спадзяванні немцаў не спраўдзіліся. У наступныя 23 дні прадстаўлення Германіі для азнаямлення з праектам дагавору ёю было накіравана 20 нот супраць асобных палажэнняў дагавору, але гэтыя прэтэнзіі сутыкнуліся з глухой сцяной неразумення. Тады прыйшоў ультыматум, – пагадзіцца з дагаворам на працягу 7 дзён.

Падпісанне міру выклікала бурныя дэбаты у германскім парламенце. Рэйхсканцлер заявіў: «Няхай адсохне рука, якая накладзе на сябе і нас гэтыя кайданы!» Напрыканцы чэрвеня кабінет выйшаў у адстаўку, але праз некалькі дзён рэйхстаг усё ж выказаўся за падпісанне міру на прапанаваных умовах. 28 чэрвеня ў Люстэркавай зале Версальскага палацу Германія ўсё ж падпісала прыніжальны для сябе дагавор.

Германія не проста панесла значныя тэрытарыяльныя і звязаныя з імі людскія страты. Аграмаднымі былі эканамічныя наступствы паражэння

ў вайне: краіна згубіла шэраг важнейшых прамысловых раёнаў. Напрыклад, на страчаныя землі прыпадала 75 % здабычы жалезнай руды і цынку, 20 % здабычы вугалю, 25 % выплаўкі чыгуна. Канчаткова рухнулі спадзяванні на стварэнне магутнай каланіяльнай імперыі. Гэта быў удар не толькі па прэстыжы краіны, але й па яе эканоміцы.

У Версалі было прынятае рашэнне аб выплаце Германіяй буйных рэпарацыйных плацяжоў у рахунак нанесеных вайной страт саюзнікам-пераможцам. Папярэдне ў вусных дамовах фігуравала вялікая сума каля 40 млрд. залатых марак.

Калі дадаць да ўсяго пералічанага чалавечыя ахвяры, панесеныя за чатыры гады вайны – каля 1,8 млн. забітымі, а з улікам палонных і параненых і ўвогуле – 7,5 млн. чалавек, маштабы катастрофы Германіі будучь выглядаць зусім апакаліптычна. Агульныя выдаткі на вядзенне вайны дасягнулі 150 млрд. марак. У параўнанні з 1913 г. нацыянальнае багацце зменшылася у 2 разы, агульны аб'ём прамысловай прадукцыі ўпаў на 43 %. Рэзка пагоршылася сацыяльнае становішча большасці насельніцтва, масавым стала беспрацоўе, знізіўся рэальны заробак, звыклымі сталі праблемы з харчаваннем. (Напрыклад, гадавое спажыванне мяса на душу насельніцтва знізілася з 52 кг у 1912 г. да 26 кг у 1922 г.) У сувязі з гэтым вытворчы траўматызм вырас на 50 %. Эканоміка апынулася на мяжы краху, а на тое, што яшчэ заставалася ад былой магутнасці, прэтэндавалі пераможцы.

Перагрупоўка палітычных сіл. Путч Каппа – Лютвіца

Далейшае пагаршэнне эканамічнай сітуацыі ў краіне, а таксама палярызацыя палітычных сіл паводле стаўлення да Версальскага міру выклікалі канчатковае размежаванне двух асноўных палітычных групак. Першую прадстаўлялі партыі «**веймарскай кааліцыі**», а таксама памяркоўнае крыло ННП. Гэтая групоўка выступала за далейшае паглыбленне парламентарызму і рэспубліканскай сістэмы, а ў сферы знешняй палітыкі – за безумоўнае выкананне Версальскага дагавора як адзіную рэальную магчымасць адраджэння дзяржавы.

На рэвалюцыйнай і антыкайзераўскай хвалі руху за мадэрнізацыю германскай палітычнай сістэмы гэтая групоўка захапіла ў свае рукі асноўныя рычагі ўлады ў дзяржаўным і зямельных апаратах. Нават нашмат больш правыя палітыкі былі змушаныя змірыцца з яе перамогай – альтэрнатывы гэтай уладзе бачна тады не было.

Але з другой паловы 1919 г. другая групоўка, якая прадстаўляла авантурыстычна-мілітарысцкія сілы, т. зв. «**чорна-бела-чырвоныя**» партыі (колеры імперскай Германіі), пераходзяць у наступ. У сваёй звычайнай ры-

торыцы яны даводзілі краіне, што манархія найбольш падыходзіць нямецкаму народу, і заклікалі яго згуртавацца супраць здрадніцкай бальшавіцка-сацыял-дэмакратычнай «хеўры», якая спачатку нанесла «ўдар у спіну» фронту, а затым «здала» рэйх у Версалі. Яе лозунгі эканоміі і самаабмежавання (напрыклад, адмаўленне ад 8-гадзіннага працоўнага дня) таксама знаходзілі разуменне і падтрымку у некаторых сляях германскага грамадства. Актыўную дапамогу «чорна-бела-чырвоным» стала аказваць і правая буржуазія. Яна перастала лічыць мэтазгодным далейшае заляцанне з сацыял-дэмакратамі і, увогуле, з рэспубліканцамі. Пры шчодрай падтрымцы Нямецкага прамысловага саюзу, які выдаткаваў на патрэбы гэтых сіл каля 500 тыс. марак, пачынаюць гуртавацца і правыя радыкалы. Яны знайшлі ў Германіі цудоўную базу.

Калі ў 1920 г. урад прыступіў да выканання ваенных артыкулаў Версальскага дагавору, значная частка нямецкага афіцэрства часова засталася без працы. З 1919 г. актыўны ўдзел у палітычных акцыях скрайне правых сталі браць спрадвеку палітычна заангажаваныя студэнцкія саюзы. У тым жа 1919 г. спачатку пад назвай **«Камітэт незалежных рабочых»** з'яўляецца **Нацыянал-сацыялістычная рабочая партыя (НСДАП)** (яе першы лідэр – рабочы Антон Дрэкслер).

Найбольш значнай арганізацыяй, што гуртавала вакол сябе праварадыкальныя элементы, з'яўлялася «Нацыянальнае аб'яднанне». Пад кіраўніцтвам В. фон Лютвіца ствараліся **«добраахвотніцкія карпусы»**. Падобныя фарміраванні мелі самыя далёкасяжныя намеры ў адносінах да кволай рэспублікі, і ім заставалася толькі чакаць свайго часу. Сігналам да адкрытага выступлення антырэспубліканскіх сіл стаў загад ваеннага міністра Г. Носке ад 29 лютага пра расфарміраванне аднаго з падобных карпусоў.

У нетрах «Нацыянальнага аб'яднання» быў створаны праект новай надзвычайнай канстытуцыі і вялася праца па падрыхтоўцы да перагляду ўмоваў Версальскага дагавору. На пасадку кіраўніка новага ўраду быў прапанаваны прускі юнкер Вольфганг Капп. 10 сакавіка 1920 г. путчысты накіравалі прэзідэнта Ф. Эберту і міністру ўнутраных спраў Г. Носке патрабаванне спыніць расфарміраванне вайсковых падраздзяленняў. Не дачакаўшыся адказу, у ноч з 12 на 13 сакавіка путчысты ўвялі свае «добраахвотніцкія карпусы» ў Берлін. В. Капп абвясціў сябе рэйхсканцлерам і распусціў Нацыянальны сход.

Як рэакцыя на гэтыя падзеі па краіне пайшла хваля акцый пратэсту. Усеагульная забастоўка ахапіла звыш 12 млн. рабочых і служачых. Найбольшай сілы дасягнула барацьба ў Рурскай вобласці, дзе нават адбыліся ўзброеныя сутычкі. Ізаляваныя сацыяльна і тэрытарыяльна путчысты склалі зброю, а іх лідары паўцякалі з краіны.

З гэтага часу лагер радыкальных манархістаў губляе былую згуртаванасць. У чэрвені 1920 г. ННП заявіла аб прынцыповай згодзе удзельнічаць ва ўрадзе з СДПГ. З'явілася надзея на доўгачаканую «Вялікую кааліцыю», якая б прадстаўляла шырокі спектр палітычных сіл Германіі.

Палітычная барацьба ў сярэдзіне 1920 – сярэдзіне 1921 гг.

Чэрвеньскія выбары 1920 г. засведчылі адчувальнае паправенне германскага электарату. СДПГ страціла каля 16 % галасоў, Партыя Цэнтру/БНП – каля двух, а НДП – нават 10 %. І хаця НСДПГ і КПГ атрымалі адпаведна 17,9 % і 2,1 % галасоў, створаны ў ліпні 1920 г. новы ўрад (узначаліў лідэр партыі Цэнтру К. Ферэнбах) упершыню аказаўся чыста буржуазным. Сацыял-дэмакраты перайшлі ў апазіцыю.

Існаваўшыя да гэтага ўрады «веймарскай кааліцыі» (Шэйдмана, Баўэра і Мюлера) не маглі пахваліцца ўстойлівасцю. Паступова ўрадавая нестабільнасць аказваецца ў непасрэднай залежнасці не столькі ад унутрыпалітычных, колькі ад знешнепалітычных падзей і фактараў. Менавіта абранне тактыкі паводзін Германіі на міжнароднай арэне становіцца для нямецкіх партый сапраўдным яблыкам разладу.

Ужо сам Капаўскі путч засведчыў узростальнае значэнне знешнепалітычнага фактара. Выгадаваныя на перамогах прускай і германскай зброі, немцы не маглі спакойна назіраць за тым, як іх бязлітасныя ворагі ставяць «фатэрлянд» на калені. Як грыбы пасля дажджу ўзнікаюць нацыяналістычныя і патрыятычныя арганізацыі, нямецкае грамадства не можа стрымаць свайго абурэння ўмовамі міру. Не дзіва, што і многія больш памяркоўныя за натоўпы палітыкі ўсё часцей і часцей паддаюцца настроям народу і сур'ёзна разглядаюць магчымасці адхілення ад выканання ўмоў Версальскага дагавору.

Дэбаты палітыкаў і дыскусіі ў грамадстве атрымалі новы штуршок, калі ў траўні 1921 г. Лонданская канферэнцыя вызначыла суму рэпарацый з Германіі – 132 млрд. залатых марак, прычым, на працягу бліжэйшых двух гадоў краіна мусіла ўнесці ў якасці авансу ажно 20 млрд. У лік аплаты рэпарацый павінны былі праводзіцца канфіскацыі тэхнікі і жывёлы, пераможным краінам гарантаваліся гандлёвыя і інвестыцыйныя ільготы і г. д. Сусветны эканамічны крызіс 1920 – 1921 гг. толькі павялічыў абсалютную немагчымасць выканання Германіяй гэтых непрыхавана рабаўніцкіх умоў.

Напачатку ўрад К. Ферэнбаха прытрымліваўся «**палітыкі катастроф**» («чым горш, тым лепей»), г. зн. курсу на сабатаж магчымых плацяжоў, якімі б цяжкімі не былі наступствы гэтага. Але, аказаўшыся няздольным супрацьпаставіць што-небудзь пагрозам пераможцаў акупіраваць Рур, Канцлер быў вымушаны зысці ў адстаўку.

У чэрвені 1921 г. яму была знойдзена замена. Новы кабінет быў гатовы змірыцца з існуючымі ўмовамі. Канцлер Ёзэф Вірт з'яўляўся актыўным прыхільнікам «**палітыкі выканання**» і тактыкі, накіраванай на ўзмацненне «усходняга вектара» германскай знешняй палітыкі. Ён і буйны прамыслоўца і фінансіст (з 1915 г. старшыня праўлення Усеагульнай кампаніі электрычнасці), а ў новым урадзе – міністр замежных спраў, Вальтэр Ратэнаў склалі ў кабінэце ядро прыхільнікаў збліжэння з Савецкай Расіяй.

Германа-савецкія адносіны. Рапальскі дагавор

Пры ўсёй непрымірымасці ідэалогій, Германія і Савецкая Расія маглі б быць нагэтулькі ж натуральнымі саюзнікамі, наколькі зацятымі ворагамі былі, скажам, Германія і Францыя.

Па-першае, гэта былі дзяржавы партыі еўрапейскага супольніцтва дзяржаваў – галоўныя ахвяры Першай сусветнай вайны і таго парадку, што быў пасля яе ўсталяваны. Па-другое, яны мусілі вырашаць падобныя знешнепалітычныя задачы, галоўнай з якіх было пераадоленне міжнароднай ізаляцыі і змаганне за знешнепалітычную эмансипацыю, а ўрэшце рэшт, эвентуальны рэванш у форме сусветнай рэвалюцыі або пераможнай вайны за новы перадзел Еўропы. Відавочна, што першым крокам па гэтай слізкай сцежцы было іх двухбаковае збліжэнне. Гэты перспектыўны накірунак знешняй палітыкі прадугледжваў цэлую сетку афіцыйных, паўафіцыйных і неафіцыйных палітычных, вайсковых і эканамічных кантактаў, актывізацыя якіх сама па сабе магла паўплываць на настрой дзяржаваў-пераможцаў пачаць з імі больш роўны дыялог.

У перыяд 1920 – 1922 гг. завязваюцца актыўныя сувязі паміж вайскоўцамі дзвюх краін. Гэта быў толькі самы пачатак дыялогу. Прававой базай для ўсталявання сапраўды трывалых адносін стаў **Рапальскі дагавор** (16 красавіка 1922 г.). У заключаным пагадненні заяўлялася аб аднаўленні дыпламатычных адносін і ўзаемнай адмове ад тэрытарыяльных прэтэнзій. У гандлёва-эканамічнай частцы дакумента быў закладзены падмурак пад наладжванне двухбаковага супрацоўніцтва на базе рэжыму найбольшага спрыяння.

Да канца 1922 г. ва ўмовах паглыблення ўжо перманентнага крызісу германскай эканомікі, «палітыка выканання» страціла прыхільнасць парламенцкай большасці. Дайшло нават да забойства аднаго з яе галоўных апагетаў В. Ратэнаў. Да ўлады прыходзіць урад яшчэ аднаго прыхільніка «палітыкі катастроф», кіраўніка ННП Вільгельма Куна. Паколькі пагражаў канфлікт з Францыяй вакол рэпарацыйных выплат, узрасло значэнне сувязяў з Савецкай Расіяй. Да канца 1922 г. была выканана вялікая праца па дасягненню прынцыповай згоды Савецкага ўраду на добразычлівы нейтралітэт, а магчыма і на непасрэдную падтрымку Германіі у надыходзячым канфлікце. А ўжо ў 1923 г. заключаны некалькі дамоўленасцяў па наладжванні вытворчасці ваенных матэрыялаў на тэрыторыі СССР.

**Рурскі канфлікт 1923 г. Далейшае паглыбленне эканамічнага крызісу.
Восеньскія путчы 1923 г. Заканчэнне палітычнага крызісу 1923 г.**

Тым часам задзірыстыя заявы германскага кіраўніцтва канчаткова раззлавалі Францыю. 11 студзеня 1923 г. франка-бельгійскія войскі ўвайшлі ў Рэйнска-рурскую вобласць Германіі. Урад В. Куна абраў тактыку пасіўнага супраціўлення. Дзяржаўны афіцыйны выступіў з кампаніяй «за нацыянальнае згуртаванне». І ўсё б было цудоўна – рэзка ўзраслі патрыятычныя і шавіністычныя настроі, узнялі галаву левыя (сігнал для Францыі, што пад бокам з-за неабачлівасці можна атрымаць бальшавіцкую дзяржаву), але акупацыя аднаго з найбольш эканамічна важных раёнаў Германіі аказала катастрафічнае ўздзеянне на эканоміку краіны.

Са стратай гэтай вобласці Германія губляла 70 % здабычы вугалю, 50 % выплаўкі чыгуна і неапрацаванай сталі. Рурскі крызіс выклікаў велізарны адкат амаль па ўсіх іншых эканамічных паказчыках. Паглыбленне бездані, куды валілася краіна, паскаралася хваляй забастовак і стачак. Шэраг з іх насіў агульнагерманскі характар.

Напачатку жніўня урад В. Куна выходзіць ў адстаўку. 13 жніўня 1923 г. рэйхсканцлерам становіцца лідэр памяркоўнага крыла ННП Ф. Штрэзман. Яму ўдалося сфарміраваць урад «Вялікай кааліцыі». Аднак спробы вырашыць палітычныя праблемы традыцыйнымі сродкамі не прыносілі поспеху. Сацыяльная база палітыкі пасіўнага супраціўлення аказалася падарванай. У краіне было ўведзена надзвычайнае становішча. А 3 кастрычніка 1923 г. і гэты ўрад выйшаў у адстаўку.

Кабінет «Вялікай кааліцыі» быў рэарганізаваны (Ф. Штрэзман пагадзіўся застацца на сваёй пасадзе), а 13 кастрычніка рэйхстаг ваціраваў прадастаўленне ўраду надзвычайных паўнамоцтваў для вырашэння фінансавых, эканамічных і сацыяльных праблем. Аднак і надзвычайныя захады не маглі мець імгненнага эфекту. Маштабы эканамічнага і фінансавога калапсу перавысілі магчымасці самай шалёнай фантазіі. Вось як, напрыклад, падала вартасць маркі: у 1918 г. за 1 дойчмарку можна было набыць 10 трамвайных квіткаў, у 1920 г. – ужо толькі адзін, у ліпені 1923 г. адзін квіток каштаваў ужо тысячу марак, у жніўні – 10 тысяч, а ў лістападзе 1923 г. – 150 млрд. марак! Дзённы заробак берлінскага рабочага ў лістападзе склаў увогуле астранамічныя 3 трлн. 38 млрд. дойчмарак. Беспрацоўе тым часам дасягнула 6 млн. чалавек.

Усё гучней заяўлялі аб сабе радыкальныя элементы ўсіх палітычных арыентацый. Напрыканцы кастрычніка ў краіне адбываецца шэраг магутных выступленняў рабочых, напрыклад, у Саксоніі і Цюрынгіі. Самае моцнае, што

нават перарасло ў сапраўднае паўстанне, прайшло ў Гамбургу 23 – 25 кастрычніка 1923 г. пад кіраўніцтвам лідэра нямецкіх камуністаў Эрнста Тэльмана. Яно было задушана, а легальная камуністычная прэса ліквідаваная.

На іншым флангу, у лагеры скрайне правых адбываецца вельмі сімптаматычная падзея – 8 лістапада 1923 г. у мюнхенскай піўніцы «Бюргербройкеллер» успыхвае т. зв. «**піўны путч**» нацыстаў з НСДАП. Але ж ледзьве ён паспеў пераваліць за поўнач, як быў таксама разгромлены. 23 лістапада і камуністычная, і нацыянал-сацыялістычная партыі былі забаронены.

Тэма 5. Германія ў 1924 – 1932 гг.

Пачатак эры стабілізацыі. Роля замежнага капіталу ў эканоміцы краіны. «План Даўэса»

Напачатку снежня 1923 г. Вільгельм Маркс сфарміраваў чыста буржуазны ўрад. Ад гэтага часу і аж да сярэдзіны 1928 г. у кабінет міністраў Германіі будуць уваходзіць толькі прадстаўнікі буржуазных партый.

У час канцлерства В. Маркса (1923 – 1924 гг.), а затым і яго пераемнікаў, кіраўніцтва дзяржавы творча і эфектыўна выкарыстоўвала свае пасутнасці неабмежаваныя ўладныя магчымасці. Надзвычайныя паўнамоцтвы, атрыманыя кабінетам міністраў і асабіста канцлерам восенню 1923 г., былі пры В. Марксе спецыяльным законам яшчэ больш пашыраны. Урад прыняў звыш 60 распараджэнняў заканадаўчага характару, накіраваных на стабілізацыю. Была ўведзена новая забяспечаная золатам марка. Курс жорсткай эканоміі быў забяспечаны ўпарадкаваннем падатковай палітыкі, глыбокай рацыяналізацыі вытворчасці і, безумоўна, наступленнем на сацыяльна-эканамічныя правы працоўных. Найбольш яскравай праявай пагаршэння ўмоў працы стала фактычнае скасаванне 8-гадзіннага працоўнага дня.

Гаворачы пра эканамічную стабілізацыю абсалютна немагчыма абыйсці увагай ролю заходніх дзяржаў і, асабліва найбольш магутнай з іх – ЗША. Стараннямі апошняй, з прадстаўнікоў Злучаных Штатаў, Вялікабрытаніі, Францыі, Італіі і Бельгіі была створана Міжнародная камісія экспертаў пад кіраўніцтвам амерыканскага банкіра Чарльза Даўэса. Камісія прапанавала Лонданскай канферэнцыі пераможных дзяржаў (лета 1924 г.) свой план пагашэння Германіяй рэпарацыйнай запазычанасці. Ён увайшоў у гісторыю пад назваю «**План Даўэса**». Цяжар выплат, ускладзены на Германію быў паслаблены (пры гэтым агульны аб'ём рэпарацый усё яшчэ не быў канчаткова вызначаны). У 1924/1925 бюджэтным годзе Германія мусіла выплаціць 1 млрд.

марак, у 1925/1926 – 1,2 млрд., а затым у 1929/1930 павялічыць выплаты да 2,5 млрд. марак. Германія атрымала надзейныя гарантыі ўсіх яе законных інтарэсаў, напрыклад, забеспячэнне ўстойлівасці германскай валюты (у надзвычайных выпадках нават дазвалялася часова прыпыняць выплаты).

Акрамя таго, у эканоміку Германіі амерыканскі капітал укладаў аграмадныя сродкі. Па-першае, у краіне з высокакваліфікаваным рабочым класам, сучаснымі тэхналогіямі і выдатнай інфраструктурай гэта абяцала высокія прыбыткі. Вялікую зацікаўленасць ЗША у Германіі падкрэслівае той факт, што на 1929 г. там ужо дзейнічала 186 германа-амерыканскіх прадпрыемстваў з агульным капіталам \$ 216 млн. Па-другое, інвесціраваныя ў германскую эканоміку грошы з кішэні ЗША не маглі не вярнуцца на месца, а то й даць пэўны даход. Схема, закладзеная ў «План Даўэса» спрацоўвала бездакорна: Германіі давалі грошы, вялікая іх частка ішла на выплачванне рэпарацый на карысць Вялікабрытаніі, Францыі, а тыя разлічваліся з ЗША за пазыкі ваенных часоў (гэта даўні варыянт рэструктурызацыі запазычанасцяў, што выкарыстоўваецца і па сённяшні дзень). Актыўна пранікае ў Германію і брытанскі капітал.

Канцэнтрацыя і цэнтралізацыя банкаў і вытворчасці.

Асаблівасці стабілізацыі капіталізму ў Германіі

Знешнія заёмы галоўным чынам накіроўваліся для структурнай перабудовы эканомікі, развіцця новых навукаёмістых галін, інфраструктуры і камунікацый. Адбывалася інтэнсіўнае зрошчванне германскага, амерыканскага і брытанскага капіталу, ствараліся сумесныя кампаніі і банкаўскія аб'яднанні. Германскі капітал браў удзел у некалькіх сотнях міжнародных манапалістычных аб'яднанняў. Канцэрны Крупа, Хенкеля, Юнкерса не толькі паспяхова канкурыравалі на рынках, але выкарыстоўвалі міжнароднае супрацоўніцтва для вытворчасці на сваіх замежных філіялах відаў тэхнікі і ўзбраенняў, забароненых Версальскім дагаворам. Значна вырас узровень канцэнтрацыі вытворчасці. На вядучых пазіцыях знаходзіліся хімічны канцэрн «І. Г. Фарбеніндустры», электратэхнічныя канцэрны АЭГ і «Сіменс» і г. д.

Хуткаму аднаўленню германскай эканомікі спрыяла станоўчая сусветная кан'юнктура. Нягледзячы на пэўныя цяжкасці ў прамысловасці 1925 – 1926 гг. тэмпы эканамічнага росту Германіі заставаліся самымі высокімі з усіх заходніх краін. У 1928 г. па агульнаму аб'ёму прамысловай вытворчасці Германія перавысіла свае паказчыкі 1913 г. на 8 % і стала другой у свеце следам за бясспрэчным лідэрам – ЗША. У 1929 г. узровень вытворчасці дасягнуў 117 % ад узроўню 1913 г. Асабліва дынамічна развівалася машынабудаванне, электратэхнічная і хімічная прамысловасці.

Даволі значна павысіўся рэальны заробак працоўных. У 1924 г. сярэдні тыднёвы заробак быў роўны 26,40 марак (кошт жыцця складаў 41,20 марак). У 1928 г. гэтыя лічбы складалі адпаведна 42,70 і 49 марак.

Гэтыя поспехі, тым не менш, не павінны ўводзіць у зман. За лічаныя гады было проста немагчыма вырашыць усе сацыяльна-эканамічныя праблемы. Краіна апынулася ў стане моцнай фінансавай залежнасці. Меў месца яўны перакос у развіцці галін прамысловасці. Вельмі высокім заставаўся узровень падаткаабкладання – 26 % ад агульнага даходу насельніцтва (самы высокі паказчык ў Еўропе). Рэальныя заробкі усё яшчэ складалі 60 – 70 % ад даваенных. Нізкімі яны былі і ў параўнанні з тым, што атрымлівалі суседзі. Напрыклад, нямецкія рабочыя зараблялі на 20 % меней за французскіх і на 40 % – за англійскіх. Значным заставалася беспрацоўе.

Стабілізацыя буржуазна-парламенцкіх інстытутаў.

Прэзідэнцкія выбары 1925 г. Паправенне ўрадавага курсу і рост сацыял-рэфармісцкіх настрояў

На фоне сур'ёзнага эканамічнага аздараўлення новымі фарбамі зазіхацела палітычнае жыццё. Ужо першыя паслякрызісныя выбары, якія адбыліся 4 траўня 1924 г., паказалі значны рост папулярнасці буржуазных партый і страту гегемоніі сацыял-дэмакратаў (набралі адпаведна 18 і 8 млн. галасоў выбаршчыкаў). Пры гэтым у лагеры СДПГ і звязаных з ёю прафсаюзаў адбываецца далейшае ўзмацненне апартуністычных настрояў.

На рубяжы 1924 і 1925 гг. да ўлады прыйшоў урад пад кіраўніцтвам Германа Лютэра. Адметнасцю гэтага ўрада было тое, што партфелі міністраў упершыню атрымалі прадстаўнікі НННП. Не дзіва, што яшчэ больш права-цэнтрысцкі кабінет, што прадстаўляў буйных аграрыяў і буйную буржуазію, стаў праводзіць яшчэ больш жорсткую эканамічную лінію.

Але зусім не стварэнне ўраду Лютэра стала цэнтральнай падзеяй 1925 г. У сярэдзіне гэтага года меліся адбыцца першыя ўсенародныя выбары рэспубліканскага прэзідэнта (Ф. Эберта ў 1919 г. абіраў Нацыянальны ўстаноўчы сход). Напачатку нічога не абяцала інтрыгі. Мала хто сумняваўся ў тым, што 54-гадовы дзеючы прэзідэнт Ф. Эберт будзе абраны на другі тэрмін. Партыі «Веймарскай кааліцыі» і нават частка палітыкаў і электарату з правага-цэнтру лічылі яго сур'ёзным палітыкам, вартым прэзідэнцкага крэсла. Але заняўшыся судовымі цяжбамі з фашысцкім газетчыкам, ён заняўся здароўе. Адкладванне неабходнай аперацыі апендыцыту аказалася фатальным. Вакантнае месца лідэра прэзідэнцкай гонкі закружыла галовы і выбаршчыкам, і палітыкам. Цяпер выбары мусілі адбыц-

ца на тры месяцы раней. Палітычным партыям заставалася мала часу, каб канчаткова вызначыцца са сваімі кандыдатамі. Брак часу не дазволіў распрацаваць складаныя стратэгічныя манеўры і кандыдатаў аказалася больш, чым можна было чакаць.

Сакавіцкія выбары прэзідэнта 1925 г. прынеслі наступныя вынікі. Лідэры прэзідэнцкай гонкі не набралі неабходнай большасці. Прадстаўнік ННП Карл Ярэс атрымаў 10,8 млн. (38,8 %) галасоў, а сацыял-дэмакрат Ота Браўн – 7,8 млн. (29 %). Спатрэбіўся другі тур выбараў, да якога партыі і палітыкі Германіі падышлі правёўшы істотную перагрупоўку сіл. Партыя Цэнтру, НДП і СДПГ сфарміравалі «**Народны блок**» і заявілі аб падтрымцы Вільгельма Маркса, які ў першым туры атрымаў 4 млн. (14,5 %) галасоў. Галоўную канкурэнцыю яму павінны быў скласці кандыдат ад «**Імперскага блоку**» (ННП, НННП, БНП, НСДАП), якім стаў адзін з жывых сімвалаў імперскай Германіі Паўль фон Гіндэнбург. У спісе ваенных злачынцаў французскага ўраду Гіндэнбург стаяў на 127 месцы. Але палітыкі блоку здолелі пераканаць французскае кіраўніцтва ў тым, што некалі ваяўнічы франкафоб змяніўся і не павінны ўяўляць небяспекі для дзяржавы-суседкі.

Другі тур (красавік 1925 г.), дзе было дастаткова набраць простую большасць галасоў выбаршчыкаў, прынес перамогу П. фон Гіндэнбургу (14,6 млн. (48,3 %) галасоў).

Вестка аб абранні Гіндэнбурга прэзідэнтам была неадназначна сустрэта ў грамадстве. З аднаго боку, было відавочна, што ў асобе фельдмаршала, 78-гадовага дзеда-служакі, які і ў маладзейшыя гады не вызначаўся вялікаю ініцыятывай і самастойнасцю, правыя сілы атрымаюць цудоўную прыладу для наступлення на дэмакратычныя і рэспубліканскія парадкі. Ліберальна настроены сучаснік гэтых падзей фон Асецкі (пацыфіст, у будучым антыфашыст, лаўрэат Нобелеўскай прэміі міру 1935 г.), напрыклад, па-прарочы назваў дзень другога тура выбараў, калі народ Германіі абраў Гіндэнбурга прэзідэнтам, «днём смерці рэспублікі». З іншага боку, абранне «героя» нядаўняй вайны, бездакорнага служакі і манархіста несла надзею на вяртанне былога сацыяльнага спакою, нацыянальнай еднасці, дабрабыту, пачэснага становішча ў сям'і заходніх народаў – на ўсё, з чым асацыявалася даваеннае жыццё.

Боязі дэмакратычных і рэспубліканскіх сіл наконт першага сталі хутка спраўджвацца. 5 траўня 1926 г. намаганьнямі Гіндэнбурга і яго атачэння сцяг кайзераўскай Германіі з рэспубліканскім гюйсам у верхнім куце палатнішча (па не вельмі паслядоўнай веймарскай канстытуцыі – гандлёвы сцяг Германіі) быў прыроўнены да дзяржаўнага чорна-чырвона-жоўтага сцяга. Адбылося гэта пры збольшага маўклівай згодзе насельніцтва.

Больш таго, пачалася актыўная падрыхтоўка заканадаўчай базы для выплачвання кампенсацый былым імперскім князям за канфіскаваную падчас рэвалюцыі маёмасць. Ініцыятыва зыходзіла з Прусіі, дзе мясцовы ўрад заключыў пагадненне з дынастыяй Гагенцолернаў аб грашовых кампенсацыях за каралеўскія маёнткі. Следам за гэтым пасыпаліся прэтэнзіі з іншых куткоў Германіі. Разам узятыя прэтэнзіі імперскіх князёў да дзяржавы склалі 2,5 млрд. марак. Прызначаны з ініцыятывы КППГ (яе падтрымалі СДПГ і АГДБ (Усеагульны германскі прафесійны саюз)) на 20 красавіка 1926 г. рэферэндум аб безумоўнай канфіскацыі маёмасці скінутых дынастыяў скончыўся паразам дэмакратычных сіл. З 15,6 млн. чалавек, што прыйшлі да выбарчых урнаў, 14,9 млн. падтрымалі прапанову левых і левацэнтрысцкіх сіл, але яна набрала толькі 36,4 % галасоў ад агульнай колькасці патэнцыйных выбаршчыкаў (трэба было звыш 50 %).

У дадатак да ўсяго у 1925 г. канчаткова канстытуіравалася НСДАП. На працягу некалькіх наступных гадоў яна набірала папулярнасць. Напрыклад, калі ў 1925 г. яна магла пахваліцца толькі 25 тыс. членаў, то ў 1928 г. у партыі было 107 тыс. чалавек. НСДАП, як, дарэчы, і іншым скрайне правым арганізацыям, стала нашмат вальней, але да іх палітычны бамонд Германіі ставіўся абыякава-здзекліва. У часы стабілізацыі нейкая там нацыянал-сацыялістычная альтэрнатыва выглядала поўным абсурдам.

КППГ і СДПГ ва ўмовах стабілізацыі. Сутнасць сацыял-дэмакратычных тэорый «арганізаванага капіталізму» і «гаспадарчай дэмакратыі». Радыкалізацыі палітычнай лініі КППГ у 1928 г.

Надзеі на дасягненне сацыяльнага спакою таксама пачалі паціху спраўджвацца. Мы ўжо ведаем пра імклівы ўздым германскай эканомікі. Узрадаванае дасягненнем доўгачаканага, няхай і адноснага, дабрабыту кіраўніцтва СДПГ і нават некаторыя відныя дзеячы КППГ усё гучней выказваюць адкрыта апартуністычныя настроі. Для правага крыла камуністаў гэта скончылася выключэннем з партыі напрыканцы 1928 г. Упэўнена гучалі галасы тых сацыял-дэмакратаў, якія лічылі, што пабудова сацыялізму не вымагае дыктатуры пралетарыяту, бо сацыялістычнае грамадства можа быць створана нават у рамках Веймарскай дзяржавы. Узнікае шэраг сацыял-рэфармісцкіх тэорый, напрыклад, «тэорыя арганізаванага капіталізму» і «тэорыя гаспадарчай дэмакратыі».

У г. зв. Гейдэльбергскай праграме партыі (1925 г.) тагачасны капіталізм, з яго высокай ступенню канцэнтрацыі і цэнтралізацыі капіталу, шырокімі магчымасцямі дзяржаўнага рэгулявання, разглядаўся ў якасці прыходу эпохі «арганізаванага капіталізму». Гэты апошні вядзе да замены

«капіталістычнага прынцыпу свабоднай канкурэнцыі сацыялістычным прынцыпам планавай вытворчасці». «**Тэорыя гаспадарчай дэмакратыі**» разумелася апартуністамі як стварэнне і дзейнасць наглядальных радаў, складзеных з прадпрымальнікаў і прадстаўнікоў рэфармісцкіх прафсаюзаў і фабрычна-завадскіх камітэтаў. Яны мусілі ўзяць у свае рукі кантроль над дзейнасцю капіталістычных прадпрыемстваў, садзейнічаць мірнаму вырашэнню працоўных канфліктаў і паслабіць і без таго нязначны забастовачны рух. Гэткім станам рэчаў маглі быць задаволеныя і прадпрымальнікі. Рабочы клас таксама быў зарыентаваны на барацьбу за «палітычную дэмакратыю» (развіццё дэмакратычнай прававой дзяржавы, палітычны плюралізм, перамогу на парламенцкіх выбарах) і «сацыяльную дэмакратыю» (стварэнне эфектыўнай сістэмы сацыяльнай абароны).

Устрывожанае няўдачамі на міжнароднай арэне ды «ідэалагічным разлажэннем» камуністычных партый (узгаданы апартунізм правага крыла КПГ таму прыклад), кіраўніцтва Камінтэрна ў 1928 г. пераходзіць да тактыкі т. зв. «трэцяга перыяду» з яе «тэорыяй сацыял-фашызму». Любое супрацоўніцтва паміж камуністамі і сацыялістамі становіцца немагчымым.

Парламенцкія выбары 1928 г.

Тым часам краіна набліжалася да выбараў 1928 г. Для большасці буржуазных партый, перш за ўсё, ўрадавых апошнія 4 гады прынеслі несумненны палітычны капітал. Цяпер яны маглі небеспадстаўна разлічваць на ўмацаванне свайго пануючага становішча ў Рэйхстагу і кабінете міністраў. Аднак яны некалькі не разлічылі свае сілы і зрабілі занадта круты віраж управа. Акрамя таго, прыняцце ключавых палітычных рашэнняў павольна стала пераходзіць ад кабінету да бліжэйшага атачэння прэзідэнта, асабліва прадстаўнікоў сілавых ведамстваў. У гэтым асяроддзі смела падымаецца праблема мэтазгоднасці ўвядзення «прэзідыяльнага кіравання», г. зн. рэжыму моцнай прэзідэнцкай улады – на ўзроўні надзвычайных паўнамоцтваў – пры змяншэнні функцый Рэйхстагу.

Гэтыя блізкія прэзідэнту сілы правялі праз кабінет міністраў пакет рэакцыйных законаў у рамках «Праграмы дапамогі Усходняй Прусіі». Яна прадугледжвала значную фінансавую дапамогу прускаму юнкерству (толькі за першы год было запланавана размеркаваць 75 млн. марак) за кошт вялікай масы сялянскага насельніцтва. Вакол прыняцця г. зв. «усходняй дапамогі» разгарнуліся вострыя баталіі і ўнутры правячай кааліцыі. Адбыўся першы за доўгі час парламенцкі крызіс – напярэдадні новых парламенцкіх выбараў яна па-сутнасці распалася.

Галоўным пераможцам на выбарах стала СДПГ, якая набрала амаль 30 % (на 3,8 % болей, чым чатырма гадамі раней). Прэм'ер-міністрам быў

абраны адзін з лідэраў СДПГ Герман Мюлер (1928 – 1930). Ён узначаліў новаствораную «вялікую кааліцыю», у якую акрамя СДПГ ўвайшлі НДП, ННП і Партыя Цэнтру/БНП.

Палітыка балансавання паміж Захадам і Усходам. Умацаванне міжнародных пазіцый Германіі пасля Лакарнскай канферэнцыі. Веймарская рэспубліка напярэдадні эканамічнага крызісу

Станоўчыя змены сталі прыкметнымі і ў знешняй палітыцы Германіі. У гэты перыяд краіна працягвала прытрымлівацца тактыкі «балансавання паміж Усходам і Захадам», прапанаваў яшчэ Ф. Штрэзэманам. Але па меры набліжэння канца дзесяцігоддзя апошні накірунак становіцца больш перспектыўным і пачынае дамінаваць.

У працяг ранейшаму германа-савецкаму супрацоўніцтву падпісваюцца новыя важныя двухбаковыя пагадненні: гандлёвы дагавор (1925 г.) і Берлінскі дагавор аб нейтралітэце (1926 г.). Аднак узростальныя ідэалагічныя разыходжанні, паляпшэнне адносін з Захадам і згортванне ў СССР новай эканамічнай палітыкі (яно паставіла двухбаковае эканамічнае супрацоўніцтва ў больш жорсткія рамкі) змяншае зацікаўленасць Германіі ў развіцці дыялогу з Савецкім Саюзам. Праўда, германскае вайсковае кіраўніцтва працягвала надаваць кантактам з Чырвонай Арміяй першачарговую ўвагу – разам можна было абмінаць вайсковыя абмежаванні Версальскага дагавору.

На заходнім накірунку адбыліся яшчэ больш значныя падзеі. 5 – 16 кастрычніка 1925 г. адбылася **Лакарнская міжнародная канферэнцыя**, па выніках якой некалькі пазней у Лондане былі заключаны важныя для краіны дамоўленасці. Асноўная з іх была заключана з Бельгіяй, Вялікабрытаніяй, Італіяй, Францыяй і датычылася непарушнасці германска-французскай і германска-бельгійскай межаў – **Рэйнскі гарантыйны пакт**. Наконт гарантый недатыкальнасці ўсходніх межаў Германіі з яшчэ дзвюма ўдзельніцамі канферэнцыі – Польшчай і Чэхаславакіяй – аніякіх дакументаў падпісана не было. Падобная пасіўнасць вялікіх дзяржаў магла тлумачыцца іх антысавецкай пазіцыяй: яны ўсё яшчэ спадзяваліся на сумесны з Германіяй паход супраць СССР і павінны былі пакінуць для патэнцыйнай саюзніцы пэўную свабоду маневру на ўсходзе Еўропы.

14 верасня 1926 г. з уступленнем Германіі ў Лігу Нацый міжнародная ізаляцыя Германіі была канчаткова прарваная. Пры маўклівай згодзе заходніх дзяржаў пачынаецца павольны, але няўхільны рост мілітарызацыі Германіі. У вышэйшых вайсковых і дыпламатычных сферах усё часцей кажуць аб новай праграме-мінімум германскай знешняй палітыкі: аднаўленні даваеннай магутнасці, вяртанні страчаных калоній, змяненні межаў

на Ёсходзе і аншлюсе Аўстрыі. Каб забяспечыць дасягненне падобных мэт з канца 1920-х гг. Германія пачала будаўніцтва 4 браняносцаў, праводзіла перамовы аб змяншэнні рэпарацыйных выплат, ставіла пытанне аб датэрміновым вызваленні Рурскай зоны і аб агульным паслабленні абмежаванняў вайсковага блоку Версальскага дагавору.

Заклучэнне эканамічных дагавораў з Венгрыяй, Румыніяй і Балгарыяй у 1927 г. таксама ўмацавала становішча Веймарскай рэспублікі за мяжой. Важнымі вехамі на шляху замірэння Германіі з былымі праціўнікамі стала падпісанне **пакта Брыяна – Кэлага** (1928 г.), які абвяшчаў адмову ад вайны як прылады палітыкі.

Веймарскай рэспубліцы ішоў ужо 10-ты год, а праблем у яе ўсё яшчэ заставалася нямала. Нераўнамернасцю і няўстойлівасцю характарызавалася развіццё сацыяльна-эканамічнай сферы. Аб'ектыўныя цяжкасці ўзніклі ў працэсе трансфармацыі аўтарытарнай кайзераўскай Германіі ў буржуазна-дэмакратычную рэспубліку. Значная частка насельніцтва па-ранейшаму не прымала дэмакратычныя каштоўнасці. Невысокая сацыяльная выніковасць Веймарскай рэспублікі і наступствы «версальскага дыктату» вялі да паступовага змяншэння сацыяльнай базы партыі «веймарскай кааліцыі», а самі яны з часам губляюць ранейшае адзінства. Не давала ўстойлівасці рэжыму і яго залежнасць ад грошай капітанаў германскай індустрыі, пэнсійна правай сілы. Аб'ектыўныя праблемы, з якімі сутыкалася Веймарская рэспубліка, выклікалі радыкалізацыю палітыкі (найбольш красамоўны доказ – рост папулярнасці НСДАП і метадаў палітычнай барацьбы, што яна выкарыстоўвала). Да пары да часу, добрае эканамічнае становішча і ўяўнае нацыянальнае адзінства хавалі трывожныя сімптомы, але набліжаўся сусветны эканамічны крызіс.

Германія ва ўмовах сусветнага эканамічнага крызісу

24 – 29 кастрычніка 1929 г. нечакана адбыўся магутнейшы крах на нью-ёркскай біржы. Следам за гэтым пачаўся поўны абвал сусветнай гаспадаркі і нацыянальных эканомік. Напярэдадні крызісу ў германскай эканоміцы меліся некаторыя трывожныя сімптомы. Яшчэ з пачатку 1929 г. некалькі запаволіліся тэмпы росту прамысловай вытворчасці. На высокім узроўні знаходзілася беспрацоўе. З-за пасіўнага знешнегандлёвага балансу, нізкай збіральнасці падаткаў, росту выдаткаў на дапамогу па беспрацоўі ўрады не здолелі зладзіць з бюджэтным дэфіцытам. Але мала хто верыў, што на парозе гэткага катастрофа.

Не вельмі ўстойлівую германскую эканоміку крызіс паразіў у лічаныя дні. Рэзка падала вытворчасць. У параўнанні з 1929 г., у 1930 г. яе падзенне складала 13 %, у 1931 г. – 30 %, а ў 1932 г. – аж 42 %!

Следам пачаўся фінансавы крызіс. Сталі «лопацца» банкі. Пачаліся імклівыя ўцёкі капіталаў за мяжу. Сотнямі банкруціліся кампаніі і канторы. Цалкам прыпынілася будаўніцтва. Удвая упала рамесная вытворчасць. Падскочыў і працягваў расці і без таго не малы ўзровень беспрацоўя: у 1928 – 6,3 %, 1929 – 8,5 %, 1930 – 14,0 %, 1931 – 21,9 %, 1932 – 29,9 %. Пры гэтым дзяржаўныя дапамогі атрымлівалі толькі 20 % беспрацоўных. У вельмі цяжкім становішчы апынуўся аграрны сектар, асабліва дробныя сялянскія гаспадаркі. Былі перарваныя нармальныя знешнегандлёвыя сувязі. Знешні гандаль, напрыклад, зменшыўся ў 2,5 разы. Адбывалася далейшае зніжэнне ўзроўню жыцця рабочых. У 1932 г. пры афіцыйным пражытачным мінімуме ў 39 марак сярэдні тыднёвы заробак складаў толькі 21,7 марак. Немцаў ахапіў сацыяльны песімізм. Штогод канчала жыццё самагубствам у сярэднім каля 20 тыс. чалавек.

Пры гэтым на Германіі яшчэ працягвалі «вісець» рэпарацыйныя выплаты. На Гаагскай канферэнцыі 1929 – 1930 гг. быў прыняты новы план пагашэння Германіяй рэпарацыйнай запазычанасці, вядомы як «**план Юнга**». (Адным з вядучых аўтараў праекту быў амерыканскі бізнесмен і банкір Оўэн Янг ((Owen Young) напісанне яго прозвішча як «Юнг» – проста заснавана на традыцыйным, але памылковым напісанні). Згодна з планам, некалькі зніжаліся штогадовыя выплаты, на 20 % была зменшана агульная сума выплат (113 млрд. марак), рэпарацыйныя выплаты расцягваліся аж на 59 гадоў (г. зн. да 1988 г., калі не за гарамі ўжо было падзенне «Берлінскай сцяны»!), скасоўваўся рэпарацыйны падатак на транспарт, ліквідаваліся саюзніцкія кантрольныя органы. Немагчымасць выканання і гэтага больш паблажлівага плану дала Германіі магчымасць у 1931 г. спыніць выплачванне рэпарацыяў у аднабаковым парадку. У 1932 г. па прапанове прэзідэнта ЗША Герберта Гувера саюзнікі адмовіліся ад прэтэнзій на германскія рэпарацыі.

Унутрыпалітычнае становішча Германіі напачатку крызісу.

Парламенцкія выбары 1930 г. і палітыка ўраду Брунінга

Сусветны эканамічны крызіс 1929 – 1933 гг. адбіўся на ўсіх без выключэння сферах жыцця германскага грамадства. Асабліва магутнае, нават трагічнае ўздзеянне ён зрабіў на палітычную сістэму Германіі.

Набліжэнне поўнай эканамічнай і фінансавай катастрофы не магло не выклікаць абвастрэння ўнутрыпалітычнага становішча. Урадавы антыкрызісны курс захлынаўся ў хвалях вастрэйшай крытыкі знізу. Камуністы заяўлялі пра агульны крызіс спарухнелага імперыялізму і заклікалі да скідання «збанкрутаваўшага антынароднага Веймарскага рэжыму». Нацысты кідалі пагрозы на адрас «недалёкіх палітыканаў» з традыцыйных буржуазных пар-

тый, які зышліся з сацыял-дэмакратамі і цяпер апошнія паралізуюць сваімі хлуслівымі тэорыямі «арганізаванага капіталізму» і «гаспадарчай дэмакратыі» эфектыўнасць былога жалезнага эканамічнага парадку Германіі.

Знешняя палітыка выклікала яшчэ большае раздражненне радыкальнай апазіцыі. І камуністы, і нацыянал-сацыялісты бачылі ў задумах Даўэса і Юнга толькі інтрыгі ворагаў Германіі – класавых (сусветнай буржуазіі для камуністаў) або расава-ідэалагічных (яўрэйства і бальшавікоў для нацыстаў).

Урад Г. Мюлера аказаўся бездапаможным у барацьбе з крызісам і зышоў у адстаўку. У сакавіку 1930 г. быў створаны новы ўрад пад кіраўніцтвам Генрыха Брунінга, старшыні фракцыі Партыі Цэнтру ў рэйхстагу. Што гэта быў за палітык красамоўна паказваюць два яго выказванні, зробленыя адпаведна да і апасля высокага прызначэння: «Веймарская рэспубліка – маразм у палітыцы» і што асноўным пунктам яго палітыкі было «захаваць яго (Гіндэнбурга – заўвага У.Ф.) як галаву дзяржавы з мэтай зрабіць магчымым да яго скону мірнае аднаўленне манархіі».

Новыя выбары былі прызначаны на 14 верасня 1930 г. А незадоўга да таго адбылася надзвычай важная падзея – доўгачаканы вывад акупацыйных войск з Рурскай вобласці. Ён стаў магчымы пасля канчатковага зацвярджэння «плана Юнга». У расстаноўку палітычных сіл у барацьбе за прыхільнасць немцаў ўмешваецца новы фактар – амаль паралізаваўшы Германію, шавіністычны ўгар. След яго ўздзеяння адчула на сабе нават назва выбарчай праграмы КПП: «Праграмная заява аб нацыянальным (падкрэслена аўтарам – У.Ф.) і сацыяльным вызваленні нямецкага народу». Змест дакументу, праўда, быў больш традыцыйны для камуністаў. Яны, напрыклад, патрабавалі 7-гадзіннага працоўнага дня, калі ва ўмовах крызісу ў рэчаіснасці працавалі па 10 – 14 гадзін.

Эканамічны крызіс у спалучэнні з нацыянальнай эйфарыяй абумовілі малачаканыя, напачатку, вынікі выбараў. Урадавыя партыі пацярпелі адчувальныя страты. Паменшала і электаральная падтрымка СДПГ. Затое радыкалы заваявалі небывалую папулярнасць: КПП набрала 4,6 млн. галасоў (+ 1,3 млн.), а НСДАП – ажно 6,4 млн. (у 8 разоў болей, чым у 1928 г.). Пры гэтым НСДАП дзейнічала не толькі легальнымі парламенцкімі сродкамі, але і з дапамогай вулічнага тэрору. Толькі ў 1930 г. ад рук нацыстаў загінулі 77 рабочых, у 1931 г. – ужо 114. Адэкватнага адпору з боку ўладаў нацысцкія малойчыкі не сустрэкалі. Ніхто і не імкнуўся іх спыніць. Тым часам, як на дражджах растуць нацысцкія **штурмавыя атрады СА** (ням. – *Sturmabteilung*).

Не трэба думаць, што ўраду Г. Брунінга бракавала сродкаў, каб пакласці канец беззаконням і гвалту. Аніводны веймарскі кабінет не меў гэтых шырокіх, практычна неабмежаваных, паўнамоцтваў. Гэта быў першы прэ-

зідыяльны кабінет – ён абапіраўся не на нейкую парламенцкую большасць, а выключна на давер прэзідэнта. Асноўным яго рычагом уздзеяння на краіну з’яўляліся не прынятыя парламентам законы, а надзвычайныя дэкрэты ўраду. У 1930 г. іх было выдадзена 5, у 1931 г. – 44, а ў 1932 г. – ужо 66. Пры гэтым заканадаўчая дзейнасць рэйхстагу – яго асноўная функцыя – была зменшана да смешнага: за ўвесь 1932 г. ён прыняў толькі 5 законаў.

Гэткім чынам утаймаваць нацыстаў А. Гітлера ў Г. Брунінга не было жадання, а пашырыць палітычную базу традыцыйных кансерватыўных сіл і наладзіць эканамічны механізм краіны ён быў няздольны.

Жорсткая антыкрызісная палітыка ўраду прадугледжвала скарачэнне сацыяльных праграм, павелічэнне прамых і ўскосных падаткаў, падтрымку найбольш рэнтабельных прадпрыемстваў і галінаў, правядзенне дэфляцыйнай палітыкі, ажыццяўлялася фінансавое аздараўленне банкаўскай сістэмы, падцэнтралізаваны кантроль былі ўзяты цэны і ўзровень заробкаў. Так рабілі ў часы крызісаў усе ўрады. Але крызіс 1929 – 1933 гг. быў эканамічнай катастрофай новага парадку, і лекаваць яго старымі сродкамі было нельга.

Крызісныя з’явы ў эканоміцы і грамадстве нарасталі, і капітаны германскай індустрыі патрабавалі больш рашучага адстойвання сваіх інтарэсаў. Дробныя падачкі дзяржавы, напрыклад, маўклівы, неафішаваны пачатак аднаўлення сваёй вайсковай вытворчасці абяцаў ім сталыя, але ўжо недастатковыя прыбыткі. Германскі бізнес пачынае пераносіць стаўку не на апатычныя і нерашучыя ўрадавыя сілы, а на дынамічныя і ваяўнічыя нацыянал-сацыялістычныя арганізацыі. «Бязродны выскачка», як зусім нядаўна яго характарызавалі ў палітычным бамондзе Германіі, Адольф Гітлер быў дапушчаны ў свет вялікага германскага бізнесу, а яго партыя атрымала сталых і шчодрых фундатараў. Многія з іх убачылі ў НСДАП перспектыву – рэальную сілу і гарантыю парадку.

Прэзідэнцкія выбары 1932 г. і іх вынікі. Ліпеньскія парламенцкія выбары 1932 г. Прыход да ўлады А. Гітлера

Гэтак Германія ўвайшла ў 1932 г., калі павінны былі адбыцца чарговыя прэзідэнцкія выбары. Мала хто сумняваўся, што сярод галоўных канкурэнтаў у прэзідэнцкай гонцы ізноў будзе П. фон Гіндэнбург (а было яму ўжо 85 гадоў!).

На выкарыстанне яго ў якасці свайго кандыдата як на яўнага фаварыта прэзідэнцкіх выбараў было шмат прэтэндэнтаў. Хацелі яго выкарыстаць нацыянал-сацыялісты. Аднак кансерватыўны фельдмаршал катэгарычна адмовіўся іх прадстаўляць. П. фон Гіндэнбург палічыў за лепшае застацца ў звычайным для сябе лагера «сур’ёзных» партый, што добра зарэкамендавалі сябе служэннем Германіі падчас папярэдніх сямі гадоў яго прэзідэнцтва, партый –

сталых удзельніц урадавых кааліцыяў. Гэты блок быў падтрыманы нават СДПГ, якая палічыла за меншае ліха выступіць на баку Гіндэнбурга.

Рабочыя партыі, якія з 1928 г. знаходзіліся ў стане вастрэйшай канфрантацыі, ізноў не здолелі паразумецца. Камуністы высунулі свайго кандыдата. Ім у чарговы раз стаў Э. Тэльман. Не згаварыліся і скрайне правыя. Барацьба іх лідэраў – Альфрэда Гугенберга з НННП і Адольфа Гітлера – за першыньство не пакідала надзеі на тое, што гэтыя партыі могуць выступіць заадно. У выніку А. Гугенберг увогуле адмовіўся ад удзелу ў выбарах і падтрымаў іншага кандыдата.

Нацысты, зразумела, выставілі А. Гітлера. Але гісторыя з яго кандыдатурай была амаль анекдатычная. Аказалася, што харызматычны лідэр, кароль германскіх вулічных натоўпаў, які ўжо паспеў стаць звыклаю постаццю на палітычнай сцэне краіны, не меў права браць удзелу ў выбарах як кандыдат. У яго не было германскага грамадзянства, бо нарадзіўся і вырас ён у Аўстра-Венгрыі. Пераадолець гэтую перашкоду, здавалася, было не вельмі цяжка. Цывільныя служачыя Германіі аўтаматычна атрымлівалі грамадзянства. Урад зямлі Цюрынгія, дзе ўжо ў той час былі нацысты, паспрабаваў прызначыць Гітлера жандарскім начальнікам ці прафесарам у Вышэйшай тэхнічнай школе. Але няўдала. Толькі за 2 тыдні да выбараў яго здолелі ўладкаваць штатным дарадцам пры прадстаўніцтве Браўншвейгу ў Берліне.

Першы тур выбараў адбыўся у сакавіку 1932 г. Першыньство, як і чакалася, здабыў П. фон Гіндэнбург – 18,6 млн. галасоў або 49,6 %. А. Гітлер быў вымушаны задаволіцца падтрымкай 11,4 млн. немцаў (30,1 %). Аднак і гэтым разам спатрэбіўся другі тур. У красавіку таго ж года ужо падтрыманы амаль 20 млн. суграмадзян перамог дзеючы прэзідэнт.

Выбарчае паражэнне нацыстаў паспрабаваў выкарыстаць урад Брунінга. Адным з першых яго паслявыбарчых дэкрэтаў была забаронена дзейнасць нацысцкіх ваенізаваных фарміраванняў – СА. Але рэакцыя шырокіх палітычных колаў была вельмі неадназначная. Многія баяліся, што Германія будзе безабароннай перад пагрозай сацыялізму, бо левыя партыі яшчэ з часоў Лістападаўскай рэвалюцыі таксама мелі ўласныя падобныя «сілавыя» структуры, напрыклад, «Рот Фронт» камуністаў. Пазіцыі Г. Брунінга слабелі. У траўні таго ж года ён пайшоў у адстаўку.

Кабінет міністраў узначаліў правы палітык Франц фон Папэн (за згоду ўзначаліць урад быў выключаны з Партыі Цэнтру). Яго ўрад атрымаў неафіцыйную назву «ўрад баронаў». Вялікіх змен палітычнага курсу не адбылося. Працягвалася практыка кіравання пры дапамозе надзвычайных дэкрэтаў. Гэткім чынам, напрыклад, быў распушчаны – у парушэнне вей-

марскай канстытуцыі і парламенцкай практыкі – сацыял-дэмакратычны ўрад Прусіі на чале з Ота Браўнам, «чырвоным царом Прусіі».

Жадаючы павялічыць апірышча кабінету міністраў у рэйхстагу новы канцлер дабіўся ад П. фон Гіндэнбурга роспуску парламенту і прызначэння новых выбараў. Ліпеньскія выбары 1932 г. прадэманстравалі тыя ж тэндэнцыі, што і папярэднія парламенцкія выбары (1930 г.). Працягвала змяншацца падтрымка традыцыйных цэнтрэсцкіх партый: СДПГ і НДП. Толькі партыя Цэнтру здолела павялічыць сваю фракцыю ў рэйхстагу. Радыкалы зноў святкавалі поспех: камуністы набралі 5,2 млн. (14,56 %), а нацысты – 13,8 млн. (37,36 %) галасоў і стварылі найбольшую парламенцкую фракцыю.

Гітлер палітычнага аўтсайдэра пераўтварыўся ў аднаго з найрэальнейшых прэтэндэнтаў на канцлерства. Але права фарміравання ўраду Гіндэнбург ізноў даверыў фон Папэну. Кабінет міністраў, па старой завяздзёнцы, мусіў стаць прэзідыяльным, але цяпер яму ў рэйхстагу супрацьстаяла не аморфная маса спакойных цэнтрыстаў як раней, а ваяўнічы магутны кулак нацыянал-сацыялістаў. Урад фон Папэна дажываў апошнія месяцы.

Нефармальны лідэр кабінету, міністр абароны генерал Курт Шляйхер распачаў перамовы з А. Гітлерам аб магчымасці стварэння кааліцыйнага ўраду. Але нацысцкі фюрэр рваўся да непадзельнай улады і не жадаў звязваць сабе рукі пагадненнямі. НСДАП утварыла тактычны блок з КПП (яны разам валодалі парламенцкай большасцю) і здолела дамагчыся вынясення вотуму недаверу фон Папэну. На лістапад былі прызначаныя новыя выбары.

Выбары прадэманстравалі пэўнае ацверажэнне германскіх выбаршчыкаў. НСДАП страціла 4,3 % галасоў (праўда, КПП стала больш папулярная, чым раней – ужо амаль 17 % галасоў). Здавалася нацысты пачалі выдыхацца, і спадзяванні А. Гітлера на канстытуцыйны прыход да ўлады ніколі не спраўдзяцца. Але апошнія месяцы сталі часам агоніі Веймарскай рэспублікі.

Пасля фарміравання новага складу рэйхстагу паўнамоцтвы канцлера атрымаў Шляйхер. Даверам парламента яго кабінет не карыстаўся, але ён спадзяваўся дамагчыся расколу ўнутры НСДАП, а затым абAPERціся на больш памяркоўныя нацыянал-сацыялістычныя групы на чале з Грэгарам Штрасэрам і ўключыць іх ва ўрад. Правалілася і слабападрыхтаваная спроба дамагчыся роспуску КПП і НСДАП. Нарастанне палітычнага крызісу вымусіла эканамічныя і палітычныя эліты шукаць ратунку ў нацыянал-сацыялістычным кіраванні. 30 студзеня 1933 г. пасада канцлера была прапанавана А. Гітлеру. Тады ніхто не мог падумаць, што за трагедыя чакае Германію.

Тэма 6. Германія ў час нацысцкай дыктатуры, 1933 – 1939 гг.

Мэта і задачы нацыстаў

Найвышэйшай мэтай нацыянал-сацыялістаў з’яўлялася пабудова ў Германіі «**Трэцяга Рэйху**» («Тысячагадовага Рэйху»). На думку нацысцкіх ідэолагаў гэта быў не вузкаямецкі, а глабальны праект. У яго рамках «лепшая» арыйская раса ў віхуры вайны мусіла расправіцца з «горшымі» расамі, «недачалавекамі» і прывесці гісторыю да шчаслівага заканчэння – усталявання германскага «новага парадку» у свеце. Першай часткаю гэтай задумы павінны былі стаць знішчэнне «спарахнелай» дэмакратыі, яе замена больш прыдатным для арыяцаў, больш эфектыўным ва ўнутры- і знешнепалітычным плане рэжымам, а таксама вывад краіны з эканамічнага крызісу, ліквідацыя яго наступстваў і забеспячэнне хуткага эканамічнага росту для падрыхтоўкі да вайны.

У святле вышэйакрэсленай амбіцыйнай праграмы перад нацыянал-сацыялістамі пасля прыходу да ўлады ва ўнутранай палітыцы паўсталі наступныя неадкладныя задачы, якія можна назваць зместам **«нацыянал-сацыялістычнай рэвалюцыі»**:

1) ліквідацыя старой парламенцкай дэмакратыі, злом дзяржаўнай машыны Веймарскай рэспублікі, замена яе таталітарным нацысцкім рэжымам;

2) поўная перабудова ўсяго гаспадарчага жыцця на базе рэзкага ўзмацнення дзяржаўнага рэгулявання эканомікі, усталявання эфектыўнага кантролю дзяржавы над усімі бакамі эканамічнага жыцця грамадства з мэтай нармалізацыі пацярпелай ад крызісу эканомікі;

3) пашырэнне масавай базы нацысцкай дыктатуры, узмацненне ўплыву НСДАП не толькі ў сярэдніх сляях, але й у рабочым класе, забеспячэнне сацыяльнай стабільнасці нацысцкага рэжыму.

Ліквідацыя дэмакратыі.

Стварэнне механізма таталітарнай дыктатуры

30 студзеня 1933 г. пачалося 12-гадовае панаванне нацыстаў у Германіі. Але нацысцкая дыктатура не была ўсталявана з дапамогаю рэвалюцыйнага захопу ўлады. А. Гітлер быў прызначаны канцлерам Германіі самым звычайным чынам і мог быць выпраўлены ў адстаўку ў любы момант. Ён, акрамя іншага, быў кіраўніком не нацыянал-сацыялістычнага, а кааліцыйнага ўраду, дзе нацыстам належала толькі 3 месцы з 11 – сам канцлер, міністр унутраных спраў Вільгельм Фрык і міністр без партфелю Герман Гёрынг.

Пачалася падрыхтоўка да канчатковага захопу ўлады. Урадавы «Дэкрэт аб абароне нямецкага народу» ад 4 лютага 1933 г. абмяжоўваў свабоду прэсы

і свабоду слова. 17 лютага міністэрству унутраных спраў Прусіі быў выдадзены дазвол на вольнае выкарыстанне зброі супраць «ворагаў дзяржавы».

Напрыканцы лютага 1933 г. нацысты пачалі расправу з камуністамі. У ноч на 27 лютага 1933 г. была арганізавана правакацыя з падпалам Рэйхстагу. Улады абвінавацілі ў злачынстве КПП, сцвярджаючы, што гэты акт – «сігнал да ўсеагульнага камуністычнага паўстання». 28 лютага нацысты выдалі надзвычайны дэкрэт «Аб абароне народу і дзяржавы», які дазволіў ліквідаваць грамадзянскія правы і свабоды. На падставе дэкрэту некалькі тысяч актывістаў камуністычнай партыі трапілі за краты без суда. Калі пачаліся павальныя арышты і для далейшых пасадак у турмах магло не застацца месца, 8 сакавіка міністр унутраных спраў Вільгельм Фрык абвясціў аб стварэнні канцэнтрацыйных лагераў.

Але ні на забарону КПП, ні на адкрыты наступ на іншыя буйныя палітычныя партыі краіны А. Гітлер пайсці яшчэ не мог. Пазіцыі НСДАП у органах дзяржаўнай улады заставаліся даволі хісткімі. Для гвалтоўнага насаджэння новага парадку сілаў ім таксама пакуль не ставала. Было вырашана рухацца да ўсталявання нацысцкай дыктатуры старым выпрабаваным шляхам – канстытуцыйным. Рэйхстаг быў законным чынам распушчаны і на 5 сакавіка 1933 г. былі прызначаны новыя выбары. Яны прайшлі ва ўмовах шалёнага цікавання нацыстамі сваіх палітычных канкурэнтаў з выкарыстаннем усяго арсеналу забароненых прыёмаў.

Аднак выбары расчаравалі іх фаварытаў: кваліфікаванай большасці (2/3 дэпутацкіх мандатаў), настолькі неабходнай для галасавання надзвычайных паўнамоцтваў ураду, А. Гітлер і яго партыя так і не атрымалі. Не набралі яны нават і простае большасці – толькі 44 % галасоў і 288 месцаў з 647. СДПГ і КПП – адкрыта варожыя нацыстам партыі – атрымалі адпаведна 120 і 81 мандат. Яшчэ знайшлася б, сама меней, пара дзесяткаў галасоў для таго, каб легальнымі сродкамі паралізаваць любыя дэструктыўныя захады нацыстаў.

Каб забяспечыць НСДАП кваліфікаваную большасць любым шляхам, А. Гітлер пайшоў на абвясчэнне КПП па-за законам і пазбаўленне яе дэпутацтваў парламенцкіх паўнамоцтваў. Прычым, гэта было зроблена пры сляпой падтрымцы рэйхстагу. Цяпер да пажаданай большасці стала бліжэй, а расправа з камуністамі павінна была ўказаць апазіцыі на небяспеку далейшага супраціўлення. Так і атрымалася. Буржуазныя партыі былі дэмаралізаваныя і 23 сакавіка 1933 г. дружна прагаласавалі за надзвычайныя паўнамоцтвы. Супраць выступілі толькі сацыял-дэмакраты. Кваліфікаваная большасць была нацыстамі атрымана.

Гітлер прыняўся за СДПГ. Яшчэ да галасавання па надзвычайных паўнамоцтвах звыш 20 дэпутатаў гэтай партыі ўжо сядзелі або былі выму-

шаныя перабрацца на эміграцыю. Цяпер іх становішча стала безвыходным. Спачатку былі забаронены і распушчаны ваенізаваныя атрады СДПГ – рэйхсбанэр. 2 траўня было абвешчана аб роспуску прафсаюзаў. Замест іх ствараўся г. зв. **Нямецкі працоўны фронт** – орган «супрацоўніцтва» рабочых і прадпрымальнікаў. 22 чэрвеня як «марксісцкая партыя» была забаронена сама СДПГ. Следам за забаронаю сацыял-дэмакратычнай партыі адбыўся працэс «**уніфікацыі**», г. зн. «самароспуску» буржуазных палітычных партыяў. Амаль усё кіраўніцтва партый, што заявілі аб сваім самароспуску, абвясціла аб пераходзе ў НСДАП на правах «спачувальнікаў». Наважылася стаць у апазіцыю нацыстам толькі жменька функцыянераў з Партыі Цэнтру.

6 ліпеня 1933 г. Гітлер абвясціў аб заканчэнні нацыянал-сацыялістычнай рэвалюцыі. Дэкрэт ад 14 ліпеня 1933 г. завяршыў працэс уніфікацыі забараніўшы ўтварэнне новых партый. Нацыянал-сацыялістычная партыя засталася адзінай легальнай партыяй у Германіі. Арганізаванай апазіцыі больш не засталася. Закон «Аб аднаўленні прафесійнай дзяржаўнай службы» дазволіў новаму ўраду арганізаваць радыкальную чыстку і пазбавіцца ад іншадумцаў і яўрэяў у чыноўніцкім асяроддзі.

Паколькі не ва ўсіх зямельных урадах удзельнічалі нацыянал-сацыялісты, Гітлер распачаў працэс «**узгаднення**», г. зн. іх падпарадкавання цэнтральнаму ўраду. На працягу 1933 г. было ліквідавана і мясцовае самакіраванне – ўлада і тут трапляе ў рукі нацыстаў. Законам «Аб новым уладкаванні Рэйху» ад 30 студзеня 1934 г. суверэнітэт зямель быў ліквідаваны, зямельныя парламенты распушчаныя (а з імі разам і рэйхсрат) і Германія, гэтакім чынам, стала ўнітарнай дзяржавай.

Паралельным курсам ішоў працэс ліквідацыі парламенцкага ладу. Яшчэ па законе аб надзвычайным становішчы 23 сакавіка ўрад не толькі засяродзіў у сваіх руках выканаўчую ўладу, але й атрымаў шырокія заканадаўчыя паўнамоцтвы. Рэйхстаг пераўтвараецца ў малаважны прыдатак нацысцкага партыйнага апарату. Пачынаецца зрошчванне партыйнага апарату НСДАП з дзяржаўным. Ужо у снежні 1933 г. яно было завершана прыняццем закону «Аб забеспячэнні адзінства партыі». НСДАП абвясцілася «носьбітам нямецкай нацыянальнай дзяржаўнай думкі» і стала афіцыйна (зусім як КПСС у СССР) выконваць дзяржаўныя функцыі. Напрыканцы 1933 г. парламентарызму прыйшоў канец.

У першай палове 1934 г. нацысцкае кіраўніцтва прынялося за ліквідацыю ўнутрыпартыйнай апазіцыі – левага «негітлераўскага» крыла НСДАП на чале з Эрнстам Рэмам і братамі Ота і Грэгарам Штрасэрамі (больш памяркоўныя нацыяналісты, прыхільнікі больш «сацыялістычнай» палі-

тыкі, г. зн. барацьбы супраць манапалістаў і буйных землеўладальнікаў і г. д. – бліжэйшыя да ранніх італьянскіх фашыстаў). Унутрыпартыйная апазіцыя абапіралася на дробнабуржуазныя элементы СА. У ноч на 30 чэрвеня 1934 г., вядомую як «*ноч доўгіх нажоў*», апазіцыянераў амаль дарэшты знішчылі верныя Гітлеру «*ахоўныя атрады*» – СС (ням. – *Schutzstaffel*).

Злом старога Веймарскага дзяржаўнага ладу і ўсталяванне фашысцкай дыктатуры атрымалі сваё лагічнае завяршэнне 2 жніўня 1934 г. Памёр стары Гіндэнбург. Пасля прыняцця «Закону аб вярхоўным галаве Германскай імперыі» Гітлер стаў адначасова рэйхсканцлерам і прэзідэнтам. Яму было афіцыйна прысвоена званне «*фюрэра германскага народу*».

Стварэнне разгалінаванай партыйна-дзяржаўнай структуры нацысцкай Германіі дапаўнялася ўсеабдымнай ідэалагічнай сістэмай. Ідэалогія нацыяналізму пранікала ва ўсе сферы жыццядзейнасці грамадства. Нацысцкая індоктрына пачыналася яшчэ ў дзяцінстве. У 1935 г. складовай часткай НСДАП стала арганізацыя «Гітлерюгенд», членства ў якой неўзабаве ўжо абавязковае для ўсіх дзяцей і падлеткаў ва ўзросце ад 10 да 18 гадоў. Прапрацоўка грамадзян і кантроль за імі працягваліся і сярод дарослых немцаў. Таксама ўваходзілі ў склад НСДАП «далучаныя саюзы» (напрыклад, Нацыянал-сацыялістычны саюз юрыстаў, Нацыянал-сацыялістычны саюз настаўнікаў, Нацыянал-сацыялістычны саюз урачоў), «падраздзяленні партыі» (напрыклад, Нацыянал-сацыялістычны саюз выкладчыкаў вышэйшай школы і Нацыянал-сацыялістычны студэнцкі саюз), «арганізацыі» (напрыклад, Нацыянал-сацыялістычнае таварыства культуры, Імперскі саюз дзяцей, Таварыства нямецкіх жанчын, Аб'яднанне нямецкіх жанчын).

Усталяванне нацысцкай дыктатуры адбывалася ў атмасферы не проста ўяўнага панічнага жаху перад пагрозай фізічнай расправы, а ва ўмовах самага непасрэднага разгулу вулічнага тэрору, арганізаванага атрадамі СА. Гэтая «самадзейнасць» нават занепакоіла фюрэра, партыйныя органы і структуры-канкурэнты, напрыклад Гестапа.

Напрыканцы лютага 1933 г. пачаліся ганенні на гомасексуалістаў (з восені 1934 г. ладзіліся іх пагалоўныя арышты), а напачатку красавіка таго ж году – на сведкаў Еговы (напачатку 1935 г. іх забаранілі прымаць на дзяржаўную службу, пачаліся маштабныя арышты). У сакавіку 1933 г. пры міністэрстве унутраных спраў быў створаны Дэпартамент расавай гігіены. Пачынаючы з 1 красавіка 1933 г. пачалася кампанія байкоту яўрэйскіх прадпрыемстваў і крам. У верасні 1935 г. былі прынятыя т. зв. «**Нюрнбергскія законы аб грамадзянстве і расе**» і расізм быў замацаваны як адзін з базавых юрыдычных прынцыпаў жыцця нацысцкай Германіі. Следам за гэтым пераслед зазналі цыганы – яны мусілі станавіцца на ўлік, а з сярэдзіны 1936 г. іх сталі адпраўляць

у канцэнтрацыйныя лагеры. Адною з найбольш вядомых расісцкіх вылазак нацыстаў з'яўляецца т. зв. «Крышталёвая ноч»: у ноч з 9 на 10 лістапада 1938 г. па закліку нацыстаў рабаваліся яўрэйскія магазіны, падпальваліся дамы і школы яўрэяў, сінагогі.

Вядучым сродкам дасягнення «блаславёнай» аднастайнасці грамадства, ладу мыслення і паводзінаў яго членаў стаў цудоўна вымуштраваны і добра разгалінаваны апарат прымусу. Пасля ліквідацыі вярхушкі СА, значэнне «штурмавых атрадаў» падае. У ліпні 1934 г. выйшла з падпарадкавання СА і затым стала самастойнай і ўсёмагутнай арганізацыяй СС. Увосень 1934 г. была створана агульнадзяржаўная тайная паліцыя – **Гестапа** (скар. да *Geheime Staatspolizei*). Напачатку 1936 г. яе дзейнасць была пастаўлена над законам.

Эканамічная палітыка нацыстаў.

Сацыяльныя мерапрыемствы

Нацысты прынялі германскую эканоміку ў 1933 г. у паўжывым стане. Напрыканцы 1930-х гг. ад большасці эканамічных хваробаў засталіся адны ўспаміны. Некаторыя сучасныя палітыкі нават выказваюцца наконт слушнасці эканамічнага курсу Гітлера. Што ж было на самой справе? На канец 1932 г. па самых аптымістычных дадзеных беспрацоўнымі з'яўляліся 5,6 млн. чалавек (43 % членаў прафсаюзу або 29,9 % усёй працоўнай сілы), а з улікам схаванага беспрацоўя – ажно 7,6 млн. Індэкс прамысловай вытворчасці за крызісныя гады няўхільна змяншаўся. Рэзка пагоршылася матэрыяльнае становішча немцаў.

Эканамічнае рэгуляванне ў нацысцкай Германіі праводзілася галоўным чынам тымі ж метадамі, што і ў іншых краінах. Гэтак назіралася рэзкае павелічэнне дзяржаўных выдаткаў. За перыяд з 1933 па 1938 гг. яны ўзраслі ажно ў 7 разоў. Для аздараўлення эканомікі выкарыстоўваліся многія іншыя традыцыйныя механізмы – заахвочванне капіталаўкладанняў прадпрымальнікаў, субсідыі, падатковыя ільготы буйным фірмам.

Аднак **таталітарна-фашысцкая мадэль** дзяржаўна-манапалістычнага рэгулявання мела некаторыя прынцыповыя асаблівасці. Па-першае, большая частка выдаткаў дзяржавы ішла на стварэнне ваеннай прамысловасці і аднаўленне магутных узброеных сіл. Выдаткі на вайсковыя патрэбы за 1933 – 1938 гг. ўзраслі ў 20 разоў! Такім чынам напрыканцы 1930-х гг. можна казаць аб стварэнні ў Германіі ваенна-дзяржаўнага рэгулявання. Па-другое, у нацысцкай Германіі ўзнікла сістэма не ўскоснага, а прамога рэгулявання эканомікі. Дзяржава ўсталявала непасрэдны кантроль за ходам вытворчасці і размеркавання прамысловай прадукцыі, а часам і дзяржаўнага кіравання эканомікай за кошт абмежавання прыватнаўласніцкіх правоў. Вось важнейшыя захады нацыстаў па пераадоленні крызісу і стварэнні нацысцкай эканамічнай мадэлі.

15 ліпеня 1933 г. была створана Генеральная рада эканомікі. У Раду ўвайшлі кіраўнікі буйнейшых манапалістычных аб'яднанняў (Круп, Цісэн і інш.), а таксама прадстаўнікі гітлераўскай правячай верхушкі, якія самі хутка пераўтвараліся ў буйнейшых манапалістаў. Напрыклад, за кошт «арызацыі» эканомікі (пагалоўнай канфіскацыі ўласнасці яўрэяў) і падобных надзвычайных мерапрыемстваў адным з багацейшых у Германіі чалавекам стаў старшыня рэйхстагу, міністр-прэзідэнт Прусіі і рэйхсміністр авіяцыі Герман Герынг. Аднак найвышэйшым органам эканомікі Рада не была. Усе самыя прынцыповыя праблемы дзяржаўнага рэгулявання вырашаліся ў Імперскім міністэрстве гаспадаркі, дзе непадзельна панавалі нацыянал-сацыялісты.

Важнейшым прынцыпам кіравання эканомікай закон ад 27 лютага 1934 г. абвясціў т. зв. «**фюрэрскі прынцып**». Гэта азначала ліквідацыю ўсялякага выбарнага пачатку ў эканоміцы. Кіраўнікі ўсіх гаспадарчых аб'яднанняў атрымлівалі званне фюрэра дадзенага падраздзялення і неабмежаваныя паўнамоцтвы ў сферы сваёй кампетэнцыі. Прыкладна ў той жа час, 20 студзеня 1934 г., быў прыняты Закон аб рэгуляванні нацыянальнай працы. Былі канчаткова ліквідаваныя існаваўшыя з рэвалюцыйных часоў фабзаўкамы і ўведзена жорсткая іерархічная сістэма кіравання прадпрыемствамі.

Жорсткае ваенна-дзяржаўнае эканамічнае рэгуляванне, галоўнай мэтай якога з'яўлялася падрыхтоўка Германіі да вайны, набыло сваё лагічнае завяршэнне ў верасні 1936 г. На Партыйным з'ездзе ў Нюрнбергу А. Гітлер абвясціў 4-гадовы план, галоўнай мэтай якога станавілася падрыхтоўка краіны да вайны. Планаванне і рэгуляванне эканомікі ўзмацніліся. Рыначныя механізмы замяшчаліся камандна-адміністрацыйнымі.

Неад'емным элементам нацысцкай эканамічнай палітыкі з'яўлялася пазаканамічнае прымушэнне працоўных. Уводзілася 6-месячная працоўная павіннасць, кожная 18-гадовая дзяўчына мусіла адпрацаваць адзін год на карысць Рэйху ў сялянскай гаспадарцы, з уводам працоўных кніжак моцна абмяжоўвалася магчымасць змены месца працаўладкавання, з часам набывае значэнне выкарыстанне непрыхавана нявольнай працы (напрыклад, канцлагеры).

Таталітарныя метады кіравання эканомікай і паляпшэнне эканамічнай кан'юнктуры дазволілі ў хуткія тэрміны пераадолець наступствы крызісу. Да 1936 г. эканоміка канчаткова выйшла на дакрызісныя паказчыкі. Індэкс прамысловай прадукцыі адносна дакрызіснага ўзроўню ў 1934 г. ужо складаў 83 пункты, у 1935 г. – 96, у 1936 г. – 107, а 1939 г., калі пачаліся актыўная падрыхтоўка да вайны і сама вайна, – 132! Хутка скарачалася беспрацоўе. У ЗША, напрыклад, у 1936 г. яго ўзровень быў яшчэ парадку 24 %. А ў Германіі – ужо 7,4 %, г. зн. амаль столькі ж колькі ў дакрызісным 1928 г. (і гэта пры 29,9 % у 1932 г.!).

Для прыцягнення шырокіх слаёў рабочых на бок нацысцкага рэжыму выкарыстоўваліся спецыяльна разлічаныя сацыяльныя мерапрыемствы. Дзяр-

жава не проста раздавала грошы. З вялікай увагаю яна сачыла за тым, каб атрымальнікі належным чынам ацанілі яе высілкі. Усе сацыяльныя праграмы абстаўляліся буйнамаштабнымі рэкламна-прапагандысцімі кампаніямі.

Класічны прыклад падобнай кампаніі будаўніцтва рэйхсаўтабану (*Reichsautobahn*), імперскай сістэмы шашэйных дарог. Плакаты, газетныя фотаздымкі і кінахроніка з А. Гітлерам і рыдлёўкай, натоўпамі радасных працаўнікоў на фоне будаўнічых пляцовак напаялі стомленую галодную нацыю светлымі надзеямі на забяспечанае фюрэрам і партыяй светлае заўтра. Тыя ж функцыі выконвала і гучная кампанія «Барацьба за працоўныя месцы».

Была створана сістэма дзяржаўнай дабрачыннасці. Яе асновы пачалі закладвацца яшчэ ў першыя месяцы гітлераўскага праўлення з «кампаніяй зімовай дапамогі». Асноўным каналам дзяржаўнай дабрачыннасці стала спецыяльная арганізацыя «*Kraft durch Freude*» («Радасць – гэта сіла»). Яна курыравала створаную для рабочых і служачых сістэму даступнага адпачынку, турызму, падтрымку фізічнай культуры і спорту, аматарскіх тэатраў. Нізкааплата рабочыя маглі карыстацца правам бясплатнага ўдзелу ў гэтых мерапрыемствах. Хаця ўсе кампаніі і сістэмы працавалі на грошы страховага і пенсійнага фондаў, г. зн за грошы рабочых, яны стваралі якасную ілюзію пастаяннага клопату НСДАП аб рабочым класе.

Падтрыманне ўстойлівай сацыяльнай стабільнасці патрабавала рознага роду падачак і дапамог сярэднім сляям – дробным прадпрымальнікам, рамеснікам, гандлярам, сялянам, а таксама найбольш «перспектыўным» групам насельніцтва. Напрыклад, дзейнічала праграма дапамогі маладым парам, якія маглі атрымаць безадсоткавы двухгадовы крэдыт на суму да 1 тыс. марак на набыццё мэблі. Ужо ў 1933 г. было заключана на 200 тыс. (!) шлюбаў болей. І хаця цяжка прывязаць гэтакі рост да адной толькі дапамогі, ён не можа не адлюстроўваць, сама меней, абуджэнне надзеі нацыі.

У выніку насельніцтва змірыліся з новай уладай, якая здолела ліквідаваць беспрацоўе, гарантавала неблагі заробак, стварыла сістэму абароны працаўнікоў ад адвольных звальненняў і спецыяльныя інстанцыі для абскарджання дзеянняў прадпрымальніка, арганізавала масавы адпачынак і г. д. Аднак цана, якую неўзабаве немцам прыйшлося заплаціць за гэты поспех, – многія мільёны загубленых жыццяў, новы эканамічны крах, раскол Германіі і г. д. – аказалася непамерна высокай.

Знешняя палітыка гітлераўскай Германіі.

Курс на развязванне вайны

Адной з першачарговых знешнепалітычных задач нацыстаў з’яўлялася ўз’яднанне нямецкай нацыі ў рамках адзінага Рэйху. Гэта ішло ў разрэз з базавымі тэрытарыяльнымі ўмовамі Версальскага мірнага дагавора.

Але адмова Германіі ад удзелу ў рабоце міжнароднай канферэнцыі па раззбраенні і выхад 14 кастрычніка 1933 г. са складу Лігі Нацый недвухсэнсоўна паказваў імкненне нацыстаў ісці ў яе вырашэнні да канца.

Каб наблізіць магчымасць доўгачаканага аншлюсу, у ліпні 1934 г. сіламі мясцовых хаўруснікаў нацысты паспрабавалі ажыццявіць дзяржаўны пераварот ў Аўстрыі. Рашучы адпор аўстрыйскіх уладаў і жорсткая пазіцыя Італіі па пытанні захавання суверэнітэту сваёй паўночнай суседкі не дазволілі Гітлеру рэалізаваць свае планы.

Далейшы рух нацысцкай дзяржавы за абмежавальныя рамкі Версальска-Вашынгтонскай сістэмы працягнуўся ў 1935 г. Шалёную шавіністычную эйфарыю немцаў выклікалі вынікі Саарскага плебісцыту – насельніцтва выказалася за вяртанне ў склад Германіі. Неўзабаве была ўведзена ўсеагульная вайсковая павіннасць для мужчын ва ўзросце ад 18 да 43 гадоў.

Вялікія дзяржавы, гаранты непахіснасці міжнародна-прававой сістэмы аказаліся не ў стане згуртаваць свае намаганні на ўтаймаванне нацыстаў. Лагічнае збліжэнне Францыі з Італіяй на міжнароднай канферэнцыі ў Стрэзе (1935 г.) на глебе занепакоенасці рэваншысцкімі тэндэнцыямі ў Германіі выклікала рэакцыю Вялікабрытаніі ў духу «балансу сіл». Неўзабаве пасля ў Стрэзе быў падпісаны брытана-германскі Дагавор аб марскіх узбраеннях. Германія атрымала санкцыянаванае вялікай дзяржавай права на значнае павелічэнне свайго ваенна-марскога флоту і нават на роўнасць свайго падводнага флоту брытанскаму. Як вынік гэткай недальнабачнасці, у наступным годзе па загаду фюрэра германскія войскі ўвайшлі ў Рэйнскую зону, чым парушылі яе дэмілітарызаваны статус. Усё гэта дазволіла Гітлеру заявіць аб знішчэнні невыноснага духу Версаля.

Яшчэ мацнейшы ўдар па знікаючаму сусветнаму парадку быў нанесены аншлюсам Аўстрыі. 12 сакавіка 1938 г. ў альпійскую рэспубліку былі ўведзены германскія войскі, а на наступны дзень Аўстрыя стала часткай Трэцяга Рэйху. Тэрыторыя Германіі вырасла на 10 %, а насельніцтва – на 17 % (6,7 млн.).

З 1937 г. Германія пачынае палітычны ціск на кіраўніцтва Чэхаславакіі з прэтэнзіямі наконт, нібыта, невыноснага становішча нямецкай меншасці ў Судэцкай вобласці (амаль 3,3 млн. чалавек – каля 90 % насельніцтва). Рэалізацыя планаў нацысцкай Германіі адносна суседняй краіны пачалася ўжо ўвосень 1938 г. На **Мюнхенскай канферэнцыі** (29 – 30 верасня 1938 г.) з удзелам брытанскага прэм'ер-міністра Нэвіла Чэмберлена, французскага прэм'ер-міністра Эдуарда Даладзье, А. Гітлера і італьянскага дыктатара Беніта Мусаліні (чэхаславацкіх палітыкаў у Мюнхен нават не запрасілі) была санкцыянавана нямецкая ваенная акупацыя Судэцкай вобласці. На думку тагачасных лідараў заходніх дэмакратычных дзяржаў, нязначныя саступкі Гітлеру павінны задаволіць

немцаў і прынясуць карысць справе міра, а таму з'яўляюцца цалкам апраўданымі. У выніку гэтай тактыкі «замірэння агрэсара» у складзе Германіі апынуліся высокаразвітыя прамысловыя тэрыторыі. У сакавіку 1939 г. Гітлер паспрыяў распаду Чэхаславакіі – незалежнасць абвясціла Славакія. Ужо на наступны дзень пасля гэтага германскія войскі акупіравалі чэшскія землі – Багемію і Маравію.

Адначасова з вырашэннем задачы збірання нямецкіх зямель гітлераўская знешняя палітыка была скіравана на падрыхтоўку татальнай вайны за ўсталяванне новага сусветнага парадку. Паступова выяўляюцца абрысы новага агрэсіўнага блоку на чале з Германіяй.

Паспяхова агрэсія супраць Абісініі (1935 – 1936 гг.) толькі раздражніла захопніцкія апетыты Італіі. Для супрацьстаяння еўрапейскай супольнасці ёй былі патрэбныя саюзнікі. У ліпені 1936 г. было дасягнута германа-італьянскае пагадненне аб неўмяшанні Італіі ў дачыненні Германіі і Аўстрыі, г. зн. фактычна была атрымана згода Мусаліні на аншлюс.

Германа-італьянскае збліжэнне было падмацавана «братэрствам па зброі» ў час Грамадзянскай вайны ў Іспаніі (1936 – 1939 гг.), дзе яны выступілі на баку франкістаў. А 24 кастрычніка 1936 г. саюз двух дыктатараў – Гітлера і Мусаліні – быў афіцыйна аформлены падпісаннем пакту аб стварэнні **восі «Берлін – Рым»**. 25 лістапада 1937 г. Германія і Японія падпісалі **Антыкамінтэрнаўскі пакт**, згодна якому абавязваліся інфармаваць адзіна аднаго аб дзейнасці Камінтэрна і весці сумесную вайну супраць яго. Калі праз год да гэтага пакту далучылася Італія, такім чынам склаўся агрэсіўны блок трох дзяржаў – **вось «Берлін – Рым – Токіа»**.

Палітыка «замірэння агрэсара», якую слепа праводзілі ўлады Вялікабрытаніі і Францыі, хутка даказала сваю тупіковасць. Жаданне вярнуць у Рэйх польскіх немцаў вылілася ў пачатак Другой сусветнай вайны.

Тэма 7. Вялікабрытанія ў 1918 – 1929 гг.

Эканамічнае становішча Вялікабрытаніі пасля

Першай сусветнай вайны, аслабленне яе пазіцый у свеце.

Пачатак крызісу каланіяльнай імперыі. Ірландскае пытанне

Нягледзячы на аддаленасць Вялікабрытаніі ад месцаў галоўных баявых падзей, маштаб вайсковых дзеянняў запатрабаваў максімальнага напружання сіл усёй нацыі. Мабілізацыя ахапіла каля 10 % насельніцтва. Каля 750 тыс. брытанцаў былі забітыя на палях вайны, больш за 1,7 млн. чалавек – параненыя. Ніколі ў сваёй гісторыі краіна не несла такіх стратаў (нашмат меншымі аказаліся чалавечыя страты і пасля Другой сусветнай).

Не менш цяжкім аказалася і фінансавое становішча Вялікабрытаніі. У 10 разоў вырас унутраны доўг, небывалага ўзроўню дасягнула знешняя запазычанасць – £1,2 млрд., прычым 3/4 прыпадала на Злучаныя Штаты. З краіны-крэдытора Вялікабрытанія ператварылася ў краіну-даўжніка. Страціў свае былыя пазіцыі вядучай сусветнай валюты брытанскі фунт стэрлінгаў. На 1/5 скарацілася прамысловая вытворчасць. Цяжкія наступствы вайны мела для знешняга гандлю: было страчана каля 70 % гандлёвага флоту. Аслаблі сувязі з калоніямі, адчуваўся недахоп сыравіны. Узрастае залежнасць краіны ад імпарту, які неўзабаве перавышае экспарт (пасіўны знешнегандлёвы баланс). Усяго за гады Першай сусветнай вайны Вялікабрытанія страціла трэцюю частку свайго нацыянальнага багацця. Спыненне жыллёвага будаўніцтва, рост падаткаў і дарагоўля абвастрылі сацыяльная становішча ў краіне.

Першая сусветная вайна і рост рэвалюцыйнага і нацыянальна-вызваленчага руху ва ўсім свеце моцна паўплывалі на стабільнасць Брытанскай каланіяльнай імперыі. Далейшы рост Брытанскай імперыі на падставе рашэнняў Парыжскай мірнай канферэнцыі не здолеў схаваць відавочных крызісных з’яў у ёй. Антыбрытанскія выступленні ў Індыі (сялянскія хваляванні і галодныя бунты ў Сіндзе, Злучаных правінцыях, Біхары) вымусілі Лондан пайсці на дараванне ёй ў 1918 г. Канстытуцыі, якая дапускала да кіравання частку індыйскай нацыянальнай буржуазіі. Барацьба егіпцяў супраць брытанскага засілля прывяла ў 1919 г. да нацыянальна-вызваленчага паўстання. У тым жа 1919 г. канчатковы крах пацярпела брытанская каланіяльная палітыка ў Афганістане – ён быў абвешчаны суверэннай дзяржавай.

Адной з найбольш яўных праяў крызісу Брытанскай каланіяльнай імперыі стала сітуацыя ў Ірландыі. Запозненая згода лонданскіх уладаў на гамруль і становішча ірландцаў ў Ольстэры (Паўночнай Ірландыі), якія так і не атрымалі самакіравання, выклікалі **Ірландскае («Велікоднае») паўстанне 1916 г.** Нягледзячы на паражэнне, ірландскія незалежнікі не адмовіліся ад барацьбы і на парламенцкіх выбарах іх партыя «Шын Фейн» (ірл. – «Мы самі») заваявала 73 месцы з 103 ад Ірландыі. У студзені 1919 г. 27 абраных дэпутатаў – хто не сядзеў у англійскіх турмах і быў на радзіме – утварылі самастойны ірландскі парламент Дойл, а сама Ірландыя была абвешчана «суверэннай і незалежнай нацыяй».

Змены ў расстаноўцы палітычных сіл. Выбары 1918 г.

Палітыка ўрада Д. Лойд-Джорджа

У 1918 г. палітыка ўраду Дэвіда Лойд-Джорджа па-ранейшаму характарызувалася рэфармісцкай скіраванасцю. Парламенцкая рэформа 1918 г. прадугледжвала пашырэнне выбарчага права для мужчын з 21 году і жанчын з 30 гадоў (пры гэтым захоўваліся пэўныя цэнзавыя абмежаванні) і ліквіда-

цыю шэрагу архаічных нормаў. Школьная рэформа азначала ўвядзенне абавязковай школьнай адукацыі да 14 гадоў; пачатковая школа становілася бясплатнай. Паляпшэнне закранула і сацыяльную сферу (забарона дзіцячай працы і гарантыі дэмабілізаваным салдатам і матросам).

Напрыканцы Першай сусветнай вайны нацыянальная «ваенная» кааліцыя ў Вялікабрытаніі стала распадацца. Раскол паглыбіўся з набліжэннем першых пасляваенных парламенцкіх выбараў. У чэрвені 1918 г. на канферэнцыі **Лейбарысцкай партыі** было вырашана спыніць «выбарчае перамір'е» і выйсці з правячай кааліцыі. Аднак гэтак рашэнне не было адзінадушным і выклікала раскол у кіраўніцтве: усе чатыры міністры-лейбарысты адмовіліся пакінуць урад і выйшлі з партыі. Таксама быў прыняты новы статут партыі, які акрамя калектыўнага членства ў партыі (праз прафсаюзныя арганізацыі) прадугледжваў ужо і індывідуальнае. Фракцыйная барацьба ў **Ліберальнай партыі**, дыскусіі адносна далейшага ўдзелу ў кааліцыі і спрэчка за лідэрства ў партыі паміж Генры Асквітам і Дэвідам Лойд-Джорджам таксама падрывала пазіцыі партыі напярэдадні парламенцкіх выбараў. Толькі **Кансерватыўная партыя** здолела захаваць маналітнасць сваіх шэрагаў. Гэта давала ёй значныя перавагі.

Фаварытам выбараў была кааліцыя кансерватараў (лідэр – Эндру Бонар Лоў) і часткі лібералаў на чале з Д. Лойд-Джорджам («нацыянал-лібералы», г. зн. лібералы прыхільнікі кааліцыі). 14 снежня 1918 г. яны і атрымалі перамогу, заняўшы большасць месцаў у Палаце абшчын. Пры гэтым 2/3 мандатаў кааліцыі належалі кансерватарам (ім не хапіла толькі 6 мандатаў для заваявання абсалютнай большасці) – яе галоўным лідэрам. Гэткім чынам, хаця Д. Лойд-Джордж застаўся прэм'ер-міністрам (захаваў не прэм'ерскага крэсла, як аказалася, каштавала расколу партыі), большасць міністэрскіх пасадаў – і важнейшыя з іх – дасталіся кансерватарам (Э. Бонар Лоў – лорд-захавальнік пячаткі, Уінстан Чэрчыль – міністр абароны, Джордж Кэрзан – міністр замежных спраў і г.д.).

Супярэчлівымі аказаліся вынікі выбараў для лейбарыстаў. Заваяваўшы на 15 мандатаў больш, чым на папярэдніх выбарах (усяго – 57), у Палату абшчын не прайшоў іх лідэр Рамсэй Макдональд і яшчэ некалькі выбітных лейбарыстаў. Лібералы Г. Асквіта пацярпелі сакрушальнае паражэнне і здолелі правесці ў Палату абшчынаў толькі 36 дэпутатаў. Нават сам лідэр «незалежных лібералаў» не здолеў абрацца з першага разу і вымушаны быў чакаць давыбораў.

Адметнасцю гэтых выбараў стаў дэбют у іх жанчын. Была абраная і першая дэпутатка Палаты абшчын – ірландка графіня Канстанцыя Маркевіч (яе муж польскі арыстакрат з Украіны, мастак Казімір Дунін-Маркевіч).

Сацыяльныя праблемы і сацыяльны канфлікт ў краіне

Пераадоленне пасляваенных эканамічных цяжкасцяў урад звязваў са стымуляваннем прадпрымальніцкай ініцыятывы і згортвання дзяржаўнага рэгулявання. Аднак пасляваенная структурная перабудова эканомікі яшчэ больш пагоршыла спусташальныя наступствы вайны. Падзенне галоўных эканамічных паказчыкаў працягвалася, чаму спрыяла і наступленне сусветнага эканамічнага крызісу 1920 – 1921 гг.

На высокім узроўні заставалася беспрацоўе. На новы віток выйшаў фінансавы крызіс і ў 1919 г. ўраду прыйшлося адмовіцца ад залатога стандарту фунта. Гэта забяспечыла кароткатэрміновае ажыўленне вытворчасці, але выклікала небывалую інфляцыю. У выніку ўлады пайшлі на рэзкае скарачэнне сацыяльных праграм і значнае павышэнне падаткаў. Падатковы цяжар на насельніцтва Вялікабрытаніі стаў адным з наймацнейшых у Еўропе. Нарастаючыя эканамічныя праблемы вялі да далейшага пагаршэнню сацыяльнай сітуацыі ў краіне.

У 1919 – 1921 гг. адбываецца магутны ўсплёск рабочага руху Вялікабрытаніі. У адрозненне ад большасці кантынентальных дзяржаў, тут не адзначалася рэвалюцыйнага сацыяльна-палітычнага радыкалізму. Спроба **Камуністычнай партыі Вялікабрытаніі**, ўтворанай у 1920 г., завастрыць ўвагу на грамадска-палітычную праблематыку не мелі поспеху, і партыя так і не здолела заваяваць прыхільнасць пралетарыяту.

Кіраўніцтва рабочым рухам па-ранейшаму заставалася ў руках трэд-юніёнаў і таму патрабаванні працоўных насілі эканамічны характар. Найбольшы ўплыў на рабочы рух захоўвалі буйнейшыя і найбольш энергічныя трэд-юніёны – шахцёраў, транспартнікаў і чыгуначнікаў, якія аб'ядналіся ў г. зв. «Траісты саюз». Яны здолелі дамагчыся пэўных уступак ад прадпрымальнікаў.

Больш жорсткай была пазіцыя ўраду. Змагаючыся супраць спроб «Траістага саюзу» надаць забастовачнаму руху агульнаацыянальны характар, у жніўні 1920 г. быў прыняты закон аб надзвычайным становішчы. У сітуацыі моцнага абвастрэння сацыяльнага канфлікту кароль атрымліваў права на ўвод надзвычайнага становішча не толькі пасля ўзнікнення, але і пры пагрозе ўзнікнення шырокага антыўрадавага выступлення. Урад, у сваю чаргу, атрымліваў права выдаваць указы і прымаць любыя захады, неабходныя для спынення супрацьпраўных дзеянняў, у тым ліку судаўтворчасць па спрошчанай схеме. Падобныя дзеянні аказаліся дастаткова эфектыўнымі, каб узяць сітуацыю пад поўны кантроль. Рабочы рух пайшоў на спад.

Барацьба Вялікабрытаніі за лідарства ў Еўропе

Першая сусветная вайна завяршылася перамогай Антанты, і Вялікабрытанія, як адна з дзяржаў-лідараў, спадзявалася на пасляваеннае мірнае ўладкаванне згодна з уласнымі знешнепалітычнымі мэтамі і ўяўленнямі.

Сутнасць брытанскай пазіцыі заключалася ў імкненні паспрыяць пераходу ад гвалтоўнай экспансіянісцкай логікі міждзяржаўных адносін да стабільнай міжнародна-прававой сістэмы пры вядучай ролі вялікіх дзяржаў як гарантаў новага сусветнага парадку. Пацыфісцкі знешнепалітычны курс дзяржавы, што ўжо трымала пад кантролем значную частку зямной сушы, была зразумелай і лагічнай.

На Парыжскай мірнай канферэнцыі Вялікабрытанія здолела стрымаць вялікія апетыты Францыі і не дапусціць яе празмернага ўзмацнення. Вынікам абмеркавання рэпарацыйнага пытання стала дамоўленасць наконт атрымання Вялікабрытаніяй 22 % сумы германскіх рэпарацый.

У рамках мандатнай сістэмы Лігі Нацый Вялікабрытанія атрымала Ірак, Палесціну, Трансіарданію на Блізкім Усходзе, частку Того і Камеруна ў Афрыцы, ціхаакіянскія тэрыторыі. Нямаюць падмандатных тэрыторый дасталася брытанскім дамініёнам. Усяго Брытанская імперыя прырасла тэрыторыяй у 21(!) млн. км².

Асаблівасці стабілізацыі ў Вялікабрытаніі, прычыны яе адставання па тэмпах эканамічнага развіцця ад іншых вядучых еўрапейскіх краін

Нягледзячы на вельмі спрыяльныя вонкавыя ўмовы і ўрадавыя стымулы (адмаўленне ад пратэкцыянізму, скарачэнне падаходнага падатку і падатку на звышпрыбыткі), брытанская эканоміка ў перыяд стабілізацыі практычна тапталася на месцы. Адносная адсталасць прамысловага абсталявання і архаічная арганізацыя прамысловасці рабілі брытанскую індустрыю ўзрастаць на неэфектыўнай і неканкурэнтаздольнай.

Тэмпы прамысловага росту заставаліся настолькі маленькімі, што ў 1929 г. агульны аб'ём прамысловай вытворчасці дасягнуў толькі 100,6 % у параўнанні з 1913 г.! Падобная сітуацыя назіралася і ў сферы знешняга гандлю – ён так і не выйшаў на даваенныя рубяжы (87 %), а ўдзельная вага Вялікабрытаніі ў сусветным гандлі зменшылася з 15,2 % да 12,5 %.

У найгоршым становішчы апынуліся найменш мадэрнізаваныя «старыя» галіны прамысловасці (у іх пачыналася прамысловая рэвалюцыя і яны дамінавалі на ранніх стадыях індустрыялізацыі). Скарачалася здабыча вугалю, падала выплаўка чыгуну і тэкстыльная вытворчасць.

Стабільна высокім – парадку 10 % працаздольнага насельніцтва – на працягу ўсіх 1920-х гг. заставаўся ўзровень беспрацоўя. У «старых» галінах адбылося значнае скарачэння занятых: на 30 % – у вуглездабычы, на 25 % – у тэкстыльнай, у металургічнай – на 20 %.

Перагрупоўка палітычных сіл. Першы лейбарысцкі ўрад. Унутраная палітыка ўраду С. Болдуіна

Рознагалоссі ў правячай кааліцыі па каланіяльным пытанні, Ірландскі крызіс, няўдачы эканамічнай палітыкі выклікалі палітычны крызіс 1922 – 1923 гг. Разуменячы слабасць нацыянал-ліберальнай групоўкі, Д. Лойд-Джордж імкнуўся да захавання моцнай ліберальна-кансерватыўнай кааліцыі. Для гэтага ён спрыяў умацненню крыла «маладых кансерватараў». Аднак прыхільнікі традыцыйнага кансерватызму на чале з вопытнымі палітыкамі Э. Бонар Лоў і Стэнлі Болдуінам узялі верх і дамагліся распаду кааліцыі. Д. Лойд-Джордж быў вымушаны скласці паўнамоцтвы прэм'ер-міністра – яму было наканавана стаць апошнім лібералам на гэтай пасадзе. У кастрычніку 1922 г. ужо чыста кансерватыўны ўрад узначаліў Э. Бонар Лоў.

Пазачарговыя выбары 1922 г. дазволілі торы замацаваць сваё лідэрства. Расколатыя на дзве групоўкі Д. Лойд-Джорджа і Г. Асквіта лібералы саступілі 2-е месца на брытанскім парламенцкім Алімпе лейбарыстам. Тупік, у якім апынуўся сацыяльны лібералізм, выкарысталі прыхільнікі сацыял-рэфармізму. Вынікі выбараў 1922 г. у чарговы раз засведчылі крызіс класічнай брытанскай двухпартыйнасці: надыходзіў час саперніцтва кансерватараў і лейбарыстаў.

І пасля выбараў сітуацыя заставалася далёка не ідэальнай. Урад Э. Бонар Лоў (1922 – 1923) быў няздольны змякчыць эканамічныя цяжкасці і вырашыць знешнепалітычныя праблемы. А ў траўні 1923 г. цяжка хворы прэм'ер-міністр падаў у адстаўку. Кансерватары вырашылі пайсці на новыя парламенцкія выбары, каб замацаваць сваё лідэрства і заваяваць абсалютную парламенцкую большасць.

Разлік торы на выпадковасць поспехаў лейбарыстаў і канчатковы раскол лібералаў не спраўдзіўся. Вынікі парламенцкіх выбараў 1923 г. аказаліся для іх расчаравальнымі. Атрымаўшы практычна столькі ж галасоў выбаршчыкаў, колькі і годам раней (каля 38 %), кансерватары захавалі толькі 258 мандатаў – на 86 меней. Паколькі асноўным пытаннем гэтых выбараў быў лёс прапанаванай кансерватарамі тарыфнай рэформы, то іх паражэнне, слабаватае выступленне лібералаў і немагчымасць пагаднення паміж дзвюма традыцыйнымі партыямі прывялі да сітуацыі, у якой права сфармаваць кабінет міністраў упершыню ў гісторыі было даручана лейбарыстам – другой па папулярнасці партыі, заваяваўшай 191 мандат. Прэм'ерскае крэсла заняў Рамсэй Макдональд (1924).

Лейбарысцкі ўрад не мог абаперціся на парламенцкую большасць, а таму меў вельмі абмежаваныя магчымасці для рэалізацыі сваёй прагра-

мы. Тым не менш, ён здолеў некалькі пашырыць сістэму сацыяльнага страхавання, павялічыць дапамогі па беспрацоўю і дамагчыся скарачэння падаткаў на прадметы першай неабходнасці. Куды больш значнымі былі поспехі ўраду Р. Макдональда на знешнепалітычнай арэне (гл. далей).

Нядоўгі перыяд дзейнасці лейбарысцкага ўраду меншасці скончыўся ў кастрычніку 1924 г., калі кансерватары ўзялі ўпэўнены рэванш за фіяска 1923 г. Не выключана, што такі зыход можа быць часткова патлумачаны выбарчымі хітрыкамі палітычных праціўнікаў лейбарыстаў. За некалькі дзён да выбараў у газетах быў надрукаваны г. зв. «ліст Зіноўева», у якім адзін з лідараў Камінтэрна, нібыта, заклікаў брытанскіх лейбарыстаў да Рашучых дзеянняў. Сфальсіфікаваны, як аказалася, дакумент здолеў кансалідаваць «антысацыялістычныя» сілы. Яны рашуча падтрымалі самую моцную буржуазную партыю – кансерватараў, галоўнага канкурэнта лейбарыстаў. Слабейшая буржуазная партыя – лібералы, наадварот, страціла каля 1,3 млн. галасоў і 118 мандатаў. Іх няўдачу, аднак, можна не ў меншай ступені звязваць з фінансавымі праблемамі, адсутнасцю выразнай праграмы і слабым лідарствам Г. Асквіта.

Лейбарысты выступілі ў сваю сілу, набраўшы нават на мільён галасоў больш, чым у 1923 г. Але спецыфіка мажарытарнай сістэмы прывяла да таго, што іх партыя ўсё роўна страціла 40 мандатаў. Новым прэм'ер-міністрам Вялікабрытаніі стаў лідар кансерватараў С. Болдуін (1924 – 1929).

Выбары 1924 г. сталі адпраўной кропкай для стабілізацыі палітычнай сістэмы краіны. Наступныя пяць гадоў прэм'ерскае крэсла знаходзілася пад поўным кантролем кансерватараў. С. Болдуін ажыццявіў абнаўленне ідэйнага арсеналу партыі. Новы праграмны дакумент, «Мэты і прынцыпы», адлюстроўваў устаноўкі **«кансерватыўнага рэфармізму»**: спалучэнне найбольш актуальных ідэй з арсеналу кансерватараў і лібералаў. Напрыклад, падобна лібералам, С. Болдуін рабіў стаўку на падтрымку прыватнага прадпрымальніцтва, але, як патрабавалі тарыйскія ўстаноўкі, пры дзяржаўнай апеке. Гэты ход не толькі дазволіў ўмацаваць сацыяльную базу партыі, але таксама ліквідаваць даўнія разыходжанні паміж рознымі генерацыямі кансерватараў – прыцягнуць да сябе маладых, не скаваных старымі ідэалагічнымі забабонамі, торы.

Галоўнымі накірункамі эканамічнай палітыкі кабінету С. Болдуіна былі стымуляванне прамысловай вытворчасці і ўмацаванне фінансавай сістэмы. Вынікі яе аказаліся супярэчлівымі. З аднаго боку, удалося ўмацаваць брытанскі фунт, але, з іншага, гэта аслабіла пазіцыі брытанскага экспарту з-за яго высокай цаны. Мікраскапічны эканамічны рост, дасягнуты кансерватарамі ў другой палове 1920-х гг., не мог не выклікаць пераходу ўраду да рэжыму жорсткай эканоміі, а значыць і да чарговага абвастрэння сацыяльных праблем.

Усеагульная забастоўка 1926 г. Закон 1927 г. аб адносінах у прамысловасці. Мандызм. Выбарчая рэформа 1928 г.

Працоўны канфлікт у вугальнай прамысловасці, які разгарэўся ў 1925 г., прынёс перамогу трэд-юніёнам. Урадавыя саступкі гарнякам справакавалі актывізацыю забастовачнага руху ў іншых галінах. У траўні 1926 г. у краіне адбылася першая ў брытанскай гісторыі ўсеагульная забастоўка. Яе размах вымусіў урад унесці істотныя змены ў рабочае заканадаўства.

У 1927 г. быў прыняты закон аб адносінах у прамысловасці («Закон аб прамысловых канфліктах і прафсаюзах»). Гэта была спроба максімальна дэпалітызаваць трэд-юніёны. Згодна з дакументам, незаконнымі абвешчаныя любыя ўсеагульныя стачкі, скіраваныя на тое, каб прымусіць ўрад да якіх-небудзь дзеянняў, а таксама масавае пікетаванне ў мэтах «запужвання каго-небудзь» (г. зн. для ўздзеяння на штрэйкбрэхераў). Закон таксама прадугледжваў строгую рэгламентацыю фінансавай дзейнасці прафсаюзаў для збору сродкаў на палітычную дзейнасць.

Значныя змены закранулі сферу сацыяльнай палітыкі дзяржавы. Два законы, прынятыя ў 1928 і 1929 гг., прадугледжвалі дэцэнтралізацыю падтрымкі маламаёмасных слаёў і больш высокія патрабаванні да саіскальнікаў дапамог. Гэтыя змены ішлі цалкам у рэчышчы палітыкі ўрада, накіраванай на павышэнне эфектыўнасці і рацыяналізацыі вытворчасці і эканамічнай сферы ў цэлым.

Разам з тым, для прадухілення працоўных канфліктаў і прымірэння інтарэсаў працы і капіталу ў 1928 г. была створана спецыяльная ўрадавая камісія пад кіраўніцтвам банкіра Альфрэда Монда. У яе задачу ўваходзіла распрацоўка прынцыпаў урадавай палітыкі ў галіне працоўных адносін. Супольна з Генеральнай радай трэд-юніёнаў камісія распрацавала шэраг дакументаў, якія былі закліканыя не дапусціць выкарыстання слухнай ідэі рацыяналізацыі вытворчасці у якасці прылады для дадатковай эксплуатацыі рабочых. Урадавая палітыка ў гэтым накірунку атрымала назву «**мандызм**».

Нетрываласць стабілізацыі ў Вялікабрытаніі і адсутнасць новых папулярных ідэй напярэдадні выбараў, што набліжаліся, падштурхнулі ўрад С. Болдуіна да ініцыявання чарговай выбарчай рэформы. «Парламенцкі акт» 1928 г. ураўняў выбарчыя правы жанчын і мужчын і пашырыў кола выбаршчыкаў за кошт найменш забяспечаных слаёў. Гэта дазволіла павялічыць колькасць брытанскіх выбаршчыкаў да 29 млн.

У адрозненне ад кансерватараў, лейбарысты карэнным чынам перагледзелі свае ідэйныя ўстаноўкі. Іх новая праграма «Нацыя і лейбарызм» была пазбаўленая ўсялякага радыкалізму і па многіх параметрах нагадвала праграму прагрэсісцкай буржуазнай партыі.

Травеньскія парламенцкія выбары 1929 г. упершыню ў гісторыі прынеслі перамогу Лейбарысцкай партыі. Хаця 287 галасоў лейбарысцкай фракцыі па-ранейшаму не хапала, каб дыктаваць сваю волю буржуазным партыям (кансерватары і лібералы мелі адпаведна 260 і 59 мандатаў), гэты поспех пацвердзіў абгрунтаванасць прэтэнзіяў партыі на месца лібералаў у сістэме брытанскай двухпартыйнасці. Як і пяць гадоў таму, права сфарміраваць урад атрымаў Р. Макдональд.

Знешняя і каланіяльная палітыка Вялікабрытаніі ў перыяд стабілізацыі

Знешняя і каланіяльная палітыка першага лейбарысцкага ўраду Р. Макдональда, нягледзячы на яго нядоўгі лёс, вызначалася высокай актыўнасцю. Вялікабрытанія ўключылася ў дзейнасць камісіі Даўэса, падтрымала пацыфісцкія ініцыятывы французскага прэм'ер-міністра Э. Эрыо. У 1924 г. брытанскі ўрад першым з урадаў заходніх дзяржаў прызнаў дэ-юре СССР і заключыў з ім агульны і гандлёвы дагавор.

Лейбарысцкі ўрад здолеў паслабіць напружанне ва ўзаемаадносінах з буйнейшымі калоніямі Брытанскай імперыі. Лонданская імперская канферэнцыя ўрэгулявала найбольш спрэчныя пытанні і замацавала стварэнне **Брытанскай Садружнасці нацый**, якая складалася з метраполіі і калоній на правах роўных і свабодных партнёраў. Гэткім чынам гнуткі курс лейбарыстаў стаў своеасаблівым працягам лойджарджысцкай знешнепалітычнай лініі.

Тым не менш, знайшлося нямала крытыкаў лейбарысцкага курсу на міжнароднай арэне. З прыходам на пасаду прэм'ер-міністра С. Болдуіна ён быў скарэктываваны. Кансерватары падтрымалі новыя пацыфісцкія метады міжнароднай палітыкі. Вялікабрытанія стала актыўнай удзельніцай Лаканскай канферэнцыі 1925 г. Далучылася яна і да праграм раззбраення.

А вось што датычыцца пазіцыі ў дачыненні Савецкага Саюзу і каланіяльнага свету кансерватары занялі куды больш жорсткую палітыку. У 1927 г. гэта нават прывяло да разрыву брытана-савецкіх дыпламатычных адносін. Вельмі адчувальным для краіны было і кітайскае пытанне. Нарастанне ў Паднябеснай рэвалюцыйнага руху пагражала стабільнасці брытанскага Ганконга, гандлёва-эканамічным інтарэсам Вялікабрытаніі ў рэгіёне і нават запатрабавала прамога ўзброенага ўмяшання ў кітайскія справы.

Абодва брытанскія прэм'еры перыяду стабілізацыі паспяхова справіліся са сваімі задачамі, замацаваўшы брытанскія пазіцыі ў свеце. Сусветны эканамічны крызіс 1929 – 1933 гг. і звязаная з ім дэстабілізацыя міжнароднай абстаноўкі паставіць перад імі куды больш складаныя задачы.

Тэма 8. Вялікабрытанія ў гады сусветнага эканамічнага крызісу 1929 – 1933 гг.

Характар і своеасаблівасці крызісу 1929 - 1933 гг. у Вялікабрытаніі

У Вялікабрытаніі крызіс пачаўся з некаторым спазненнем – толькі ў першыя месяцы 1930 г. Спецыфіка эканамічнага крызісу ў Вялікабрытаніі заключалася найперш у тым, што падзенне вытворчасці было некалькі меншым, чым у шэрагу іншых краін-лідэраў сусветнай эканомікі. У пікавы 1932 г. яно складала толькі 23 % ад дакрызіснага ўзроўню. Гэта тлумачылася адсутнасцю адчувальнага ўздому вытворчасці ў папярэднія гады. Найбольшыя страты панеслі традыцыйныя «старыя» галіны з найменш мадэрнізаванай тэхніка-тэхналагічнай базай і нізкай рэнтабельнасцю вытворчасці. У шэрагу важных галін – вытворчасць чыгуну і сталі, машын, здабычы вугалю, суднабудаванні – падзенне ў гады крызісу было вышэй за сярэдні паказчык. Напрыклад, металургічная галіна была адкінута ў сваім развіцці на 70 гадоў назад. Моцна пацярпела ад крызісу сельская гаспадарка. Цэны на яе прадукцыю ўпалі на 1/3. Скараціліся пасяўныя плошчы.

Нарастаў фінансавы крызіс. Вартасць фунта знізілася больш як на 2/3. У краіне панавала інфляцыя. Вялікую шкоду нарабіла аб'ясацьванне на 24 % замежных інвестыцый брытанскага капіталу. У 1931 г. ўпершыню ў брытанскай гісторыі ўраду прыйшлося мець справу з бюджэтным дэфіцытам. Прычым перавышэнне расходаў над даходамі складала 100 млн. фунтаў! Крызіс выклікаў новую хвалю манапалізацыі, паглынання буйнымі манаполіямі дробных і сярэдніх прадпрыемстваў. У выніку эканамічнага крызісу значна зменшылася колькасць фірм у чорнай металургіі.

Небывалых памераў дасягнула беспрацоўе. Калі ў перыяд стабілізацыі колькасць «лішніх» у эканоміцы перавышала 1 млн. чалавек, то на 1932 г. па афіцыйных дадзеных беспрацоўных налічвалася больш за 3 млн. (каля 25 % працаздольнага насельніцтва). У шэрагу галін беспрацоўе дасягала паловы ўсіх рабочых. Звальненні закранулі і найбольш кваліфікаваную частку рабочага класу. У тых частках Вялікабрытаніі, дзе па-ранейшаму вядучыя пазіцыі захоўвалі «старыя» галіны, утварыліся цэлыя «раёны дэпрэсіі».

Другі лейбарысцкі ўрад і яго дзейнасць.

Камісія Дж. Мэя і яе рэкамендацыі

Другі лейбарысцкі ўрад Р. Макдональда ад самога пачатку сутыкнуўся з праблемай рэалізацыі сваёй праграмы дзеянняў, бо не меў абсалютнай большасці ў Палаце абшчын і быў вымушаны па ўсіх пытаннях шукаць дадатковых саюзнікаў.

З наступленнем сусветнага эканамічнага крызісу гэтая праграма ўжо патрабавала карэннага перагляду. Асноўныя намаганні ўраду былі скіраваныя на змякчэнне сацыяльных наступстваў крызісу праз пашырэнне сістэмы страхавання, арганізацыю грамадскіх работ, перасяленне насельніцтва з «раёнаў дэпрэсіі». Закон аб страхаванні (1930 г.) знізіў узроставы парог для атрымання дапамогі па беспрацоўю да 15 гадоў. Тэрмін выплаты такіх дапамог павялічваўся да 12 месяцаў. Спробы частковага выканання перадвыбарчых абяцанняў і антыкрызісныя мерапрыемствы лейбарыстаў ажыццяўляліся галоўным чынам за кошт узмацнення падатковага прэсу на маёмных. Фінансавыя праблемы, асабліва ўзнікненне бюджэтнага дэфіцыту, вымусілі лейбарыстаў адмовіцца ад далейшага пашырэння сацыяльнага заканадаўства. Замест абяцанага на выбарах павелічэння дапамог па беспрацоўю ўрад быў вымушаны нават пайсці на іх скарачэнне.

Для аналізу эканамічнага становішча краіны, асабліва праблем бюджэтай палітыкі і выпрацоўкі рэкамендацый у сакавіку 1931 г. была створана Каралеўская камісія па нацыянальнай эканоміі на чале з Джорджам Мэям.

Камісія лічыла неабходным зменшыць дзяржаўныя выдаткі і выкарыстоўваць нацыянальны даход для пераразмеркавання сродкаў з менш істотных галін у тыя, якія прызначаны змякчыць сацыяльную несправядлівасць, або тыя, які паляпшаюць эканамічную структуру нацыі. Было прапанавана павысіць ускосныя падаткі і скараціць дзяржаўныя падаткі.

Выказваліся таксама іншыя прапановы. Выдатны брытанскі эканаміст Джон Мейнард Кейнс (фактычна згодна з яго рэкамендацыямі будуць ажыццяўляцца рэформы «Новага курсу» Ф. Д. Рузвельта ў ЗША), наадварот, раіў пайсці на 25 % дэвальвацыю фунта і адмовіцца ад тагачаснай палітыкі збалансаванага бюджэту. Освальд Мослі, міністр без партфелю ва ўрадзе, які адказваў за барацьбу з беспрацоўем, заклікаў да пашырэння дзяржаўнага ўмяшання ў эканоміку (абмежаванне імпарту і кантроль над банкаўскай сферай) і стымулявання пакупніцкай здольнасці насельніцтва (павышэнне пенсій).

У жніўні 1931 г. пры абмеркаванні дакладу Камісіі большасць членаў кабінету міністраў выказалася супраць прыняцця яе прапановы. Ва ўрадзе адбыўся раскол і Р. Макдональд вырашыў падаць у адстаўку.

**Фарміраванне «Нацыянальнага ўрада»,
яго сацыяльна-эканамічная палітыка. Адмена залатога
стандарту фунта стэрлінгаў, увядзенне пратэкцыянізму**

Фактычны зрыў рэалізацыі выбарчай праграмы лейбарыстаў і рост незадавальнення яго бяздзейнасцю (у т. л. ігнараваннем рэкамендацый Камісіі Мэя) з боку розных слаёў брытанскага грамадства рабіла зыход ўрада натуральным. Аднак Кансерватыўная партыя, аслабленая барацьбой за лідэрства паміж Нэві-

лам Чэмберленам і Уінстанам Чэрчылям, не была гатова ўзяць на сябе адказнасць за вывад краіны з крызісу. Узнікла ідэя стварыць кааліцыю ўсіх трох вядучых партый краіны – «Нацыянальны ўрад». Кампраміснай постаццю для заняцця пасады прэм'ер-міністра мог бы стаць Р. Макдональд.

Прапанова лідару лейбарыстаў узначаліць кааліцыю з відавочнай перавагай буржуазных партый выклікала бурную дыскусію ў яго партыі. Большасць лейбарыстаў на чале з іх новым лідарам Артурам Гендэрсанам рашуча асудзіла «рэнегацтва» і выключыла Р. Макдональда і яго 12 прыхільнікаў, г. зв. «нацыянал-лейбарыстаў», з партыі. Падобная, але не настолькі драматычная сітуацыя склалася і ў партыі лібералаў.

Тым не менш, **Нацыянальны ўрад (1931 – 1940)** быў створаны. Яго становішча было замацавана ў кастрычніку 1931 г., калі выбарчая кааліцыя кансерватараў, нацыянал-лібералаў і нацыянал-лейбарыстаў атрымала ўпэўненую перамогу на парламенцкіх выбарах (больш за 2/3 мандатаў). Прэм'ер-міністрам Вялікабрытаніі застаўся Р. Макдональд, але па свайму складу ўрад стаў па сутнасці кансерватыўным.

Галоўным пераможцам стала Кансерватыўная партыя. Яна атрымала на 210 мандатаў болей чым у 1929 г. (лейбарысты, напрыклад, страцілі 225!). За яе аддалі свае галасы 55 % выбаршчыкаў і гэты вынік застаецца дагэтуль найлепшым у гісторыі брытанскіх выбараў, якія б ладзіліся на базе ўсеагульнага выбарчага права (ніводная партыя ніколі яшчэ не перасягнула 50 % рубеж).

Кіруючыся ліберальнымі прынцыпамі, на першых парах новы брытанскі ўрад спрабаваў ўзмацніць ускоснае ўмяшанне, імкнучыся захаваць найперш устойлівасць фінансавай сістэмы за кошт бюджэтнай раўнавагі.

У адпаведнасці з рэкамендацыямі Камісіі Мэя былі значна павялічаны прамыя і ўскосныя падаткі, зменшаны аклады дзяржаўных служачых і настаўнікаў, рэзка скарачаны грамадскія работы. Узраслі ўнёскі насельніцтва на сацыяльнае страхаванне, а выплаты скараціліся. Дапамогі па беспрацоўю ўрэзалі на 10 %, быў прыняты закон па праверке факту беднасці, што забараняў выдачу дапамог беспрацоўным, якія знаходзіліся на ўтрыманні сваёй сям'і. Акрамя таго ўрад здолеў атрымаць буйны знешні заем з мэтай аднаўлення плацежнага балансу. У цэлым рэгуляванне дзяржаўных выдаткаў аказала пад час дэпрэсіі стабілізуючы эффект. Фінансавая стабільнасць дазволіла вярнуць давер да ўраду Вялікабрытаніі як у самой краіне, гэтак і за яе межамі.

Тым не менш, палітыка эканоміі выклікала буру незадаволенасці насельніцтва. Актыўныя акцыі пратэсту працягваліся на працягу ўсёй восені 1931 г. Характэрным эпізодам сацыяльнага канфлікту (і пры гэтым небывалым у брытанскай гісторыі) стала паўстанне маракоў на ваенна-марской базе ў шатландскім Інвергордане – ім таксама скарацілі жалаванне.

Акрамя ажыццяўлення палітыкі бюджэтнай эканоміі ўрад прадпрымаў і іншыя захады. Яшчэ ў верасні 1931 г. быў скасаваны залаты парытэт фунта стэрлінгаў, у выніку чаго адбылася дэвальвацыя фунта. Следам за Вялікабрытаніяй вымушаны былі адмовіцца ад залатога стандарту 25 краін, якія ўваходзілі ў г. зв. «стэрлінгавы блок» (краіны Скандынавіі, Нідэрланды, Партугалія, Аргенціна, Бразілія і г. д. у тым ліку яе калоніі і дамініёны). Тым не менш, фунт стэрлінгаў застаўся асноўнай разліковай адзінкай у фінансавых адносінах краін блоку. У выніку брытанская нацыянальная валюта да канца 1930-х гг. стала абслугоўваць 40 – 50 % сусветнага таваразвароту. Гэта дазволіла цалкам пакрыць страты ад адмовы ад залатога стандарту. Члены «стэрлінгавага блоку» былі вымушаны купляць англійскія тавары і адначасова пастаўляць сыравіну і прадукты харчавання.

У адносінах з краінамі-канкурэнтамі (ЗША, Францыяй, Германіяй, Італіяй і г. д.), якія захоўвалі пэўны час залаты парытэт нацыянальных валют, Вялікабрытанія атрымала на пэўны час перавагу за кошт павышэння канкурэнтаздольнасці сваіх тавараў з пункту гледжання цаны. Паколькі гэтыя краіны вымушаны былі перайсці да пратэкцыянізму, то і Вялікабрытанія адмовілася ад фрытрэдэрства і паследавала іх прыкладу. У 1931 – 1932 гг. быў прыняты шэраг законаў аб абкладанні мытнымі пошлінамі не менш 10 % кошту ўсіх імпартных тавараў. Унутраны рынак быў агароджаны ад замежнай канкурэнцыі, што станоўча адбілася на развіцці нацыянальнай эканомікі. Вялікае значэнне для гэтага мелі вынікі імперскай канферэнцыі 1932 г. ў Атаве (гл. ніжэй). Давер да фунту быў адноўлены, і ўнёскі сталі вяртацца ў банкі. Да красавіка 1932 г. фунт стабілізаваўся, быў збалансаваным бюджэт, і фінансавы крызіс адступіў.

Пасля 1932 г. бюджэтныя праблемы вырашаліся лягчэй за кошт падвышэння падаходнага падатку, скарачэння дапамог па беспрацоўю і з'яўлення новых крыніц дзяржаўнага даходу (вынік правядзення пратэкцыянісцкай палітыкі). Разам з іншымі захадамі гэта дазволіла ўжо да канца 1933 г. дасягнуць стабілізуючага эфекту. У 1934 г. палітыка эканоміі змякчаецца: адноўленыя скарачэння ў 1931 г. дапамогі па беспрацоўю і палова зменшаных заробкаў. У 1935 г. быў скасаваны закон аб праверцы беднасці.

У 1934 г. Вялікабрытанія канчаткова выйшла з крызісу, і аб'ём прамысловай вытворчасці, напрыклад, дасягнуў ўзроўню 1929 г. Тым не менш, захады ўраду па аздараўленні фінансавай сістэмы і жорсткая палітыка пратэкцыянізму, якія спрыялі прытоку інвестыцый у шэраг «старых» галін, не здолелі зняць існаваўшыя ўнутрыгаспадарчыя дыспрапорцыі: вугальная з тэкстыльнай прамысловасцю працягвалі знаходзіцца ў стане стагнацыі.

Знешняя і каланіяльная палітыка Вялікабрытаніі ў перыяд сусветнага эканамічнага крызісу. Вестмінстэрскі статут. Імперская эканамічная канферэнцыя ў Атаве

Прыход да ўлады лейбарысцкага ўраду і змены ў міжнароднай абстаноўцы пасля пачатку сусветнага эканамічнага крызісу істотна паўплывалі на знешне-палітычны курс Вялікабрытаніі. У 1929 г. былі адноўлены дыпламатычныя адносіны з СССР, прыняты новыя рашэнні адносна ўрэгулявання пытання рэпарацыйных выплат Германіі («план Юнга»). Вялікабрытанія, зацікаўленая паступовай прававой рэабілітацыі апошняй, зрабіла моцны ўплыў на прыняцце рашэння аб датэрміновым вывадзе войск з Рэйнскай акупацыйнай зоны ў 1930 г. Ужо пад час дзейнасці нацыянальнага ўраду ў 1932 г. на Лазанскай канферэнцыі Вялікабрытанія актыўна спрыяла скасаванню рэпарацыйных выплат Германіі. Падобны курс на «замірэнне» быў працягнуты і ў далейшым, нягледзячы на карэнныя змены ўнутрыпалітычнай сітуацыі ў Германіі – прыход да ўлады А. Гітлера.

Адной з характэрных рыс знешняй палітыкі Нацыянальнага ўраду стала яго антысавецкая скіраванасць. У кастрычніку было дэнансавана (скасавана) брытана-савецкае гандлёвае пагадненне 1930 г. і забаронены імпорт важнейшых савецкіх тавараў. Аднак контрзахады савецкага ўраду прывялі ў ліпені 1933 г. да адмовы ад палітыкі эмбарга («забароны») і ў красавіку 1934 г. было падпісана часовае гандлёвае пагадненне паміж краінамі.

Наступленне сусветнага эканамічнага крызісу запатрабавала ўнесці істотныя змены і ў каланіяльную палітыку Вялікабрытаніі. У 1930 – 1934 гг. магутны ўздым нацыянальна-вызваленчай барацьбы перажывала Індыя. Каланіяльныя ўлады звярнуліся да жорсткіх рэпрэсій, але ў цэлым верх бярэ новы, больш асцярожны і кампрамісны падыход. У 1930 г. была зацверджана Канстытуцыя Індыі. Яна не забяспечвала статусу дамініёну, але азначала змякчэнне каланіяльнага кантролю.

11 снежня 1931 г. актам парламента быў уведзены **Вестмінстэрскі статут**, які ўводзіў статус заканадаўчай роўнасці (з мінімальнымі выключэннямі) паміж самакіраванымі дамініёнамі Брытанскай імперыі і Злучаным Каралеўствам Вялікабрытаніі ды Ірландыі. Статут азначаў заканадаўчую незалежнасць – неадкладную або пасля ратыфікацыі – дамініёну Канады, Садружнасці Аўстраліі, Ірландскай вольнай дзяржавы, дамініёну Ньюфаўндленд, дамініёну Новай Зеландыі і Паўднёваафрыканскага Саюзу. Гэткім чынам, па сутнасці, брытанскія дамініёны атрымлівалі дзяржаўны суверэнітэт. Вестмінстэрскі статут сфарміраваў правы падмурак Брытанскай Садружнасці нацый.

21 ліпеня – 20 жніўня 1932 г. у Атаве (Канада) адбылася імперская канферэнцыя, якая непасрэдна датычылася ўрэгулявання эканамічных пытанняў ва ўзаемаадносінах членаў Брытанскай Садружнасці нацый. Яе рашэнні (12 пагадненняў) замацавалі сістэму пратэкцыянісцкай абароны адзінага рынку Са-

дружнасці. Вялікабрытанія, з аднаго боку, і дамініёны – з другога, абавязваліся забяспечыць пераважнае становішча тавараў адзін аднаго на сваіх унутраных рынках, у тым ліку за кошт поўнага або частковага зняцця пошлін на «ўнутраны» імпорт у рамках Садружнасці. З улікам дастаткова развітай галіновай спецыялізацыі эканамічных сістэм краін Садружнасці зробленыя захады не наносілі сур'ёзных страт інтарэсам вытворцаў.

Тэма 9. Вялікабрытанія напярэдадні Другой сусветнай вайны

Эканамічнае развіццё Вялікабрытаніі

Галоўнай асаблівасцю эканамічнага развіцця Вялікабрытаніі ў 1934 – 1939 гг. быў значны рост прамысловай вытворчасці (дасягнуў 20 %). Пашыралася электраэнергетычная база прамысловасці, павялічылася вытворчасць у аўтамабільнай, будаўнічай, сталеліцейнай, чыгуначнай і шэрагу іншых галін.

Разам з тым, у стане дэпрэсіі заставаліся вугальная, баваўняная галіна, суднабудаванне. Не лепшыя часы перажывала металургія. Павольна аднаўляўся ад крызісу знешні гандаль. Нягледзячы на 50 % рост у параўнанні з 1932 г., адносна 1929 г. вартасць брытанскага экспарту ў 1937 г. заставалася на 29 % меншай. Пры агульным скарачэнні знешняй запазычанасці краіны ўдвая, яна была ўсё яшчэ вельмі значнай. Няўстойлівасць эканамічнага ажыўлення была даказана эканамічным крызісам, што пачаўся напрыканцы 1937 г. Падзенне вытворчасці аказалася моцным, зменшыліся капіталаўкладанні, скараціліся экспарт і импорт, абвастрылася праблема знешняй запазычанасці.

Аднак ужо напрыканцы 1938 г. у Вялікабрытаніі пачаўся рост вытворчасці і ў сярэдзіне 1939 г. быў дасягнуты дакрызісны ўзровень. Пераадоленне крызісу і поспех 1939 г. у вялікай ступені былі звязаны са значным ростам ваеннай вытворчасці. Прамысловае ажыўленне адбілася на становішчы рабочых: узрасталая патрэба ў кваліфікаванай працоўнай сіле, раслі рэальныя заробкі і г. д. Тым не менш, беспрацоўе працягвала насіць масавы характар і заставалася на ўзроўні вышэй за 1,5 млн. чалавек. Найбольш праблемнымі былі рэгіёны з перавагай «старых» галін – Шатландыя, Уэльс і Поўнач Англіі.

Унутраная палітыка Нацыянальнага ўраду.

Крызіс брытанскай манархіі сярэдзіны 1930-х гг.

Нягледзячы на захаванне пасады прэм'ер-міністра Вялікабрытаніі за Р. Макдональдам, яго палітычны ўплыў у 1933 – 1934 гг. працягваў змяншацца. Гэта тлумачылася не толькі дамінаваннем у кабінэце міністраў і парламенце кансерватараў. Сталы ўзрост і праблемы са здароўем сталі перашкаджаць яму нармальна выконваць абавязкі (як заўважыў адзін яго сучаснік: *«Справы... зайшлі так далёка, калі ніхто не ведаў, што прэм'ер-*

міністр будзе казаць у Палаце Абшчын, а калі ён казаў, то ніхто не разумеў»). Яго пацыфізм, які заслугоўваў захапленне ў 1920-х гг., цяпер выклікаў абвінавачванні У. Чэрчыля і цэлага шэрагу іншых палітыкаў у няздольнасці супрацьстаяць А. Гітлеру.

Палітыка Нацыянальнага ўраду ў 1934 – 1935 гг. характарызувалася імкненнем аслабіць рабочы рух і асабліва яго радыкальнае левае крыло. Акт аб страхаванні па беспрацоўю (1934 г.) пры дапамозе складаных бюракратычных працэдур значна абмяжоўваў забеспячэнне рабочых дапамогамі і выплатамі. Закон аб падбухторванні да мяцяжу (1934 г.) за спробы адцягнуць увагу салдат ад выканання імі службовых абавязкаў (напрыклад, вядзенне сярод іх прапаганды) прадугледжвалася турэмнае зняволенне на двухгадовы тэрмін. Другім важным накірункам палітыкі Нацыянальнага ўраду стала ўмацаванне абароназдольнасці краіны. У сакавіку 1935 г. была прынята маштабная праграма пераўзбраення.

У чэрвені 1935 г. Р. Макдональд зышоў з пасады прэм'ер-міністра і перадаў уладу С. Болдуіну (1935 – 1937). Адстаўны палітык застаўся ва ўрадзе, атрымаўшы цырыманіяльны пост Лорда Старшыні Таемнай Рады Яго Вялікасці. Нацыянальнае лідарства С. Болдуіна было замацавана парламенцкімі выбарамі, якія прайшлі 14 лістапада 1935 г. Кааліцыя Нацыянальнага ўраду ўпэўнена захавала яўную парламенцкую большасць. Пры гэтым поспех быў дасягнуты амаль выключна сіламі кансерватараў: нацыянал-лібералы і нацыянал-лейбарысты правалілі выбары (Р. Макдональд нават не быў абраны). Пад моцным кіраўніцтвам Клементэ Этлі адышлі ад няўдачы 1931 г. лейбарысты (набралі на 102 месцы болей). А вось заняпад лібералаў працягнуўся: за іх аддалі свае галасы толькі 6,7 % выбаршчыкаў. Перабудова брытанскай двухпартыйнай сістэмы стала неабвержным фактам.

Узрастаючая актыўнасць фашысцкага руху (гл. ніжэй) у краіне выклікала да жыцця «Акт аб грамадскім парадку», які набыў моц з 1 студзеня 1937 г. Ім забаранялася нашэнне палітычнай формы і абмяжоўваліся правы распараджальнікаў мітынгаў. Паліцэйскія атрымлівалі права прысутнічаць на сходах і нават распускаць іх, калі, на іх думку, яны набывалі «бунтарскі характар». Былі пашыраны паўнамоцтвы міністра ўнутраных спраў: ён мог забараняць правядзенне дэманстрацый у тым ці іншым раёне на тэрмін да трох месяцаў (гэты акт дазваляў таксама стрымліваць рабочы рух). Эканамічная палітыка Нацыянальнага ўраду 1934 – 1939 гг. сведчыла пра рост умяшання дзяржавы ў эканоміку і сацыяльныя адносіны, а таксама – пра рост дзяржаўна-манапалістычных тэндэнцый.

Самай бурнай падзеяй брытанскага палітычнага жыцця сярэдзіны – другой паловы 1930-х гг. стаў **дынастычны крызіс брытанскай манархіі**, які пагражаў

перарасці ў крызіс сістэмы. Пасля смерці Георга V (1910 – 1936) на брытанскі прастол узышоў яго сын 42-гадовы Эдуард VIII. Яму было наканавана быць галавой дзяржавы толькі 10 месяцаў, і таму ён нават не быў каранаваны.

Прамы і адкрыты чалавек, далёкі ад умоўнасцяў брытанскага двара, Эдуард VIII жадаў ажаніцца на разведзенай амерыканке неарыстакратычнага паходжання Уоліс Сімпсан. Кансерватыўная большасць у парламенце, падтрыманая і дамініёнамі (акрамя Ірландыі), прыгразіла каралю ў выпадку гэтага недапушчальнага шлюбу адстаўкай ураду і канстытуцыйным крызісам. Не жадаючы разрастання далейшай палітызацыі яго асабістай праблемы і палітычных ускладненняў для сваёй краіны, Эдуард VIII адмовіўся ад кароны і заявіў: *«Я палічыў немагчымым несці цяжар адказнасці і выконваць абавязкі караля без дапамогі і падтрымкі жанчыны, якую я кахаю»*. Карона дасталася яго малодшаму брату – Георгу VI (бацьку дагэтуль правячай Лізаветы II).

Гэты крызіс дазволіў ізноў узняць пытанне аб прэрагатывах прэм'ер-міністра. «Актам аб міністрах» (1937) яго паўнамоцтвы ўпершыню ў брытанскай гісторыі былі юрыдычна акрэслены і замацаваны. Яшчэ адным важным наступствам падзей 1936 г. стала нарастанне унутрыпартыйнай барацьбы за лідарства паміж кансерватарамі Нэвілам Чэмберленам (лічыў немагчымым настолькі няроўны шлюб караля) і Уінстанам Чэрчылям (выступіў на баку манарха). Абвастэрэнне міжнароднай абстаноўкі напрыканцы 1930-х гг. надала іх рознагалоссям яшчэ больш прынцыповы характар. У траўні пасаду прэм'ер-міністра Вялікабрытаніі заняў Н. Чэмберлен (1937 – 1940).

Фашызм у Вялікабрытаніі. О. Мослі.

Антыфашысцкі і рабочы рух

На чале брытанскага руху фашыстаў стаяў Освальд Мослі. У адрозненне ад Гітлера і Мусаліні і падобна да Франка і Салазара, ён паходзіў з забяспечанай арыстакратычнай сям'і з самымі шырокімі сувязямі ў брытанскім эстэбллішменце. На яго вяселлі з малодшай дачкой тагачаснага кіраўніка Форын-офіс (міністраства замежных спраў) Сінціяй Кэрзан прысутнічалі брытанскі кароль Георг V з каралевай Марыяй, бельгійскі кароль Альберт з жонкай, Э. Бонар Лоў ды іншыя тытулаваныя і ўплывовыя асобы. Яшчэ ў 1918 г. ён быў абраны ў Палату абшчын ад Кансерватыўнай партыі.

Аднак вялікія амбіцыі вымусілі маладога палітыка рэзка змяніць яго палітычныя прыхільнасці і ў 1924 г. ён перайшоў у Лейбарысцкую партыю. У 1929 г. яму даверылі пасаду «малодшага міністра» (міністра без партфелю), які адказваў за барацьбу з беспрацоўем. Спрэчкі ва ўрадзе вакол антыкрызіснай палітыкі прадвызначылі яго добраахвотную адстаўку. Расчараванне ў традыцыйных брытанскіх партыях (лейбарысцкая ўжо стала адной з іх) пад-

штурхнула О. Мослі да ідэі стварэння альтэрнатыўнай г. зв. «Новай партыі». Яе фіяска на выбарах 1931 г. прывяло яго да страты веры ў парламентарызм.

Асабліва О. Мослі зацікавіў вопыт італьянскіх фашыстаў. Пасля наведвання Італіі і сустрэчы з Б. Мусаліні ён вырашыў арганізаваць брытанскую фашысцкую арганізацыю. У кастрычніку 1932 г. быў створаны **Брытанскі саюз фашыстаў (БСФ)**. БСФ выступаў за абмежаванне ўлады парламента і ўсталяванне дыктатуры са сваім лідэрам на чале. Брытанскія фашысты выкарыстоўвалі сацыяльную рыторыку, нацыяналістычную і антыкамуністычную прапаганду. З 1934 г. яны сталі праводзіць антысеміцкую кампанію. Да лета 1934 г. БСФ меў дзiesiąткі аддзяленняў па ўсёй Вялікабрытаніі і за яе межамі. Былі створаныя фашысцкія арганізацыі жанчын, Фашысцкі саюз брытанскіх рабочых, Федэрацыя брытанскіх універсітэцкіх фашысцкіх арганізацый з прадстаўніцтвамі ў Оксфардзе і Кембрыджы. На пачатковым этапе дзейнасці арганізацыі прыкметную ролю адыгрывалі штурмавыя атрады, г. зв. Сілы абароны БСФ. На сярэдзіну 1934 г. ў шэрагах БСФ знаходзілася ад 40 да 50 тыс. чалавек. Сацыяльны склад Саюзу вызначаўся неаднароднасцю: сярод яго членаў можна было сустрэць і арыстакрата, як сам баранет О. Мослі, і беспрацоўнага. Шмат у БСФ было моладзі, на якую немалое ўздзеянне аказвала і знешняя атрыбутыка фашыстаў.

Візіт у нацысцкую Германію ў 1936 г. толькі ўмацаваў О. Мослі ў правільнасці свайго выбару. Там ён, дарэчы, ажаніўся ў другі раз (другое дзіця ад гэтага шлюбу – Макс Мослі, які з 1993 па 2009 гг. з'яўляўся прэзідэнтам ўплывовай Міжнароднай федэрацыі аўтаспорту). На гэтым вяселлі ў асабняку Ё. Гёбельса прысутнічаў нават сам А. Гітлер.

Тым не менш, у Вялікабрытаніі, краіне «старога капіталізму» з трывалымі дэмакратычнымі традыцыямі і ўстойлівай сістэмай сацыяльнай псіхалогіі, якая складвалася на працягу доўгай эвалюцыйнай мадэрнізацыі грамадства, фашызм не меў гэтых глыбокіх гістарычных перадумоў, як у Германіі, Італіі, Іспаніі, Аўстрыі і г. д. З гэтай прычыны фашысты карысталіся пэўным поспехам толькі ў часткі афіцэрства, нязначнай часткі дробнабуржуазных колаў і сярод дэкласіраваных элементаў. Вузкасць сацыяльнай базы фашызму, рашучы адпор з боку грамадства, а потым і палітычнай улады канчаткова выкінулі яго з брытанскай палітычнай сцэны.

Адной з першых антыфашысцкіх акцый у Вялікабрытаніі стала спроба сарваць масавы мітынг фашыстаў у лонданскай залі «Алімпія» 7 чэрвеня 1934 г. Ад фашысцкіх малойчыкаў пацярпела каля 70 антыфашыстаў. 9 верасня 1934 г. каля 100 тыс. лонданцаў не дапусцілі правядзення ў Гайд-парку фашысцкага мітыngu. Толькі паліцыя не дапусціла расправы народу над імі. Яш-

чэ больш маштабная акцыя антыфашысцкіх сіл адбылася 4 кастрычніка 1936 г. Перайшоўшыя да паслядоўнай антысеміцкай прапаганды брытанскія фашысты спрабавалі маршам прайсці праз Усходні Лондан (Іст-Энд) – бяднейшы раён сталіцы, дзе пражывала шмат яўрэяў. У выніку на вуліцы горада выйшлі каля 300 тыс. антыфашыстаў і, нягледзячы на спробы паліцыі забяспечыць правядзенне афіцыйна дазволенай акцыі, ў раёне вуліцы Кейбл-стрыт яны здолелі канчаткова сарваць правакацыйную вылазку фашыстаў (г. зв. «бітва на Кейбл-стрыт»). Значную ролю ў антыфашысцкай барацьбе адыгрываў рабочы рух, чыя барацьба за эканамічныя правы працоўных у 1934 – 1939 гг. не вызначалася асаблівай актыўнасцю.

Парламенцкі «**Акт аб грамадскім парадку» (1936)** нанёс першы адчувальны ўдар па фашыстах. Адзіная добра падрыхтаваная спроба фашыстаў дамагчыся электаральнага поспеху (выбары ў Радз Лонданскага графства) скончылася правалам. Яшчэ напачатку Другой сусветнай вайны БСФ працягваў дзейнасць, але з прыходам на пасаду прэм'ер-міністра Уінстана Чэрчыля вольніца для брытанскіх фашыстаў скончылася: у траўні – ліпені 1940 г. партыя была забаронена, а яе лідэры на чале з О. Мослі – арыштаваныя.

Барацьба ў правячых колах Вялікабрытаніі вакол пытання аб адносінах да фашысцкай Германіі. Палітыка «неўмяшання» і «замірэння агрэсара» ўрада Н. Чэмберлена

Найбольш дыскусійным пытаннем знешняй палітыкі Вялікабрытаніі заставалася стаўленне да гітлераўскай Германіі. Яшчэ ў 1920-х гг. Вялікабрытанія зрабіла стаўку на стратэгію «замірэння» Германіі. Падобны курс апрача дасягнення ўласных мэт дазваляў змякчыць напружанне ў Еўропе і адкрыць шлях да рэалізацыі шэрагу пацыфісцкіх праектаў. Паблажлівае стаўленне да Германіі пасля прыходу да ўлады ў ёй А. Гітлера ўжо было фатальна недальнабачным.

Калі непрыхавана рэваншысцкая палітыка нацыстаў у 1934 – 1935 гг. падштурхнула да кансалідацыі антыгітлераўскіх сіл у Еўропе, то Вялікабрытанія вырашыла вярнуцца да сваёй традыцыйнай палітыкі падтрымання сістэмы «балансу сіл». Франка-італьянскаму збліжэнню 1934 – 1935 гг., якое пачалося пасля спробы гітлераўскага аншлюсу Аўстрыі, брытанская дыпламатыя паспрабавала супрацьпаставіць узмацненне іншага сілавога полюсу – Германіі. Вынікам гэтага імкнення стала падпісанне **марскога пагаднення Вялікабрытаніі і Германіі 1935 г.** Нацысцкая Германія мела магчымасць са згоды вялікай дзяржавы аднавіць сваю ваенна-марскую магутнасць.

Небяспеку патурання германскаму нацызму бачылі вельмі нямногія брытанскія палітыкі. Прэм'ер-міністр Нэвіл Чэмберлен, міністр замежных

спраў лорд Галіфакс, міністр унутраных спраў Сэм'юэл Хор (таксама ў кірылічным напісанні – «Гор» або «Хоар») і многія іншыя высокапастаўленыя брытанскія палітыкі бачылі ў замірэнні Германіі адзіны шанец не толькі пазбегнуць новай вялікай вайны, але і сфарміраваць у Еўропе ўстойлівую сістэму міжнародных адносін, здольную стрымліваць апетыты асобных дзяржаў і блакіраваць іх агрэсіўныя акцыі.

У працяг палітыкі замірэння, Вялікабрытанія настаяла на невыкарыстанні жорсткіх захадаў пасля ўводу нямецкіх войск у дэмілітарызаваную Рэйнскую зону 7 сакавіка 1936 г. У той час, як Францыя заяўляла аб тым, што сама здольная стрымаць гэтую акцыю нацыстаў пры дыпламатычнай яе падтрымцы іншых дзяржаў і прызнанні факту германскай агрэсіі, Вялікабрытанія фактычна заблакіравала гэтую магчымасць. У другой палове 1936 г. брытанская дыпламатыя брала самы непасрэдны ўдзел у распрацоўцы пагаднення еўрапейскіх дзяржаў аб неўмяшанні ў іспанскі канфлікт. Гэтая пазіцыя зрабіла добрую паслугу іспанскім фашыстам.

Агрэсіўныя дзеянні Германіі не заслугоўвалі адэкватнай ацэнкі і контрзахадаў. Аншлюс Аўстрыі хоць і быў асуджаны Н. Чэмберленам з трыбуны парламенту, але не быў падмацаваны канкрэтнымі дзеяннямі. Спроба вырашаць міжнародныя спрэчкі ў перагаворным працэсе вылілася ў заключэнне сумнавядомай «Мюнхенскай змовы». Канчатковая ліквідацыя Чэхаславакіі ў сакавіку 1939 г. забіла апошні цвік у адарваны ад міжнароднапалітычных рэалій канца 1930-х гг. курс Н. Чэмберлена.

Адзінай уплывовай групай, якая паслядоўна выступала супраць сляпога ўрадавага курсу адносна Германіі, стала фракцыя У. Чэрчыля, засцерагаў ад спроб «асядлаць тыгра» – трымаць пад кантролем і выкарыстоўваць у сваіх мэтах А. Гітлера. Самае большае, чаго яны здолелі за доўгі час дасягнуць – гэта дамагчыся прыняцця праграмы пераўзбраення. Але дзякуючы гэтаму ў перыяд з 1935 па 1939 гг. ваенныя выдаткі Вялікабрытаніі ўзраслі ў 4 разы.

Калі прывал стратэгіі Н. Чэмберлена стаў відавочны і для самога прэм'ер-міністра, Вялікабрытанія са спазненнем паспрабавала выправіць парушаны баланс сіл у Еўропе. У сакавіку 1939 г. Вялікабрытанія дала Польшчы гарантыі поўнай недатыкальнасці яе тэрыторыі. У красавіку 1939 г., пасля агрэсіі Італіі супраць Албаніі, падобныя гарантыі далі таксама Грэцыі і Румыніі (адмовіліся ад гарантый паслядоўна нейтральныя Данія, Нідэрланды і Швейцарыя). Брытанская дыпламатыя да канца, напэўна, так і не разабралася чаго ж чакаць ад А. Гітлера. Таму адначасовыя пошукі паразумення і з Германіяй (у спадзяванні на мір), СССР і Францыяй (у страху перад вайной) мелі аднолькава несучасальныя вынікі. Напад Германіі на Польшчу 1 верасня 1939 г. стаў гэтаму апошнім пацвярджэннем.

Каланіяльная палітыка. Адносіны з Ірландыяй

З мэтай удасканалення механізма брытанскага ўладарання ў Індыі Нацыянальны ўрад распрацаваў для яе новую канстытуцыю – «**Акт аб кіраванні Індыяй**» 1935 г. Індыя абвешчалася федэрацыяй правінцый і княстваў. Пры захаванні свайго пануючага становішча Імперыя пайшла на цэлы шэраг саступак прывілеяваным сляям мясцовага насельніцтва: стваралася сістэма цэнтральнай і мясцовай прадстаўнічай улады з удзелам індыйцаў. Аднак пра статус дамініёна для Індыі, нягледзячы на раней дадзеныя абяцанні, у тэксце нічога не казалася.

Акупацыйныя войскі Вялікабрытаніі па-ранейшаму знаходзіліся ў Егіпце і эканоміка гэтай фармальна суверэннай краіны, яе фінансы заставаліся пад кантролем брытанскага капіталу. Яго панаванне было яшчэ больш умацавана кабальным дагаворам 1936 г.

Яшчэ з пачатку 1930-х гг. Вялікабрытанія вяла мытную вайну супраць Ірландыі, спрабуючы выклікаць у краіне эканамічны хаос і адхіліць ад улады незалежніцкія сілы партыі Фіяна Фойл. У 1937 г. ірландскі парламент прыняў новую Канстытуцыю. Ірландыя абвешчалася «суверэннай і незалежнай дзяржавай», залежнасць ад Вялікабрытаніі заставалася. Пад брытанскім кантролем знаходзілася знешняя палітыка Ірландыі. Захоўваўся раскол краіны на дзве часткі – паўднёвую і паўночную, што працягвала заставацца пад непасрэдным лонданскім панаваннем. У 1938 г. брытанскія ўлады пайшлі на заключэнне пагаднення з Ірландыяй, якое прадугледжвала спыненне мытнай вайны, канчатковае вызваленне яе тэрыторыі (за выключэннем 6 паўночна-ўсходніх графстваў Ольстэра) і ўсталяванне супрацоўніцтва ў сферы абароны. Гэта дазволіла ўпершыню за некалькі апошніх дзесяцігоддзяў збольшага нармалізаваць брытана-ірландскія адносіны.

Увага да абарончых пытанняў у сітуацыі ўзрастання міжнароднай напружанасці была невыпадковай. Яшчэ ў 1938 г. адбылася імперская канферэнцыя, прысвечаная пытанням знешняй палітыкі і ваенным прыгатаваннем Брытанскай імперыі.

Тэма 10. Францыя ў 1918 – 1929 гг.

Вынікі Першай сусветнай вайны для Францыі

Першая сусветная вайна зрабіла супярэчлівы ўплыў на Францыю. Вялікімі былі чалавечыя страты. У час вайны загінула звыш за 1,3 млн. французцаў, яшчэ каля 2,5 млн. было паранена. У дадатак да вайсковых ахвяр высокай была смяротнасць цывільнага насельніцтва ад неведомага раней вірусу грыпу – г. зв. «гішпанкі».

Дзесяць дэпартаментуў на паўночным усходзе Францыі – найбольш развітыя ў эканамічных адносінах – былі спустошаныя ў выніку вайсковых дзеянняў. Былі разбураны больш за 10 тыс. прадпрыемстваў, 1,5 тыс. мастоў, 265 тыс. жылых дамоў, страчана каля паловы гандлёвага флоту. Катастрафічнымі аказаліся фінансавыя страты. Дзяржаўны доўг дасягнуў паловы нацыянальнага багацця. З багацейшай краіны-крэдытора Францыя ператварылася ў краіну-даўжніка: запазычанасць саюзнікам склала 62 млрд. франкаў (2/3 гэтай сумы прыпадала на Злучаныя Штаты). Фінансавую сітуацыю яшчэ болей ускладнялі страты, панесеныя французскім капіталам ад рэвалюцыі у Расіі, Турцыі і Аўстра-Венгрыі: яны складалі каля 40 % усіх замежных інвестыцый краіны. Вайна каштавала Францыі 132 млрд. франкаў. Аб'ём прамысловай вытворчасці ўпаў да 57 % ад даваеннага ўзроўню і працягваў зніжацца да 1922 г.

Разам з тым вайна паспрыяла структурнай перабудове французскай прамысловасці, канцэнтрацыі вытворчасці, развіццю яго стандартызацыі і механізацыі. Пачалася паскораная распрацоўка вугальных і жалезнарудных радовішчаў. Магутны штуршок да развіцця атрымалі авіяцыйная, аўтамабільная і хімічная галіны. У Францыі з'явіліся новыя індустрыяльныя раёны (у цэнтры, на паўднёвым усходзе, часткова на поўдні і захадзе), узніклі новыя, заснаваныя на перадавых тэхналогіях вытворчасці. У нацыянальным даходзе ўзрасла доля прамысловасці, прычым узрасталена важнае значэнне набывае вытворчасць сродкаў вытворчасці. Паскорылася мадэрнізацыя сацыяльнай структуры насельніцтва, галоўным чынам за кошт скарачэння традыцыйных слаёў.

Важным вынікам вайны для Францыі стала пераўтварэнне яе ў самую магутную ваенную сілу свету, замацаванне статусу вялікай дзяржавы і магчымасць самым непасрэдным чынам уплываць на ход пасляваеннага мірнага ўладкавання і пасляваенныя міжнародна-палітычныя працэсы.

Расстаноўка палітычных сіл пасля Першай сусветнай вайны

Заканчэнне Першай сусветнай вайны істотна паўплывала на расстаноўку палітычных сіл у Францыі. Адбываецца прыкметнае палявенне грамадскіх настрояў і палітыкі, змяняецца актуальная палітычная праблематыка.

У адпаведнасці з канстытуцыяй чарговыя парламенцкія выбары павінны былі адбыцца вясной 1918 г. Але ў сувязі з працягам вайны яны былі адкладзеныя на 1919 г. Парламент старога склікання паспеў яшчэ правесці радыкальную выбарчую рэформу. Яе вынікам стала стварэнне новай складанай «змешанай» прапарцыйна-мажарытарнай сістэмы. Яна дазволіла ў больш поўнай ступені ўлічыць сімпатыі і перавагі выбаршчыкаў і спрыяла як моцным палітычным партыям і блокам, гэтак і папулярным кандыдатам.

Напярэдадні парламенцкіх выбараў адбываецца істотная перабудова ўсяго партыйна-палітычнага спектру. Сацыялісты – **Сацыялістычныя фракцыі рабочага інтэрнацыяналу (СФІО)** – пераўтварыліся ў 1919 г. у буйнейшую партыю краіны і аб'ядноўвалі каля 180 тыс. чалавек. Яшчэ каля 2,4 млн. былі звязаны з партыяй праз прафсаюзныя аб'яднанні, у т. л. Усеагульную канфедэрацыю працы (УКП). У 1918 – 1919 гг. партыя ўзначаліла магутны, моцна палітызаваны забастовачны рух.

Тым не менш, як і ў многіх іншых еўрапейскіх краінах, у пасляваенным сацыялістычным руху паглыбляецца раскол і вылучаюцца тры фракцыі. Лідарства ў партыі захапілі цэнтрысты Леона Блюма і Поля Фора. Яны патрабавалі аднаўлення арганізацыйнага адзінства міжнароднага рабочага руху, выступалі за адмову ад рэвізіянізму, арыентацыю на правядзенне шырокіх дэмакратычных рэформ ва ўсіх сферах грамадска-палітычнага жыцця і, нарэшце, за ўсталяванне дыктатуры пралетарыяту. Яшчэ больш радыкальная за іх група, на чале з Марысам Кашэнам і Марысам Тарэзам, у дадатак да гэтага заклікала да поўнага разрыву з сацыял-дэмакратыяй і далучэння да Камінтэрна. У яўнай меншасці засталіся памяркоўныя сацыялісты, якія адмаўлялі саму ідэю дыктатуры пралетарыяту і адстойвалі неабходнасць аднаўлення II Інтэрнацыяналу на прынцыпах сацыял-рэфармізму. У выніку красавіцкі надзвычайны з'езд СФІО 1919 г., хаця і не прывёў да выхаду партыі з II Інтэрнацыяналу, замацаваў пераход партыі да ідэй рэвалюцыйнага марксізму.

Рост папулярнасці левых і змены выбарчага заканадаўства абумовілі стварэнне шырокай кааліцыі правацэнтрыстаў і цэнтрыстаў – **«Нацыянальны блок»**. У яго склад увайшлі ліберальныя партыі – Рэспубліканска-дэмакратычная партыя (лідэр Раймон Пуанкарэ), Рэспубліканская федэрацыя, Нацыянальна-рэспубліканскае дзеянне, ліберальна-каталіцкае Рэспубліканска-дэмакратычнае пагадненне. З правага флангу з блокам збліжаліся кансерватыўна-манархічныя сілы, напрыклад, «Аксьён Франсэз» («Французскае дзеянне»), а з левага – левацэнтрысцкая партыя радыкалаў і радыкал-сацыялістаў (пасля зыходу Жоржа Клемансо яе ўзначальваў Эдуард Эрыо) і г. д.

Стварэнне «Нацыянальнага блоку» выявіла тэндэнцыю да падзелу французскай палітычнай сцэны на базе новых прынцыпаў. Месца цэнтральнага ў сваім значэнні для лёсаў Францыі канфесійна афарбаванага супрацьстаяння прыхільнікаў манархіі і рэспублікі, кансерватызму і лібералізму, характэрнага да эпохі злому традыцыйнага грамадства, займае змаганне двух класавых, у сваёй аснове, палітычных субкультур – буржуазнай і сацыялістычнай.

Перамога «Нацыянальнага блока» на парламенцкіх выбарах 1919 г., яго палітыка

У першыя пасляваенныя гады яўная перавага засталася за буржуазнымі сіламі. На снежаньскіх выбарах 1919 г. саборнічалі тры асноўныя сілы: партыі «Нацыянальнага блока», радыкалы і СФІО.

Бяспрэчную перамогу атрымаў «Нацыянальны блок» – 437 манда-таў, радыкалы – 86, а СФІО – толькі 68. Паражэння на выбарах паглыбіла ідэйны і арганізацыйны раскол сацыялістаў. У лютым 1920 г. на партыйным з’ездзе левая большасць прагаласавала за выхад з II Інтэрнацыяналу, і гэта вымусіла сацыял-рэфармісцкую меншасць на чале з Леонам Блюмам пакінуць партыю. А ў снежні 1920 г. раскол рабочага руху быў замацаваны на партыйным з’ездзе ў Туры, дзе была створана **Французская секцыя Камуністычнага Інтэрнацыяналу (СФІК; з 1922 г. – Французская камуністычная партыя)**. Падзел партыі суправаджаўся арганізацыйным размежаваннем прафсаюзнага руху. З УКП вылучалася пракамуністычная Унітарная усеагульная канфедэрацыя працы (УУКП). Канкурэнцыю левым прафсаюзным арганізацыям складала аб’яднанне каталіцкіх сіндыкатаў – Французская канфедэрацыя хрысціянскіх прафсаюзаў.

Важнейшай задачай урадаў «Нацыянальнага блока» (прэм’ер-міністрамі былі Аляксандр Мільеран, Жорж Лейг, Арыстыд Брыян і Р. Пуанкарэ) з’яўлялася пераадоленне пасляваеннага эканамічнага крызісу. Пік яго прыпадае на 1921 г., калі вытворчасць у параўнанні з 1913 г. скарацілася на 55 %, а цэны на прадукты харчавання і тавары шырокага попыту падаралі ў 5 – 7 разоў. Краіна была ахоплена магутным забастовачным рухам, на чале якога стаялі сацыялісты і камуністы.

«Нацыянальны блок» выступіў з праграмай лібералізацыі эканомікі, аднаўлення натуральных рыначных механізмаў. Быў праведзены дэмантаж сістэмы дзяржаўнага рэгулявання часоў вайны, узяты курс на падтрымку найбольш перадавых і рэнтабельных вытворчасцяў. Буйнейшыя манапалістычныя аб’яднанні і банкаўскія групы атрымалі максімальныя ільготы, у тым ліку ў сферы падаткаабкладання.

Што датычыцца сацыяльнага і рабочага заканадаўства, урад з вялікім нежаданнем ішоў на самыя мінімальныя змены. Толькі магутны ціск з боку рабочых партый і прафсаюзнага руху вымусіў улады ўвесці 8-гадзінны працоўны дзень у фабрычна-завадскай вытворчасці, ураўняць правы жанчын і мужчын на вытворчасці, легалізаваць практыку калектыўных працоўных пагадненняў.

Але найбольшы галаўны боль для «Нацыянальнага блока» забяспечвалі фінансавыя праблемы. Не атрымлівалася істотна скараціць дэфіцыт дзяржаўнага бюджэту, спыніць далейшы рост знешняй запазычанасці. У 1920 г. агульны дзяржаўны доўг перавысіў 300 млрд. франкаў.

Вырашэнне складаных эканамічных пытанняў французскія ўлады сталі ўсё больш ускладаць на выкарыстанне Францыяй статусу вялікай дзяржавы. Рабіліся бясплённыя спробы дамагчыся ад ўраду Савецкай Расіі прызнання «царскіх даўгоў». У 1920 – 1922 гг. французская дыпламатыя займала жорсткую пазіцыю па пытанні германскіх рэпарацый. У 1921 г. на Лонданскай канферэнцыі здолела ўсталяваць іх суму на ўзроўні 132 млрд. залатых марак.

Аднак вастрэйшы эканамічны крызіс ў Германіі і немагчымасць выканання сваіх рэпарацыйных абавязкаў перад Францыяй прывёў да Рурскага крызісу і акупацыі 11 студзеня 1923 г. франка-бельгійскімі войскамі Рурскага вугальнага басейну. Гэтая акцыя, г. зв. «рурская авантура», не дала запланаванага эканамічнага эфекту і, наадварот, толькі абвастрыла існаваўшыя праблемы. У наступныя два месяцы пасля акупацыі курс франка павысіўся ўдвая. Для прадухілення поўнага фінансавага краху краіны ўраду «Нацыянальнага блока» прыйшлося звярнуцца па дапамогу да фінансавых устаноў Злучаных Штатаў і Вялікабрытаніі.

Няздольнасць зладзіць з хранічнымі эканамічнымі праблемамі і авантурная знешняя палітыка фактычна завялі «Нацыянальны блок» у палітычны тупік і да новых парламенцкіх выбараў 1924 г. ён фактычна распадаецца.

Знешняя палітыка Францыі. Малая Антанта.

Імкненне да гегемоніі ў Еўропе

Значны ўнёсак Францыі ў перамогу дзяржаў Антанты ў Першай сусветнай вайне быў прызнаны ўжо фактам правядзення ў Парыжы мірнай канферэнцыі. Старшынстваваў на ёй французскі лідар Ж. Клемансо. Нягледзячы на немагчымасць рэалізацыі найбольш радыкальных планаў Францыі, накшталт, новага падзелу Германіі, французы здолелі атрымаць нямала.

Паводле Версальскага мірнага дагавору яна вяртала страчаныя ў 1871 г. Эльзас і Латарынгію з велізарным эканамічным патэнцыялам і амаль 2-мільённым насельніцтвам. На 15 гадоў Францыя атрымлівала права на эксплуатацыю Саарскага вугальнага басейну, што пераходзіў на гэты час пад кіраванне Лігі Нацый. У выніку Францыя значна пашырала сваю паліўна-сыравінную базу прамысловай вытворчасці, у прыватнасці выйшаўшы на першае месца ў Еўропе па здабычы руды.

Стаўшы пастаянным членам Рады Нацый, Францыя атрымала мандаты на кантроль ад імя міжнароднай арганізацыі над Сірыяй, Ліванам, часткі Тога

і Камеруна. Рэпарацыйная камісія вызначыла, што з агульнай сумы ў 269 млрд. залатых марак (у 1921 г. Лонданская канферэнцыя зменшыла выплаты да 132 млрд.). Францыі дастанецца 52 %. Праўда, на самой справе ад Германіі ўсяго было атрымана толькі каля 8,2 млрд. марак і тое пераважна ў выглядзе натуральных паставак сыравіны і прамысловай прадукцыі.

З першых месяцаў Кастрычніцкай рэвалюцыі ў Расіі Францыя брала актыўны ўдзел у антысавецкіх контррэвалюцыйных акцыях. На Парыжскай канферэнцыі французская дэлегацыя імкнулася да радыкальнага вырашэння «рускага пытання», г. зн. ліквідацыі рэвалюцыйнага ачага нестабільнасці ў Еўропе. Супярэчнасці паміж вялікімі дзяржавамі не дазволілі дасягнуць згоды, а таму зручны час для задушэння савецкай улады быў страчаны. У 1921 г. інтэрвенцыя супраць Савецкай Расіі правалілася.

Тым не менш, для стрымлівання большавізму, умацнення свайго ўплыву ва ўсходнееўрапейскім рэгіёне і стварэння супрацьвагі Германіі ў лютым 1921 г. Францыя заключыла вайсковы саюз з Польшчай, а на працягу 1921 – 1922 гг. пад яе эгідай была арганізавана Малая Антанта – ваенны і палітычны саюз Румыніі, Чэхаславакіі і Югаславіі.

Беспрэцэдэнтная пасляваенная вайсковая магутнасць Францыі, яе вялікія амбіцыі на еўрапейскім кантыненте і далёка за яго межамі выклікалі занепакоенасць з боку Вялікабрытаніі і ЗША. Канкурэнцыя гэтых вялікіх дзяржаў, найперш Вялікабрытаніі, і ўласныя памылкі, напрыклад «рурская авантура», не дазволілі Францыі дасягнуць жаданай гегемоніі ў еўрапейскіх справах.

Спецыфіка эканамічнай стабілізацыі ў Францыі.

Ператварэнне Францыі ў індустрыяльна-аграрную краіну

Паляпшэнне эканамічнай сітуацыі ў краіне ў 1924 г. галоўным чынам было звязана з агульным аздараўленнем сусветнай рыначнай эканомікі. Акрамя таго да гэтага часу завяршылася інтэграцыя Эльзаса і Латарынгіі ў эканамічную інфраструктуру Францыі, стабілізаваліся рэпарацыйныя выплаты Германіі. Эканамічная стабілізацыя ў Францыі была няўстойлівай. Даволі хутка прамысловая вытворчасць перавысіла даваенны ўзровень і, напрыклад, у 1930 г. перавышала яго на 31 %. Вельмі паспяхова ішло развіццё галін цяжкай прамысловасці. Яе хуткі рост тлумачыўся патрэбамі аднаўлення разбураных вайной абласцей краіны, авалоданнем латарынгскай жалезнай руды і саарскага вугалю, атрыманнем германскіх рэпарацый. Дзякуючы гэтаму агульныя тэмпы прамысловага росту ў Францыі былі вышэйшымі за адпаведныя паказчыкі Вялікабрытаніі і Германіі. Рэсурсаў для замацавання гэтай эканамічнай тэндэнцыі было малавата.

Пры гэтым адчувалася слабая энэргаўзброенасць французскай прамысловасці, адставанне ў тэхнічнай мадэрнізацыі і адсюль высокі сабекошт прадукцыі і адносна невысокая яе якасць. Акрамя таго вельмі павольна павялічвалася вытворчасць тавараў шырокага попыту, а тэкстыльная прамысловасць да 1930 г. гэтак і не здолела дасягнуць узроўню 1913 г. Да 1927 г. заставалася нестабільнай фінансавая сістэма краіны.

У перыяд стабілізацыі адбываецца значная канцэнтрацыя вытворчасці, асабліва ў цяжкой прамысловасці: у ваеннай галіне панавалі два канцэрны – Шнэйдэра і Гочкіса, у металургічнай дзесяць прадпрыемстваў выраблялі 72 % усёй прадукцыі, у вугальнай 17 прадпрыемстваў давалі 87 % вытворчасці, у аўтамабілебудаванні 75 % аўтамашын рабілі «Сітраен», «Пежо» і «Рэно».

Нягледзячы на індустрыялізацыю французскай эканомікі, доля ранце ў нацыянальным даходзе павялічвалася. Даходы ад экспарту капіталаў у 1929 г. на 50 % перавышалі даходы ад гандлёва-прамысловых кампаній. Аграмадную ролю ў забеспячэнні прыбыткаў ранце і даходаў прамысловых магнатаў Адрывала дзяржава. Створаная ў 1925 г. Нацыянальная эканамічная рада, камісія па пытаннях металургічнай прамысловасці і г. д. вырашалі пытанні крэдытавання прыватных прадпрыемальных арганізацый, размяркоўвалі натуральныя пастаўкі з Германіі, ваенныя заказы і іншае.

У няпростым становішчы знаходзілася сельская гаспадарка. Становішча сялянства пагаршалася з-за малазямелля, падаткаў, інфляцыі і ўзрастання канкурэнцыі. Адбывалася далейшае скарачэнне долі даходаў ад сельскай гаспадаркі у агульным даходзе – з 23,3 % у 1913 г. да 14,2 % у 1930 г.

Напрыканцы 1920-х гг. эканамічная сітуацыя ў Францыі значна папелшылася. Добрым знакам было павелічэнне інвестыцый у прамысловасць. Змянілася структура занятасці, і гарадское насельніцтва ўпершыню перавысіла сельскае. Упершыню за доўгі час стаў адчувацца недахоп рабочых рук, і пачаўся прыток працоўнай сілы з-за мяжы (у т. л. з міжваеннай Польшчы, у склад якой уваходзіла і Заходняя Беларусь). Нарэшце здолелі зладзіць з інфляцыяй, вырас залаты запас краіны.

Урады «Картэлю левых»

і «Нацыянальнага яднання», іх палітыка

Адначасова з нарастаннем крызісу «Нацыянальнага блока» адбывалася згуртаванне левацэнтрысцкіх сіл. Набліжэнне парламенцкіх выбараў 1924 г. падштурхоўвала апазіцыю да збліжэння. Летам 1923 г. **Партыя радыкалаў і радыкал-сацыялістаў** на чале з Эдуардам Эрыю, **СФЮ і рэспубліканскія сацыялісты** стварылі новую выбарчую кааліцыю – **«Картэль левых»** (выкарыстанне слова «картэль» падкрэслівала намер яго

ўдзельнікаў ажыццяўляць шчыльнае супрацоўніцтва і пасля выбараў пры захаванні поўнай аўтаноміі сваіх партый).

Травеньскія выбары 1924 г. прынеслі «Картэлю левых» перамогу, хаця яго партыі і не авалодалі абсалютнай большасцю мандатаў (287 з 582). Правыя партыі здолелі атрымаць толькі 125 месцаў. Затое ўпершыню ў гісторыі была створана парламенцкая фракцыя ФКП – былі абраныя 26 камуністаў.

Новы кіраўнік ураду Э. Эрыо абвясціў пра прынцыповыя змены ва ўнутранай і знешняй палітыцы Францыі. Што датычыцца ўнутрыпалітычнага курсу, то галоўныя намаганні былі скіраваны на дэмакратызацыі палітычнай сістэмы. Яна ўключала палітычную амністыю удзельнікам антыўрадавых выступленняў першых пасляваенных гадоў, пашырэнне выбарчых праў жанчын, паслядоўную барацьбу за далейшае скарачэнне ўплыву касцёлу ў сферы адукацыі і ўмацаванне свецкіх асноў французскай рэспублікі. Сацыяльна-эканамічная дзейнасць урада аказалася не вельмі прадуктыўнай: 4-мільярдны ўнутраны заём не меў поспеху, спадзяванні на комплексную праграму сацыялізацыі вытворчасці не спраўдзіліся, рост сацыяльных выдаткаў стваралі праблему бюджэтнага дэфіцыту. Выгодная сусветная эканамічная кан'юнктура дазваляла некаторы час заплішчваць вочы на гэтыя праблемы. Аднак выкарыстанне механізму «схаванай» (г. зн. не санкцыянаванай належным чынам) эмісіі незабяспечаных дзяржавай франкаў і скандал, які разгарэўся вакол гэтага, вымусілі Э. Эрыо пакінуць пасаду прэм'ер-міністра. Новым кіраўніком французскага ўраду стаў лідэр рэспубліканскіх сацыялістаў Поль Пенлеве. Пры ім некалі актыўны рэфармісцкі курс «Картэлю левых» стаў згортвацца, а сама кааліцыя паціху губляла згуртаванасць. Скарыне дарагія для дзяржаўнага бюджэту каланіяльныя войны Францыі ў Марока і Сірыі прывялі да яго канчатковага распаду.

У ліпені 1926 г. была сфарміравана новая ўрадавая кааліцыя – «Нацыянальнае яднанне». У яе склад увайшлі як рэспубліканскія партыі (правацэнтрысты і цэнтрысты), гэтак і радыкалы з рэспубліканскімі сацыялістамі (левацэнтрысты). У параўнанні з «Нацыянальным блокам» і «Картэлем левых» «Нацыянальнае яднанне» вызначалася больш шырокай сацыяльнай базай.

Новым прэм'ер-міністрам стаў Раймон Пуанкарэ. Галоўнай задачай ураду стала фінансавая стабілізацыя. Упершыню пасля вайны адбылося рэзкае павышэнне падаткаў. Было значна скарачана фінансаванне сацыяльных праграм. Важным сродкам фінансавага аздараўлення стала маштабная дэвальвацыя франка (на 4/5 у параўнанні з 1913 г.). Да 1928 г. праблема інфляцыі была вырашана, за што Р. Пуанкарэ атрымаў ганаровую мянушку «выратавальнік франка».

Актывізацыя эканамічнай палітыкі ў гады праўлення «Нацыянальнага яднання» суправаджалася істотнай перабудовай механізму дзяржаўнай улады ў французскай Трэцяй рэспубліцы. Напрыклад, значна пашыраецца практыка «дэлегаваўства» – урад карыстаўся правам выдання падзаконных актаў. Гэткім чынам ажыццяўленне асноўных накірункаў сацыяльна-эканамічнай палітыкі адбывалася без парламенцкага абмеркавання. Тым самым значна ўзрастала роля старшыні ўраду (прэм’ер-міністра).

Яшчэ адной важнейшай зменай стала рэформа выбарчага заканадаўства. Францыя адмовілася ад задужа складанай змешанай сістэмы і вярнулася да мажарытарнай. На думку ініцыятараў рэформы, гэта дазволіла б спыніць далейшую фрагментацыю французскага палітычнага спектру і паспрыяць замацаванню пануючага становішча за нямногімі партыямі-лідэрамі.

Умовы эканамічнай і палітычнай стабілізацыі, эфектыўнасць дзейнасці ўраду і высокі асабісты аўтарытэт Р. Пуанкарэ прынеслі перамогу «Нацыянальнаму яднанню» на парламенцкіх выбарах 1928 г. Аднак вельмі хутка стракатая кааліцыя развалілася. Праблемы пачаліся пасля таго, як партыю радыкалаў ахапілі спрэчкі з-за аднаўлення права кангрэгацыяў на адкрыццё місіянерскіх школ. Унутрыпартыйная фракцыя Далад’е бачыла ў гэтым замах на свекі падмурак Трэцяй рэспублікі і дамагалася прыняцця рашэння аб забароне радыкалам уваходзіць ва ўрад. Цяжкая хвароба нязменнага лідэра кааліцыі, яго адстаўка, а потым і смерць закрылі і гэтую, адну з самых яркіх старонак ў міжваеннай гісторыі Францыі.

Пасля зыходу Р. Пуанкарэ няўдалую спробу аднавіць адзінства кааліцыі зрабіў Арыстыд Брыян. Але яго кабінет пратрымаўся толькі тры месяцы (ліпень – лістапад 1929 г.). Надыходзіў перыяд «пазартыйных» урадаў.

Знешняя палітыка Францыі ў перыяд стабілізацыі.

Аслабленне пазіцый Францыі ў Еўропе.

Францыя на Лакарнскай канферэнцыі. Каланіяльныя войны

Знешняя палітыка Францыі эпохі стабілізацыі знаходзілася пад магутным уплывам Э. Эрыю і А. Брыяна і знакам пацыфізму. Пры гэтым не заўжды французская дыпламатыя аказвалася здольнай захоўваць ініцыятыву ў міжнароднапалітычных працэсах, якія разгортваліся ў гэты час.

Пасля Рурскага крызісу 1923 г. Вялікабрытанія і ЗША цвёрда вырашылі адсунуць Францыю ад вырашэння германскага пытання, карыстаючыся яе фінансавай залежнасцю ад іх. Спрабуючы згладзіць непрыемныя дыпламатычныя наступствы «рурскай авантуры», урад Францыі пагадзіўся на міжнароднае абмеркаванне германскага пытання.

На Лонданскай міжнароднай канферэнцыі 1924 г. асноўная роля належала ЗША і Вялікабрытаніі. Быў прыняты мемарандум, які зацвердзіў асноўныя палажэнні «плану Даўэса». Для Францыі непрыемным было зніжэн-

не абсалютных памераў вылат і моцнае абмежаванне яе магчымасцяў у будучым выкарыстоўваць санкцыі супраць Германіі. Французская дактрына «эканамічных рэпрэсій супраць Германіі» была заменена амерыкана-брытанскай канцэпцыяй «аднаўлення германскай эканомікі». На працягу наступнага года франка-бельгійскія войскі мусілі пакінуць Рэйнскую зону.

У Лакарнскіх пагадненнях 1925 г. французскія інтарэсы таксама былі задаволены далёка не ў поўнай ступені. Атрымаўшы гарантыі для сваіх новых усходніх межаў, Францыя не здолела дамагчыся яснага прызнання Германіяй недатыкальнасці межаў з Польшчай і Чэхаславакіяй – важнымі саюзнікамі Францыі на Ўсходзе Еўропы. Цалкам у духу тагачаснага знешнепалітычнага курсу Францыі было вытрымана ўсталяванне ў кастрычніку 1924 г. дыпламатычных адносін з СССР.

Французская ініцыятыва, якая ўвасобілася ў заключэнні «**пакту Брыяна – Кэлага**» (1928 г.), яшчэ раз пацвердзіла яе адданасць духу пацыфізму. Але фактычны правал брыянаўскага праекту Пан-Еўропы сведчыў пра захаванне вялікага недаверу ў Еўропе. Сама Францыя неўзабаве пачынае рыхтавацца да вайны пачаўшы рэалізацыю праграмы пераўзбраення.

Нягледзячы на пацыфізм французскага кіраўніцтва ў міжнародных справах, каланіяльная палітыка заставалася традыцыйнай. З пачатку XX ст. у Іспанскім Марока разгортваецца паўстанне плямён рыфаў. Баючыся за ўклады французскага капіталу ў эканоміку Марока і магчымасці разбуральнага ўплыву мараканскіх падзей на іншыя калоніі Паўночнай і Заходняй Афрыкі, у 1925 г. Францыя разам з Іспаніяй разгарнула вайсковыя дзеянні супраць паўстанцаў. У чэрвені 1925 г. паўстанне супраць французскага ўладарання было ўзнята ў Сірыі. Хаця антыкаланіяльныя выступленні былі падаўлены, вельмі дарагая і ваяўнічая каланіяльная палітыка «Картэлю левых» прынесла Францыі масу фінансавых і ўнутрыпалітычных праблем.

Тэма 11. Францыя ў 1929 – 1939 гг.

Асаблівасці сусветнага эканамічнага крызісу ў Францыі.

Сацыяльна-эканамічныя праблемы і канфлікты

Аднаўленне разбураных пасля Першай сусветнай вайны раёнаў, што дазволіла захаваць значную колькасць працоўных месцаў у паўночна-ўсходніх дэпартаментнах краіны, выкарыстанне германскіх рэпарацыйных вылат на стымуляванне вытворчасці, павелічэнне экспарту пасля дэвальвацыі франку, пашырэнне сыравіннай базы ў выніку Версальскага дагавору і пачатак шырокай мілітарызацыі эканомікі запаволілі наступленне сусветнага эканамічнага крызісу 1929 – 1933 гг. ў Францыі. Гэткім чынам пачатак крызісу прыпадае ўжо на 1930 г.

Піку крызіс дасягнуў у 1932 г., калі падзенне вытворчасці дасягнула 44 %. Імклівы спад змяніўся некаторым ажыўленнем у наступныя паўтары гады. Але ў 1934 г. французская эканоміка аказалася ў стане ўстойлівай дэпрэсіі. У многіх галінах крызіс працягваўся да 1936 г. Збанкрутавала каля 10 тыс. прадпрыемстваў, 100 тыс. гандлёвых фірмаў, нямала буйных ма-наполій. Утрая знізіўся ўзровень жыцця народу. Прамысловы крызіс пера-плятаўся з аграрным. Пра цяжкае становішча сельскай гаспадаркі сведчыла двухразовае падзенне вытворчасці і даходнасці ад земляробства (на 1934 г.). У параўнанні з дакрызіснымі гадамі знешні гандаль Францыі ў 1936 г. знізіўся больш чым на палову.

Скарачэнне вытворчасці вяло да масавага звальнення рабочых. Пры гэ-тым беспрацоўе ў Францыі не стала настолькі масавай з’явай, як у ЗША, Вялі-кабрытаніі ці Германіі. Немалое значэнне для падтрымання занятасці насель-ніцтва мела будаўніцтва на працягу 1929 – 1934 гг. на 750-кіламетровай па-межнай лініі паміж Францыяй і Германіяй абарончай лініі «Мажыно».

Структурны крызіс французскай эканомікі ўскладняўся залежнасцю прамысловасці ад імпарту сыравіны, састарэлай энергетычнай базай экано-мікі, моцным уплывам фінансава-банкаўскіх колаў, не зацікаўленых у вы-творчых інвестыцыях. Адчуваўся моцны галіновы перакос, які склаўся падчас эканамічнага рыўка 1920-х гг. У той час, як яўная перавага цяжкой індустрыі падсілкоўвалася значнымі інвестыцыямі, заснаваная на больш гнуткім, натуральным рынку вытворчасць сродкаў спажывання пастаянна цярпела ад недафінансавання.

З вялікімі цяжкасцямі ўрад Францыі ліквідаваў наступствы зацяжной дэпрэсіі. Яму прыйшлося ўсталяваць кантроль над Французскім банкам, нацыяналізаваць шэраг галін прамысловасці, у тым ліку вайсковую галіну. Пад ціскам «галодных паходаў» забастоўшчыкаў і дэманстрацый дзяр-жаўнай адміністрацыя павысіла заробкі рабочым і служачым, увяла 40-га-дзінны працоўны тыдзень, 14-дзённыя штогадовыя адпачынкі.

Вялікае значэнне для паступовага выхаду Францыі з крызісу мелі ка-лоніі, дзе яна была здольная збываць свае нерэалізаваныя прамысловыя та-вары ў абмен на танную сыравіну і сельскагаспадарчую прадукцыю.

Развіццё французскай эканомікі 1930-х гг. не было падобным на пра-грэс брытанскай, нямецкай, амерыканскай. Яно аказалася асабліва паволь-ным, зацяжным. Застой у галоўных галінах быў больш працяглым у параў-нанні з іншымі краінамі. Захавалася дробная вытворчасць, дзе працавала 40 % рабочых і служачых. У Францыі мацнейшым быў працэс канцэнтра-цыі фінансава-крэдытных устаноў. Да 1939 г. некалькі буйнейшых банкаў кантралявалі 86 % усіх капіталаў краіны. Французскі капітал актыўна пранікаў у цэнтральную і паўднёва-ўсходнюю Еўропу, значная яго частка накіроўвалася ў калоніі.

Нягледзячы на ажыўленне эканомікі, доля Францыі ў сусветнай прамысловай вытворчасці скарачалася. Да пачатку Першай сусветнай вайны яна складала 7 %, а ў 1937 г. знізілася да 4 %. Звязана гэта было з павольным абнаўленнем абсталявання, тэхнічнай адсталасцю эканомікі. Напрыклад, у Германіі замена абсталявання ў той час праходзіла ў сярэднім раз у 3 – 4 гады, у ЗША – кожныя 5 – 7 гадоў, у Вялікабрытаніі – 7 – 8, а ў Францыі – кожныя 25 гадоў. Пахіснулася нацыянальная валюта – франк. Яго залаты змест няўхільна зніжаўся. У няпростым становішчы заставалася сельская гаспадарка. Яна не мадэрнізавалася, а таму нягледзячы на яе 10 % рост ў 1930-х гг. сваіх прадуктаў харчавання Францыі не ставала, ды іх прыйшлося ўвозіць з-за мяжы. Францыя страчвала былыя пазіцыі ў міжнародным гандлі. Напрыканцы 1930-х гг. аб’ём яе знешняга гандлю на чвэрць саступаў паказчыкам 1912 г.

«Пазапартыйныя» кабінеты. Урад «Картэлю левых», яго палітыка. Далейшае паслабленне палітычнага ўплыву Францыі на міжнароднай арэне

Пасля няўдалай спробы А. Брыяна рэаніміраваць «Нацыянальная аднанне» у перыяд з 1929 – 1932 гг. улада знаходзілася ў руках **«пазапартыйных» кабінетаў**, якія звычайна ўзначальвалі Андрэ Тард’е і П’ер Лаваль. Нягледзячы на шматлікія абвінавачванні на свой адрас, у т. л. у беспрынцыповасці і прадажнасці, гэтыя не звязаныя партыйнымі павязямі ды ідэалагічнымі прыхільнасцямі палітыкі аб’ектыўна былі неабходныя ў той сітуацыі, каб хоць нейкім чынам згуртаваць разнародныя канфліктуючыя палітычныя сілы і захаваць ўрадавую стабільнасць, неабходную для правядзення антыкрызісных захадаў. Абапіраючыся на ў цэлым пазітыўны вопыт пазапартыйнай улады, А. Тард’е і П. Лаваль нават выступалі з ідэяй стварэння рэжыму «цвёрдай рукі» (гэтаму спрыялі і пэўныя нацыянальныя палітычныя традыцыі, увасобленыя ў банапартызму і буланжызму).

Эканамічная палітыка «пазапартыйных» кабінетаў засноўвалася на прынцыпах ускоснага дзяржаўнага рэгулявання эканомікі з прадастаўленнем вялікіх ільгот буйному капіталу. Быў сфарміраваны г. зв. «абаронены сектар», куды ўвайшлі буйнейшыя банкі, чыгуначныя, хімічныя, металургічныя кампаніі. Яго прадпрыемствы атрымлівалі падатковыя перавагі, дзяржаўныя заказы, правы на ільготныя транспартныя тарыфы. Радыкальныя захады былі прадпрынятыя для змякчэння крызісу перавытворчасці ў сельскай гаспадарцы. Напрыклад, было забаронена пашырэнне пасяўных плошчаў пшаніцы, знішчана 1/10 плошчаў вінаграднікаў, уводзіліся прэміі за экспарт сельскагаспадарчай прадукцыі і г. д.

Узмацненне аўтарытарных тэндэнцый на пачатку 1930-х гг. паспрыяла згуртаванню левых сіл. На травеньскіх выбарах 1932 г. яны атрымалі 368 мандатаў з 594. Буйнейшую партыю ў парламенце ўтварылі радыкалы – 157, сацыялісты здолелі правесці 129 дэпутатаў. Пры падтрымцы ўсіх іншых левых партый парламенту яны стварылі ўрад на чале з Э. Эрыю – г. зв. **«другое выданне» «Картэлю левых».**

Перадвыбарчая праграма левых прадугледжвала сур’ёзныя пераўтварэнні, але рознагалосці ўрадавых сіл – змаганне фракцый Э. Далад’е і Э. Эрыю ў партыі радыкалаў, унутрыпартыйная барацьба сацыялістаў зрабілі гэтыя планы нерэальнымі. У выніку ўрад працягнуў палітыку жорсткай эканоміі і ўзмацніў падатковы цяжар на прадпрыемальнікаў, чым не здолеў палепшыць эканамічную сітуацыю. Ужо ў снежні 1932 г. Э. Эрыю зышоў у адстаўку. За наступныя паўтары гады змянілася яшчэ шэсць прэм’ер-міністраў, але эфектыўнасць левацэнтрэсцкай улады блізілася да нуля, і напачатку 1934 г. «Картэль левых» канчаткова распаўся. Да наступных выбараў (1936) дзейнічала пяць кааліцыйных урадаў з размытай парламенцкай базай (урады «перамір’я партый»). Існаваўшая партыйная сістэма не здолела забяспечыць ні трывалай базы для кааліцыйных урадаў, ні з’яўленне новых агульнацыянальных лідараў. Французскі парламентарызм перажываў яўны крызіс.

Зыход з пасады міністра замежных спраў А. Брыяна ў 1932 г. паставіў кропку ў працяглых спробах Францыі пабудаваць устойлівую сістэму міжнародных адносін у Еўропе, пабудаваную на прынцыпах пацыфізму.

Апошняя сур’ёзная спроба аднавіць знешнепалітычны прэстыж і ўплыў Францыі была зроблена ў 1934 г. міністрам замежных спраў Луі Барту, які выступіў з ідэяй «Усходняга Лакарна» – дагаворнага комплексу з удзелам Францыі, Савецкага Саюзу і краін «Малой Антанты» для арганізацыі сістэмы калектыўнай бяспекі. Як раз французская пазіцыя моцна спрасціла прыём у Лігу Нацый СССР. Гібель Л. Барту і прыход на яго пасаду П. Лаваля некалькі змянілі сітуацыю. У траўні 1935 г. быў заключаны франка-савецкі дагавор аб узаемадапамозе, у адпаведнасці з якім бакі абавязваліся аказваць адзін аднаму дапамогу ў выпадку напаўнення якой-небудзь трэцяй краіны. Дагавор не быў дапоўнены вайсковай канвенцыяй, а таму яго практычная рэалізацыя выглядала скрайне цьмянай.

На думку французскай дыпламатыі больш перспектыўным у той час выглядаў саюз з Італіяй. Аднак паспяховы пачатак двухбаковых адносін быў перакрэслены брытанскай дыпламатыяй, не жадаўшай дапусціць гэтага саюзу са своекарыслівых меркаванняў, і зразумелай логікай збліжэння дзвюх агрэсіўных дзяржаў – Італіі і Германіі. Тым часам, выхад Германіі з сістэмы ваенных абмежаванняў Версальскага дагавору стаў бяспрэчным фактам.

**Асаблівасці французскага фашызму, яго сацыяльная база,
праграмныя устаноўкі, асноўныя арганізацыі.
Спраба путчу ў лютым 1934 г.**

Паколькі для Францыі часоў Трэцяй рэспублікі была характэрная адсутнасць права-кансерватыўных партый (правыя партыі тут традыцыйна стаялі на ліберальных пазіцыях), сацыяльна-эканамічныя і палітычныя праблемы, што прынес сусветны эканамічны крызіс адкрыў цудоўныя магчымасці для заняцця гэтай палітычнай нішы новай сілай – фашызмам.

Аднак падобна да Вялікабрытаніі, дзякуючы глыбокім дэмакратычным традыцыям, у Францыі не існавала шырокай і трывалай сацыяльнай базы для ўзнікнення класічнага варыянту фашызму. Для французскага фашызму была характэрна нешматлікасць, арганізацыйная раз'яднанасць ды ідэалагічная размытасць, адсутнасць агульнапрызнанага моцнага палітычнага лідара-правадыра. Тыпалагічна ён быў блізкі да іберыйскага (іспана-партугальскага) варыянту – з апірышчам на дробнабуржуазныя слаі і дэкаласаваныя элементы, перавагай клерыкальна-манархічных і мілітарызцкіх, нацыяналістычных элементаў.

Найбольш фашысцкія па сваёй сутнасці арганізацыі, накіраваныя на лігі «Франсістаў» Марсэля Бюкара (з ваенізаванай арганізацыяй – «сінімі кашулямі») і «Французскай салідарнасці» аб'ядноўвалі толькі па некалькі тысяч чалавек. Менш выразна фашысцкія (прафашысцкія) арганізацыі і групы аб'ядноўвалі былых ветэранаў вайны («Вогненныя крыжы» на чале з Франсуа дэ ля Рокам), манархістаў («Аксъён франсэз» на чале з Шарлям Марасам) і г. д. Буйнейшымі арганізацыямі былі «Патрыятычная моладзь» – да 90 тыс. чалавек, а таксама «Аксъён франсэз» і «Вогненныя крыжы» – прыкладна па 60 тыс.

Не з'яўляючыся моцнай самастойнай сілай, французскі фашызм не здолеў скласці рэальнай альтэрнатывы існаваўшаму буржуазна-парламенцкаму ладу. Найбольш гучная і, як аказалася, адзіная акцыя фашыстаў адбылася на пачатку 1934 г. Карупцыйны скандал з удзелам буйных дзяржаўных чыноўнікаў («афёра Ставіскага»), адстаўка ў студзені 1934 г. кабінета Каміля Шатана і, як вынік, наступленне палітычнага крызісу дазволілі фашыстам 6 лютага 1934 г. выступіць з патрабаваннем улады ў краіне.

Дваццацітысячны мітынг ультраправых ля сцен Бурбонскага палацу, месца пасяджэнняў Нацыянальнага сходу павінны быў прадэманстраваць моц і рашучасць французскага фашызму. Але спачатку контрманіфестацыі сацыялістаў і камуністаў (дзеінічалі паасобку), а потым рашучыя дзеянні сіл аховы правапарадку пакінулі фашыстаў ні с чым. Пасля гэтага іх актыўнасць пайшла на спад, а вось антыфашысцкія, у т. л. левыя сілы вынеслі з лютаўскіх падзей 1934 г. карысны ўрок.

Стварэнне адзінага рабочага і шырокага Народнага фронту.

Палітыка ўраду Народнага фронту

Пагроза дыктатуры садзейнічала кансалідацыі ўсіх антыфашысцкіх сіл. Гэтаму спрыяла фактычная адмова ФКП ад былой сектанцкай тактыкі «клас супраць класу». Новае цэнтрэсцкае кіраўніцтва партыі на чале з Марысам Тарэзам і Жакам Дзюкло ўзяло курс на пашырэнне сацыяльнай базы ФКП, уключылася ў працэс стварэння міжнароднага грамадскага руху «Амстэрдам – Пляель». Актывізаваліся кантакты з сацыялістамі.

У чэрвені 1934 г. ФКП і СФІО падпісалі **Пакт аб адзінстве дзеянняў**, які азначаў імкненне да аб'яднання намаганняў у барацьбе супраць мілітарызму, фашызму, у абароне дэмакратычных свабод і канстытуцыйнага ладу. У 1935 г. у святле змены тактычнай лініі Камінтэрну камуністы выступілі з лозунгам «народнага фронту». На гэтай базе антыфашысцкія сілы і згуртаваліся напярэдадні парламенцкіх выбараў 1936 г.

Гэтак пад час сумеснай падрыхтоўкі да святкавання 14 ліпеня, «Дня ўзяцця Бастыліі», ФКП і СФІО заключылі пагадненне аб сумесных дзеяннях з партыяй радыкалаў і радыкал-сацыялістаў. Важным крокам да адзінства антыфашысцкіх сіл стала аб'яднанне прафсаюзных арганізацый Камуністаў і сацыялістаў – УКП і УУКП. Напачатку 1936 г. была распрацавана **праграма Народнага фронту**.

Сутнасць яе зводзілася да наступнага. У палітычнай сферы прадугледжвалася рэалізацыя антыфашысцкай агульнадэмакратычнай праграмы: абарона палітычных свабод, барацьба з фашызмам і тэрарызмам, дэмакратызацыя сістэмы адукацыі і сродкаў масавай інфармацыі, абарона міру і барацьба за раззбраенне. Сярод эканамічных мэтаў былі: скарачэнне беспрацоўя, падтрымка сельскай гаспадаркі, захаванне па фінансаваму аздаўленню. Планы нацыяналізацыі важнейшых прадпрыемстваў і банкаў, планавасць развіцця эканомікі, дзяржаўны кантроль над фінансавымі аперацыямі, актыўная інвестыцыйная палітыка дзяржавы і ўзмацненне рэгулявання працоўных адносін, сведчылі аб выпрацоўцы сацыял-рэфармісцкага варыянта палітыкі дырыжызму.

На красавіцкіх выбарах 1936 г. партыі Народнага фронту атрымалі 375 месцаў з 610, у т. л. 146 – сацыялісты, 116 – радыкалы, 72 – камуністы (найлепшы вынік у іх нядоўгай гісторыі). Асаблівасць новай урадавай кааліцыі заключалася ў тым, што ФКП адмовілася ад непасрэднага ўдзелу ва ўрадзе, а абмежавалася яго парламенцкай і пазпарламенцкай падтрымкай. Ужо гэта, сведчыла пра недастатковую трываласць блоку антыфашысцкіх сіл.

Першы ўрад Народнага фронту на чале з лідэрам сацыялістаў Леонам Блюмам ужо за лета 1936 г. правёў праз парламент больш за 130 законаў, пераважна сацыяльнай скіраванасці. У прыватнасці, быў уведзены 40-

гадзінны працоўны тыдзень, аплатныя адпачыны для рабочых і служачых, абавязковымі сталі калектыўныя пагадненні паміж прафсаюзамі і прадпрымальнікамі, падвышэнне заробкаў. Таксама да 14 гадоў было падоўжана абавязковая школьная адукацыя, створана Міністэрства спорту і культуры і г. д.

У сферы эканамічнага рэгулявання ўрад Л. Блюма ажыццявіў прагрэсіўную падатковую рэформу, палепшыў умовы крэдытавання дробных гандляроў і рамеснікаў, для беспрацоўных ствараліся грамадскія работы. Рэарганізацыю зазнаў Нацыянальны банк, а кіраванне ім перайшло ў рукі дзяржаўных чыноўнікаў. Часткова нацыяналізаваны быў ваенны сектар прамысловасці. Спецыяльна створанае Збожжавае бюро занялася стабілізацыяй харчовага рынку.

У цэлым эфектыўны і своєчасовы сацыял-рэфармісцкі курс ураду Л. Блюма выклікаў супрацьдзеянне манапалістычных і фінансавых колаў. У 1936 – 1937 гг. у выніку «уцёкаў капіталу» ў замежныя банкі было пераведзена каля 100 млрд. франкаў. Фінансавыя праблемы тлумачыліся таксама і рэзкім пашырэннем сацыяльнага заканадаўства: дзяржаўны доўг толькі за першы год дзейнасці ўраду Народнага фронту вырас на 16 млрд. франкаў, змяншаўся залаты запас Францыі. Урад быў вымушаны пайсці на 30 % дэвальвацыю. Да разбуральных наступстваў фінансавага крызісу далучыліся праблемы ад новай хвалі эканамічнага крызісу ў 1937 г. Узровень вытворчасці упаў да 70 % ад дакрызіснага 1929 г., аднавіўся рост беспрацоўя і інфляцыі. Не атрымаўшы дадатковых паўнамоцтваў, Л. Блюм дэманстравана падаў у адстаўку.

Новы кіраўнік ураду Народнага фронту К. Шатан паспрабаваў вярнуцца да палітыкі жорсткай эканоміі. Аднак значнае павышэнне ўскасных падаткаў і новая дэвальвацыя франку, рэвізія сацыяльнага заканадаўства папярэдняга ўраду не толькі не дазволілі палепшыць эканамічную сітуацыю ў краіне, але заканамерна выклікалі разлад і крызіс у самім Народным фронце.

Адстаўка К. Шатана (студзень 1938 г.) вярнула прэм'ерства Л. Блюму. Аднак яго план стабілізацыі правячай кааліцыі галоўным чынам прадугледжваў палітычна-арганізацыйныя мерапрыемствы, напрыклад, пашырэнне кааліцыйнага ўраду за кошт і камуністаў, з левага флангу, і Дэмакратычнага альянсу – з правага. Не сустрэўшы падтрымкі ні адных, ні другіх, і не маючы магчымасці ў бягучых абставінах забяспечыць прыняцце неабходных радыкальных фінансавых і эканамічных мерапрыемстваў, Л. Блюм не бачыў іншага выйсця акрамя, як у атрыманні надзвычайных паўнамоцтваў для ўраду. Чарговы правал гэтых планаў ізноў каштаваў яму пасады.

Прызначэнне ў красавіку 1938 г. на пасаду прэм'ер-міністра лідэра радыкалаў Э. Далад'е (красавік 1938 – сакавік 1940 гг.) фактычна азначаў

палітычную смерць Народнага фронту. Яго фармальнае існаванне працягвалася, але новы кіраўнік ураду абвясціў аб пачатку правядзення «**нацыянальнага курсу**» і адмовіўся ад выканання праграмы кааліцыі, прынятай у 1936 г.

Крызіс і крах Народнага фронту ў Францыі тлумачыўся, перадусім, адсутнасцю адзінства як паміж партыямі кааліцыі, гэтак і паміж фракцыямі гэтых партый. Глыбокія ідэалагічныя рознагалосі не дазвалялі яго ўрадам праводзіць паслядоўную ўнутраную палітыку – хістанні ад папулісцкіх маштабных сацыяльных пераўтварэнняў да рэжыму жорсткай эканоміі яшчэ больш паглыблялі бездань паміж намінальнымі саюзнікамі і, самае галоўнае, адмоўна адбіваліся на эканоміцы краіны. Бязвольны знешнепалітычны курс яшчэ больш выразна прадэманстраваў той палітычны тупік, у якім апынуўся Народны фронт.

Э. Далад'е запрасіў да супрацоўніцтва ўсе парламенцкія партыі, абвясціў аб стварэнні шырокага «**ураду нацыянальнай абароны**» і дзякуючы гэтаму здолеў дамагчыся надзвычайных паўнамоцтваў. Пачаўся рэзкі адыход ад сацыяльна арыентаванай палітыкі Народнага фронту: зніжаліся падаткі на буйны капітал, у інтарэсах вытворцаў была праведзена новая дэвальвацыя франку, павышаліся тарыфы і практычна скасаваны 40-гадзінны працоўны тыдзень. Восенню 1938 г. урад пайшоў на новыя жорсткія захавы і СФЮ і ФКП перайшлі ў адкрытую апазіцыю да ўраду.

У выніку ўрадавай палітыкі былі акумуліраваныя значныя сродкі неабходныя для разгортвання буйнамаштабнага вайсковага будаўніцтва. У 1938 г. нарэшце пачалі рэалізацыю «праграмы даўзбраенняў», прынятую яшчэ ў 1936 г. Гэта ўзмацніла дзяржаўнае рэгуляванне эканамічнага развіцця. Дзякуючы жорсткаму дырыжызму Э. Далад'е, удалося прыкметна ўмацаваць абароназдольнасць краіны і забяспечыць хуткі эканамічны рост. Аднак адсутнасць трывалага палітычнага адзінства і фатальныя знешнепалітычныя пралікі пераважылі гэтыя дасягненні. Рэжым Трэцій рэспублікі ў Францыі дажываў апошнія месяцы.

Знешняя палітыка Францыі напярэдадні

Другой сусветнай вайны

Прыход да ўлады ў Францыі Народнага фронту мінімальна паўплываў на яе знешнепалітычную лінію. Прынцып «неўмяшання» ў іспанскія справы і поўнае бяссілле перад воляй фашысцкіх лідэраў не толькі неслі шкоду міжнароднаму аўтарытэту Францыі, але таксама разбуралі і без таго нетрывалае адзінства ўдзельнікаў кааліцыі (камуністы рашуча асуджалі палітыку ўраду па іспанскаму пытанню). Тое ж бяздзейнае Францыя прадэманстравала і ў час аншлюсу Аўстрыі.

Яшчэ больш яўным курс на «замірэнне агрэсара» стаў пры Э. Далад'е. Але Мюнхенскае пагадненне 1938 г. стала яго апошнім «поспехам». Зрыў франка-савецка-брытанскіх перагавораў у Маскве летам 1939 г. і змова Гітлера са Сталіным аб падзеле Усходняй Еўропы на сферы ўплыву рабіла вайну для Францыі немінучай.

Тэма 12. Італія ў 1918 – 1922 гг.

Сацыяльна-эканамічныя і палітычныя вынікі Першай сусветнай вайны для Італіі. Ператварэнне Італіі з аграрнай у аграрна-індустрыяльную краіну

Першая сусветная вайна скончылася для Італіі 3 лістапада 1918 г. У гэты дзень на віле Джусці (каля Генуі) яна падпісала перамір'е з фактычна сканаўшай Аўстра-Венгрыяй. У эканамічным плане вынікі вайны аказаліся даволі супярэчлівымі. З аднаго боку перамога дорага абышлася краіне. Вялікімі аказаліся чалавечыя страты: на фронце загінула каля 680 тыс. чалавек, было паранена звыш 1 млн. італьянцаў. На 60 % скараціўся гандлёвы флот краіны. Ваенныя выдаткі дэзарганізавалі фінансы і ўзмацнілі залежнасць ад замежнага капіталу. Запазычанасць краіны перад Вялікабрытаніяй і ЗША складала, адпаведна, 2,5 і 1,5 млрд. лір. Найважнейшая ў сельскагаспадарчых адносінах поўнач Італіі была практычна спустошана. Агульныя вайсковыя выдаткі былі роўныя адной трэці нацыянальнага багацця краіны.

Ваенныя разбурэнні і цяжкасці былі паглыбленыя эканамічным крызісам, які паразіў Італію ў 1919 – 1921 гг. Ва ўмовах пераводу эканомікі на мірныя рэйкі, прадпрыемствы цяжкай прамысловасці, пазбаўленыя дзяржаўных заказаў пачалі згортаваць вытворчасць. Па падобных прычынах стаў адчувацца недахоп сыравіны. Пачало расці беспрацоўе. Ужо ў 1919 г. яно наблізілася да 400 тыс. чалавек.

З іншага боку, патрэбы вайны прывялі да зрухаў у прамысловым развіцці краіны. З аграрнай Італія ператвараецца ў аграрна-індустрыяльную краіну. Найхутчэйшымі тэмпамі ішло развіццё металургічнай, машынабудаўнічай і хімічнай прамысловасці. Пры падтрымцы дзяржаўных крэдытаў, ў выніку канцэнтрацыі капіталу і цэнтралізацыі вытворчасці з'яўляюцца буйныя манапалістычныя аб'яднанні, напрыклад, «Ансальда», «Ільва», ФІАТ і г. д. Пры гэтым утварэнне і развіццё канцэрнаў суправаджалася разарэннем дробных і сярэдніх прадпрыемстваў, асабліва, у лёгкай прамысловасці.

Поруч з аднабаковасцю прамысловага развіцця – цяжкая прамысло-
васць развівалася за кошт лёгкай – яшчэ адной з асаблівасцяў пасляваен-
най італьянскай эканомікі было паглыбленне бездані, што падзяляла ад-
носна прамыслоразвітую Поўнач і адсталы аграрны Поўдзень.

Удзел Італіі ў Парыжскай мірнай канферэнцыі.

Вынікі Версальскіх пагадненняў для Італіі.

На фоне пэўных перспектыў ў эканамічным жыцці, знешнепалітыч-
ныя рэаліі, з якімі сутыкнулася Італія пасля вайны, аказаліся бязрадаснымі. На
Парыжскай мірнай канферэнцыі пераможцаў у Першай сусветнай вайне
з Італіяй асабліва не лічыліся. Хаця краіна ўвайшла ў ганаровую пяцёрку вя-
лікіх дзяржаў, італьянская ўрадавая дэлегацыя на чале з прэм'ер-міністрам
Віторыа Арланда не здолела дамагчыся выканання Вялікабрытаніяй і Фран-
цыяй сваіх папярэдніх абяцанняў. Пераход Італіі на бок блока Антанты быў
аформлены Лонданскім дагаворам 1915 г. Італія разлічвала атрымаць Трэнціна
і Паўднёвы Ціроль на поўначы, Трыест, Істрыю і Далмацыю на ўсходзе, а так-
сама Албанію, шэраг тэрыторый у Малой Азіі і частку былых германскіх
калоній у Афрыцы. Апрача гэтага яна яшчэ прэтэндавала і на перадачу ёй
спрэчнага порта Ф'юмэ (Рыеку) (В. Арланда нават запэўніваў сваіх суайчын-
нікаў тым, што не падпіша мірнага дагавору без перадачы Ф'юмэ). Калі стала
ясна, што рэалізацыя ўсіх тэрытарыяльных прэтэнзій застанецца толькі ма-
раі, італьянская дэлегацыя нават пакінула Парыж.

Аднак, калі ў траўні 1919 г. Італію зноў запрасілі на перагаворы, ёй
прышлося вярнуцца. Паводле **Сен-Жэрменскага дагавору** за Аўстрыяй
Італія атрымлівала Трэнціна і Паўднёвы Ціроль (італьянцы называюць яго
Альта Адзіджэ), населены італьянцамі і аўстрыйцамі. Пытанне аб прына-
лежнасці паўднёvasлавянскіх тэрыторый, што раней уваходзілі ў склад
Аўстра-Венгрыі, засталася нявырашаным. Не атрымала Італія ні малаазі-
яцкіх зямель, ні абяцанай Албаніі, ні былых афрыканскіх калоній Германіі.
Франчэска Ніці – новы прэм'ер-міністр Італіі, які змяніў В. Арланда,
і падпісаў у Парыжы несудышальныя для краіны дагаворы любіў паўта-
раць: *«Італія выйграла вайну, але прайграла мір»*.

Некаторыя італьянцы былі настолькі абураныя гэтакімі вынікамі
канферэнцыі, што вырашылі дзейнічаць сілай. У верасні 1919 г. самы зна-
каміты італьянскі паэт той пары і нацыяналіст Габрыэле Д'Анунцыа з ад-
надумцамі захапіў югаслаўскі горад Рыеку (італ. – Ф'юмэ) і ўтрымліваў
яго на працягу 15 месяцаў, усталяваўшы там італьянскую «Рэспубліку
Ф'юмэ». Менавіта там і тады нарадзіліся многія элементы палітычнага
стылю фашысцкай Італіі: масавыя шэсці ў чорных кашулях, старажытна-

рымскае вітанне ўзнятай рукой («фашысцкі салют») і зварот да правадыра – дучэ (італ. *il duce*, – «уладар, князь»). Захоп здзяйсняўся без фармальнай санкцыі ўраду, але адносіны з Югаславіяй аказаліся пад пагрозай разрыву. Аднак гэты крызіс прыспешыў падпісанне ў лістападзе 1920 г. **Рапальскага дагавору** з Югаславіяй, у выніку якога Італія атрымала шэраг спрэчных тэрыторый, адмаўлялася ад правоў на астатнія, а Ф'юмэ з прылеглымі землямі стаў незалежнай дзяржавай.

Узброенае ўварванне Італіі ў 1919 г. ў Малую Азію і спроба захапіць Ізмір пацярпела крах, а народнае паўстанне ў Албаніі ў жніўні 1920 г. вымусіла італьянцаў пакінуць захоплены яшчэ ў 1914 г. важнейшыя партовы і эканамічны цэнтр Влёру і афіцыйна прызнаць албанскі суверэнітэт. Падобным чынам скончыўся ўдзел Італіі ў інтэрвенцыі супраць Савецкай Расіі.

Расстаноўка палітычных сіл пасля вайны. Рабочы рух.

Барацьба плыняў у Сацыялістычнай партыі.

Стварэнне Народнай партыі

Знешнепалітычныя няўдачы і цяжкае сацыяльна-эканамічнае становішча краіны абвастрылі палітычную барацьбу і прывялі да сур'ёзнай карэкціроўкі партыйнай сістэмы Італіі.

Адбываецца аслабленне **Ліберальнай партыі** – старэйшай палітычнай партыі краіны, якая амаль на працягу паўстагоддзя валодала большасцю ў парламенце, а яе лідэры ўзначальвалі ўрад. Перыяд адносна стабільных кабінетаў на чале з лібераламі (урады А. Саландры 1914 – 1916 гг. і В. Арланда 1916 – 1919 гг.) змяніўся перыядам урадавай нестабільнасці: у 1919 – 1922 гг. дзейнічалі ажно 5 урадаў. Ліберальная партыя – астатнія буржуазна-дэмакратычныя партыі таксама – аказаліся непадрахтанымі да вельмі моцнага палявання італьянскага грамадства і радыкалізацыі палітыкі і таму захаванне ўлады лібералы забяспечвалі хутчэй па інерцыі. Хуткая індустрыялізацыя, якая асабліва паскараецца ў гады Першай сусветнай, і звязаная з ёй пралетарызацыя выводзяць на палітычную авансцэну новую, пануючую колькасна і эмацыйна сілу – масы.

Існаваўшыя ў Італіі да гэтага палітычныя партыі ўяўлялі сабой нешматлікія групы буржуазных дзеячаў, якія падтрымлівалі таго ці іншага дэпутата ў парламенце. І калі за Ліберальнай партыяй яшчэ стаялі досыць значныя сілы і ўплывовыя колы, то нязначна прадстаўленыя ў парламенце астатнія буржуазныя групы – рэспубліканцы, радыкалы і дэмакраты ні да вайны, ні ў час вайны, ні пасля яе не ўяўлялі рэальнай палітычнай сілы і нічым, акрамя традыцыйных прыхільнасцяў, з масамі звязаныя не былі.

Новыя тэндэнцыі – выкарыстанне шырокай прапаганды, прэтэнзія на прадстаўніцтва вялікіх груп народу і актывізацыя дзейнасці на рэгіянальным і лакальным узроўнях увасаблялі больш маладыя партыі, асабліва **Сацыялістычная партыя Італіі (СПІ)**. Колькасць яе членаў у кастрычніку 1919 г. ужо складала каля 70 тыс. чалавек і пастаянна ўзрастала. Рост радыкальных настрояў, прыклад бальшавіцкай Расіі дазваляў сацыялістам разлічваць на хуткі прыход да ўлады. Аднак СПІ не магла прэтэндаваць нават на адноснае адзінства. Неаднароднасць партыі праяўлялася ў вострай унутрыпартыйнай барацьбе трох асноўных плыняў: рэфармістаў, максімілістаў (цэнтрыстаў) і прадстаўнікоў рэвалюцыйнай плыні (камуністаў).

У першыя пасляваенныя гады палітычны твар партыі вызначалі максімілісты (К. Ладзары і Д. Сераці), якія выступалі за рэалізацыю праграмы-максімуму (адсюль і іх назва) – за ўзяцце ўлады гвалтоўным шляхам і ўсталяванне дыктатуры пралетарыяту ў форме саветаў. Аднак, імкнучыся да захавання адзінства ў партыі, яны адмаўляліся ад ідэі неадкладнай рэалізацыі сваіх планаў.

Рэфармісцкая плынь была найстарэйшай у партыі і карысталася значным уплывам у масах (адлюстроўваючы настроі высокааплатных рабочых Паўночнай Італіі), у парламенце і прафсаюзах (амаль 2-мільённая Усеагульная канфедэрацыя працы (УКП) кантралявалася рэфармісцкімі дзеячамі). Рэфармісты, а асабліва сярод іх трэба вылучыць Філіпа Тураці, падкрэслівалі выключнасць кастрычніцкай рэвалюцыі ў Расіі і непрымальнасць савецкага вопыту для Італіі. На іх думку, шлях да сацыялізму ляжыць праз парламенцкую барацьбу, парламенцкія рэформы і, на тагачасны момант, праз супрацоўніцтва з буржуазна-дэмакратычнымі партыямі і дзеячамі.

Рэвалюцыйная плынь (Антонія Грамшы і Пальміра Тальяці) выступала за рэвалюцыйнае вырашэнне барацьбы пралетарыяту за сваё вызваленне і ўсталяванне дыктатуры пралетарыяту. Сярод прывабных лозунгаў, якія выкарыстоўвалі радыкалы, быў лозунг вырашэння праблемы адсталасці Поўдню і змаганне з шырока распаўсюджанай у той час псеўданавуковай тэорыяй біялагічнай непаўнавагартаснасці насельнікаў Паўднёвай Італіі.

Узмацненне пазіцыі сацыялістаў і павышэнне іх аўтарытэту, узрастанне палітычнай актывнасці насельніцтва, усеагульнае патрабаванне пашырэння выбарчага права, крызіс ліберальнай партыі вымагалі ад буржуазных колаў стварэння партыі зусім іншага тыпу – партыю з шырокай сацыяльнай праграмай і масавай сацыяльнай базай, якая б была здольнай і ў рыторыцы, і ў практычнай дзейнасці паспяхова змагацца з сацыялістамі.

Ініцыятыва належала Ватыкану. Сувязі рымска-каталіцкага касцёлу з рознымі сляямі грамадства ўзмацніліся дзякуючы дзейнасці масавай арганізацыі «Каталіцкае дзеянне» і каталіцкіх (г. зв. «белых») прафсаюзаў – Італьянскай

канфедэрацыі працы (ІКП), якія аб'ядноўвалі каля 1 млн. чалавек. Абапіраючыся на гэтую сацыяльную базу і пры ўдзеле Рымскага банку ў студзені 1919 г. каталікі стварылі сваю масавую палітычную арганізацыю – **Народную партыю** або «папаляры» (ад італ. – *Partito Popolare Italiano*). Заснавальнікам і яе першым кіраўніком быў сіцылійскі святар дон Луіджы Стурца. Па яго словах, партыя жадала: *«даць адпор манаполіі сацыялістаў, якія пад сцягам чырвонай дэмакратыі імкнуцца аб'яднаць усіх пралетарыяў»* і *«быць выразнікамі іх інтарэсаў і прадстаўнікамі народу»*.

Праграма папаляры на самой справе магла скласці канкурэнцыю праграмным устаноўкам сацыялістаў. У ёй абвешчалася права на працу, сацыяльнае страхаванне, прапанавалася вызначыць мінімум заробкаў і абмежаваць працягласць працы. У адпаведнасці з лозунгам «Зямля тым, хто яе апрацоўвае» ўжо на першым з'ездзе партыі была запланаваная экспрапрыяцыя латыфундыяльных зямель, якія не апрацоўваліся, і размеркаванне іх сярод сялян. Сярод агульнадэмакратычных патрабаванняў былі ўвядзенне мясцовай аўтаноміі і ўсеагульнага выбарчага права. Выступаючы ў абарону прыватнай уласнасці і не прызнаючы сацыялістычнай перспектывы, папаляры абвешчалі сваім асноўным прынцыпам «карпаратыўізм», г. зн. класавае супрацоўніцтва і салідарнасць. Як і практычна ўсе палітычныя партыі Італіі, папаляры не вызначалася маналітнасцю. Існавалі дзве фракцыі: «каталіцкіх дэмакратаў», якія дапускалі супрацоўніцтва з сацыялістамі, і «памяркоўных клерыкалаў», якія арыентаваліся на саюз з ліберальнымі сіламі.

Стварэнне Народнай партыі, папярэдніцы пасляваеннай Хрысціянска-дэмакратычнай партыі, з'яўлялася важным паваротным момантам у гісторыі Італіі: каталіцкія масы ўпершыню ў гісторыі настолькі актыўна ўключаліся ў палітычнае жыццё.

Выбары 1919 г. «Чырвонае двухгоддзе». Стварэнне кампартыі.

Нарастанне палітычнага крызісу ліберальна-буржуазнай дзяржавы

На хвалі росту дэмакратычнага руху лібералы правялі рэарганізацыю дзяржаўнага апарату. Вялікай перамога дэмакратычных сіл становіцца прагрэсіўная выбарчая рэформа, якая прадугледжвала павелічэнне колькасці выбаршчыкаў з 8,7 млн. у 1912 г. да 11 млн. у 1919 г. і пераход да прапарцыяльнай сістэмы.

У лістападзе 1919 г. адбыліся першыя пасляваенныя выбары. Большасць мандатаў атрымалі розныя плыні Ліберальнай партыі – 181. Сацыялістам дасталася 154 месцы ў Палаце дэпутатаў, папаляры – 100, астатнім – 65. Гэтыя вынікі азначалі канец панавання лібералаў, якія для стварэння ўрада вымушаны былі шукаць падтрымкі іншых палітычных сіл.

Сацыялісты катэгарычна заявілі аб немагчымасці ўдзелу ва ўрадзе, расцаніўшы свой поспех на выбарах як неабвержнае сведчанне імклівага росту папулярнасці сацыялістычных ідэй. Выйшаўшы ў адкрытую апазіцыю да ўраду яны распачалі дзейнасць накіраваную на расхістанне існуючага сацыяльна-эканамічна ладу і грамадска-палітычных парадкаў.

Лева-сацыялістычныя ідэолагі прыходзяць да высновы, што зародкам саветаў у Італіі з'яўляюцца фабрычна-завадскія камісіі. Гэты інстытут узнік з ініцыятывы прафсаюзаў і ўмацаваўся на прадпрыемствах яшчэ ў гады вайны. Камісіі, якія абіраліся на агульных сходах фабрык і заводаў, мелі на мэце абарону інтарэсаў рабочых перад гаспадарамі і нават імкнуліся стаць органамі рабочага кантролю. Рэарганізацыя фабрычна-завадскіх камісій у фабрычна-завадскія саветы, масавыя рэвалюцыйныя арганізацыі, і мусілі стаць органамі барацьбы за дыктатуру пралетарыяту. Стварэнне падобных структур планавалася распачаць і на вёсцы.

Аднак гэты план, найбольш дэталёва распісаны А. Грамшы, быў рэалізаваны толькі ў Турыне («італьянскім Петраградзе»). Пасля першых спробаў уладаў у сакавіку – красавіку 1920 г. падавіць гэты рух, турынскія рабочыя арганізавалі ўсеагульную забастоўку. Баставала каля 0,5 млн. чалавек. Шырокае распаўсюджанне атрымала тактыка «**захопу фабрык**» ў адказ на жорсткія захавы іх кіраўніцтва. Разам з эканамічным крызісам 1919 – 1921 гг. гэтая дэстабілізацыя вытворчасці спарадзіла востры крызіс.

Намаганнямі ўраду ўдалося дасягнуць згоды паміж прадпрымальнікамі і рабочымі. Першыя абавязваліся павысіць заробкі, кампенсаваць рабочым вымушаны прастой і не прадпрымаць аніякіх рэпрэсіўных дзеянняў у адрас рабочых актывістаў. Акрамя таго, ўрад і прамыслоўцы паабяцалі прадставіць у парламент законапраект «Аб усталяванні рабочага кантролю на прадпрыемствах».

Уступкі ўладаў і прадпрымальнікаў дазволілі зняць палітычную напружанасць і аслабіць пазіцыі радыкальнага крыла сацыялістаў. Пасля паражэння руху за захоп фабрык рэвалюцыйная хваля пайшла на спад. Напрыканцы 1920 – напачатку 1921 гг. намячаецца раскол у СПІ. На XVII з'ездзе партыі ў Ліворна левыя сабраліся асобна і 21 студзеня 1921 г. заявілі аб стварэнні **Камуністычнай партыі Італіі (КПІ)**.

Зараджэнне і развіццё фашысцкага руху, яго сацыяльная база, трансфармацыя праграмных устаноў. Б. Мусаліні

Але набліжэнне ці наступленне стабільнасці аказалася немагчымым. Па-першае, у 1921 г. сваёй кульмінацыі дасягнуў эканамічны крызіс. Пацярпелі крах буйнейшыя прамысловыя манаполіі Італіі – «Ансальда» ды

«Льва», збанкрутаваў Камерцыйны банк. Зменшыўся рэальны заробак рабочых. Да канца 1921 г. беспрацоўе падскочыла да 0,5 млн. чалавек. Па-другое, палітычная сістэма краіны, расхістаная наступленнем рабочых і цяжкай эканамічнай сітуацыяй, паступова аказваецца пад пагрозай з боку новай радыкальнай сілы – фашысцкага руху.

21 сакавіка 1919 г. у адным з асабнякоў Мілану была створана першая фашысцкая арганізацыя – «**Саюзы барацьбы**» (італ. – *fasci di combattimento*; адсюль – «фашызм»). 15 красавіка 1919 г. адбылася першая гвалтоўная акцыя фашыстаў – напад на памяшканні сацыялістычнай газеты «*Avanti!*» («Наперад!»), якую да выключэння ў 1914 г. з партыі сацыялістаў у якасці галоўнага рэдактара ўзначальваў лідар фашыстаў Беніта Мусаліні.

У падмурку фашысцкага руху ляжалі тры галоўныя ідэі: супрацоўніцтва класаў, моцная дзяржаўная ўлада – гарант гэтага супрацоўніцтва, нацыяналізм. Ранні фашызм выкарыстоўваў нямала агульнадэмакратычных лозунгаў (скліканне Устаноўчага сходу; абвяшчэнне рэспублікі; скасаванне Сенату, тытулаў і прывілеяў; абвяшчэнне ўсеагульнага выбарчага права; гарантыі грамадзянскіх свабод), дастаткова радыкальныя сацыяльна-эканамічныя патрабаванні (увядзенне прагрэсіўнага падатку і забарона банкаўскіх спекуляцый; канфіскацыя 85 % ваенных прыбыткаў; перадача зямлі сялянам; увядзенне 8-гадзіннага працоўнага дня; забарона выкарыстання працы дзяцей і падлеткаў да 16 гадоў; удзел рабочых у кіраванні вытворчасцю; сацыялізацыя асобных фабрык і заводаў; канфіскацыя ваенных прадпрыемстваў).

З восені 1920 г. фашысцкі рух расце і да канца 1921 г. фашысцкая арганізацыя ўжо налічвала каля 2,2 тысяч секцый, у якія ўваходзілі 320 тыс. чалавек. Напачатку 1921 г. фашысты пачалі ствараць свае прафсаюзы. Фашыстаў сталі выкарыстоўваць для разгрому рэвалюцыйных рабочых арганізацый, фізічнага ўздзеяння на рабочых і сацыялістычных актывістаў. Буржуазныя палітыкі не бралі ў разлік магчымасць прыходу фашыстаў да ўлады, а хацелі выкарыстаць іх для ўмацавання буржуазнай дзяржавы і нават для абароны дэмакратычных парадкаў ад небяспекі пралетарскай дыктатуры, а потым уключыць у парламенцкую сістэму.

Першы электаральны вопыт фашыстаў аказаўся правальным (выбары ў Палату дэпутатаў 1919 г.), але на муніцыпальных выбарах 1920 г. іх запрасілі да ўдзелу ў рэспектабельным «Нацыянальным блоку», што аб'яднаў практычна ўсе буржуазныя партыі. Гэтаму спрыяла карэкціроўка праграмных устаноў фашыстаў. У новай праграме фашыстаў (1920 г.) ідэя стварэння карпарацый азначала адмаўленне ад планаў увядзення парламенцкага кантролю над эканомікай і таму збліжала фашызм з буйнымі прамыслоўцамі, адмаўленне ад

рэспубліканскіх ідэалаў – з манархіяй, а вырачэнне ад некалі ваяўнічага анты-клерыкалізму – з Ватыканам. Правая эвалюцыя фашысцкага руху працягвалася і далей. Аніякія змены не закранулі нацыяналістычныя ўстаноўкі фашыстаў. Карыстаючыся дабротамі недасканалага ліберальнага рэжыму, яны імкнуліся ліквідаваць парламенцкую дэмакратыю ў краіне.

На датэрміновых парламенцкіх выбарах, што адбыліся ў траўні 1921 г., фашысты таксама былі ўключаныя ва ўрадавы выбарчы спіс – «Нацыянальны блок». Гэткім чынам фашысты здолелі ўпершыню патрапіць у парламент, атрымаўшы 35 дэпутацкіх мандатаў.

У лістападзе 1921 г. з'езд італьянскіх фашыстаў ініцыяваў стварэнне **Нацыянальнай фашысцкай партыі**. Б. Мусаліні быў абвешчаны «дучэ».

Дзеля пашырэння масавай базы фашызму ў студзені 1922 г. ў нацыянальным маштабе аб'ядналіся фашысцкія («чорныя») прафсаюзы. Вышэйшымі прынцыпамі фашысцкага прафсаюзу былі абвешчаны карпаратывізм і «інтарэсы нацыі». Ідэя інтэрнацыянальнай салідарнасці працоўных трансфармавалася ў ідэю «адзінства і велічы нацыі», а замест першатравеньскага свята фашысты ўвялі сваё свята працы – 21 красавіка – дзень заснавання Рыму.

Прыход фашыстаў да ўлады

Рост фашысцкага тэрору і яго беспакаранасць прывялі да таго, што ўвосень 1922 г. у Італіі фактычна ўсталявалася двоеўладдзе. Фашысты не хавалі сваіх планаў на авалоданне ўсёй паўнатоў улады ў краіне. 27 верасня Б. Мусаліні заявіў: *«Наша праграма вельмі простая. Мы хочам кіраваць Італіяй»*.

Пачалася падрыхтоўка вайсковага перавароту. Зручная сітуацыя складалася ў кастрычніку, калі Італія была ахопленая ўсеагульнай забастоўкай. 24 кастрычніка 1922 г. у Неапалі пачаўся агульнанацыянальны злёт фашыстаў, а па яго заканчэнні была праведзена іх ўсеагульная мабілізацыя. На наступны дзень, 28 кастрычніка, быў прызначаны **«паход на Рым»** (таксама на іншыя галоўныя цэнтры краіны). Гэтая дэманстрацыя сілы фашыстаў павінна была пераканаць караля Віктара Эмануіла III у тым, што яны і ёсць той магутны кулак, якія здолее навесці парадак у краіне, і даручыць Б. Мусаліні права сфарміраваць кабінет.

У той жа дзень на сустрэчы караля з прэм'ер-міністрам было вырашана падрыхтаваць праект дэкрэту ўвядзення ў Італіі становішча аблогі. План быў фактычна распрацаваны і нават пачаў дзейнічаць. Дастаткова было атрымаць санкцыю караля, каб па фашыстах быў нанесены вырашальны ўдар.

Кароль, аднак, вырашыў інакш. Хутчэй за ўсё фашысты ўказалі Віктару Эмануілу III на свае сувязі з герцагам Д'Аоста, які прэтэндаваў на прастол. Баючыся палацавага перавароту, кароль вырашыў пайсці на кампраміс з Б. Му-

саліні. Немалаважным фактарам была і боязь караля за будучае самой манархіі, якой сур'ёзна пагражала рэспубліканская па духу СШ. 28 кастрычніка 1922 г. ён даў даручэнне А. Саландры стварыць новы кабінет з удзелам чатырох фашыстаў. Б. Мусаліні быў запрошаны каралём у Рым.

30 кастрычніка 1922 г. Б. Мусаліні быў прызначаны кіраўніком ураду і з наступнага дня прыступіў да сваіх абавязкаў. «Рэвалюцыя ў спальным вагоне» (будучы прэм'ер-міністр прыбыў у Рым цягніком) не сустрэла аніякага супраціўлення ні з боку парламенту, ні з боку народу. Гэтак пачынаецца новы, фашысцкі перыяд у гісторыі Італіі.

Тэма 13. Італія ў 1922 – 1929 гг.

Асаблівасці пачатковага этапу дзейнасці фашысцкага рэжыму

Даручэнне Б. Мусаліні сфарміраваць кабінет міністраў яшчэ не азначала ўсталяванне фашысцкай дыктатуры. Склад першага ўраду Б. Мусаліні быў кааліцыйным. У яго, апрача фашыстаў, увайшлі прадстаўнікі ўсіх парламенцкіх партый за выключэннем сацыялістаў і камуністаў. Тым не менш, новы прэм'ер-міністр паводзіў сябе, як дыктатар. Першае яго выступленне ў парламенце, г. зв «бівуачная прамова», выйшла скрайне скандальным. Патрабуючы для сябе надзвычайныя паўнамоцтвы і пагражаючы роспускам парламенту, Б. Мусаліні прама заявіў: «Я б мог ператварыць гэтую тупую і шэрую палату ў салдацкі бівак». Тым не менш, Палата дэпутатаў падтрымала яго кандыдатуру і дала надзвычайныя паўнамоцтвы. Гэткім чынам, фактычна фашысцкі пераварот быў санкцыянаваны самім парламентам.

Аднак на першых парах Б. Мусаліні не мог не лічыцца з парламентам, бо толькі з 35 фашыстамі ў палаце дэпутатаў можна было ў любы момант атрымаць вотум недаверу і быць адпраўленым у адстаўку. Не мог разлічваць тады ён і на салідную масавую падтрымку. Галоўным фактарам яго фэнаменальнага рыўка да ўлады было імкненне завалодаць ёю і жаданне правячай палітычнай эліты і бізнесу захаваць стабільнасць і не пусціць да ўлады левыя сілы.

Быў узят курс на паступовую ліквідацыю буржуазна-дэмакратычных парадкаў. Важным крокам у гэтым накірунку стала стварэнне ў снежні 1922 г. **Вялікай фашысцкай рады (ВФР)**, якая стала найвышэйшым органам фашысцкай іерархіі. Паступова ВФР набывае заканадаўчыя функцыі і у гэтым становіцца ўпоравень з каралём (выдаваў дэкрэты) і парламентам (выдаваў законы). У студзені ВФР абвясціла аб стварэнні Добраахвотнай міліцыі па абароне нацыянальнай бяспекі, а фактычна – фашысцкай міліцыі. Гэта азначала

легалізацыю атрадаў чорнарубашачнікаў. Быў прыняты дэкрэт аб абмежаванні свабоды друку і правоў прафсаюзаў. Напачатку 1923 г. спецыяльным дэкрэтам святкаванне 1 траўня было забаронена. Уводзілася новае свята працы – 21 красавіка, дзень заснавання Рыму.

Канчаткова замацаваць пазіцыі фашыстаў пры ўладзе павінны былі новыя парламенцкія выбары, запланаваныя на 1924 г. Дзеля забеспячэння поспеху Б. Мусаліні вырашыў выкарыстаць змены ў выбарчым заканадаўстве.

У лістападзе 1923 г. парламент прыняў прапанаваны баронам Джэакама Ачэрба закон аб выбарчай рэформе – «закон Ачэрба». Згодна якому, партыя, што набрала адносную большасць галасоў (не менш 25 %) атрымлівала 2/3 месцаў у парламенце. Астатняя 1/3 размяркоўвалася паміж партыямі па прапарцыянай сістэме. Б. Мусаліні здолеў пераканаць парламент, што рэформа скіравана на недапушчэнне да ўлады камуністаў, маўляў, блок «правільных» партый пераможа, а сацыялісты і камуністы атрымаюць жменьку мандатаў.

6 красавіка 1924 г. адбыліся выбары і, як паведамлілі фашысты, «вялікі спіс», выбарчая кааліцыя, куды разам з імі ўваходзіла і частка лібералаў, і нават папаляры, атрымаў абсалютную большасць галасоў (61,3 %). Выкарыстоўваючы поўны «джэнтэльменскі набор» забароненых прыёмаў, фашысты дамагліся падаўляючай перавагі «вялікага спісу» на адсталым аграрным Поўдні, але прайгралі выбары ў прамысловых цэнтрах. Падтасоўкі і фашысцкі тэрор прывялі да таго, што каля 8 % бюлетэняў былі прызнаныя несапраўднымі, а самыя сур'ёзныя канкурэнты фашыстаў, сацыялісты і папаляры, у параўнанні з папярэднімі выбарамі страцілі, адпаведна, 19,5 % і 11,7 % галасоў выбаршчыкаў!

Эканамічны курс фашысцкага рэжыму.

Асаблівасці дзяржаўнага рэгулявання эканомікі

Галоўным інтарэсам Б. Мусаліні былі не радыкальныя эканамічныя пераўтварэнні, а выкарыстанне эканамічных рэсурсаў для палітычнага пераўладкавання італьянскай дзяржавы згодна са сваімі ідэалагічнымі ўяўленнямі, таму ён шчыльна звязаў сваю эканамічную палітыку з інтарэсамі традыцыйных эканамічных эліт Італіі. Нягледзячы на тое, што эканамічны курс ураду Мусаліні напачатку быў блытаным і супярэчлівым, ужо тады ў ім праглядаліся дзве асноўныя ідэі: мадэрнізацыі эканомікі і вырашэння праблемы недахопу стратэгічных сыравінных рэсурсаў.

Эканамічная палітыка ўраду Б. Мусаліні ў першыя гады прэм'ерства выглядала дастаткова традыцыйнай для Італіі. Улады адмовіліся ад дзяржаўнага кантролю над фінансавай дзейнасцю манаполій і банкаў. Парламенцкая камісія, створаная раней ў мэтах расследавання злоўжыванняў

прадпрымальнікаў, якія нажыліся ў час вайны, была распушчана Б. Мусаліні, а публікацыя вынікаў расследавання забаранялася. Наадварот, выйшаў дазвол ствараць ананімныя акцыянерныя кампаніі, што дазваляла буйному бізнесу заставацца ў цені.

Пад кіраўніцтвам міністра эканомікі, ліберала Альберта дэ Стэфані, была рэфармавана падатковая сістэма. Скасоўваліся 10-адсоткавы падатак на інвестыцыі ў банкаўскі і прамысловы капітал і падатак на раскошу, а таксама падатак на спадчыну ўнутры сямейнага кола. Падатак на кіраўнічы апарат акцыянерных кампаній быў зменшаны на палову. Больш не падлягаў падаткаабкладанню ўвесь замежны капітал. Разам з тым дзяржава аднавіла субсідыі сеткі дзяржаўных чыгунак і актыўна праводзіла іх электрыфікацыю. Быў выратаваны Рымскі банк, а Камерцыйны банк атрымаў дзяржаўныя крэдыты.

Урад Б. Мусаліні аднавіў гандлёвыя дагаворы з Францыяй, Аўстрыяй, Германіяй, Чэхаславакіяй, Савецкім Саюзам (бачна, што эканамічны прагматызм пераважваў ідэалагічную непрымірымасць). Пры гэтым ажыццяўлялася палітыка прамысловага пратэкцыянізму – падтрымліваліся высокія мытныя пошліны на ўвоз у Італію прамысловых тавараў. Гэта забяспечвала высокія цэны на ўнутраным рынку, асабліва на прадукцыю машынабудавання, і стымулявала рэарганізацыю і развіццё прамысловасці.

Палітыка ўраду Б. Мусаліні дазволіла ўжо ў 1923 г. у цэлым справіцца з крызісам і Італія ўступіла ў паласу эканамічнага ўздыму, які працягваўся да 1929 г. Асабліва інтэнсіўна ішло развіццё металургіі і машынабудавання. У 1920 – 1928 гг. прамысловая вытворчасць узрасла на 60 % і паказчыкі сярэднегадавой прамысловай вытворчасці ўжо перавышалі паказчыкі Заходняй Еўропы. Тым не менш, з-за кароткатэрміновасці перыяду хуткага росту дагнаць перадавыя капіталістычныя краіны фашысцкая Італія не здолела. Эканамічныя поспехі Італіі ў пэўнай ступені былі звязаны і з жорсткай антырабочай палітыкай ўраду: быў фактычна скасаваны 8-гадзінны працоўны дзень, было моцна абмежавана права на забастоўку, зніжаліся выдаткі на аплату працы рабочых і г. д.

Аграрная палітыка Б. Мусаліні адпавядала інтарэсам памешчыкаў-латыфундыстаў і буйных аграрыяў. Як раней яны атрымлівалі дзяржаўныя субсідыі і ільготы па плацяжах. Таксама ў інтарэсах буйных сельгасвытворцаў у 1925 г. былі ўведзены высокія пошліны на ўвоз збожжа. Умяшанне дзяржавы ў сельскую гаспадарку праяўлялася таксама ў палітыцы асваення абложных зямель і пустак на Поўдні Італіі і ў Сіцыліі ў мэтах стымулявання вытворчасці пшаніцы – «**бітва за хлеб**». У 1928 г. быў распрацаваны план «інтэгральнай меліярацыі», разлічаны на 14 гадоў. Палітыка Б. Мусаліні на вёсцы стымуля-

вала пранікненне туды фінансавага капіталу. Пільная ўвага да аграрнай сферы тлумачылася зацікаўленасцю фашыстаў у дасягненні харчовай бяспекі дзяржавы на выпадак «вялікай» вайны за перадзел свету.

Нарастанне апазіцыі фашызму. «Крызіс Матэоці».

Дзейнасць «Авенцінскага блоку»

Абвастэрэнне эканамічных і палітычных супярэчнасцяў фашысцкага рэжыму прывяло да паступовага разлажэння масавай базы фашысцкага руху, адыходу ад супрацоўніцтва з фашызмам разных палітычных сіл і ізаляцыі фашысцкага ўраду. Дробная і сярэдняя буржуазія (асабліва Поўдню) была незадаволена эканамічнай палітыкай Б. Мусаліні, прадыхтаванай інтарэсамі манаполій. Увядзенне падаткаў на аграрныя даходы ўступала ў канфлікт з інтарэсамі дробных гаспадароў, арандатараў і іспольшчыкаў. Розныя слаі насельніцтва былі абураныя тэрорам і беспакаранасцю фашысцкіх банд. Асаблівае супраціўленне фашыстам аказвалі рабочыя буйных прамысловых цэнтраў.

30 траўня 1924 г. з Джэакама Матэоці, адзін з лідараў Унітарнай сацыялістычнай партыі і дэпутат парламента, выступіў з 2-гадзіннай прамовай з пералічэннем усіх злачынных дзеянняў фашыстаў: ад фальсіфікацый да крывавага распраў з апанентамі. 10 чэрвеня палітык знік (праз два месяцы яго цела са слядамі нажавых раненняў знайшлі ў рацэ). Са слоў відавочцы стала ясна, што адбылося выкраданне. Нешматлікая парламенцкая апазіцыя выступіла з прамымі абвінавачваннямі ў адрас фашыстаў і іх лідара, а потым у знак пратэсту пакінула залу парламента.

У краіне ўспыхнуў востры палітычны крызіс – **«крызіс Матэоці»**. Неўзабаве сталі вядомыя імёны выкрадальнікаў і забойцаў. Сярод іх аказаліся і фашысцкія дзеячы, блізкія да Б. Мусаліні. Пракаціліся хвалі стихійных антыфашысцкіх мітынгаў і забастовак, мелі месца пагромы памяшканняў фашысцкай партыі, пагромы дамоў фашысцкіх дзеячаў, ажывілася антыфашысцкая прэса. Фашыстам адмовілі ў падтрымцы іх традыцыйныя саюзнікі, напрыклад, Саюз ветэранаў вайны. Сярод фашыстаў пачалася паніка і ў адзін з крытычных момантаў Б. Мусаліні нават не здолеў ажыццявіць мабілізацыю фашысцкай міліцыі.

Апазіцыя, што пакінула парламент, аб'ядналася ў «Камітэт апазіцыйных партый». Частка лібералаў, папаляры, дэмакраты, сацыялісты, камуністы, якія ўвайшлі ў яго, называлі сябе **«Авенцінскім блокам»** (Авенцін – адзін з сямі пагоркаў Вечнага гораду, куды ў старажытныя часы зыходзілі паўстаўшыя плебеі). Склалася зручная сітуацыя, каб пазбавіць фашыстаў улады. Але сярод авенцінцаў адразу намеціліся сур'ёзныя рознагалосці.

Камуністы заклікалі ўзяць уладу сілай, а большасць разлічвала на тое, што кароль адправіць Б. Мусаліні ў адстаўку.

Няздольнасць выпрацаваць агульную палітычную лінію і актыўна дзейнічаць хутка прывяла да расколу «Авенцінскага блоку». Першымі пакінулі яго і вярнуліся ў парламент камуністы. Час быў страчаны.

Кансалідацыя ўлады фашыстаў. Надзвычайныя законы 1926 г. і канчатковае афармленне таталітарнага фашысцкага рэжыму

Разлад і пасіўнасць у лагеры апазіцыі натхніла на радыкальныя дзеянні фашыстаў. 3 студзеня 1925 г. Б. Мусаліні з парламенцкай трыбуны агучыў лозунг «Усю ўладу – фашызму». «Авенцінскі блок» быў забаронены, яго друкаваныя органы зачынены, а многія актыўныя дзеячы арыштаваны.

Па закону ад 24 снежня 1925 г. парламент страціў кантроль над дзейнасцю галавы ўраду. Ён прызначаўся каралём і нёс адказнасць толькі перад ім. Урад атрымаў права прымаць законы без парламенцкай санкцыі. Мясцовыя органы ўлады распускаліся, а на іх месца прыходзіла фашысцкая адміністрацыя. Суд над забойцамі Дж. Матэоці, які адбыўся ў сакавіку 1926 г., стаў фарсам. Максімальным пакараннем аказалася турэмнае зняволенне тэрмінам на адзін год.

2 кастрычніка 1925 г. Канфедэрацыя прамыслоўцаў і фашысцкія прафсаюзы заключылі т. зв. «Пакт Палаца Відоні». У адпаведнасці з тэкстам гэтага дакументу за фашысцкімі прафсаюзамі прызнавалася манапольнае права заключаць працоўныя дамовы паміж рабочымі і наймальнікамі. 3 красавіка 1926 г. «закон Рока» наклаў забарону на забастоўкі. У выніку фармальна-юрыдычна не забароненыя прафсаюзы страцілі хаця б мінімальнае легальнае поле дзейнасці.

На фоне ўзмацнення фашыстаў асабліва відавочнымі быў заняпад антыфашысцкага руху. Многія апазіцыйныя дзеячы перабраліся на эміграцыю, многія апазіцыйныя партыі самараспусціліся. Паступова адбываецца адкат да адчайных і бяссплённых гвалтоўных метадаў барацьбы. На працягу 1925 – 1926 гг. на Б. Мусаліні было зроблена 4 замахі. Яны толькі выклікалі больш моцную і больш прафесійна арганізаваную хвалю тэрору ў адказ. Апошні замах, які адбыўся 31 кастрычніка 1926 г. паслужыў падставай для канчатковай ліквідацыі рэшткаў буржуазна-парламенцкага ладу.

Спачатку былі праведзены павальныя арышты падазроных у Балонні (звыш 2 тыс. чалавек). Напачатку лістапада 1926 г. былі прынятыя «**надзвычайныя фашысцкія законы**», распрацаваныя міністрам юстыцыі Альфрэда Рока. Палата дэпутатаў зацвердзіла законапраекты пра роспуск ўсіх, варожых рэжыму, партый і арганізацый і закрыцці ўсіх апазіцыйных

газет; ўсталяванне «Асобага трыбуналу па абароне бяспекі дзяржавы»; наданне дзяржаўнага статусу існаваўшай з 1921 г. фашысцкай службе бяспекі «ОВРА»; пра ўвядзенне смяротнай кары. Гэтак пачалося ўсталяванне таталітарнай фашысцкай дыктатуры. Асобы трыбунал асудзіў да турэмнага зняволення больш за 4,5 тыс. антыфашыстаў, каля 10 тыс. былі апраўданыя ў высылку на астравы і лагеры заключэння.

Значныя змены закранулі фашысцкую партыю. Паводле новага статуту 1926 г. партыя пераўтваралася ў ваенізаваную арганізацыю, са строгай субардынацыяй і поўнай адсутнасцю выбарнага пачатку. Вярхоўным і нязменным правадыром партыі – дучэ – быў Б. Мусаліні. З 1927 г. прыём у партыю быў абмежаваны. Выключэнне рабілася для найбольш перспектыўных катэгорый грамадзян, напрыклад, для буржуазіі і аграрыяў. Новымі членамі партыя ў асноўным папаўнялася за кошт моладзі, якая прайшла праз маладзёжныя арганізацыі і добра сябе там зарэкамендавала. Фашысцкая партыя стала адыгрываць кіруючую ролю ў дзяржаве. Кіруючыя пасады ў дзяржаве маглі займаць толькі яе члены. Для дзяржаўных служачых і настаўнікаў была ўведзена асаблівая прысяга на адданасць фашысцкаму рэжыму, а фашысцкае вітанне шляхам узняцця рукі стала абавязковым ва ўсіх установах.

17 траўня 1928 г. быў выданы **«Закон аб рэформе палітычнага прадстаўніцтва»**, які ўводзіў новыя карпаратыўныя прынцыпы абрання парламенту. Фашысцкія карпаратыўныя арганізацыі, прафсаюзы, арганізацыі прадпрымальнікаў і іншыя фашысцкія асацыяцыі нацыянальнага значэння высоўвалі кандыдатаў у дэпутаты колькасцю 800 чалавек, а ВФР з іх складала свой спіс з 400 чалавек. Потым выбарчы спіс публікаваўся ў друку. На выбарах італьянцы павінны былі адказаць на пытанне бюлетэню: *«Ці ўхваляеце вы спіс дэпутатаў, ухвалены Вялікай фашысцкай радай?»* Спіс лічыўся абраным, калі за яго прагаласавала 50 % плюс адзін голас. Падобная сістэма канчаткова ліквідавала прадстаўнічую парламенцкую сістэму. У сакавіку 1929 г. новая выбарчая сістэма была паспяхова выпрабавана.

Палата дэпутатаў не толькі страчвае сваю натуральную прадстаўнічую прыроду, але і статус галоўнага заканадаўчага інстытуту дзяржаўнай улады. Спецыяльным законам ад 9 снежня 1928 г. за ВФР (па-ранейшаму вышэйшым органам партыі) прызнаваліся заканадаўчыя функцыі і фактычна статус галоўнага органа дзяржаўнай улады ў краіне.

Асаблівасці дзяржаўнага рэгулявання эканомікі і сацыяльных адносін. «Хартыя працы»

21 красавіка 1927 г. ВФР прыняла **«Хартыю працы»** – вышэйшы закон, які рэгуляваў працоўныя адносіны. Фашысцкія прафсаюзы былі прызнаны адзінымі і абавязковымі прафесійнымі аб'яднаннямі працоўных.

Прыём на працу мог ажыццяўляцца толькі праз фашысцкае бюро па найме, што знаходзілася ў сістэме фашысцкіх прафсаюзаў. Ужо да пачатку 1928 г. колькасць членаў «чорных» прафсаюзаў складала 3 млн. чалавек, а праз 10 гадоў – амаль усіх, хто працаваў па найме – 7,7 млн. чал. Кіруючыя пасады ў фашысцкіх органах не абіраліся, а прызначалася зверху і толькі з членаў фашысцкай партыі. Забастоўкі забараняліся, а працоўныя спрэчкі разглядаліся спецыяльнымі «міжсаюзнымі камітэтамі». Галоўная сутнасць фашысцкіх прафсаюзаў зводзілася да прапаганды вытворчай дысцыпліны і садзейнічання развіццю нацыянальнай прамысловасці. Дзеля гэтых «высокіх мэт» фашысцкія прафсаюзы нават пачалі сістэматычна праводзіць кампаніі па зніжэнню заробкаў!

Таксама «Хартыя працы» абвясціла прынцып умяшання дзяржавы ў сферу эканомікі, у тым ліку, і ў сферу прыватнай ініцыятывы, калі гэтага патрабавалі «інтарэсы нацыі». Органамі правядзення дзяржаўнай эканамічнай палітыкі павінны былі стаць карпарацыі. Іх меркавалася стварыць з прадстаўнікоў прафсаюзаў і аб'яднанняў прадпрыемстваў ва ўсіх галінах прамысловасці. Стварыць карпарацыі ў задуманым выглядзе здолелі далёка не адразу. Але пазней, у 1930-я гг., на гэтых ідэях у Італіі фашысцкі рэжым нават паспрабаваў пабудаваць прынцыпова новую карпаратыўную дзяржаву.

Фашызм імкнуўся паставіць пад свой кантроль усё грамадства. Фашысцкая індуктрынацыя пачыналася з самага ранняга ўзросту. Дзеці ва ўзросце да 8 гадоў аб'ядноўваліся ў арганізацыю «Сын ваўчыцы» (легендарны заснавальнік Рыму, Ромул, быў выгадаваны ваўчыцай), ад 8 да 13 гадоў – у арганізацыю «Баліла» (прозвішча хлопчыка-патрыёта, барацьбіта з аўстрыйскім панаваннем у Італіі), юнакі ад 13 да 17 гадоў – маладзёжную арганізацыю «Авангард» і, нарэшце, моладзь з 17 да 21 году – у арганізацыю «Маладыя фашысты». Напрыканцы 1930-х гг. гэтыя арганізацыі ўжо аб'ядноўвалі каля 8 млн. чалавек, г. зн. амаль усіх дзяцей і юнакоў гэтых узростаў.

Вялікая роля ў арганізацыі адпачынку насельніцтва адводзілася арганізацыі «Допалавора» («Пасля працы»). Для ахопу хатніх гаспадынь была створаная спецыяльная арганізацыя на чале з жонкай дучэ.

Барацьба рэжыму супраць арганізаванай злачыннасці

Усталяванне ў Італіі фашысцкай дыктатуры патрабавала поўнай «зачысткі» любых самастойных і непадкантрольных рэжыму інстытуцый і структур. Гэткім чынам рэпрэсіўны апарат Б. Мусаліні абрынуўся не толькі на апазіцыйныя палітычныя арганізацыі – СПІ, КПІ і незгаворлівых лібералаў, але таксама і на арганізаваную злачыннасць – мафію.

Да гэтага часу італьянская мафія (яе рэгіянальныя арганізацыі – «коза ностра» на Сіцыліі, «камора» ў Неапалі, «ндрангета» у Калабрыі і г. д.) пераўтварыліся ў Італьянскім каралеўстве ў магутную і ўплывовую сілу. Карыстаючыся адноснай слабасцю маладой італьянскай дзяржаўнасці, прадажнасцю яе бюракратыі, беднасцю і зацюканасцю правінцыйнай беднаты, яна стала ўпоравень з мясцовымі інстытутамі дзяржаўнай улады, а ў многіх месцах і проста замяніла іх.

Пераломным момантам ў палітыцы Б. Мусаліні адносна арганізаванай злачыннасці стаў яго візіт на Сіцылію ў 1924 г. Адзін з мясцовых мафіёзных босаў сказаў, што дучэ нічога не пагражае пакуль з ім ён. У выніку, мафіёза быў запрошаны ў Рым і замест ганаровага прыёму быў адпраўлены ў турму. У лістападзе 1925 г. на Сіцыліі пачалася сапраўдная вайна супраць мафіі. Узначалі ў яе новы прэфект Палерма Чэзарэ Мора. У тэлегране да Мора Мусаліні пісаў: *«Вашамосць мае карт-блани, дзяржаўныя ўлады павінны быць у поўнай меры, я паўтараю, у поўнай меры, адноўленыя. Калі дзеючыя законы стрымліваюць Вас, тое не будзе праблемай, мы падрыхтуем новыя законы».*

Асабліва не клапацячыся пра юрыдычныя тонкасці і выкарыстоўваючы супраць мафіі яе ж зброю – тэрор, фашысцкая дзяржава фізічна ліквідавала, паперасаджала, вымусіла пакінуць краіну многія сотні рознага рангу мафіёзных дзеячаў. Самыя дальнабачныя прадстаўнікі арганізаванай злачыннасці перайшлі на службу фашызму.

Дарэшты знішчыць мафію Б. Мусаліні так і не здолеў. Арганізаваная злачыннасць дорага адплаціла яму, аказаўшы шчыры прыём і ўсебаковую падтрымку войскам саюзнікаў у 1943 г.

Знешняя палітыка Італіі. Латэранскія пагадненні з Ватыканам

Эканамічная і ваенная слабасць Італіі не дазвалялі Б. Мусаліні адразу выступіць з адкрыта агрэсіўнай знешнепалітычнай праграмай. Першыя кволья спробы выправіць «несправядлівасці» Версалью, як напрыклад спроба акупацыі грэчаскага вострава Корфу, канчаліся безвынікова.

У 1922 – 1929 гг. Італія ў цэлым імкнулася праводзіць узважаны і прагматычны знешнепалітычны курс. У 1924 г., напрыклад, яна стала другой заходняй краінай, якая ўсталявала дыпламатычныя адносіны з СССР. Тады ж быў падпісаны кампрамісны дагавор аб сяброўстве і супрацоўніцтве з Югаславіяй.

Адным з асноўных саюзнікаў Італіі на міжнароднай арэне была Вялікабрытанія. Галоўнай сферай нацыянальных інтарэсаў – Балканы. Са згоды Вялікабрытаніі ў 1926 г. быў фактычна ўсталяваны італьянскі

эканамічны і палітычны кантроль над Албаніяй. На глебе канфлікту інтарэсаў на Балканах і ў Паўночнай Афрыцы адносіны з Францыяй не ладзіліся. Галоўным вузлом італа-французскіх супярэчнасцяў стаў Туніс.

11 лютага 1929 г. ў Латэранскім палацы кардыналам П'етра Гаспары і Б. Мусаліні, які дзейнічаў ад імя караля Віктара Эмануіла III, былі падпісаны **Латэранскія пагадненні** – сістэма дагавораў паміж італьянскай дзяржавай і Святым Прастолам. Складаліся пагадненні з палітычнага дагавору, фінансавай канвенцыі і канкардату.

Дагавор прызнаваў каталіцызм «адзінай дзяржаўнай рэлігіяй» Італіі і свецкі суверэнітэт Святога Прастола, у т. л. у міжнародных справах, прадугледжваў фармальнае прызнанне за Ватыканам статусу суверэннай тэрыторыі і вызначаў яго межы. Фінансавая канвенцыя прадугледжвала выплату Італіяй на карысць Святога Прастола 750 млн. ліраў, а наўзамен Ватыкан адмаўляўся ад фінансавых прэтэнзій да Італіі, якія з'явіліся пасля ўтварэння італьянскай дзяржавы (г. зн. узброенага захопу Папскай дзяржавы ў 1870 г.). У адпаведнасці з канкардатам вызначаліся правы і прывілеі каталіцкага касцёлу ў Італіі, у т. л. у сферы адукацыі, аховы здароўя, дабрачыннасці, шлюбу і г. д.

Латэранскія пагадненні забяспечылі ўрэгуляванне ўзаемных прэтэнзій паміж Італіяй і Святым Прастолам і канчатковае вырашэнне існаваўшага з 1870 г. «Рымскага пытання».

Тэма 14. Італія ў 1930-я гг.

Эканамічнае развіццё. Рост цэнтралізацыі і мілітарызацыі эканомікі Італіі. Палітыка аўтарккі

Актыўнае ўмяшанне фашысцкай дзяржавы ў эканамічнае жыццё на працягу 1920-х гг. дазволіла паслабіць некаторыя важнейшыя перадумовы для разрастання сусветнага эканамічнага крызісу 1929 – 1933 гг. у Італіі. Урад, безумоўна, не мог прадухіліць яго надыход, але яго наступствы аказаліся нашмат слабейшымі, чым у большасці іншых еўрапейскіх дзяржаў.

Пачатак эканамічнага крызісу ў Італіі кладзе пачатак новаму этапу развіцця фашысцкага рэжыму. Спасылаючыся на неабходнасць прыняцця антыкрызісных захадаў, фашысцкая дзяржава паставіла пад свой кантроль асноўныя галіны эканомікі. Узмацніўся працэс канцэнтрацыі фінансавага і прамысловага капіталу, манапалізацыя эканомікі краіны. Урад Мусаліні аддаваў прыярытэт манапалістам (асабліва ўвага надавалася прадпрыемствам ваеннай скіраванасці): сума ўрадавых субсідый для іх дасягнула

10 млрд. лір, дзяржава набывала многія тысячы акцый і аблігацый прамысловых прадпрыемстваў. Вынікам шматлікіх захадаў, скіраваных на падтрымку айчынай прамысловасці, стала стварэнне ў 1933 г. буйнога прыватна-дзяржаўнага аб'яднання – **Інстытуту прамысловай рэканструкцыі (IRI)** (італ. – *Istituto per la Ricostruzione Industriale*).

Эканамічная палітыка фашысцкай дзяржавы спрыяла росту аўтарытэту Мусаліні ў колах буйных прадпрымальнікаў. Вядучыя прадстаўнікі фінансава-прамысловага капіталу – Данегані, Пірэлі, Вольпі і г. д. – сталі адначасова і кіраўнікамі карпарацый адпаведных галін (пра карпарацыі размова пойдзе ніжэй). Фактычна склалася сістэма дзяржаўна-манапалістычнага капіталізму. Асобныя канцэрны цалкам панавалі ў італьянскай эканоміцы. Буйнейшымі сярод іх былі хімічны і горнарудны трэст «Монтэкаціні», электраэнергетычны «Эдзісан», гумовы «Пірэлі», у галіне металургіі і ўзбраенняў – «Тэрні» і некаторыя іншыя.

Разам з тым, у гады крызісу істотна скараціўся сектар дробных прадпрыемстваў. У перыяд 1929 – 1932 гг. пацярпелі фінансавы крах, разарыліся ці былі паглынутыя канкурэнтамі звыш 12,5 тыс. прадпрыемстваў.

Дзяржава забрала ў свае рукі поўны кантроль над цэнамі, тарыфамі, нормамі вытворчасці і заробкамі. Гэта дазволіла ў мэтах эканоміі бесперашкодна ўводзіць больш інтэнсіўныя формы працы, зніжаць заробкі і г. д. Высокія і не вельмі справядлівыя з сацыяльнага пункту гледжання падаткі падтрымліваліся на дакрызісным узроўні.

Фашысцкая дзяржава імкнулася ажыццяўляць эканамічнае рэгуляванне і ў сельскай гаспадарцы, галоўным чынам у мэтах стварэння харчовых запасаў на выпадак вайны. У 1928 г. выйшаў закон, які абавязваў прэфектаў забараняць сялянам пакідаць зямлю без спецыяльнага дазволу. Найбольшая ўвага звярталася на вырошчванне збожжа. Буйныя аграрыі і латыфундысты атрымлівалі вялікія дзяржаўныя сродкі. На поўдні краіны праводзілася засваенне цалінных і абложных зямель – **«Бітва за хлеб»**. Дзякуючы шумнай кампаніі (каб падтрымаць дух працаўнікоў вёскі, за трактар або камбайн сядзе сам «дучэ»), па збожжавых удалося дасягнуць поўнага самазабеспячэння, але гэта аказалася магчымым толькі дзякуючы далейшаму заняццю іншых галінаў сельскай гаспадаркі.

Цэнтралізацыя кіравання эканомікай вяла да бюракратызацыі эканамічнай сістэмы і спрыяла бурнаму росквіту карупцыі сярод чыноўнікаў. Разам з тым, у параўнанні з эканомікай Германіі, узровень манапалізацыі ў Італіі быў значна ніжэйшым. Італьянскія фашысты не здолелі цалкам падпарадкаваць сабе эканоміку, захоўваючы сектар цалкам прыватных прад-

прыемстваў, у тым ліку буйных. Дзеянне рыначных механізмаў моцна абмяжоўвалася, але яны не былі дарэшты ліквідаваныя.

Найбольш цяжкім для Італіі быў 1932 г., калі ў параўнанні з 1928 г. аб'ём валавой прамысловай прадукцыі знізіўся на 26 %. Асабліва значныя страты перажывала тэкстыльная галіна (яе прадукцыя ўпала на 33 %) і сельская гаспадарка (аграрны крызіс быў асабліва працяглым). Па афіцыйных дадзеных беспрацоўе ў гады крызісу дасягала 1 млн. чалавек.

У 1932 г. апагею дасягнуў фінансавы крызіс. Пасля банкруцтва аўстрыйскага банку «Крэдытантштальт» збанкрутавалі звязаныя з ім Міланскі банк, Італьянскі крэдытны банк, Камерцыйны банк. Дзяржава была вымушана праводзіць масавае ўмяшанне для недапушчэння поўнага фінансавага калапсу краіны.

У 1933 г. італьянская эканоміка пераадолела кульмінацыйны перыяд крызісу і ўступіла ў перыяд зацяжной дэпрэсіі. Аб'ём прамысловай вытворчасці за наступныя пяць гадоў павялічыўся толькі на 4 %. Яшчэ ў 1935 г. нацыянальны даход і паказчыкі у гэтых галінах, як тэкстыльная, чыгуна- і сталеліцейная, заставаліся ніжэйшымі за адпаведныя паказчыкі 1929 г. Беспрацоўе змяншалася вельмі марудна і да пачатку Другой сусветнай вайны засталася на паўмільённым рубяжы.

Сусветны эканамічны крызіс дазволіў паскорыць завяршэнне фарміравання ў Італіі дзяржаўна-манапалістычнага капіталізму. Гэтаму спрыяла і правядзенне эканамічнай палітыкі, скіраванай на дасягненне **аўтаркці**. Праводзілася яна з меркаванняў нацыянальнай бяспекі – на выпадак вайны. Дзяржава цалкам манапалізавала ўвоз імпортнай сыравіны і яе размеркаванне паміж прадпрыемствамі; праводзілася жорсткая пратэжыянісцкая палітыка.

У 1936 – 1940 гг. эканамічная сітуацыя некалькі палепшылася. Менавіта ў гэты час аб'ём прадукцыі прамысловасці ўпершыню перавысіў аб'ём сельскагаспадарчай прадукцыі. Тым не менш, тэмпы прамысловага росту паранейшаму заставаліся невысокімі (у параўнанні з 1929 г. павелічэнне складала толькі 15 %) і ўпершыню з 1900 г. яны аказаліся ніжэйшымі за сярэднія тэмпы развіцця прамысловасці аграрна-індустрыяльных краін Заходняй Еўропы. Прамысловая прадукцыя ў агульнай вартасці тавараў і паслуг у Італіі займала толькі адну трэць. У 1936 г. у сельскай гаспадарцы паранейшаму былі занятыя 48 % насельніцтва (у 1921 г. – 56 %).

Палітыка аўтаркці, якая актывізавалася па меры набліжэння Еўропы да вайны, каштавала каласальных сродкаў. Напрыклад, вялікіх матэрыяльных выдаткаў патрабавала распрацоўка бедных радовішчаў і стварэнне новых галін прамысловасці. Паліва, якое здабывалася ў Італіі, было ў пяць

разоў даражэйшае за імпартнае, айчынны замяняльнік бавоўны – утрая даражэй за натуральную.

Ваенныя выдаткі у другой палове 1930-х гг. паглыналі каля паловы дзяржаўнага бюджэту. Асноўныя сродкі дзяржава атрымлівала за кошт палітыкі інфляцыі і павелічэння падаткаў на насельніцтва. З 1934 г. па 1939 г. падаткі ўзраслі на 67 %, а грашовая маса ў перыяд 1937 – 1939 гг. – на 50 %.

Затое ад мілітарызацыі італьянскай эканомікі выйгравалі манаполіі. З 1934 г. па 1939 г. прыбыткі гэтых кампаній, як «Пірэлі», ФІАТ, «Монтэкаціні» і інш. узраслі ў сярэднім на 80 %.

Нягледзячы на шматлікія абяцанні фашысцкіх правадыроў, і асабіста Б. Мусаліні, Італія так і не здолела дасягнуць узроўню прамысловага развіцця перадавых капіталістычных краін, а палітыка аўтарккі і ўвогуле аказалася контрпрадуктыўнай.

Арганізацыя карпаратыўнай дзяржавы.

Узмацненне таталітарных тэндэнцый напярэдадні вайны

У траўні 1928 г. была ліквідавана парламенцкая сістэма. Парламент і партыі, як вядома, уяўляліся фашыстам як класавыя інстытуты, уласцівыя спаракнелым буржуазным дэмакратыям. Для ўсебаковага прагрэсу краіны абсалютна неабходным лічылася згуртаванне у адзінае цэлае ўсёй нацыі. Абалонкай для падобнага згуртавання маглі б быць карпарацыі. Так пачаўся пераход да карпаратыўнай дзяржавы або **Stato Nuovo** («новай дзяржавы»), як яе называлі фашысты.

Намінальна парламент працягваў сваё існаванне, але гэта ўжо не быў прадстаўнічы (ён не прадстаўляў народ, а толькі фашыстаў) або выбарны (яго абіраў не народ, а само фашысцкае кіраўніцтва) орган. У 1930 г. па дэкрэце Мусаліні з прадстаўнікоў фашысцкіх прафсаюзаў, прадпрымальнікаў, міністраў, экспертаў, функцыянераў з фашысцкай партыі была створана **Нацыянальная рада карпарацый**. Ёй парламент перадаваў паўнамоцтвы ў сферы кіравання эканомікай і каардынацыі адносінаў у вытворчасці.

З 1934 г. працэс стварэння карпарацый і карпаратыўнай дзяржавы актывізаваўся. На думку фашысцкіх ідэолагаў у краіне павінны былі дзейнічаць толькі дзве сістэмы арганізацыі: фашысцкія сіндыкаты і карпарацыі. Уводзіліся чатыры карпарацыі прадпрымальнікаў: прамыслоўцы, гандляры, сельскія гаспадары і страхавыя ўстановы; чатыры карпарацыі асоб наёмнай працы: сельскагаспадарчыя працаўнікі, прамысловыя рабочыя, працаўнікі гандлю, працаўнікі фінансавых і страхавых устаноў. На вяршыні гэтай сістэмы стаялі міністэрства карпарацый і Нацыянальная рада карпарацый. У сярэдзіне 1930-х гг. усё насельніцтва Італіі увайшло ў карпаратыўную сістэму.

Паколькі важнейшыя рашэнні заканадаўчага парадку прымаліся ў Вялікай фашысцкай радзе і Нацыянальнай радзе карпарацый, парламент пераўтварыўся ў просты рудымент былой буржуазнай дэмакратыі. У 1939 г. ніжняя палата парламента была ўвогуле скасавана (Сенат, дзе засядалі пераважна прадстаўнікі італьянскай арыстакратыі, захавалі), а замест яе стваралася **Палата фашый і карпарацый**. Прызначалася яна асабіста галавой ураду па партыйна-вытворчым прынцыпе: з прадстаўнікоў кіруючых органаў фашысцкай партыі (фашый) і ад 22 карпарацый. У 1943 г. парламент быў канчаткова ліквідаваны. Але гэты факт нельга назваць сведчаннем таго, што фашысты здолелі паспяхова завершыць свой карпаратыўскі эксперымент. Карпарацыі і ў свае лепшыя, г. зн. даваенныя часы, цалкам залежалі ад фашысцкай партыі, а таму Італія як была, так і працягвала заставацца перадусім дзяржавай фашысцкай, а не карпаратыўнай.

Збліжэнне Італіі з Германіяй узмацніла рэпрэсіўны характар фашысцкага рэжыму. У 1938 г., напрыклад, Мусаліні выдае **расавыя законы**. Гэта парушала самыя базавыя прынцыпы Італьянскай дзяржаўнасці, што бралі свае вытокі ў Рысарджымента. Яны выклікалі моцнае абурэнне італьянскага грамадства, для якога, у адрозненне ад германскага, быў не надта ўласцівы побытавы антысемітызм. Свае прычынны выказвалі прадстаўнікі каталіцкіх арганізацый краіны і нават Ватыкан. Накладзеная дзяржавай забарона на міжрасавыя шлюбы парушала правы каталіцкага касцёлу, які паводле канкардату меў выключнае права рэгулявання матрыманіяльных адносін і паміж каталікамі, і паміж каталікамі і іншаверцамі безадносна іх расавых характарыстык.

Палітычны статус і роля італьянскай манархіі

Віктар Эмануіл III заставаўся галавой дзяржавы толькі фармальна. Шматлікія беззаконні, фактычная ліквідацыя канстытуцыйнага рэжыму і ўсталяванне фашысцкай дыктатуры адбываліся пры яго маўклівай згодзе. Як узгадваў былы сакратар фашысцкай партыі Джавані Джурыяці наконт сітуацыі ў час «крызісу Матэоці»: *«Калі б кароль наварушыў адным пальцам, Мусаліні і фашызм былі б выкінутыя ў ваконца»*. Замест гэтага кароль даў права Мусаліні ўсталяваць жалезны кантроль над прэсай.

Кароль пераўтвараецца ў вартую жалю цень сапраўднага ўладара краіны – Б. Мусаліні. Сам дучэ характарызаваў манарха, як чалавека *«занадта маленькага для Італіі, якая рушыць да велічы»*. Паступова адноснай рэдкасцю становяцца нават партрэты караля ў дзяржаўных установах і школах.

Адным з фатальных, для асабістага прэстыжу і павагі з боку народу, лёсу манархіі ў Італіі і яе Савойскай дынастыі, ўчынкаў караля была згода Віктара Эмануіла III на ўвядзенне расавых законаў. Пакінуўшы безабарон-

нымі і пазбавіўшы базавых правоў частку сваіх падданных, ён парушыў сваю каранацыйную клятву і клятву канстытуцыі. Забарона на шлюб з іншаземцамі, якая таксама прадугледжвалася гэтымі законамі, ставіла ў няёмкае становішча самога Віктара Эмануіла III. Яго жонка – Алена Чарнагорская – была адначасова іншаземкай і славянкай!

Рознагалоссі з Б. Мусаліні ўзніклі толькі тады, калі дучэ прысвоіў сабе званне «першага маршала імперыі». Толькі потым такое ж званне дасталася і каралю. Гэта з’яўлялася прамым парушэннем Асноўнага закону краіны, які гаварыў: «Кароль прызначае на ўсе пасады ў дзяржаве».

Мілітарызацыя эканомікі і палітыка аўтаркціі, агрэсіўная знешняя палітыка Італіі вялі да ўзрастальнага расчаравання насельніцтва краіны. З’яўляліся абразлівыя для караля вершыкі. На адной італьянскай кавярні, напрыклад, быў змешчаны вершык з наступным зместам: *«Калі наш Віктар быў простым каралём,/ Кава была звыклым прадуктам./ Калі яго зрабілі Імператарам,/ У кавы стаў прападаць водар./ Калі ён атрымаў албанскі трон,/ Не засталася ад кавы нават паху»*.

Запозненае прасвятленне Віктара Эмануіла III і змяшчэнне ім Б. Мусаліні у 1943 г. не здолелі выратаваць манархію. У 1946 г. Італія была абвешчана рэспублікай.

Антыфашысцкі рух. Пакты аб адзінстве дзеянняў камуністаў і сацыялістаў 1934 і 1937 гг.

«Надзвычайныя законы» 1926 г., уведзеныя спачатку на 5 гадоў, пасля некалькі разоў падаўжаліся і дзейнічалі да самага краху рэжыму. Але нягледзячы на фашысцкую, а потым і карпаратывісцкую дэмагогію ўлад, насуперак паліцэйскаму тэрору, рабочы, сялянскі і антыфашысцкі рух дарэшты не затухаў ніколі. Тут, у параўнанні з нацысцкай Германіяй, для вядзення нелегальнай работы існавалі непараўнальна лепшыя ўмовы, пакаранні за падобную дзейнасць таксама не вызначаліся асаблівай лютасцю.

Так у 1931 г. адбылася буйная забастоўка жанчын, што працавалі на рысавых палях. Баставалі 20 тыс. чалавек на працягу 5 дзён. Ім нават удалося дамагчыся паляпшэння ўмоваў працы. Напачатку 1932 г. у некаторых гарадах прайшлі дэманстрацыі беспрацоўных. З чырвонымі сцягамі і пад «Інтэрнацыянал»! У 1933 г. адбылося больш за сотню забастовак. У некаторых правінцыях было ўведзена становішча аблогі, а ў адным мястэчку сяляне нават спалілі памяшканне сакратарыяту фашысцкай партыі і прафсаюзаў.

І ў наступныя гады забастовачны рух не спыняўся. Выступленні насілі пераважна стихійны характар і толькі зрэдку былі інспіраваны падпольнымі суполкамі сацыялістаў, камуністаў або прадстаўнікоў Усеагульнай канфедэрацыі працы.

Многія цяжкасці руху працоўных у Італіі былі звязаныя не толькі з забаронамі і рэпрэсіямі. Яму шкодзілі супярэчнасці паміж сіламі антыфашыстаў і, асабліва паміж камуністамі і сацыялістамі. Адносіны паміж КПІ і СПІ заўсёды былі няпростымі, а першыя гады дыктатуры, у т. л. спрэчкі вакол стратэгіі і тактыкі Авенцінскага блоку, не дадалі ўзаемнай прыязнасці. Рашэнні VI кангрэсу Камінтэрну (1928 г.) і ўвогуле прывялі да разрыву камуністаў з сацыялістамі, а ў самой КПІ ў 1929 – 1931 гг. прайшлі чысткі праціўнікаў падобнай лініі.

Толькі ў 1933 – 1934 гг., ужо пасля выцваражальнага ўздзеяння на рабочы рух прыходу да ўлады А. Гітлера, раскол ў антыфашысцкім руху пачаў пераадольвацца. У сярэдзіне 1934 г. кіраўніцтва ІСП (не атрымаўшы дазволу на гэта ад СРІ!) заключыла з КПІ **1-шы Пакт аб адзінстве дзеянняў**. У пагадненні падкрэслівалася наяўнасць прынцыповых разыходжаньняў па многіх пытаннях, але дамаўляліся аб сумесных дзеяннях як на эміграцыі, гэтак і ў самой Італіі.

Рашэнні VII кангрэсу Камінтэрну (1935 г.) дазволілі пераадолець адчужэнне паміж дзвюма рабочымі партыямі Італіі. У 1936 г. аб'ядналіся камуністычныя і сацыялістычныя прафсаюзныя арганізацыі. А ў 1937 г. быў заключаны **2-гі Пакт аб адзінстве дзеянняў** КПІ і ІСП. Прынцыпова важным з'яўлялася дасягненне кампрамісу па найбольш важных стратэгічных пытаннях: агульнай мэтай абвешчалася ўсталяванне дэмакратычнай рэспублікі, правядзенне нацыяналізацыі, ліквідацыя феадальных перажыткаў на вёсцы і, гэтакім чынам, складванне падмурку для пераходу да сацыялізму. Важнейшым тактычным рашэннем стала прызнанне неабходнасці стварэння Народнага Фронту.

Аднак адзінства італьянскіх антыфашыстаў у даваенны час аказалася недасяжным. Заключэнне Пакту Молатава – Рыбентропа ўнесла разлад у кіраўніцтва КПІ, якое падтрымала рашэнне савецкага кіраўніцтва, і СПІ, якое асудзіла змову СССР з агрэсарам. У верасні 1939 г. сацыялісты разарвалі Пакт аб адзінстве дзеянняў.

Пазіцыя Італіі па пытанні аншлюсу Аўстрыі. Італа-абісінская вайна.

Умяшаньня Італіі ў грамадзянскую вайну ў Іспаніі.

Афармленне восі «Токіа – Берлін – Рым»

Прыход у Германіі да ўлады Гітлера выклікаў абвастрэнне італагерманскіх супярэчнасцяў. Галоўнымі з іх былі рознагалосці па Аўстрыі і Балканах. Падчас пучку нацыянал-сацыялістаў у Аўстрыі (ліпень 1934 г.) Італія заняла жорсткую пазіцыю і падсунула свае войскі да італа-аўстрыйскай мяжы. Аншлюс удалося прадухіліць.

Барацьба з Германіяй за сферы ўплыву на Балканах прывяла да збліжэння з Францыяй. У 1935 г. паміж дзвюма дзяржавамі было падпісана т. зв. **Рымскае пагадненне**. У ім бакі пацвердзілі імкненне захаваць суверэннітэт Аўстрыі, Італія адмаўлялася ад прэтэнзіяў на Французскую Афрыку, але атрымлівала свабоду рук у Абісініі (Эфіопіі).

Пазіцыя Францыі, Вялікай дзяржавы, адкрыла шлях для італьянскай агрэсіі супраць суверэннай краіны. Яшчэ напачатку снежня 1934 г. быў справакаваны канфлікт на мяжы Італьянскага Самалі і незалежнай Абісініі (Эфіопіі). Негус («цар цароў») гэтай краіны звярнуўся па дапамогу да Лігі Нацый. Але міжнародная арганізацыя не здолела рашуча выступіць з асуджэннем агрэсіі, і Італія атрымала магчымасць перайсці да шырокамаша-табных вайсковых дзеянняў.

Напачатку кастрычніка 1935 г. Італія зрабіла напад на Абісінію. Пачалася **Італа-абісінская вайна (кастрычнік 1935 – травень 1936 г.)**. Ліга Нацый на гэты раз абвясціла Італію агрэсарам і заклікала краіны-ўдзельніцы выкарыстаць супраць парушальніка міжнароднага права эканамічныя і фінансавыя санкцыі. Але адзінства дасягнута не было і сістэма санкцый фактычна не працавала.

Нягледзячы на адчайнае супраціўленне эфіопаў, італьянскім войскам даволі хутка ўдалося авалодаць ініцыятывай і за лічаныя месяцы расправіцца са сваёй ахвярай. 9 траўня 1936 г. дэкрэтам італьянскага караля Віктара Эмануіла III Абісінія спыніла сваё існаванне як незалежная дзяржава і разам з Эрытрэяй і Самалі была аб'яднана ў **«Італьянскую Усходнюю Афрыку»**. Неўзабаве Ліга Нацый дазволіла краінам-удзельніцам прызнаць італьянскі суверэннітэт над Абісініяй.

Збліжэнне Італіі з Германіяй пачалося яшчэ падчас Італа-абісінскай вайны. Альянс агрэсіўных дзяржаў быў канчаткова аформлены сумесным удзелам у іспанскай Грамадзянскай вайне на баку мяцежнікаў генерала Франка. Пачалося стварэнне сумна вядомай восі «Берлін – Рым». 6 лістапада 1937 г. Італія далучылася да Антыкамінтэрнаўскага Пакту. Гэткім чынам быў утвораны Траісты блок Германіі, Японіі і Італіі. Праз месяц яна пакінула Лігу Нацый.

Пры поўнай згодзе Італіі ў сакавіку 1938 г. адбыўся аншлюс Аўстрыі. Непасрэдны ўдзел яна брала і пры заключэнні Мюнхенскай змовы. Напачатку красавіка 1939 г. Італія распачала і хутка завяршыла захоп Албаніі. Пасля між Італіяй і Албаніяй была абвешчана асабістая унія. Віктар Эмануіл III дадаў да сваіх тытулаў караля Італіі і імператара Абісініі албанскую жалезную карону.

22 траўня 1939 г. быў заключаны італа-германскі дагавор аб ваенна-палітычным саюзе, г. зв. **«Стальны пакт»**, які прадвызначыў сумесны удзел

дзяржаў у Другой сусветнай вайне. Тым не менш, празмерная вайсковая актыўнасць Італіі, асабліва звязаныя з гэтым вялікія выдаткі, вастрэйшы дэфіцыт неабходнай сыравіны (у т. л. паліва), старэнне ваенна-тэхнічнай базы арміі вымушалі кіраўніцтва краіны дзейнічаць больш абачліва. Італія ўступіла ў вайну толькі 10 чэрвеня 1940 г.

Тэма 15. Іспанія ў 1918 – 1929 гг.

Асаблівасці эканамічнага і палітычнага становішча Іспаніі пасля Першай сусветнай вайны

Напачатку Першай сусветнай вайны кароль Альфонса XIII абвясціў нейтралітэт Іспаніі. Мадрыд стаў адным з нямногіх гарадоў Еўропы, дзе засяродзілася дыпламатычная дзейнасць дзяржаў ваюючага кантыненту. Дзякуючы свайму геапалітычнаму становішчу і прыродна-сыравінным рэсурсам, Іспанія вяла актыўны гандаль з канфліктуючымі дзяржавамі. Ваенная кан'юнктура ажывіла эканоміку краіны. Пастаўкі сельскагаспадарчай прадукцыі, карысныя выкапні Іспаніі сталі важным элементам гаспадарчага жыцця многіх краін. Актывізацыя эканомікі прывяла да ўзмацнення ўплыву буржуазных колаў на грамадскае жыццё і некалькі згладзіла вастрэйшыя сацыяльныя праблемы. Узважаная палітыка іспанскіх улад у гады Першай сусветнай вайны была спрыяльнай для краіны, якая здолела атрымаць максімум выгад з сусветнага катаклізму.

Тым не менш, аграрна-прамысловая Іспанія па ўзроўні прамысловага развіцця працягвала адставаць ад перадавых капіталістычных дзяржаў. На 1920 г. 57 % эканамічна актыўнага насельніцтва заставалася занятым у сельскай гаспадарцы (у прамысловасці – каля 22 %, а ў сферы абслугоўвання – 21 %). Феадальныя перажыткі, перадусім, існаванне аграмадных латыфундый і, адсюль, зямельны голад у іспанскай вёсцы), тармазілі развіццё Іспаніі і прадвызначалі прымітыўныя формы вядзення сельскай гаспадаркі і вузкасць унутранага рынку і г. д.

Сведчаннем адноснай адсталасці Іспаніі была нераўнамернасць сацыяльна-эканамічнага развіцця яе рэгіёнаў. Калі паўночныя вобласці краіны – Астурія, Басконія (Краіна Баскаў) і Каталонія – вызначаліся дастаткова высокім узроўнем урбанізацыі і прамысловай вытворчасці. Тут квітнелі тэкстыльная, машынабудаўнічая, электратэхнічная, хімічная, горназдабываючая і металургічная галіны. Першая сусветная вайна і некаторыя пасляваенныя ўрадавыя захады паспрыялі ўзмацненню дзяржаўна-напалістычных тэндэнцый і ўзмацненню пазіцый замежнага капіталу ў індустрыі краіны. У астатніх раёнах Іспаніі цалкам пераважалі дробныя прадпрыемствы лёгкай і дрэваапрацоўчай прамысловасці. У паўднёвай ча-

стцы Іспаніі – Андалузіі, Новай Кастыліі, Эстрэмадуры – па-ранейшаму працягвалі панаваць паўфеадальныя латыфундыі.

Згодна з Канстытуцыяй 1876 г. Іспанія з’яўлялася канстытуцыйнай манархіяй дуалістычнага тыпу – кароль Альфонса XIII (1902 – 1931 гг.) не толькі караляваў, але й кіраваў, падзяляючы заканадаўчую ўладу з картэсамі (са-слоўна-прадстаўнічым органам, парламентам) і выканаўчую – з кабінетам міністраў. Трывалыя эканамічныя пазіцыі латыфундыстаў у эканамічным жыцці рабілі іх натуральнымі саюзнікамі манархіі ў справе кансервацыі існаваўшых палітычных парадкаў у краіне. Разам з прадстаўнікамі фінансавага капіталу яны фарміравалі правячую фінансава-памешчыцкую алігархію Іспаніі. У шчыльным саюзе з ёй выступаў іспанскі каталіцкі касцёл, які не толькі захоўваў магутнейшы светапоглядны ўплыў на шырокія масы іспанскага насельніцтва (у першую чаргу на насельніцтва вёскі), але таксама заставаўся буйнейшым землеўладальнікам, банкірам, прамыслоўцам і пры гэтым атрымліваў надзвычай шчодрыя штогадовыя ўрадавыя субсідыі. Яшчэ адным традыцыйным апірышчам манархіі і традыцыйных кансерватыўных палітычных парадкаў у Іспаніі ажно з часоў Рэканкісты і стварэння Іспанскай каланіяльнай імперыі было войска.

Абвастрэнне сацыяльных і нацыянальных праблем

У канцы 1920 г. эканамічны бум часоў Першай сусветнай змяніўся крызісам. Згортванне вытворчасці, дарагоўля і рост беспрацоўя хутка дэстабілізавалі сітуацыю ў краіне. Становішча пагаршалася няўдачамі іспанскіх каланіяльных войскаў у Марока. Магутныя дэманстрацыі, стачкі і ўсеагульныя забастоўкі, сутыкненні з паліцыяй і войскамі сталі самай звычайнай справай. І без таго не надта высокая легітымнасць іспанскай двухпартыйнай сістэмы, у рамках якой дзесяцігоддзямі ўрады па чарзе фарміравалі манархічныя **Кансерватыўная і Ліберальная партыі**, распадалася на вачах. Як вынік абвастрэння сацыяльна-эканамічных цяжкасцяў і палітычнай барацьбы ў 1920 – 1921 гг. складваецца **Камуністычная партыя Іспаніі (КПІ)**.

Нягледзячы на цэнтралізатарскую палітыку іспанскай манархіі апошніх стагоддзяў, якая аб’ектыўна вяла да **«кастылізацыі»** (Кастылія – «сэрца» ўласна Іспаніі, а кастыльскі дыялект быў пакладзены ў падмурак іспанскай літаратурнай мовы), на нацыянальных ускраінах Іспаніі па-ранейшаму не страчвалі папулярнасць альтэрнатыўныя нацыятворчыя праекты – каталонскі, басконскі і, у меншай ступені, галісійскі. Пры гэтым нацыянальныя пачуцці і патрабаванні каталонцаў (каля 4,5 млн. чалавек), галісійцаў (2,2 млн.) і баскаў (0,6 млн.) уладамі ігнараваліся. З пагаршэннем эканамічнай сітуацыі і аслабленнем цэнтральнай улады палітычныя згуртаванні нацыянальных меншасцяў Іспаніі (дзе буржуазныя партыі ў Каталоніі, адна – ў Басконіі) актывізуюць барацьбу з афіцыйным Мадрыдам.

Усталяванне дыктатуры М. Прыма дэ Рыверы і яе характар. Палітычны курс М. Прыма дэ Рыверы

13 верасня 1923 г. капітан-генерал Каталоніі Мігель Прыма дэ Рывера ажыццявіў дзяржаўны пераварот. У сваім маніфесце ён абвінаваціў ва ўсіх праблемах дзяржавы парламенцкі лад і своекарыслівых, чужых адданасці айчыне і нацыі палітыканаў і ўзяў на сябе абавязак навесці парадак у краіне.

Зацікаўлены ў захаванні кансерватыўнай стабільнасці Альфонса XIII падтрымаў вайскоўцаў і даручыў лідару пучыстаў у якасці прэм'ер-міністра сфарміраваць урад. Гэта прывяло да ўсталявання ў Іспаніі рэжыму **ваенна-манархічнай дыктатуры**. Цэнтральнае месца ў ім, аднак, належала не ўраду, а Вярхоўнай дырэкторыі ў складзе 8 вышэйшых вайсковых чыноў, на чале з самім дыктатарам. Новая ўлада ўвяла ваеннае становішча – прыпыніла дзеянне Канстытуцыі 1876 г., адмовілася ад гарантый дэмакратычных правоў і свабод, распуціла палітычныя партыі. Замест цывільных чыноўнікаў былі прызначаны афіцэры сярэдняга звяна. Маннопольнае становішча на палітычнай арэне атрымаў **Іспанскі патрыятычны саюз (ІПС)**, створаны М. Прыма дэ Рыверай у красавіку 1924 г. Новая надкласавая асацыяцыя «ўсіх людзей добрай волі», што выступала пад лозунгам «Айчына, Рэлігія і Манархія» павінна была замяніць традыцыйныя партыі і стаць апірышчам дыктатуры.

Частка іспанскага грамадства, стомленая ўзрастальнай грамадска-палітычнай нестабільнасцю і эканамічнымі праблемамі, падтрымала пераварот у спадзяванні на тое, што моцны лідар у саюзе з арміяй верне Іспанію на правільны шлях. У сваіх эмацыйных прамовах новы прэм'ер-міністр запэўніваў іспанцаў у неабходнасці моцнай дзяржавы для мадэрнізацыі эканомікі і аблягчэння становішча рабочага класу. Выдатны іспанскі філосаф Хасэ Артэга-і-Гасэт, напрыклад, пісаў: *«Альфа і амега задачы, якая стаіць перад вайсковай Дырэкторыяй – накласці канец старой палітыцы. Мэта нагэтулькі цудоўная, што не пакідае месца для пярэчанняў. Старую палітыку трэба пахаваць»*.

Станоўчая эканамічная кан'юнктура сярэдзіны і другой паловы 1920-х гг., актыўная ўрадавая палітыка пад лозунгам «адраджэння краіны», дапамога буйному бізнесу дазволілі дыктатуры дасягнуць пэўных поспехаў у эканамічным будаўніцтве. Прыярытэтнымі накірункамі сталі развіццё цяжкой прамысловасці, горназдабычы, энергетыкі і транспарту. У 1924 г. пачало дзейнічаць метро ў Барселоне. На іспанскіх рэках, перадусім на Дуэра і Эбра, пачалася рэалізацыя гідраэнергетычных праектаў. Гэта дазволіла не толькі ўпершыню забяспечыць электрычнасцю найбольш адсталыя вясковыя раёны, але таксама дало дадатковыя рэсурсы для ірыгацыі зямель засушлівых абласцей. Напачатку 1920-х гг. аўтамабіль у Іспаніі заставаўся рэдкасцю, а да 1930 г. ужо ўдалося пабудаваць адну з найлепшых сетак аўтамабільных дарог у Еўропе. Захады па мадэрнізацыі і пашырэнні чыгункі палепшылі сістэму камунікацый і стымуля-

валі далейшае развіццё металургічнай і сталеліцейнай галін. Урад уставаў на абарону айчынных вытворцаў ад замежнай канкурэнцыі. Аднак нягледзячы на абмежаванне імпарту знешні гандаль толькі за 1923 – 1927 гг. узрос на 300 %! Кіраванне эканомікай перайшло ў рукі Рады нацыянальнай эканомікі і стала цэнтралізаваным.

Адносная стабільнасць рэжыму забяспечвалася таксама пэўнай ўвагай да інтарэсаў рабочага класу. Цікава, што адзінымі легальнымі альтэрнатыўнымі ПС арганізацыямі ў краіне засталіся **Іспанская сацыялістычная рабочая партыя (ІСРП)** і звязаны з ёй прафсаюзны цэнтр **Усеагульны саюз працоўных (УСП)** (дыктатар нават лічыў ІСРП адзінай сумленнай партыяй, што існавала да ўтварэння ПС, і напрыканцы 1920-х гг. не выключаў пераходу да двухпартыйнай сістэмы ІСП – ІСРП). «Кодэкс працы» (1926) закладаў юрыдычную базу пад супрацоўніцтва рабочых з рэжымам. Праз сістэму карпарацый, якія сталі стварацца пад уплывам італьянскага вопыту, заўжды максімальна аддалены ад любых рычагоў кіравання, рабочыя атрымалі небывалыя магчымасці для ўзаемадзеяння з уладамі і бізнесам для вырашэння пытанняў аб заробках, працягласці рабочага дня, умовах працы і г. д. Дзяржава стварала нямала працоўных месцаў праз сістэму грамадскіх работ, чым звяла да мінімуму ўзровень беспрацоўя.

Тым не менш, за гэтыя дасягненні іспанцы мусілі заплаціць сваю цану: змірыцца з дыктатурай, няхай і дастаткова мяккай па форме і метадах. Дзейнічала строгая цензура. За крытыку ўраду быў распушчаны самы славуты літаратурна-мастацка-навуковы клуб краіны «Атэнэум». Жорсткія рэпрэсіі зведалі іспанскія анархісты – Нацыянальная канфедэрацыя працы (НКП), буйнейшае прафсаюзнае аб'яднанне, якое напярэдадні ўсталявання дыктатуры аб'ядноўвала ў сваіх шэрагах звыш 1 млн. чалавек.

Вельмі жорстка рэжым абыходзіўся з любымі праявамі нацыянальна-культурнай адметнасці і палітычнага сепаратызму. Напрыклад, было забаронена ўжыванне ў грамадскіх месцах каталонскай мовы і нават выкананне каталонскага нацыянальнага танца «сардана». Падобныя захады выкарыстоўваліся і адносна іншых этнічных меншасцяў – баскаў і галісійцаў.

Бліжэй да канца 1920-х гг. сталі праяўляцца відавочныя недахопы эканамічнай палітыкі М. Прыма дэ Рыверы. Хваля замежнага капіталу, што захлынула дыктатарскую Іспанію не толькі забяспечвала інвестыцыямі адсталую эканоміку, але таксама вымывала значную частку нацыянальнага багацця краіны. Масштабныя дзяржаўныя праекты не заўжды маглі пахваліцца выніковасцю і, як правіла, абслугоўвалі інтарэсы правячай вярхушкі і заможнай часткі грамадства. Яшчэ большую праблему для перспектывы захавання існуючага рэжыму ўтварала поўнае ігнараванне ім самай вострай праблемы Іспаніі – аграрнага пытання.

У снежні 1925 г. М. Прыма дэ Рывера распусціў Дырэкторыю і аднавіў цывільны ўрад, але дзеянне канстытуцыі заставалася прыпыненым і крытыка дыктатара нарасталала. Летам 1926 г. група былых палітыкаў звярнулася да караля з просьбай адправіць прэм'ер-міністра ў адстаўку і вярнуцца да канстытуцыйнага ладу. Аднак дыктатар пайшоў на правядзенне плебісцыту ў верасні 1926 г. і здолеў атрымаць вотум даверу суайчыннікаў (1/3 грамадзян байкатавала «народнае» волевыяўленне).

Палітычная сістэма, якой бракавала легітымнасці ў вачах значнай часткі грамадства, заставалася вельмі няўстойлівай. У 1926 і 1929 гг. буржуазная апазіцыя спрабавала захапіць уладу пры дапамозе зброі. М. Прыма дэ Рыверы прыходзілася маневраваць. У кастрычніку 1927 г. пачалі дзейнасць новыя картэсы, дзе былі прадстаўлены намінаваныя рэжымам і надзеленыя выключна дарадчымі паўнамоцтвамі дэпутаты. Па прамым указанні прэм'ер-міністра ў 1929 г. картэсы прадставілі новую канстытуцыю. Прадугледжвалася яе ратыфікацыя на ўсенародным плебісцыце, прызначаным на 1930 г.

Аднак у 1929 г. эканамічнаму буму прыйшоў канец, пачынаецца рэзкае абясцэньванне іспанскай песеты, адносна замежных валют, здарыўся неўраджайны год і склаўся моцны знешнегандлёвы дэфіцыт. Хаця напрыканцы 1929 г. пачынаецца эканамічны крызіс сусветнага маштабу, галоўная віна за сітуацыю была ўскладзена менавіта на іспанскую ўладу. Кансерватыўныя крытыкі абвінавачвалі ўрад у празмерных выдатках на забеспячэнне грамадскіх работ. Дыктатар перастаў задавальняць нават караля і ўзброеныя сілы (армія ад самага пачатку не была аднадушнай адносна дзяржаўнага перавароту 1923 г. і потым нават некалькі разоў уздымала зброю). Калі М. Прыма дэ Рывера зразумеў сваё становішча, то не чакаючы адстаўкі ад караля 28 студзеня 1930 г. склаў з сябе паўнамоцтвы і з'ехаў у Парыж (праз паўтары месяцы экс-дыктатар памёр там ад ліхаманкі, ускладненай дыябетам).

Напачатку 1930 г. уздзеянне сусветнага эканамічнага крызісу адчувалася амаль ва ўсіх кутках Еўропы, а Іспанія пагрузілася ў эканамічны і палітычны хаос. Прэм'ер-міністрам кароль прызначыў яшчэ аднаго генерала, былога апанента М. Прыма дэ Рыверы – Дамаса Берэнгера. Новы кіраўнік ураду пайшоў на скасаванне цэлага шэрагу найбольш антыдэмакратычных захадаў папярэдніка, таму яго рэжым заслужыў назву **dictablanda** (ісп. – «мяккая дыктатура»). Але і новыя надзвычайныя метады кіравання, і сама манархія канчаткова страцілі падтрымку грамадства. Іспанія стаяла на парозе рэвалюцыі. Першая спроба эканамічнай мадэрнізацыі краіны ў адрыве ад абнаўлення яе адсталай сацыяльнай і палітычнай структуры скончылася поўным фіяска.

Знешняя і каланіяльная палітыка Іспаніі

Паражэнне ў вайне супраць Злучаных Штатаў (1898), страта Кубы і Філіпін азначалі канчатковы крах іспанскай каланіяльнай імперыі. Міжнароднапалітычная вага Іспаніі рэзка ўпала, краіна ператваралася ў другарадную дзяржаву. Спробай адрадзіць страчаны высокі статус была сумесная з Францыяй барацьба за Марока. Згодна з франка-іспанскім пагадненнем 1912 г. Іспанія атрымала правы на частку мараканскай тэрыторыі, багатай карыснымі выкапнямі. Пачатак Першай сусветнай вайны спрасціла сітуацыю ў Марока, бо адпала пастаянная неабходнасць ва ўзгадненні сваіх дзеянняў з французамі, у якіх з'явіліся больш важныя справы. Афрыканская палітыка Мадрыда стала больш рашучай і актыўнай. Аднак з нарастаннем нацыянальна-вызваленчай барацьбы мараканскага народу і ўтварэннем у Паўночным Марока т. зв. Рыфскай рэспублікі іспанскае каланіяльнае ўладаранне было пастаўлена пад пытанне. У ліпені 1921 г. іспанцы пацярпелі цяжкае паражэнне пры Анвале: загінула каля 12 тыс. салдат, амаль 30 тыс. адзінак агнястрэльнай зброі трапіла ў рукі паўстанцаў. Франка-іспанскія войскі здолелі скарыць мараканскі народ толькі праз 5 гадоў, у ліпні 1926 г. Натуральна, супольная каланіяльная палітыка ў Марока ператварала Францыю ў найбольш блізкага саюзніка Іспаніі. Пры гэтым з фашысцкім рэжымам ў Італіі адносіны не перасягнулі ўзроўню ўзаемнай сімпатыі дыктатараў.

Тэма 16. Буржуазна-дэмакратычная рэвалюцыя 1931 - 1939 гг. і Грамадзянская вайна ў Іспаніі

Эканамічны крызіс 1929 - 1933 гг. у Іспаніі. Пачатак буржуазна-дэмакратычнай рэвалюцыі 1931 - 1939 гг., яе этапы

Эканамічныя і сацыяльныя праблемы, што абрынуліся на Іспанію, выклікалі крызіс ваенна-манархічнага рэжыму. У студзені 1930 г. М. Прыма дэ Рывера сышоў у адстаўку і пакінуў Іспанію. Новым прэм'ер-міністрам краіны быў прызначаны яшчэ адзін генерал – Д. Берэнгер. Аднак распачатая асцярожная лібералізацыя рэжыму не здолела задаволіць шырокія слаі грамадства краіны, а толькі ўзбудзіла спадзяванні апазіцыі і народа на буйнамаштабныя пераўтварэнні і радыкалізавала іспанскую палітыку. Узмацняюцца антыманархічныя настроі, патрабавалі свайго вырашэння аграрнае і нацыянальнае пытанні, не сціхаў забастовачны рух.

На фоне кваласці і бездапаможнасці ўладаў адбываецца згуртаванне рэспубліканскай апазіцыі. У жніўні 1930 г. лідэры практычна ўсіх рэспубліканскіх буржуазных партый і сацыялісты (члены ІСРП афіцыйна не прад-

стаўлялі партыю) заключылі ў Сан-Себасцьяне пагадненне аб змаганні за рэспубліку – **Сан-Себасцьянскі пакт**. На 15 снежня быў запланаваны дзяржаўны пераварот, але ўжо 12 снежня пры датэрміновай спробе яго ажыццяўлення ён быў хутка задушаны.

Нарастанне сацыяльна-эканамічнага і грамадска-палітычнага крызісу карэнным чынам падрывалі аўтарытэт і эфектыўнасць уладаў. Гэта красамоўна засведчылі вынікі муніцыпальных выбараў 12 красавіку 1931 г. – рэспубліканскі блок партый атрымаў бліскучую перамогу. Як толькі былі абнародаваны весткі аб зыходзе галасавання, новыя мясцовыя ўлады сталі явчным парадкам абвешчаць рэспубліку.

Уладу ў краіне ў свае рукі ўзяў Часовы кааліцыйны ўрад партый-удзельніц Сан-Себасцьянскага пакту. Заступіцца за манархію аказалася няма каму – кароль Альфонса XIII дэ Бурбон ад’язджае ў Францыю. 14 красавіку 1931 г. была афіцыйна абвешчана **Іспанская рэспубліка**.

Гэтак пачалася **Іспанская рэвалюцыя 1931 – 1939 гг.** У гістарыяграфіі прынята наступная яе перыядызацыя:

1-шы этап – кааліцыйныя ўрады буржуазных рэспубліканцаў і сацыялістаў (красавік 1931 г. – лістапад 1933 г.);

2-гі этап – ўрады правых рэспубліканцаў пры падтрымцы прафашысцкіх сіл, «чорнае двухгоддзе» (лістапад 1933 г. – люты 1936 г.);

3-ці этап – ўрады Народнага фронту і Грамадзянская вайна (люты 1936 г. – сакавік 1939 г.).

Канстытуцыя 1931 г. Нацыянальнае і аграрнае пытанні.

Вайсковая рэформа. Адносіны паміж рэспублікай і касцёлам

Сфарміраваны кааліцыйны ўрад (буржуазныя і дробнабуржуазныя рэспубліканцы, сацыялісты) правёў амністыю, аднавіў дэмакратычныя правы і свабоды, правёў закон аб 8-гадзінным працоўным дні, усталяваў мінімальны заробак і стварыў «Нацыянальную касу супраць беспрацоўя».

Спецыяльна абраныя Устаноўчыя картэсы пачалі работу над новай канстытуцыяй Іспаніі. Яе зацвярджэнне адбылося 9 снежня 1931 г. Іспанія афіцыйна абвешчалася «дэмакратычнай рэспублікай усіх класаў, заснаванай на базе свабоды і справядлівасці». **Канстытуцыя 1931 г.** дэкларавала свабоду слова і адасабленне касцёлу ад дзяржавы, даваў жанчынам грамадзянскія правы (у тым ліку выбарчае права), грамадзяне атрымлівалі права на развод. Шляхта пазбаўлялася ўсялякіх прывілеяў. Вышэйшая ўлада ў краіне перадавалася Кангрэсу дэпутатаў (кортэсам). Падобна да многіх іншых пасляваенных канстытуцый (Веймарскай Германіі 1919 г., Каралеўства сербаў харватаў і славенцаў 1921 г. і інш.) у ёй была закладзена магчымасць сацыялізацыі (экспрапрыяцыі) маёмасці, якая ўяўляе нацыянальны інтарэс, за справядлівае

ўзнагароджанне. У духу пакта Брыяна – Кэлага канстытуцыя дэкларавала адмову ад вайны як прылады палітыкі дзяржавы.

Вырашэнне нацыянальнага пытання насіла шчыра палавінчаты характар. Абмежаваная аўтаномія была дадзена толькі Каталоніі (урад, парламент, афіцыйны статус каталонскай мовы). Гэтым засталіся незадаволеныя не толькі баскі і галісійцы, але таксама частка каталонцаў, якія марылі пра большае. У верасні 1932 г. пачалася доўгачаканая аграрная рэформа. Аднак яна таксама прынесла нямала расчараванняў сялянам. За два гады рэформы яны атрымалі толькі каля 1 % зямель латыфундыстаў.

Адной з прыярытэтных задач новай улады было рэфарміраванне іспанскай арміі. Аднак скарачэнне непамерна раздзьмутага генеральскага і афіцэрскага корпусу аказалася недастаткова значным і слаба закранула найбольш вяржых новаму рэжыму армейскіх чыноў. Стварыць сапраўды рэспубліканскую армію ўрад не здолеў, але пры гэтым яшчэ напладзіў нямала незадаволеных.

Каталіцкі касцёл быў адасоблены ад дзяржавы, ордэн езуітаў падлягаў роспуску, а яго маёмасць – канфіскацыі (гэткі ж лёс напаткаў і маёмасць іншых ордэнскіх арганізацый). Касцёлу забаранялася займацца гандлёвай, прамысловай і выкладчыцкай дзейнасцю. Урадавая палітыка развязвала рукі радыкальным антыкасцёльным элементам, якія нават ладзілі падпалы храмаў і напады на святароў, і падрывала рэспубліканскі кансенсус і ў грамадстве, і ва ўрадзе. Менавіта рознагалосі ў касцёльнай палітыцы выклікалі першы ўрадавы крызіс – у кастрычніку 1931 г. сам прэм’ер-міністр Нісета Алькала Самора і шэраг членаў кабінету выйшлі ў адстаўку.

Празмерная асцярожнасць ураду ў правядзенні адных рэформ (напрыклад, вайскавай) і празмерны радыкалізм у другіх (напрыклад, касцёльнай), жорсткасць у падаўленні рабочых і сялянскіх выступленняў і залішне ліберальнае стаўленне да шчыра антырэспубліканскіх і антыдэмакратычных сіл буйнога манапалістычнага і фінансавага капіталу, латыфундыстаў і інш. падрывалі адзінства рэспубліканскага ўраду і разбуралі яго сацыяльную базу. У кастрычніку 1933 г. прэм’ер-міністр Мануэль Асанья зышоў у адстаўку, разам з ім выйшлі з ураду і сацыялісты.

Асабліваці іспанскага фашызму. «Чорнае двухгоддзе».

Узброеныя выступленні ў кастрычніку 1934 г.

У той час, як рэспубліканска-сацыялістычны ўрад распадаўся, блок правых партый здолеў замацаваць адзінства. На лістападаўскіх парламенцкіх выбарах 1933 г. ён атрымаў пераканаўчую перамогу. У снежні 1933 г. быў сфарміраваны ўрад на чале з Алехандра Лерусам.

Пераўтварэнні першага рэвалюцыйнага двухгоддзя спарадзілі як вялікія спадзяванні, гэтак і насцярожанасць і нават адкрытую варожасць асобных груп іспанскага грамадства. На базе апошніх напачатку 1930-х гг. у Іспаніі адбываецца згуртаванне кансерватыўных нацыяналістычных і манархічных сіл. Узнікае **Іспанская канфедэрацыя аўтаномных правых (СЭДА)** – блок клерыкальна-памешчыцкіх і манархічнай партый. У 1931 г. група іспанскіх скрайне правых інтэлектуалаў стварыла фашысцкую арганізацыю «**Нацыянальна-сіндыкалісцкая хунта наступлення**» (**ХОНС**). Яе мэтамі абвешчалася ўсталяванне аўтарытарнага рэжыму, знішчэнне марксізму і лібералізму, стварэнне залежных ад дзяржавы сіндыкатаў (прафсаюзаў), захаванне каталіцкіх традыцый і ўзмацненне ў грамадстве пазіцыяў касцёлу, знешняя экспансія. Адным з лідараў іспанскіх фашыстаў становіцца сын былога дыктатара Хасэ Антонія Прыма дэ Рывера. У 1933 г. ён засноўвае і ўзначальвае «**Іспанскую фалангу**». У праграме арганізацыі прама гучаў заклік да ажыццяўлення ў Іспаніі «нацыянальнай рэвалюцыі», ліквідацыі парламентарызму, роспуску палітычных партый і ўсталявання нацыянальна-сіндыкалісцкай дзяржавы як «таталітарнай прылады, якая служыць справе адзінства нацыі». Напачатку 1934 г. гэтыя арганізацыі аб'ядналіся ўтварыўшы адзіную – «**Іспанскую фалангу і ХОНС**».

Асаблівасцямі іспанскага фашызму былі: вузкая сацыяльная база – перадусім яе складалі прадстаўнікі інтэлігенцыі (юрысты, пісьменнікі, філосафы і г. д.) і вайсковыя афіцэры; моцны ўплыў сацыяльнай дактрыны каталіцызму з яго кансерватыўнай крытыкай капіталізму і ідэяй класавага згуртавання і г. д. У іспанскім фашызму не было моцнага ідэйнага адзінства і адсутнічаў яўны правадыр.

Урад А. Леруса скасаваў практычна ўсё заканадаўства папярэдняга этапу. Напрыклад, дэкрэтам ад 11 лютага 1934 г. прадпісвалася высяленне сялян, якія былі надзелены зямлёй па раней прынятых законах. У траўні асобным дэкрэтам ануляваліся законы аб працаўладкаванні, заробках і працоўным дні для сельгасрабочых і г. д. Нездарма перыяд панавання правых рэспубліканцаў атрымаў назву «рэспубліка контррэформ» або «**чорнае двухгоддзе**».

Палітыка ўраду, яго збліжэнне з шчыра фашысцкімі сіламі і пагроза фашысцкай дыктатуры, прыход да ўлады ў Германіі нацыстаў на чале з Гітлерам падштурхоўвалі апазіцыю да рашучых дзеянняў. Напачатку 1934 г. у ІСРП узмацняецца левае крыло партыі – генеральным сакратаром сацыялістычных прафсаюзаў (Усеагульнага саюзу працоўных, УСП) быў абраны Франсіска Ларга Кабальера. Левыя сацыялісты бяруць курс на падрыхтоўку ўсеагульнай палітычнай забастоўкі і ўзброенага паўстання. Для кіравання рабочымі на месцах ствараліся рабочыя альянсы.

У адказ на ўключэнне ва ўрад трох міністраў ад СЭДА 4 кастрычніка левыя партыі і прафсаюзы (сацыялістаў падтрымалі і камуністы) абвясцілі ўсеагульную забастоўку, якая на наступны дзень ахапіла практычна ўсю краіну. У Мадрыдзе, Астурый, Басконіі і Каталоніі яна перарасла ва ўзброенае антыўрадавае паўстанне. Сілы аказаліся няроўнымі. Толькі Астурый здолела пратрымацца 15 дзён, але зрэшты і там выступленне было патоплена у крыві мараканскімі войскамі і замежным легіёнам пад кіраўніцтвам генерала Франсіска Франка. Кастрычніцкія падзеі прадэманстравалі неабходнасць адзінства сіл і дзеянняў усіх антыфашысцкіх рэспубліканскіх сіл.

Стварэнне Народнага фронту ў Іспаніі і прыход яго да ўлады

Паражэнне кастрычніцкага паўстання 1934 г. паслужыла добрым урокам праціўнікам фашызацыі краіны. На працягу 1935 г. вяліся перамовы наконт стварэння антыфашысцкага Народнага фронту. Летам 1935 г. былі створаны яго першыя камітэты. Згуртаванню антыфашысцкіх сіл Іспаніі садзейнічалі перамены ў міжнародных рабочых арганізацыях (напрыклад, рашэнні VII кангрэсу Камінтэрну) і непрыхаваныя прэтэнзіі СЭДА на ўсю паўнату ўлады ў краіне.

Абвастрэнне палітычнай барацьбы прывяло да датэрміновага роспуску картэсаў і прызначэння на 16 лютага 1936 г. новых парламенцкіх выбараў. У студзені 1936 г. прадстаўнікі ІСРП, УСП, КПІ, Левай рэспубліканскай партыі (ЛРП), Рэспубліканскага саюза, Каталонскай нацыянальнай партыі і некаторых іншых арганізацый падпісалі пакт аб стварэнні **Народнага фронту**.

15 студзеня была апублікавана праграма Народнага фронту. Яе асноўнымі патрабаваннямі былі: амністыя для ўсіх 30 тыс. палітвязняў; аднаўленне дэмакратычных свабод; аднаўленне аграрнай рэформы; вяртанне аўтаномнага статуса Каталоніі і наданне аўтаноміі Басконіі і Галісіі; зніжэнне падаткаў і павышэнне заробкаў рабочым; пашырэнне сацыяльнага заканадаўства; дэмакратычная рэформа адукацыйнай сістэмы.

Парламенцкія выбары прынеслі ўпэўненую перамогу Народнаму фронту, які здолеў заваяваць 286 мандатаў з 470. Правыя сілы здолелі правесці ў картэсы толькі 132 дэпутаты, што азначала зрыў спробаў усталяваць фашысцкі рэжым легальным парламенцкім шляхам, як гэта зрабіў у Германіі А. Гітлер.

Першы ўрад Народнага фронту ўзначаліў лідэр ЛРП Мануэль Асанья. Падобна да палітыкі сваіх прыхільнікаў у «чорнае двухгоддзе» новае кіраўніцтва скасавала практычна ўсё заканадаўства папярэдняга этапу рэвалюцыі. У выкананне палажэнняў сваёй праграмы ўрад Народнага фронту правёў амністыю палітвязняў, павышэнне заробкаў рабочым, было адноўлена правядзенне аграрнай рэформы (у 1936 г. менш як за паўгады сяляне атрымалі ў 5,5 разоў больш зямлі, чым за першыя два гады рэспублікі).

Трыумфальнае выступленне на выбарах партый Народнага фронту, актыўная пераўтваральная дзейнасць ураду М. Асаньі на карысьць самых шырокіх, асабліва пралетарскіх, слаёў іспанскага грамадства спараджалі вялікія спадзяванні і сацыяльна-палітычную актыўнасць грамадзян. Не заўжды рэвалюцыйная эйфарыя была здольная заставацца ў рамках законнасці і простаі цывілізаванасці. Працяг антыклерыкальнага курсу, напрыклад, вёў да росту напружанасці вакол касцёлу. Напрыклад, у Мадрыдзе распаўсюджваліся чуткі пра манашак, якія раздаюць дзецям атручаныя цукеркі. У адказ запанікаваўшыя мадрыдцы сталі збіваць і нават забіваць служак культуры.

**Мяцеж генерала Франка. Інтэрвенцыя фашысцкіх дзяржаў у Іспаніі. Палітыка «неўмяшання» заходніх краін.
Рух салідарнасці з Іспанскай рэспублікай**

З ведама і пры падтрымцы Б. Мусаліні і А. Гітлера, зацікаўленых у прыходзе да ўлады ў Іспаніі ідэалагічна блізкіх сіл, і фінансавых колаў Вялікабрытаніі і ЗША, занепакоеных магчымасцю радыкальных сацыяльна-эканамічных пераўтварэнняў пад кіраўніцтвам Народнага фронту і пастаяннай палітычнай нестабільнасцю, кансерватыўная апазіцыя пачала падрыхтоўку да ваеннага перавароту. Мяцеж супраць рэспублікі і Народнага фронту пачаўся 17 ліпеня 1936 г. з выступлення ў Марока іспанскіх войск пад кіраўніцтвам генерала Ф. Франка (пасля гібелі ў авіякатастрофах галоўных прэтэндэнтаў на вярхоўнае лідэрства ў мяцяжы генералаў Хасэ Санхурха і Эмілія Молы менавіта ён становіцца бясспрэчным правадыром антырэспубліканскіх сіл).

На наступны дзень антыўрадавыя выступленні перакінуліся на асноўную частку Іспаніі. У гэтай сітуацыі ўрад Народнага фронту выйшаў у адстаўку. Новым прэм'ер-міністрам краіны стаў левы рэспубліканец Хасэ Хіраль. Рашучыя захавы ўладаў і супраціўленне рабочых атрадаў дазволілі нанесці паражэнне мяцежнікам у сталіцы і шэрагу важнейшых рэгіёнаў і гарадоў Іспаніі. За тыдзень мяцежнікі здолелі замацавацца толькі ў трох паўднёвых аграрных абласцях і на паўночным захадзе краіны. У руках рэспубліканскага ўраду заставаліся 2/3 усёй тэрыторыі, 70 % прамысловасці, урадлівыя сельскагаспадарчыя раёны Валенсіі і Мурсіі, галоўныя міжземнаморскія парты, залаты запас, практычна ўвесь гандлёвы і ваенна-марскі флот, большая частка транспарту.

Нямала іспанцаў адкрыта спачувала мяцежнікам. Для іх змаганне з рэспубліканскім Народным фронтам было «Крыжовым паходам» супраць бязбожжа, анархізму і марксісцкага хаосу. Найбольшую падтрымку яны атрымалі ў сельскіх раёнах, гэтых правінцыях, як Навара і Галісія, гэтых гарадах, як Бургас і Саламанка.

На баку мяцежнікаў («франкістаў») выступіла большая частка сухапутных сіл і афіцэрскі корпус, замежны легіён і каланіяльныя злучэнні ў

іспанскай частцы Марока. Вялікае значэнне для антырэспубліканскіх сіл мела адкрытая дапамога з боку А. Гітлера і Б. Мусаліні. 27 ліпеня 1936 г. транспартная авіяцыя Італіі і Германіі ажыццявіла паветраны мост з Тэтуана (Іспанскае Марока) ў Севілью і Херэс пераправіўшы ў Іспанію дадатковыя вайсковыя кантынгентны мяцежнікаў. У жніўні 1936 г. герман-італьянская авіяцыя захапіла пануючае становішча ў іспанскім небе. Дапамогу франкістам аказваў і ваенна-марскі флот Германіі. Усяго за 1936 – 1939 гг. у Іспаніі ваявала 50 тыс. нямецкіх, 150 тыс. італьянскіх, 20 тыс. партугальскіх і яшчэ каля 100 тыс. мараканскіх салдат.

Нягледзячы на адкрытае ўмяшанне агрэсіўных дзяржаў ва ўнутраныя справы суверэннай краіны, міжнародная супольнасць заняла скрайне асцярожную пазіцыю. Напрыклад, Вялікабрытанія і Францыя дзеля «захавання міру ў Еўропе» абвясціла палітыку неўмяшання ў іспанскія справы. Ініцыяванае французскім прэм'ер-міністрам Л. Блюмам **«Пагадненне аб неўмяшанні»**, якое забараняла ўвоз і транзіт зброі і вайсковых матэрыялаў у Іспанію, было падпісана ў жніўні 1936 г. амаль трыма дзесяткамі краін. Аднак нацысцкая Германія, нягледзячы на фармальнае падпісанне пагаднення цынічна парушала ўсе яго палажэнні, чым рабіла дакумент нічога не вартай паперкай.

Ход Грамадзянскай вайны ў Іспаніі.

Кансалідацыя ўлады мяцежнікамі

Дапамога Германіі і Італіі дазволіла мяцежнікам пазбегнуць разгрому і стварыць умовы для пераходу ў наступленне. У сярэдзіне жніўня 1936 г. паўночная (генерал Мола) і паўднёвая (генерал Франка) групоўкі злучыліся ў раёне г. Бадахоса і пачалі наступленне на Мадрыд. Вайсковыя і дыпламатычныя поспехі мяцежнікаў дазволілі ім абвясціць на занятай тэрыторыі сваю ўладу на чале з Ф. Франка, галавой дзяржавы, ураду і генералісімусам. У створаны ім урад увайшлі фалангісты (члены «Іспанскай фалангі»), правыя манархісты і вярхушка іспанскага генералітэту. У красавіку 1937 г. з мэтай умацавання адзінства права-кансерватыўных сіл была створана адзіная партыя пад назвай **«Іспанская традыцыйнай фаланга і Хунта нацыянальна-сіндыкалісцкага наступлення» (ФЭТ-ХОНС)**. Ф. Франка ўзначаліў яе і быў абвешчаны «каўдыльё» (правадыром) іспанскага фашызму. Усе партыі і прафсаюзы, што падтрымлівалі Народны фронт, абвясціліся па-за законам, а ўсе ўдзельнікі антыфашысцкай барацьбы – ворагамі дзяржавы. Неўзабаве франкісцкая ўлада была афіцыйна прызнана Германіяй, Італіяй і Ватыканам.

Тым часам асноўныя падзеі грамадзянскай вайны разгортваліся ў бітве за Мадрыд (ліпень 1936 – травень 1937 гг.). Напачатку лістапада 1936 г. войскі мяцежнікаў ужо стаялі ля ўскраін сталіцы. Ва ўрадзе Народнага фронту адбыліся перастаноўкі і новым прэм'ер-міністрам стаў лідэр ІСРП Ф. Ларга Кабаль-

ера. Вялікае значэнне для адпору франкістам пад Мадрыдам мела дапамога рэспубліканскаму рэжыму з боку СССР. Калі кіраўніцтва апошняга пераканалася, што «Пагадненне аб неўмяшанні» груба ігнаруецца саюзнікамі путчыстаў, з кастрычніку 1936 г. пачаліся пастаўкі ў Іспанію савецкай вайсковай тэхнікі. Таксама СССР аказваў падтрымку рэспубліканскаму ўраду вайсковымі спецыялістамі, тэхнічным персаналам і добраахвотнікамі (разам каля 3 тыс. чалавек). Менавіта ў Мадрыдскай бітве прайшло баявое хрышчэнне «інтэрнацыянальных брыгад» («інтэрбрыгад»): добраахвотнікі-антыфашысты з 54 краін (Францыі, Германіі, Італіі, Польшчы, ЗША, Аргенціна і інш.), колькасць якіх перавышала 35 тыс. змагаліся супраць фашызму попеч з іспанцамі. Лёс вайсковага супрацьстаяння пад Мадрыдам у сакавіку 1937 г. быў вырашаны перамогай рэспубліканскай арміі над 50-тысячным італьянскім корпусам пад Гвадалахарай.

На другім этапе Грамадзянскай вайны ў Іспаніі (вясна 1937 – верасень 1938 гг.) мяцежнікі адмовіліся ад планаў неадкладнага захопу сталіцы і перанеслі сваю наступальную энергію на паўночныя правінцыі – важнейшыя прамысловыя рэгіён краіны. Да восені яны здолелі авалодаць Астурыйяй і Басконіяй. Аднак у снежні рэспубліканцы захапілі стратэгічна важны пункт – горад Тэруэль.

Баявыя дзеянні ішлі з пераменным поспехам пакуль вясной 1937 г. франкісты не здзейснілі прарыву да Міжземнага мора, адрэзаўшы ад рэспублікі Каталонію. Становішча рэспубліканцаў сур’ёзна пагоршылася. Урад Хуана Негрына ажыццявіў апошнюю спробу наступлення ў чэрвені – лістападзе 1938 г. падчас бітвы на рацэ Эбра (на поўначы Іспаніі). Але пералом у ходзе вайны ўжо наступіў. Палітыка «**замірэння агрэсара**», якую абралі Вялікабрытанія і Францыя на Мюнхенскай канферэнцыі (29 – 30 верасня 1938 г.), канчаткова зруйнавала спадзяванні рэспублікі на падтрымку вялікіх дэмакратычных дзяржаў, а самастойна даць рады франкістам і іх магутным агрэсіўным саюзнікам яны былі няздольныя.

На заключным этапе вайны (кастрычнік 1938 – сакавік 1939 гг.) вакол Барселоны і Мадрыда сціскалася кола абкружэння. Тым часам брытанскае і французскае кіраўніцтва аказвалі ціск на рэспубліканскі ўрад, каб той прызнаў сваё паражэнне і спыніў бессэнсоўнае супраціўленне. Напрыканцы студзеня 1939 г. франкістамі была захоплена Барселона, а ў лютым Вялікабрытанія і Францыя афіцыйна прызналі ўрад Франка. Адчайнае становішча ўзмацняла рознагалоссі ў рэспубліканскім лагерах – частка дзеячаў Народнага фронту заклікала Х. Негрына пайсці на заключэнне ганаровага міру з Ф. Франка. Напачатку сакавіка 1939 г. на рэспубліканскім флоце і ў сталіцы ўспыхнулі мяцяжы і Народны фронт канчаткова распаўся. 28 сакавіка 1939 г. паў Мадрыд, а 1 красавіка франкісты авалодалі ўсёй краінай.

Прычыны паражэння рэспубліканцаў у Іспаніі.

Усталяванне дыктатуры Ф. Франка. Сутнасць франкізму

Галоўнымі прычынамі паражэння буржуазна-дэмакратычнай рэвалюцыі і рэспубліканскага Народнага фронту ў Іспаніі сталі германа-італьянская ўзброеная інтэрвенцыя, палітыка неўмяшання і «замірэння агрэсара» Вялікабрытаніі і Францыі, непераадольныя рознагалоссі ў рэспубліканскім лагеры і, неабходна прызнаць, непадрыхтаванасць значнай часткі іспанцаў да радыкальнай мадэрнізацыі сацыяльна-эканамічнай і палітычнай сістэмы, секулярызацыі грамадства, прапанаваных Народным фронтам.

Грамадзянская вайна (у тым ліку «белы» і «чырвоны» тэрор) забрала жыцці амаль 1 млн. іспанцаў, яшчэ паўмільёны чалавек былі вымушаны пакінуць Радзіму. Пасляваенныя рэпрэсіі франкістаў каштавалі яшчэ 200 тыс. жыццяў, амаль 2 млн. іспанцаў прайшлі праз турмы і канцлагеры. Жахлівыя чалавечыя ахвяры і разбурэнні, выкліканыя Грамадзянскай вайной, не пакідалі Ф. Франка выбару. Калі пачалася Другая сусветная вайна, нягледзячы на настойлівыя ўгаворы А. Гітлера, 4 верасня 1939 г. дыктатар падпісаў дэкрэт аб нейтралітэце Іспаніі.

Тэма 17. Партугалія ў міжваенны перыяд, 1918 – 1939 гг.

Сацыяльна-эканамічнае развіццё Партугаліі пасля Першай сусветнай вайны. Цяжкасці стабілізацыі, пагаршэнне фінансавага становішча краіны ў 1925 - 1926 гг.

Эканамічнае становішча пасля ўсталявання дыктатуры.

Уплыў сусветнага эканамічнага крызісу 1929 - 1933 гг. на Партугалію

Партугалія, маленькая еўрапейская краіна, фармальна працягвала заставацца вялікай каланіяльнай імперыяй. Плошча яе калоній, у тым ліку такія вялікія, як Ангола і Мазамбік, ажно ў 23 разы перавышала плошчу метраполіі.

Насельніцтва Партугаліі – 5,5 млн. чалавек пражывала пераважна на вёсцы (у 1930 г. – яшчэ 80 %). Працэс урбанізацыі ішоў надзвычай запаволенна. Доля гарадскога насельніцтва за перыяд з 1911 г. па 1930 г. узрасла вельмі нязначна – толькі на 3,5 %. Вялікіх гарадоў, за выключэннем Лісабону (там пражывала 8 % насельніцтва краіны) і Порта, не было. Асабліваці эканамічнага і, перадусім, палітычнага ладу краіны абумовілі тое, што на працягу 1930 – 1950-х гг. рост гарадскога насельніцтва фактычна спыніўся. Ужо ў 1960 г. на вёсцы ўсё яшчэ пражывала каля 77 % насельніцтва краіны. Характар размяшчэння вытворчых сіл у краіне вельмі добра

адлюстроўваў спецыфіку яе эканамічнага развіцця. Гэта была перыферыя Еўропы ў поўным сэнсе гэтага слова.

Нягледзячы на Буржуазную рэвалюцыю 1910 г. аграрная рэформа так і не была праведзена. Выключную ролю ў сельскай гаспадарцы працягвалі адыгрываць вельмі пашыраныя на поўдні краіны малаэфектыўныя латыфундыяльныя гаспадаркі. На поўначы пераважала кепска ўзброенае тэхнічна і слабапрадуктыўнае дробнае землеўладанне. Увогуле, у сельскай гаспадарчай вытворчасці было занятае каля 60 % дарослага насельніцтва Партугаліі. Галоўнымі сельскагаспадарчымі культурамі з'яўляліся прадукты вінаградарства, найперш віно, садавіна, кара пробкавага дубу і некаторыя расліны, што выкарыстоўваліся ў афарбоўцы тканінаў. Даволі значнае месца ў структуры эканомікі Партугаліі займала рыбаловства. Рыбныя кансервы сталі адным з важнейшых прадметаў экспарту.

Прамысловасць краіны знаходзілася на вельмі нізкім узроўні развіцця. Асноўная частка прамысловых прадпрыемстваў уяўляла сабой паўкустарныя заводзікі. Найбольш значныя вытворчасці кантраляваліся брытанскім капіталам. Тое ж самае датычылася інфраструктуры – чыгуначнага і камунальнага транспарту – і каланіяльнай эканомікі, асабліва эксплуатацыі прыродных рэсурсаў.

Эканамічнае развіццё Партугаліі ішло вельмі павольнымі тэмпамі. Удзел у Першай сусветнай вайне зусім нязначна закрануў эканоміку. У 1910 – 1926 гг. куды больш разбуральныя вынікі мела нестабільнасць урадаў і бесперапынныя спробы ваенных пераваротаў. Праводзіць ў такіх умовах нейкі асэнсаваны і паслядоўны эканамічны курс проста не выпадала. Узрасталая фінансавая залежнасць краіны ад замежных крэдытараў, асабліва Вялікабрытаніі.

Не дзіва, што ў 1925 г. – пачатку 1926 г. бюджэтны дэфіцыт набыў астранамічныя памеры і дзяржава стаяла на мяжы поўнага банкруцтва з прымусовым фінансавым кантролем праз Лігу нацый. У параўнанні з 1913 г. цэны на тавары першай неабходнасці ўзраслі ў 30 разоў, курс нацыянальнай валюты ўпаў у 33 разы ад узроўню 1893 г.

Пасля ўсталявання ў 1926 г. дыктатуры здавалася, што, выкарыстоўваючы неабмежаваныя рычагі кіравання, аўтарытарны рэжым здолее распачаць настолькі неабходную мадэрнізацыю (так было ў Італіі, Германіі, некаторых краінах Цэнтральнай і Паўднёва-Ўсходняй Еўропы, СССР). Тым не менш, партугальскія ўлады рашуча адмаўляліся ад правядзення рэформаў. Шматгадовы дыктатар краіны А. Салазар, маючы ступень доктара эканамічнага права ўніверсітэта Каімбры і цудоўна разумеючы пільную неабходнасць змен у эканамічнай сферы, лічыў, што выпраўленне адсталай сацыяльна-эканамічнай

структуры Партугаліі выклікае карэнныя сацыяльна-эканамічныя зрухі і непазбежна прывядзе да краху яго рэжыму. Адзінае, на што наважыўся дыктатар, дык гэта запазычванне з Італіі (сярэдзіна 1930-х гг.) некаторых карпаратыўных механізмаў кіравання эканомікай. Як і ў краіне-ўзоры эффект ад гэтага эксперыменту быў несучасальным. Партугалія з кожным годам усё больш і больш адставала не толькі ад развітых еўрапейскіх краін, але і ад звычайных сярэднякоў. Напярэдадні Другой сусветнай вайны Партугалія – гэта адна з самых адсталых эканомік Еўропы.

Няўстойлівасць палітычнага становішча Партугаліі пасля Першай сусветнай вайны

Буржуазная рэвалюцыя 1910 г. прывяла да ліквідацыі манархіі. Канстытуцыя 1911 г. усталявала рэспубліканскі лад. Галавой дзяржавы абвешчаўся прэзідэнт, але яго паўнамоцтвы даволі сур'ёзна абмяжоўваліся парламентам. Канстытуцыя гарантавала партугальцам асноўныя дэмакратычныя правы і свабоды, а таксама ўсеагульнае выбарчае права. Касцёл адасабляўся ад дзяржавы.

Нягледзячы на прагрэсіўнасць Канстытуцыі 1911 г., нельга сказаць, што апасля яе прыняцця пачалася ўсебаковая дэмакратызацыя палітычнага рэжыму. Устойлівыя аўтарытарныя традыцыі, засілле арыстакратыі на вёсцы і моцны ўплыў радавітай ваеншчыны працягвалі дамінаваць. Дух і літара канстытуцыі не пільнаваліся, таму замежныя назіральнікі адразу прысвоілі Партугаліі справядлівую назву – «**імітацыйная дэмакратыя**».

Рэвалюцыя паклала канец двухпартыйнай сістэме (кансерватары і лібералы). Узнікла шматпартыйная сістэма. Дамінуючае становішча ў ёй займала Дэмакратычная партыя, якая звычайна і мела парламенцкую большасць (у 1912 –1917, 1919 –1921 і 1922 – 1926 гг.). Сапраўдным праклёнам Партугаліі была перманентная нестабільнасць кабінетаў. Паміж 1910 і 1926 гг. змянілася 45(!) урадаў (19 аднапартыйных, 23 кааліцыйных і 3 вайсковых). За гэты ж час зафіксаваны 18 спробаў дзяржаўных пераваротаў і, па меншай меры, 325(!) тэрарыстычных актаў.

Удзел Партугаліі ў Першай сусветнай вайне на баку Антанты не вынікаў выключна з залежнасці ад Вялікабрытаніі. У краіны заставаліся магчымасці выйсці са становішча, прынамсі ўдзельнічаць ў баявых дзеяннях не на еўрапейскім тэатры, а ў больш спакойнай Афрыцы. Тым не менш, частка палітычнай эліты Партугаліі, асабліва лідары **Дэмакратычнай партыі**, вырашыла выкарыстаць вайну для ўзмацнення свайго эканамічнага і палітычнага ўплыву. Авантурная знешняя палітыка кіраўніцтва прывяла да далейшага аслаблення дэмакратычнай базы рэспублікі.

Увосень 1917 г. пачынаецца чарговы вайсковы путч. Пры падтрымцы кансерватыўных рэспубліканцаў, каталіцкай царквы і нават многіх манархістаў яго лідэру Сідоніў Паішу ўдалося дамагчыся перамогі над бездапаможным цывільным кіраўніцтвам і ўсталяваць дыктатарскі рэжым. Нягледзячы на тое, што С. Паіш здолеў знайсці падтрымку не толькі сярод вышэйшых слаёў партугальскага грамадства, але, дзякуючы непрыхаванаму папулізму, і сярод нізоў, дыктатура аказалася недаўгавечнай.

Напрыканцы 1918 г. С. Паіш быў забіты прафсаюзным актывістам, а рэжым не здолеў перажыць свайго стваральніка. Ізноў перамаглі адносна прагрэсіўныя рэспубліканскія сілы. Сіданістаў пагналі ад улады, была адноўлена Канстытуцыя 1911 г. На парламенцкіх выбарах 1919 г. большасць атрымала Дэмакратычная партыя. Перамога ліберальнай буржуазіі не была канчатковай. Квасідэмакратычны палітычны рэжым не здолеў вырашыць галоўныя праблемы, што стаялі перад партугальскім грамадствам.

Воштра стаяла праблема дачыненняў паміж дзяржавай і каталіцкім касцёлам. Рэвалюцыя 1910 г. прывяла да поўнай ліквідацыі яго палітычнага ўплыву, было моцна падарвана яго эканамічнае становішча. Пры гэтым касцёл і надалей захоўваў значны ўплыў на слабаадукаваную і патрыярхальную большасць грамадства (вяскоўцаў). Даволі масавы рух у яго падтрымку выліўся ў стварэнне некалькіх палітычных партый, напрыклад Каталіцкай партыі Цэнтру і Хрысціянска-дэмакратычнай партыі. Яны пераўтварыліся ў варожую абмежаванай партугальскай дэмакратыі сілу і часта выступалі на баку путчыстаў, як рэспубліканскага, гэтак і манархічнага кшталту.

Па-ранейшаму не было стабільнасці ў плане формы дзяржаўнага праўлення. Перамога рэвалюцыі прывяла да ліквідацыі амаль васьмісотгадовай партугальскай манархіі. Аднак манархічныя настроі адным палітычным актам ліквідаваць было немагчыма. Старыя традыцыйныя эліты, перадусім зямельная арыстакратыя і каталіцкі касцёл, патрыярхальная забітая вёска па-ранейшаму бачылі ў манархіі выратаванне для Партугаліі. У краіне дзейнічала некалькі непрыхавана манархічных партый, шматлікія антырэспубліканскія грамадскія арганізацыі.

Не менш складанай была праблема дачыненняў паміж горадам і вёскай, г. зн. супярэчнасці паміж старой кансерватыўнай зямельнай арыстакратыяй і маладой ліберальнай буржуазіяй вакол вызначэння магістральнага курсу сацыяльна-эканамічнага развіцця. Гісторыкі зазначаюць, што гэты ўнутрыкласавы канфлікт меў бясспрэчна большыя наступствы, чым сацыяльныя канфлікты на вёсцы або ў прамысловасці. Гэтая барацьба

вельмі часта пераходзіла ўсе цывілізаваныя рамкі, і бакі звярталіся па дапамогу вайскоўцаў.

Нельга сказаць, што Дэмакратычная партыя бяздзейнічала. Для ўмацавання канстытуцыйнай законнасці і забеспячэння палітычнай стабільнасці былі пашыраны правы і паўнамоцтвы прэзідэнта рэспублікі. Кіраўніцтва партыі меркавала, што гэтым самым удалася пакласці канец кволасці і неэфектыўнасці пераходнага, ад аўтарытарнага да дэмакратычнага, рэжыму.

Гэты, як здавалася, перспектыўны захад аказаўся контрпрадуктыўным. Дэмакраты толькі развязалі рукі пазарламенцкім групам, якія разгарнулі жорсткую нецывілізаваную барацьбу за прэзідэнцкае крэсла. Аўтарытэт і прэстыж парламента – найважнейшага інстытута дэмакратыі – падаў. Пераварот С. Паіша прывёў да таго, што з палітычнай арэны пасыходзілі многія выбітныя постаці партугальскай палітыкі (адны – бо звязаліся з ім, другія – бо дапусцілі пераварот, а потым паўцякалі за мяжу). На змену прыходзіць вялікая група маладых амбіцыйных палітыкаў, чыя барацьба за ўплыў у сваіх партыях вядзе да бясконцых спрэчак і, зрэшты, да іх расколу на варожыя фракцыі, а потым на самастойныя палітычныя арганізацыі.

Падобныя праблемы не абмінулі нават Дэмакратычную партыю. Ад яе адарваліся левы і правы флангі. Не дзіва, што на пазачарговых парламенцкіх выбарах 1921 г. дэмакраты страцілі сваё былое манапольнае становішча. Да 1925 г. яны з'яўляліся толькі адной з партый урадавай кааліцыі.

Пазарламенцкія структуры аказвалі ўзрастальнае ўздзеянне на палітыку прэзідэнта і ўраду краіны. Асаблівы ўплыў ва ўмовах уладнага вакууму атрымлівалі тузы партугальскай эканомікі, асабліва – выразна анты-дэмакратычная Федэрацыя асацыяцый прадпрымальнікаў, ідэйна і палітычна звязаныя з італьянскімі фашыстамі і рэжымам Прыма дэ Рыверы ў Іспаніі, скрайне правыя нацыяналістычныя колы і войска, асабліва яго сіданісцкае ядро. Паступова паміж гэтымі сіламі складваецца неформальны саюз супраць рэжыму абмежаванай партугальскай дэмакратыі.

Ваенны пераварот 1926 г. Працэс фашызацыі краіны

28 траўня 1926 г. ў Партугаліі адбыўся вайсковы пераварот. Спачатку першынымствам у новым урадзе завалодаў генерал Мануэл Гомеш да Кошта, але неўзабаве верх узяла іншая група, і на пасадзе прэзідэнта апынуўся яшчэ адзін генерал Антоніу Кармона (1926 – 1951).

На працягу 1926 – 1930 гг. унутрыпалітычная сітуацыя заставалася вельмі нестабільнай. Пагроза вайскоўцам зыходзіла і з правага (скрайне правыя, у т. л. фашысты), і з левага (дэмакратычныя групы) флангаў. Былі здзейснены некалькі спробаў дзяржаўнага перавароту. Найбольш

сур'ёзнай з іх быў прадэмакратычны лютаўскі путч 1927 г. У верхніх эшалонах улады працягвалася барацьба за лідэрства, і фаварытаў у гэтай барацьбе было адразу некалькі. Таму ў гістарычнай літаратуры партугальскі рэжым гэтага перыяду называецца «**дыктатурай без дыктатара**».

З 1928 г. на першыя пазіцыі ў дзяржаве выходзіць Антоніу дзі Алівейра Салазар. Прафесар эканамічнага права знакамітага ўніверсітэта Каімбры не браў аніякага ўдзелу ў перавароце 1926 г. Яго палітычная кар'ера (быў дэпутатам парламента), як здавалася, перапынілася напачатку 1920-х гг., але А. Кармона запрасіў яго ва ўрад на пасаду міністра фінансаў. А. Салазар здолеў заваяваць давер генерала і той перадаў яму некаторыя важнейшыя рычагі дзяржаўнай улады. У 1932 г., ва ўмовах сусветнага эканамічнага крызісу, міністр фінансаў стаў прэм'ер-міністрам (1932 – 1968) і атрымаў па-сутнасці дыктатарскія паўнамоцтвы.

Стварэнне А. Салазарам фашысцкай партыі. Узаконенне фашызму канстытуцыяй 1933 г. Унутраная палітыка Салазара

Для ўмацавання рэжыму Салазар пайшоў на стварэнне (1930) **Нацыянальнага Саюзу** – партыі, якая прэтэндавала на прадстаўніцтва інтарэсаў усяго народа. Нацыянальны Саюз аб'яднаў усіх цывільных прыхільнікаў новага рэжыму – рэспубліканцаў, манархістаў і каталікоў. У 1933 г. пад моцным ўплывам дыктатара была падрыхтавана новая партугальская канстытуцыя.

Канстытуцыя 1933 г. абвясціла Партугалію «унітарнай карпаратыўнай рэспублікай». Асноўны закон фармальна захаваў класічны падзел улады. Галавой выканаўчай галіны лічыўся прэзідэнт, які абіраўся на 7 гадоў. Прычым прэзідэнтам мог быць толькі генерал. Заканадаўчая ўлада пакідалася за двухпалатным парламентам: Нацыянальным сходам і Палатай карпарацый, але першая мела толькі сімвалічныя паўнамоцтвы, а апошняя іх не мела ўвогуле. Фактычна парламент атрымаў толькі законадарадчыя функцыі.

Выключная роля адводзілася прэм'ер-міністра, г. зн. самому Салазару. Цяпер яго дыктатарскія паўнамоцтвы былі замацаваны канстытуцыяй.

Канстытуцыя захоўвала асноўныя дэмакратычныя правы і свабоды, але законы, прынятыя ў 1933 – 1936 гг., пастаянна парушалі грамадзянскія правы партугальцаў. Так напрыклад, 3/4 дарослых насельніцтва былі пазбаўлены выбарчага права. Нягледзячы на тое, што фармальна ніхто не ставіў пад сумненне свабоду аб'яднанняў і шматпартыйнасць, легальная дзейнасць няўрадавых грамадскіх арганізацый і, тым больш, палітычных партый пасля 1933 г. стала практычна немагчымай. Фактычна Нацыянальны саюз стаў адзінай палітычнай партыяй.

Канстытуцыя 1933 г. зафіксавала шэраг кампрамісаў паміж прадстаўнікамі пануючых колаў. Па-першае, была захавана рэспубліка і нават яе дэмакратычны фасад. Па-другое, каталіцкі касцёл амаль у поўным аб'ёме аднавіў свае прывілеі (гэта магло прымірыць супярэчлівыя жаданні рэшткі лаяльных рэжыму лібералаў, манархістаў і святарства). Па-трэцяе, быў знойдзены баланс інтарэсаў паміж цывільнай і ваеннай элітай: перадача ў рукі апошняй прэзідэнцкай пасады павінна была паслужыць гарантыяй яе лаяльнасці.

У верасні таго ж 1933 г. была зацверджана «**Хартыя працы**» – уводзілася карпаратыўная сістэма. Карпаратыўскі эксперымент у Партугаліі праводзіўся па італьянскім узору з шырокім выкарыстаннем сацыял-хрысціянскіх ідэй.

Узмацненне легальных пазіцый дыктатуры суправаджалася ўмацаваннем органаў дзяржаўнай бяспекі. Напрыканцы 1920-х гг. асноўныя рэпрэсіўныя функцыі ўскладаліся пераважна на вайсковыя адзінкі, аднак пасля фактычнага пераходу дыктатарскіх паўнамоцтваў да цывільнага Салазара апарат падаўлення сіл апазіцыі быў перабудаваны – з'явілася магутная палітычная паліцыя непасрэдна падпарадкаваная дыктатару, спецыяльныя вайсковыя трыбуналы і спецыяльныя суддзі, што займаліся палітычнымі справамі. Цікава, што да 1936 г. рэпрэсіі рэжыму Салазара скіроўваліся не толькі супраць дэмакратычнага, сялянскага або рабочага рухаў. Вельмі часта сярод яго ахвяр аказваліся і скрайне правыя. Даставалася нават партугальскім фашыстам на чале з мясцовым «каўдылью» Раланам Прэту (найбольш актыўных дзеячаў высылалі з краіны).

Дзейнасць зладжанага рэпрэсіўнага апарату дазволіла рэжыму нейтралізаваць найбольш небяспечныя сілы апазіцыі. Прыход да ўлады ў Іспаніі ўраду Народнага фронту вярнуў аптымізм палітычным апанентам дыктатуры А. Салазара, але найбольш актыўныя ў процістаянні рэжыму партугальскія анарха-сіндыкалісты хутка былі расаджаныя па турмах і лагерах, або загінулі падчас іспанскай Грамадзянскай вайны. Самым значным выступленнем працоўных стала спроба правядзення ў студзені 1934 г. агульнай забастоўкі пратэсту супраць карпаратыўнай сістэмы.

Далейшая эвалюцыя партугальскага рэжыму ў бок фашызму звязана з пачаткам мяцяжу генерала Франка і развязваннем Грамадзянскай вайны ў Іспаніі. У 1936 г. пад эгідай уладаў быў арганізаваны «Партугальскі легіён» – міліцыя, якая павінна была звязаць кіруючы Нацыянальны Саюз з масамі. Напрыканцы таго ж года былі створаны залежныя ад Міністэрства адукацыі маладзёжная (ваенізаваная «Партугальская моладзь») і жаночая арганізацыі. Дэсідэнты-фашысты былі абласканыя Салазарам, атрымалі высокія пасады; бяруцца на ўзбраенне некаторыя фашысцкія ідэі.

Тым не менш, партугальскі фашызм, які набывае сваё канчатковае афармленне на зыходзе 1930-х гг., не дацягвае да класічнага італьянскага ўзору. Тым больш, у яго мала падобнага з нацызмам. Ён тыпалагічна бліжэйшы т. зв. «іберыйскаму фашызму», характэрнаму таксама для суседняй Іспаніі.

У рыхлай салазараўскай ідэалогіі не знайшлося месца таталітарным устаноўкам, абсалютна не былі ёй ўласцівыя паганскія матывы. Яна стаяла на чатырох кітах: «Бог», «Бацькаўшчына», «Сям'я» і «Праца». Кансерватыўны рэжым аддаваў перавагу не наватворам, накшталт адзінай масавай партыі ці карпарацыяў, а традыцыйным грамадскім інстытутам, перадусім касцёлу (не дзіва, што папа Пій XII ставіў Партугалію ў прыклад: «*Пан Бог даў партугальскай нацыі ўзорнага кіраўніка ўраду*») і мясцовай эліце.

Салазараўская «**Эштаду Нову**» – «новая дзяржава» – не праводзіла актыўнай палітычнай мабілізацыі (фармальнае ўцягванне грамадзян у палітычнае жыццё праз грамадскія арганізацыі, маршы, мітынгі, маніфестацыі, агульнанацыянальныя акцыі або кампаніі, членства ў адзінай партыі і г. д.). Большасць насельніцтва была пакінутая дзяржавай у спакоі, абы толькі людзі «не лезлі ў палітыку» (характэрная прыкмета аўтарытарызму).

Нацыянальны Саюз ніколі не быў і ніколі не задумваўся як масавая партыя. Гэта была тыповая элітарная партыя ўлады на чале з дыктатарам-прафесарам, які ніколі ў сваіх прамовах не апеляваў да глыбінных пачуццяў натоўпу, а хутчэй грэбаваў ім. У даваенны час, Нацыянальны Саюз больш нагадваў Патрыятычны Саюз Х.А. Прыма дэ Рыверы, або аўтарытарныя партыі Цэнтральнай і Паўднёва-Ўсходняй Еўропы, напрыклад, Партыю нацыянальнага адзінства (Венгрыя), санацыйны Лагер нацыянальнага адзінства (Польшча) і некаторыя іншыя. На думку цэлага шэрагу даследчыкаў больш карэктна называць салазараўскі рэжым «рэжымам фашысцкага кірунку» або казаць, што ён меў фашысцкі характар.

Тым не менш, нельга не адзначыць тыпова фашысцкае «арганічнае» бачанне грамадства, для далейшага «згуртавання» якога выкарыстоўваліся ўся магучнасць адміністрацыйнай, карпаратыўнай, адукацыйнай і прапагандысцкай машыны, эліты і касцёлу. Акрамя таго, былі істотна ўмацаваныя пазіцыі дзяржавы ў нацыянальнай эканоміцы: аўтаномія эканамічных эліт была абмежавана, а іх актыўнасць на палітычнай арэне была адчувальна зменшана.

Умацаванне супрацоўніцтва Партугаліі з Германіяй і Італіяй, удзел у інтэрвенцыі ў Іспаніі. Іберыйскі пакт 1939 г.

Пасля пачатку Грамадзянскай вайны ў Іспаніі ўрад А. Салазара аб'яднаўся з мяцежнікамі Ф. Франка супраць Іспанскай рэспублікі. Ужо 24 кастрычніка 1936 г. Партугалія разарвала дыпламатычныя адносіны з урадам Народна-

га фронту. Яна становіцца адным з асноўных маршрутаў, па якім забяспечваліся пастаўкі франкістам з Германіі і Італіі. Калі Вялікабрытанія адмовіла Партугаліі ў пастаўках узбраенняў, у лістападзе 1936 г. германскія нацысты прапанавалі Салазару ваеннае супрацоўніцтва. Берлін, такім чынам, выкарыстаў сітуацыю, каб зменшыць брытанскі ўплыў. І, наадварот, Трэці Рэйх аказваў моцнае ўздзеянне на партугальскую інтэлігенцыю, універсітэты, маладзёжны рух і прэсу. Афіцэры салазараўскай палітычнай паліцыі займаліся на курсах СД і Гестапа, а ў кабінэце міністраў з'явілася моцная прагерманская фракцыя. Тым не менш, у адрозненне ад франкісцкай Іспаніі, салазараўская Партугалія так ніколі і не заключыла якіх-небудзь фармальных пагадненняў з нацысцкай Германіяй.

У траўні 1938 г. Партугалія прызнала франкісцкі рэжым. Супраць рэспубліканцаў ваявала амаль 20 тыс. партугальскіх добраахвотнікаў і 6 тыс. з іх загінула (столькі ж, колькі пры ўдзеле ў Першай сусветнай вайне). 17 сакавіка 1939 г. Партугалія заключыла з Іспаніяй Пакт аб сяброўстве і ненападзенні, т. зв. **Іберыйскі пакт**. Бакі абавязваліся ўзаемна паважаць тэрытарыяльную цэласнасць, не здзяйсняць варожых дзеянняў адзін супраць аднаго, не падтрымліваць трэція краіны ў агрэсіі супраць аднаго.

Пры гэтых актыўных кантактах з антыдэмакратычнымі рэжымамі у траўні 1939 г. Партугалія падпісала пратакол аб працягу саюза нага дагавора з Вялікабрытаніяй. Яна не дазволіла сябе ўцягнуць у Другую сусветную вайну і 12 чэрвеня 1941 г. абвясціла аб сваім нейтралітэце. Гэта прадвызначыла неверагодную жывучасць рэжыму, які нават здолеў перажыць свайго архітэктара, А. Салазара, і праіснаваў аж да 1974 г.

Тэма 18. Аўстрыя ў 1918 – 1938 гг.

Распад Аўстра-Венгерскай імперыі.

Лістападаўская рэвалюцыя 1918 г. Абвясчэнне рэспублікі

Вайна для Аўстра-Венгрыі складвалася няўдала, і не аднойчы дзяржава аказвалася на мяжы ваенна-палітычнага краху. У 1918 г. у краіне надыйшоў агульны крызіс. Цэлы комплекс сацыяльна-эканамічных, палітычных і нацыянальных праблем паставілі пад пытанне само захаванне дзяржавы. У студзені 1918 г. ў прамысловых цэнтрах краіны адбылася ўсеагульная забастоўка. Да ўраду было высунута патрабаванне неадкладна заключыць перамір'е. Паўсюдна сталі стварацца саветы рабочых. Напачатку лютага пачалося паўстанне матросаў аўстра-венгерскага ваенна-марскога флоту ў бухце Котар. Хаця ўлады здолелі аднавіць парадак, летам-восенню сітуацыя стала цалкам выходзіць з-пад кантролю. У польскіх, венгерскіх, чэшскіх, паўднёва-

славянскіх землях імперыі распачаліся бурлівыя дзяржаваўтваральныя працэсы, і ў другой палове кастрычніка – напачатку лістапада 1918 г. дуалістычная Аўстра-Венгерская манархія развалілася.

Напачатку кастрычніка 1918 г. вядучыя аўстрыйскія партыі – **Сацыял-дэмакратычная рабочая партыя Аўстрыі (СДРПА), Хрысціянска-сацыяльная партыя (ХСП) і Пангерманская партыя** – заключылі пагадненне аб супрацоўніцтве ў мэтах аб’яднання нямецкіх зямель імперыі ў адзіную дэмакратычную дзяржаву. Станаўленне новай дзяржаўнай улады пачалося 21 кастрычніка 1918 г., калі 210 дэпутатаў рэйхстрату (імперскага прадстаўнічага органу) абвясцілі сябе «Часовым Нацыянальным сходам» і заявілі аб стварэнні незалежнай Нямецка-Аўстрыйскай дзяржавы. 30 кастрычніка з членаў сходу быў абраны орган выканаўчай улады – Дзяржаўная рада. Упаўнаважаныя Дзяржаўнай рады – дзяржаўныя сакратары – сфарміравалі ўласна ўрад, на чале якога стаў адзін з лідараў аўстрыйскай сацыял-дэмакратыі Карл Рэнэр («1-шы ўрад Рэнэра»). 3 лістапада было падпісана перамір’е з Антантай на віле Джусці. 12 лістапада 1918 г. Часовы нацыянальны сход абвясціў утварэнне **Аўстрыйскай рэспублікі**. Рэйхсрат распускаўся да выбараў Устаноўчага сходу, а рэгіянальныя прадстаўнічыя органы – ландтагі – пашыраліся за кошт прадстаўнікоў арганізацый рабочых.

Гэткім чынам буржуазна-дэмакратычная рэвалюцыя забяспечыла спыненне вайны, ліквідацыю манархіі і пачатак дэмакратызацыі сістэмы дзяржаўнай улады. Пры гэтым арганізаваная, узгодненая дзейнасць асноўных палітычных сіл Аўстрыі дазволіла забяспечыць поўную пераемнасць улады пры карэнных зменах дзяржаўнага ладу – новыя рэвалюцыйныя органы дзяржаўнай улады ствараліся на базе «старарэжымных».

Урад К. Рэнэра, які дзейнічаў на працягу трох месяцаў, канчаткова ліквідаваў імперскія дзяржаўныя інстытуты. 27 лістапада быў прыняты новы, больш дэмакратычны выбарчы закон (напрыклад, упершыню права голасу было прадастаўлена жанчынам), а ў снежні 1918 г. – закон аб выбарах у Канстытуцыйны нацыянальны сход.

Былі прынятыя законы ў галіне сацыяльнага і рабочага заканадаўства: уведзена дапамога па беспрацоўю, страхаванне па хваробе, адноўлены скасаваны пад час вайны няздольны штотыднёвы адпачынак, абмежавана выкарыстанне дзіцячай працы ў прамысловасці. На прадпрыемствах быў уведзены 8-гадзінны працоўны дзень (наладзіць належны кантроль і распаўсюдзіць яго дзеянне на дробныя прадпрыемствы і майстэрні не атрымалася). Вялікае значэнне для стварэння суверэннай аўстрыйскай дзяржаўнасці мела арганізацыя новых узброеных сіл: з 5 лістапада 1918 г. пачаў дзейнічаць аўстрыйскі

фольксвер (ням. *Volkswehr* – «народная армія»). Яго кіруючы склад фарміраваўся за кошт былых кайзераўскіх афіцэраў.

Выбары ў **Канстытуцыйны нацыянальны сход** (Устаноўчы сход) прынеслі наступныя вынікі: СДРПА набрала 40,76 % і атрымала 72 месцы ў парламенце, ХСП – 35,94 % і 69 месцаў. Такі зыход не даваў магчымасці сфарміраваць урад большасці ніводнай з партый. Складанае ўнутранае становішча і вонкавыя абставіны (краіны Антанты пагражалі ў выпадку сур’ёзнага сацыяльнага выбуху акупіраваць краіну) рабілі непазбежным стварэнне кааліцыі галоўных палітычных партый. 15 сакавіка 1919 г. кааліцыйны ўрад быў сфарміраваны з удзелам прадстаўнікоў СДРПА і ХСП, а таксама некалькіх беспартыйных спецыялістаў. На яго чале застаўся К. Рэнэр («2-гі ўрад Рэнэра»). Тэрмін паўнамоцтваў ураду абмяжоўваўся часам падпісання мірнага дагавору з Аўстрыяй.

Аўстрамарксізм. Стварэнне кампартыі

Перавага ва ўрадзе аказалася за прадстаўнікамі СДРПА. Яшчэ напачатку ХХ ст. партыйныя ідэолагі – Фрыдрых і Макс Адлеры, Макс Баўэр, Карл Рэнэр – ажыццявілі арыгінальную рэвізію класічнага марксізму на базе філасофскіх пастулатаў пазітывізму. Згодна з палажэннямі «**аўстрамарксізму**» рэвалюцыя ўяўляла сабой паступальны працэс, які складаўся з трох фаз – палітычнай, сацыяльнай і нацыянальнай рэвалюцый. Першая павінна была знішчыць старыя дзяржаўна-прававыя інстытуты і стварыць новы дэмакратычны парламенцкі лад. Другая прадугледжвала фарміраванне новай дзяржаўнасці ў рамках эканамічна эфектыўнага рэгіёну. Гэткім чынам будучае аўстрыйскіх зямель бачылася аўстрамарксістамі або ў аншлюсе Аўстрыі і Германіі са стварэннем адзінай дзяржавы немцаў, або ў пераўтварэнні былой Аўстра-Венгрыі ў саюз яе народаў – Дунайскую канфедэрацыю. Калі дзве першыя фазы вырашалі агульнанацыянальныя задачы, то апошняя фаза, сацыялістычная, насіла класавы, пралетарскі характар.

Прыход да ўлады партыі пралетарыяту павінен быў адбыцца не гвалтоўна, як гэта здарылася ў Расіі, а канстытуцыйным дэмакратычным шляхам – праз перамогу на свабодных выбарах. Пераход да сацыялістычнага ладу, на думку ідэолагаў аўстрамарксізму, заключаўся не ў змяненні формаў уласнасці, а ў ліквідацыі сацыяльнай несправядлівасці і эксплуатацыі чалавека чалавекам праз фарсіраванне сацыялізацыі грамадскай вытворчасці. Ліквідацыя прыватнай уласнасці, наадварот, уяўлялася верхам сацыяльнай несправядлівасці. Паспяховае функцыянаванне гэтага працэсу магчыма толькі пры актыўным супрацоўніцтве спецыяльных органаў прадстаўніцтва прадпрымальнікаў, рабочых спажыўцоў і дзяржавы.

Па меры кансалідацыі пралетарскага руху з'явіцца магчымасць выкарыстання дэмакратычнай дзяржавы ў агульнанацыянальных інтарэсах. Наступае перыяд «класавай раўнавагі» і з прычыны ўзрастання колькасці рабочага класу, падвышэння яго арганізаванасці і культурнага ўзроўню (абавязковай умовай паспяховага працэсу сацыялізацыі лічылася правядзенне культурнай рэвалюцыі) складваюцца перадумовы для мірнага ўсталявання дыктатуры пралетарыяту. Перамога сацыяльнай рэвалюцыі створыць умовы для пераходу да бяскласавага грамадства.

Не ўсе сацыял-дэмакраты падзялялі гэтыя ідэі, а таму 3 лістапада 1918 г. прыхільнікі традыцыйнай трактоўкі марксізму і ідэі пераносу вопыту Савецкай Расіі на аўстрыйскую глебу стварылі **Камуністычную партыю Аўстрыі (КПА)**.

Палітыка ўрадаў К. Рэнэра.

Канстытуцыя Аўстрыйскай рэспублікі 1920 г.

Новы ўрад, дзе пераважалі сацыял-дэмакраты, шмат зрабіў для развіцця сацыяльнага і рабочага заканадаўства. Былі прынятыя неадкладныя захады па барацьбе з беспрацоўем. Напрыклад, усе прадпрыемствы з колькасцю працаўнікоў звыш 15 чалавек павінны былі павялічыць колькасць працуючых на 20 %. Забаранялася скарачаць колькасць персаналу без дазволу спецыяльнай камісіі. Таксама былі зацверджаныя законапраекты аб забароне начной працы жанчын і падлеткаў і аплатных адпачынках (у залежнасці ад стажу рабочых яны працягваліся 1-2 тыдні).

Закон аб сацыялізацыі, абвешчаў неабходнасць канфіскацыі «падходзячых для гэтага прадпрыемстваў на карысць дзяржавы, зямель і абшчын». Урадавая праграма прадугледжвала абагульненне вугалездабываючых прадпрыемстваў, электрастанцый, буйных лясных масіваў і г. д.

У знешнепалітычнай сферы ўрад чакала поўнае расчараванне. Вынікам заключэння Сен-Жэрменскага мірнага дагавору стала немагчымасць рэалізацыі аўстрамарксісцкай ідэі нацыянальнай рэвалюцыі. Аншлюс быў забаронены асобным артыкулам пагаднення і Аўстрыя пераўтварылася ў маленькую прыальпійскую дзяржаву з насельніцтвам 6,4 млн. чалавек.

Ратыфікацыя Сэн-Жэрменскага мірнага пагаднення Нацыянальным сходам 17 кастрычніка 1919 г. азначала адначасова і заканчэнне тэрміну паўнамоцтваў ураду К. Рэнэра. Змены ўнутры- і знешнепалітычнай абстаноўкі аслабілі пазіцыі сацыл-дэмакратаў. Нягледзячы на захаванне былой кааліцыі, прадстаўнікі ХСП здолелі пашырыць свой уплыў. Пры гэтым К. Рэнэр зноў здолеў застацца на пасадзе канцлера («3-ці ўрад Рэнэра»). Новае ўрадавае пагадненне

прадугледжвала правядзенне фінансавай, падатковай, ваеннай, школьнай рэформы, ажыццяўленне сацыялізацыі і прыняцце канстытуцыі краіны.

Але супярэчнасці ў кааліцыі нарасталі. Спыненне дзейнасці саветаў рабочых і салдацкіх дэпутатаў, «прафесіяналізацыя» арміі з ліквідацыяй атрадаў Чырвонай гвардыі (назва арміі была зменена з «фольксвер» на «вермахт»), скарачэнне сацыяльных праграм вялі да змяншэння ўплыву СДРПА. У рамках школьнай рэформы быў скасаваны абавязковы ўдзел вучняў у рэлігійных абрадах (школьным богаслужэнні, споведзі, рэлігійных працэсіях). Гэта сур'ёзна абвастрыла адносіны сацыял-дэмакратаў с ХСП. Калі ў практычную плоскасць перайшла дзейнасць камісіі па сацыялізацыі, узніклі новыя праблемы. Вельмі сур'ёзнай праблемай заставалася эканамічная сітуацыя. Яе вырашэнне патрабавала карэнных змен фінансавай палітыкі, а кааліцыя ніяк не здолела знайсці разуменне па гэтаму пытанню. Нарастала незадаволенасць палітыкай ураду. Узнікла небяспека непажаданага ўсімі ўдзельнікамі ўрадавай кааліцыі палітычнага экстрэмізму і радыкальнай рэвалюцыі. Лідэры аўстрыйскай сацыял-дэмакратыі лічылі за лепшае не чапляцца за ўладу, а забяспечыць дасягненне стабільнасці, неабходнай для далейшага прагрэсу на шляху сацыялістычнай рэвалюцыі.

11 чэрвеня 1920 г. К. Рэнэр пакінуў пасаду канцлера. Сацыял-дэмакраты засталіся ў кааліцыі, але іх значэнне яшчэ больш падае. Новы, т. зв. «прапарцыйны» ўрад склалі па 6 прадстаўнікоў ХСП і СДРПА, адно месца дасталася пангерманскай партыі. Канцлерам упершыню стаў не сацыял-дэмакрат – Міхаэль Майр (ХСП).

Галоўным вынікам дзейнасці ўраду М. Майра стала дапрацоўка і прыняцце 1 кастрычніка 1920 г. Канстытуцыі. Аўстрыя становілася федэратыўнай рэспублікай (у тэксце выкарыстоўваецца іншая назва – «Федэральная Дзяржава Аўстрыя»): землям надаваліся шырокія правы самакіравання. Двухпалатны парламент складаўся з Нацыянальнай рады (183 дэпутаты) і Палаты зямель (64 дэпутаты). Федэральны прэзідэнт абіраўся на пасяджэнні палат і меў чыста прадстаўнічыя функцыі. Кіраўнік ураду Федэральны канцлер быў адказны перад ніжняй палатай парламента. **Канстытуцыя Аўстрыі 1920 г.** была падрыхтавана пры ўдзеле аднаго з буйнейшых тэарэтыкаў і філосафаў права Ганса Кельзена і прадугледжвала стварэнне прынцыпова новага для Еўропы інстытуту – Канстытуцыйнага суда.

Канстытуцыя прадугледжвала федэратыўнае ўладкаванне краіны з 8 землямі: Верхняя і Ніжняя Аўстрыя, Зальцбург, Карынцыя, Шцірыя, Форарльберг, Паўночны Ціроль і Бургенланд. Статус асобнай адміністрацыі адміністрацыі тэрытарыяльнай адзінкі з гэтакімі ж правамі атрымлівала Вена.

Канстытуцыя замацавала ліквідацыю саслоўных і рэлігійных прывілеяў, увядзенне дэмакратычных правоў і грамадзянскіх свабод, прэрагаты-

вы федэральных органаў улады, шматпартыйнасць. Канстытуцыя Аўстрыі 1920 г. стала адной з самых дэмакратычных канстытуцый свайго часу і дзейнічае (з перапынкам) да нашых дзён.

Сен-Жэрменскі мір і міжнароднае становішча Аўстрыі

Мірныя дагавор з Аўстрыяй быў падпісаны 10 верасня 1919 г. недалёка ад Парыжу ў Сен-Жэрмен-ан-Ле. Дакумент канстатаваў распад Аўстра-Венгерскай імперыі і стварэнне на яе тэрыторыі новых дзяржаў. **Сен-Жэрменскі дагавор** спецыяльна абгаворваў забарону парушэння незалежнасці Аўстрыі – аншлюсу (дзеля недапушчэння злучэння з Германіяй Аўстрыю прымушалі да суверэнітэту). Аўстрыі забаранялася мець авіяцыю і ваенна-марскі флот. Колькасць узброеных сі не павінна была перавышаць 30 тыс. чалавек. Аўстрыя абавязвалася выплачваць рэпарацыі.

Наступствы дагавору выклікалі абурэнне этнічных немцаў, якія гучна заяўлялі аб грубым парушэнні прынцыпаў пасляваеннага ўладкавання, прапанаваных В. Вільсанам, і галоўным чынам пунктам, у якім гарантавалася права нацыі на самавызначэнне. На тэрыторыі Чэхаславакіі, напрыклад, засталася каля 3 млн. немцаў. Аўстрыя здолела захаваць толькі дзве спрэчныя тэрыторыі. Адной з іх стала ўсходняя частка правінцыі Карынцыя, заселеная пераважна славенцамі, прэтэнзіі на якую мела Каралеўства Сербія, Харватыя і Славенцыя. У выніку рэфэрэндуму (кастрычнік 1920 г.), большасць насельніцтва пажадала застацца ў складзе Аўстрыі. Другім рэгіёнам, які здолелі ўратаваць, стаў Бургенланд («Заходняя Венгрыя»). Гэтая правінцыя здавён належала Венгерскаму каралеўству, але большасць яе жыхароў складалі немцы.

Заклучэнне мірнага пагаднення дазволіла ў хуткім часе прарваць міжнародную ізаляцыю краіны. У снежні 1920 г. Аўстрыя была прынята ў Лігу Нацыяў. У жніўні 1921 г. быў падпісаны мірны дагавор, а потым усталяваны дыпламатычныя адносіны з ЗША.

Асаблівасці эканамічнага развіцця

ў першыя пасляваенныя гады. Тэорыя нежыццяздольнасці Аўстрыі, распаўсюджанне лозунгу аншлюсу

Эканоміка Аўстрыя, якая да 1918 г. была адным з прамысловых раёнаў аграмаднай імперыі (у 1910 г. у Аўстра-Венгрыі пражывала 52 млн. чалавек, а ў 1920 г. толькі 6,4 млн.), востра адчувала разрыў ранейшых гаспадарчых сувязяў і звужэнне ўнутранага рынку. Як вынік на працягу некалькіх гадоў характэрнай для эканомікі краіны была недагрузка магутнасцяў прамысловых прадпрыемстваў. Эканоміка знаходзілася ў стане поўнага хаосу. Імклівая інфляцыя паралізавала вытворчасць. Сяляне з насцярожанасцю ўспрымалі сацыяльна-эканамічныя і палітычныя перамены ў краіне. Тым больш, што асноў-

ныя палітычныя сілы ігнаравалі інтарэсы вёскі – правядзенне аграрнай рэформа не планавалася. Вена была фактычна адрэзана ад рынку сельгаспрадукцыі. Напачатку 1921 г. у Аўстрыі пачынаецца крызіс ў прамысловасці, сельскай гаспадарцы і фінансах.

Эканамічныя цяжкасці ўзмацнілі пазіцыі прыхільнікаў «**тэорыі нежыццяздольнасці**» Аўстрыі як малой суверэннай дзяржавы. Акрамя сацыял-дэмакратаў (гл. вышэй) гэтай тэорыі прытрымліваліся пангерманісты – нямецкія нацыяналісты, якія выступалі за канчатковае ўз'яднанне нямецкай нацыі ў складзе адной дзяржавы. Яшчэ 12 лістапада 1918 г. адразу пасля абвешчэння рэспублікі («**Нямецка-Аўстрыйскай Рэспублікі**») Часовы нацыянальны ўрад прыняў рашэнне аб яе далучэнні да Германскай рэспублікі. У Берліне з насцярожанасцю паставіліся да гэтай перспектывы. Перагаворы з Германіяй ў 1918 – 1919 гг. накіраваныя на аншлюс зайшлі ў тупік. Умовы Версальскага і Сен-Жэрменскага дагавору катэгарычна забаранілі аб'яднанне Аўстрыі з Германіяй. Аднак лозунг аншлюсу не страціў сваёй прывабнасці аж да канца 1930-х гг.

Выбары 1920 г. Выхад сацыял-дэмакратаў з урадавай кааліцыі. Аўстрыя ў перыяд стабілізацыі. Расстаноўка палітычных сіл, роля сацыял-дэмакратаў

На кастрычніцкіх выбарах 1920 г. ХСП заваявала 82 месцы ў ніжняй палаце парламенту, пангерманская – 22. СДРПА здолела захаваць толькі 66 месцаў. Сацыял-дэмакраты пакінулі ўрадавую кааліцыю і выйшлі ў апазіцыю. Гэтыя выбары пачалі новую эпоху ў аўстрыйскай палітыцы. З 1920 г. і да самай гібелі рэспублікі ў 1938 г. аўстрыйскія канцлеры належалі толькі да Хрысціянска-сацыяльнай партыі. Пачынаючы з 1928 г. па 1938 г. яе прадстаўнікі займалі прэзідэнцкую пасаду.

Пасля выхаду сацыял-дэмакратаў у апазіцыю ва ўрадзе замацоўваецца кааліцыя ХСП і пангерманскай партыі. У 1922 г. эканамічнае становішча Аўстрыі становіцца катастрафічным. Пагроза сацыяльнага выбуху вымусіла ўрад звярнуцца да Лігі Нацый з просьбай пра дапамогу. Пасля непрацяглых кансультацый і перагавораў 4 кастрычніка 1922 г. быў падпісаны Жэнеўскі пратакол аб гарантыях займу для Аўстрыі. У адпаведнасці з дакументам Вялікабрытанія, Францыя, Італія і Чэхаславакія прадастаўлялі 650 млн. залатых крон для фінансавага аздаравлення краіны. Акрамя таго Аўстрыя атрымала права на адтэрміноўку рэпарацыйных выплат на 20 гадоў. За гэтыя саступкі прыйшлося змірыцца з частковай стратай эканамічнага суверэнітэту – краіна пераўтваралася ў пратэктарат Антанты. Для кантролю над выкарыстаннем грошай прызначаўся генеральны камісар Лігі Нацый у Аўстрыі.

Нягледзячы на непапулярнасць многіх антыкрызісных захадаў (былі падвышаныя ўскосныя падаткі, звольненыя каля 100 тыс. дзяржаўных служачых, праводзілася жорсткая рацыяналізацыя вытворчасці), да пачатку 1924 г. сітуацыя ў краіне ў цэлым нармалізавалася. Пачынаецца павольны рух да эканамічнай стабілізацыі.

З паляпшэннем эканамічнай сітуацыі ХСП, бяспрэчны лідэр у кааліцыі, бярэ курс на рэалізацыю свайго праекту карэннага пераўладкавання грамадства. На базе праграмных энцыклік папы Пія XI (займаў свяцейшы прастол у 1922 – 1939 гг.) былі сфармуляваныя дзве асноўныя ідэі партыі: саслоўна-карпаратыўнае ўладкаванне грамадства і субсідыярнасць. **Карпаратывізм** разглядаўся як прынцып рэальнага грамадскага ўладкавання, закліканага пераадолець класавыя інтарэсы і паставіць у цэнтр дзяржаўнага жыцця інтарэсы карпарацый, саслоўяў. Меркавалася, што ў адрозненне ад феадальных саслоўяў, у Аўстрыі будзе створана сістэма адкрытых саслоўяў, арганізаваных на эканамічнай (галіновай) базе. **Прынцып субсідыярнасці** меў на ўвазе захаванне індывідуальнай адказнасці чалавека за сваю будучыню пры яго праве на падтрымку грамадства. Асновай для радыкальнага эканамічнага і палітычнага абнаўлення павінна было стаць адраджэнне духоўнага пачатку, удасканаленне чалавека. Гэткім чынам, фарміраванне карпаратывісцкай ідэалогіі стала адной са спроб знайсці альтэрнатыву класічнаму лібералізму, каб вывесці заходняе грамадства з крызісу.

Умацаванне пазіцый фашыстаў. Падзеі 1927 г.

З прыходам да ўлады ў Італіі фашыстаў, якія паступова пераходзяць на пазіцыі сацыяльнага каталіцызму, выяўляецца яўная тэндэнцыя да фашызацыі Аўстрыі. Цэнтралізацыя выканаўчай ўлады і згортванне шматпартыйнай парламенцкай дэмакратыі паступова вядзе да ўзрастання палітычнай напружанасці ў краіне. Адным з важнейшых фактараў нестабільнасці становіцца новы пазарламенцкі саюзнік ХСП – **хаймвер** (ням. *Heimwehr* – «ахова Радзімы» або «атрады самааховы»). Гэта быў раннефашысцкі рух, нацыяналістычнае, ваенізаванае аб'яднанне, па метадах, складу і арганізацыйнай структуры, ідэалогіі падобнае на добраахвотніцкія карпусы ў Германіі. З часам ён так і не стаў самастойнай палітычнай сілай. Ролю ідэалагічнага ядра і арганізацыйнага цэнтру аўстрафашызму адыграла Хрысціянска-сацыяльная партыя.

Супрацьстаянне левых (СДРПА і рабочыя) і кансерватараў (ХСП і сельскае насельніцтва, маёмасныя класы, каталіцкі касцёл) ужо мела сваю гісторыю. З 1921 г. пачынаюцца першыя сутыкненні. Але да пары да часу абыходзіла без ахвяр. У 1923 г. у супрацьвагу хаймверу для абароны сацы-

ял-дэмакратаў і рабочых актывістаў быў арганізаваны **шуцбунд** (ням. *Schutzbund* – «Саюз абароны»).

У студзені 1927 г. баявікі хайвера ажыццявілі напад на Рабочы дом у Шатэндорфе – былі забітыя ветэран і 8-гадовае дзіця, яшчэ 7 чалавек параненыя. У ліпені Венскі крымінальны суд апраўдаў трох абвінавачаных у забойстве хайвераўцаў. Літаральна на наступны дзень пасля прысуду па «шатэндорфскай справе» у Вене пачалася усеагульная забастоўка, якая перарасла ў масавыя беспарадкі. Спроба захапіць Палац юстыцыі была адбітая сіламі паліцыі і хайверу; было забіта 89 чалавек і каля 600 – параненыя («крывавая пятніца»).

Падаўленне стыхійнага выступлення венскіх рабочых і чарговая перамога на выбарах ў Нацыянальную раду (красавік 1927 г.) прывялі да далейшага ўзмацнення пазіцый ХСП і прафашысцкіх тэндэнцый. Адносна эканамічная стабільнасць і барацьба за ўладу ў групоўцы ХСП-хайвер на некаторы час адклалі канчатковы крах буржуазна-дэмакратычнага рэжыму ў Аўстрыі і перамогу аўстрафашызму.

Эканамічны крызіс 1929 - 1933 гг. у Аўстрыі.

Абвастрэнне сацыяльна-эканамічнага становішча.

Актывізацыя хайверу і нацыстаў

Сусветны эканамічны крызіс 1929 – 1933 гг. аказаўся больш разбуральным, чым у многіх іншых краінах Заходняй Еўропы. Структурная незбалансаванасць эканомікі, моцная залежнасць ад замежнага капіталу, недалечаныя хваробы імперскай пары і першых гадоў незалежнасці рабілі гэтка зыход цалкам прадказальным. Катастрафічна ўпала прамысловая вытворчасць. У асобных галінах, напрыклад, машынабудаўнічай і тэкстыльнай напрыканцы 1931 г. была занятая толькі палова рабочых, занятых у дакрызісныя гады. Напачатку 1934 г. колькасць беспрацоўных пераваліла за 600 тыс. чалавек. У 1931 г. крах банку «Крэдыт-Антшальт» пацягнуў за сабой вастрэйшы фінансавы крызіс.

Як і ў 1922 г. аўстрыйскім уладам прыйшлося звярнуцца па знешнюю фінансавую дапамогу. У ліпені 1932 г. быў падпісаны Жэнеўскі пракакол Лігі Нацый аб міжнародным заёме для Аўстрыі. Ізноў было ўведзена знешняе кіраванне фінансамі краіны.

Абвастрэнне сацыяльна-эканамічнага становішча ў Аўстрыі, як і паўсюль, прывяло да радыкалізацыі палітыкі. У адрозненне ад Германіі, тут дзейнічалі дзве канкурэнтныя скрайне правыя сілы – хайвер і нацысты. У той час, як першы падтрымліваў ідэю пабудовы карпаратыўнай дзяржавы і арыентаваўся на фашысцкую Італію, другія патрабавалі аншлюсу і рэалізацыі гітлераўскай праграмы.

Вынікі выбараў 1930 г. прадэманстравалі палярызацыю аўстрыйскага грамадства. Упершыню за 10 гадоў буйнейшую фракцыю ў Нацыянальнай радзе ізноў ўтварыла СДРПА (72 дэпутаты). ХСП і «Айчынны блок», створаны лідэрамі хаймвера, атрымалі, адпаведна, 66 і 8 мандатаў. Значнага поспеху дасягнулі сілы прынцыповай апазіцыі – аўстрыйскія нацысты і камуністы. Аднак уладу ХСП удалося захаваць.

У сакавіку 1931 г. было заключана аўстра-германскае пагадненне аб **Мытным саюзе** (г. зв. «халодны аншлюс»). Заклапочаныя магчымасцю аншлюсу, Францыя, Чэхаславакія і Італія заявілі пратэст ў Лігу Нацый. Нямецкія дзяржавы былі вымушаныя паабяцаць, што эканамічнае збліжэнне не прывядзе да поўнага іх зліцця.

Фарміраванне ўраду Э. Дольфуса, яго надзвычайныя дэкрэты.

Пазіцыя сацыял-дэмакратаў і камуністаў. Лютаўскія падзеі

1934 г. «Травенская Канстытуцыя»

Хісткасць становішча ўраду і ўзрастальная пагроза з боку хаймверу набліжалі ўсталяванне ў Аўстрыі дыктатуры. У траўні 1932 г. канцлерам кааліцыйнага ўраду (ХСП, хаймвер і Аграрная партыя (Ландбунд)) быў прызначаны былы міністр сельскай гаспадаркі Энгельберт Дольфус (ХСП).

У сітуацыі вастраўшага сацыяльна-эканамічнага крызісу і ціску з боку хаймвера (яго лідэр Штарэмберг прама заявіў, што «хаймвер падтрымае любы ўрад, які разгоніць парламент») Э. Дольфус прымае рашэнне аб ліквідацыі шматпартыйнага парламенцкага ладу. 4 сакавіка 1933 г. былі прынятыя «**надзвычайныя дэкрэты**» згодна з якімі распускаўся парламент, забараняліся сходы і дэманстрацыі, уводзілася цэнзура. Неўзабаве пачынаецца стварэнне канцлагераў, быў разогнаны шуцбунд, забаронена камуністычная партыя (крыху пазней і нацысцкая). 15 сакавіка 1933 г. Э. Дольфус абвясціў аб усталяванні ў краіне «аўтарытарнай сістэмы праўлення».

12 лютага 1934 г. шуцбундаўцы пры падтрымцы камуністаў узялі ўзброенае антыўрадавае паўстанне ў Лінцы. Яго падхапілі ў Вене і шэрагу іншых гарадоў. Урадавыя войскі і хаймвер для запалохвання паўстанцаў сцягнулі да рабочых кварталаў Вены артылерыю. Але пазбегнуць перастрэлкі не атрымалася. Баі працягваліся да 16 лютага. З абодвух бакоў загінула і прапала без вестак звыш 1,5 тыс. чалавек, шмат венцаў атрымала раненні.

Урад пайшоў на масавыя арышты, запоўніўшы пабудаваны яшчэ ў 1933 г. канцлагер Вёлерсдорф. Лідэры сацыял-дэмакратаў з'ехалі на эміграцыю ў Чэхаславакію. У краіне лютавалі ваенна-палявыя суды. СДРПА была выдалена з палітычнай арэны. Пад забарону траплялі свабодныя прафсаюзы, якія карысталіся правам легальнага існавання нават пры Габсбургах. 2 сака-

віка 1934 г. замест іх ствараўся адзіны агульнадзяржаўны прафсаюз – Прафесійны саюз аўстрыйскіх рабочых і служачых.

1 траўня 1934 г. у Аўстрыі быў прыняты новы асноўны закон – г. зв. **«Травеньская Канстытуцыя»**. Абвяшчалася «хрысціянская, нямецкая, саюзная дзяржава, арганізаваная па саслоўным прынцыпе». Асноўны закон фактычна ўсталёўваў аднапартыйнасць, бо адзіна законным палітычным рухам становіўся **Айчынны фронт**, які аб'яднаў усе лаяльныя Э. Дольфусу партыі. Праз увесь дакумент паслядоўна праводзіліся саслоўна-карпаратыўныя ідэі.

Нягледзячы на яўны антыдэмакратызм усталяванага рэжыму, неабходна канстатаваць адносную мяккасць дыктатуры Э. Дольфуса. Аўстрафашысцкаму рэжыму не быў уласцівы скрайні нацыяналізм (вялася праца па ўмацаванні аўстрыйскай самасвядомасці), расізм і антысемітызм, тым больш, агрэсіўны экспансіянізм.

Узрастанне супярэчнасцяў паміж аўстрафашызмам і нацызмам. Аўстра-германскае пагадненне 1936 г. Аншлюс Аўстрыі 1938 г.

Пасля прыходу да ўлады ў Германіі А. Гітлера адносіны паміж аўстрафашыстамі і нацыстамі, якія патрабавалі неадкладнага аншлюсу, пагаршаюцца. Для ўзмацнення знешнепалітычных гарантый свайго існавання Аўстрыя ідзе на далейшае збліжэнне з Італіяй і заключае 17 сакавіка 1934 г. з ёй і суседняй Венгрыяй саюзніцкі пакт.

Нацысты тым часам рыхтавалі дзяржаўны пераварот. 25 ліпеня 1934 г. нават адбылася спроба яго рэалізацыі. Аднак, як вядома, сілы рэгулярных войск і хаймверу хутка аднавілі парадак, а прамае ўзброенае дапамога А. Гітлера аказалася немагчымай з-за пагрозы ваеннай акцыі дзеля захавання аўстрыйскага суверэнітэту з боку фашысцкай Італіі. Вось толькі Э. Дольфус быў смяротна паранены і новым канцлерам стаў Курт Шушніг.

Нацысцкая пагроза канчаткова ліквідавана не была. Італьянскія гарантыі па меры ўзмацнення германскага нацызму гублялі былую надзейнасць. 11 ліпеня 1936 г. аўстрыйскія ўлады пайшлі на значныя саступкі паўночнаму суседу: было заключана пагадненне аб аднаўленні нармальнага сяброўскіх адносін, з турмаў выходзілі аўстрыйскія нацысты.

З пачатку 1938 г. ціск нацыстаў на суверэнную Аўстрыю ўзмацніўся. 16 лютага А. Гітлер выклікаў К. Шушніга ў сваю летнюю рэзідэнцыю Берхтэсгадэн і высунуў аўстрыйскім уладам ультыматум: легалізаваць нацысцкую партыю ў Аўстрыі, абвясціць аўстрыйскім нацыстам амністыю і прызначыць міністрам унутраных спраў іх лідэра, венскага адваката Артура Зайс-Інкварта. Аўстрыя паспрабавала знайсці падтрымку ў Вялікабрытаніі

і Францыі, але тыя далі зразумець, што не збіраюцца ствараць А. Гітлеру перашкод. 16 лютага К. Шушнігу прыйшлося капітуляваць.

К. Шушніг, які любым спосабам імкнуўся пазбегнуць вайны з немцамі, прызначыў на 13 сакавіка рэферэндум па пытанні далучэння да Германіі. У яго заставалася апошняя надзея на тое, што хаця б пазіцыя народа здолее захаваць для Аўстрыі суверэнітэт.

Гітлер, аднак, запатрабаваў адмовы ад плебісцыту, неадкладнай адстаўкі К. Шушніга і прызначэння на пасаду канцлера А. Зайс-Інкварта. Прэзідэнт Аўстрыі В. Міклас прыняў умовы фюрэра. Аўстрыйскі канцлер быў вымушаны падпарадкавацца і здаць свае ўладныя паўнамоцтвы (гэтая ўпартасць дорага каштавала К. Шушнігу: з 1941 г. па 1945 г. ён знаходзіўся ў канцлагерах Дахаў і Заксенхаўзен). На наступны дзень у краіну былі ўведзены нямецкія войскі. 13 сакавіка суверэнная Аўстрыя спыніла існаванне. Праз месяц нацысты правялі плебісцыт, які замацаваў аншлюс волі народа (іншае пытанне, наколькі яна была свабодная). У Аўстрыі яго падтрымалі 99,08 % ўдзельнікаў, а ў Германіі нават 99,75 %.

Тэма 19. Венгрыя ў міжваенны перыяд, 1918 – 1939 гг.

Буржуазна-дэмакратычная рэвалюцыя 1918 г. у Венгрыі.

Стварэнне незалежнай рэспублікі

Калі лёс Першай сусветнай вайны перастаў выклікаць усякія сумненні, Аўстра-Венгерская імперыя апынулася ў глыбокім усеагульным крызісе. У кастрычніку 1918 г., яшчэ да таго, як дзяржава фармальна склала зброю перад пераможнымі краінамі Антанты, у ёй пачалася рэвалюцыя. Напружаная сітуацыя склалася і ў Венгрыі. Лідэры **Аб'яднанай партыі незалежнасці і 1848 года** («Партыя незалежнасці» – лібералы), **Партыі буржуазных радыкалаў** і **Сацыял-дэмакратычнай партыі Венгрыі (СДПВ)** заявілі аб стварэнні **Венгерскай нацыянальнай рады (ВНР)** на чале з лідэрам Партыі незалежнасці графам Міхаям Кáraі. Рада фактычна ўсклала на сябе функцыі ўраду. Галоўнай мэтай апазіцыя лічыла неадкладнае спыненне безнадзейнай вайны і дасягненне поўнай незалежнасці Венгрыі ў яе гістарычных межах, г. зн. і на тэрыторыях Венгерскага каралеўства, дзе колькасна пераважалі этнічныя меншасці – славакі, украінцы, румыны, харваты і сербы.

Афіцыйны ўрад на чале з буйным памешчыкам Янашам Хадзікам страчваў кантроль над сітуацыяй і ў сталіцы, якая пераходзіла на бок апазіцыйнай ВНР, і ў нацыянальных ускраінах, якія не бачылі сваёй будучыні ў венгерскай дзяржаве. 30 кастрычніка 1918 г. масавыя дэманстрацыі рабо-

чых і салдат у Будапешце цалкам паралізавалі ўладу. 31 кастрычніка рэвалюцыя перамагла (у замежнай гістарычнай літаратуры яе звычайна называюць «**рэвалюцыяй астраў**», паколькі прыхільнікі Венгерскага нацыянальнага савету для адрознення насілі гэтыя кветкі). Адзінай арганізаванай сілай у Венгрыі, здольнай прыняць уладу, была ВНР. Эканамічныя і палітычныя эліты краіны палічылі, што Рада і яе лідар – адзіная гарантыя ад пагружэння Венгрыі ў хаос радыкальнай рэвалюцыі. Намеснік Венгрыі эрцгерцаг Ёжэф Габсбург афіцыйна даручыў М. Караі ўзначаліць кабінет міністраў. 16 лістапада 1918 г. Венгрыя была афіцыйна абвешчана народнай рэспублікай, а М. Караі стаў яе прэзідэнтам.

Няўдалыя спробы здабыць прыязнае стаўленне да Венгрыі з боку дзяржаў Антанты (Бялградскае перамір'е з імі аказалася вельмі жорсткім), адпазненне ад краіны нацыянальных ускраін, катастрафічнае сацыяльна-эканамічнае становішча (сацыял-дэмакраты блакіравалі пачатак прапанаванай М. Караем аграрнай рэформы, бо лічылі яе капіталістычнай па сутнасці) падрывалі легітымнасць кааліцыйнага ўраду прэзідэнта рэспублікі. У гэтай сітуацыі ўзрастае ўплыў лева-радыкальных палітычных сіл – левага рэвалюцыйнага крыла СДПВ і камуністаў.

Утварэнне кампартыі, яе курс на сацыялістычную рэвалюцыю.

Палітычны крызіс у пачатку 1919 г.

Гісторыя венгерскіх камуністычных арганізацый пачынаецца ў сакавіку 1918 г. Пад уздзеяннем Кастрычніцкай рэвалюцыі ў Расіі ваеннапалоннымі-венграмі была заснавана Венгерская група ў расійскай партыі бальшавікоў. А ўжо 24 лістапада пасля іх вяртання на Радзіму была ўтворана **Венгерская камуністычная партыя (ВКП)** (традыцыйная ў гісторыяграфіі назва, хаця першапачаткова яна называлася «Партыя камуністаў з Венгрыі», паколькі этнічныя венгры складалі ў ёй меншасць). Яе лідарам стаў удзельнік Грамадзянскай вайны ў Расіі, радыкальны нават на думку Леніна камуніст, Бэла Кун. Партыя ўзяла курс на сацыялістычную рэвалюцыю і ўсталяванне дыктатуры пралетарыяту.

Няздольнасць ўраду М. Караі адрадзіць Венгерскую дзяржаву, арганізаваць на яе тэрыторыі сацыяльнае і эканамічнае жыццё ва ўмовах паражэння ў вайне і краху Аўстра-Венгерскай імперыі рабілася яшчэ больш відавочнай на фоне імкнення дзяржаў Антанты максімальна аслабіць Венгрыю.

У лютым-сакавіку 1919 г. лідары Антанты ўхвалілі ноту венгерскаму ўраду, у якой яму прадпісвалася вывесці свае войскі з Трансільваніі. 20 сакавіка кіраўнік вайсковай місіі Антанты ў Будапешце палкоўнік Вікс уручыў гэты дакумент, г. зв. «**ноту Вікса**», венгерскаму боку. Ультыма-

тыўная форма патрабаванняў не пакідала сумненняў у тым, што пакінутыя тэрыторыі, стужка ў венгра-румынскім этнічным памежжы шырынёю каля 100 км і глыбінёю ад 50 да 80 км, незваротна страчваюцца на карысць суседняй Румыніі. Венгерскае кіраўніцтва не магло пайсці на падобную капітуляцыю (М. Караі падкрэсліваў: нота «можа прывесці толькі да рэвалюцыі», а ўрад, які яе б прыняў, «не пратрымаўся б ніводнага дня»).

Венгрыя апынулася ў стане глыбокага палітычнага крызісу. Пасля атрымання «ноты Вікса» прэзідэнт М. Караі адправіў у адстаўку буржуазна-дэмакратычны ўрад. Як адзначыў прэзідэнт на апошнім яго пасяджэнні: *«Толькі аднапартыйны сацыял-дэмакратычны ўрад здольны аднавіць расхістаны парадак у дзяржаве... Калі мы не хочам выконваць забойчыя патрабаванні Антанты, тады нам патрэбна адзіная армія. У перыяд эканамічнага крызісу і жорсткай класавай барацьбы толькі сацыял-дэмакратычная партыя здольная стварыць гэтую адзіную армію»*. 21 сакавіка сфарміраваць урад было даручана сацыял-дэмакратам. У адозве М. Караі «Да народу» гаварылася: *«Я, як часовы прэзідэнт Венгерскай народнай рэспублікі, звяртаюся за праўдай і дапамогай да сусветнага пралетарыяту, падаю ў адстаўку і перадаю ўладу пралетарыяту народаў Венгрыі»*.

У той жа дзень, 21 сакавіка 1918 г., адбылося аб'яднанне сацыял-дэмакратычнай і камуністычнай партый ў адзіную **Сацыялістычную партыю Венгрыі (СПВ)** і стварэнне **Рэвалюцыйнага ўрадавага савету** – новай рэвалюцыйнай улады у краіне. Новым прэм'ер-міністрам быў абраны Шандар Гарбаі. Адзіным міністрам (узначаліў знешнепалітычнае ведамства) з камуністычнага крыла партыі стаў Бэла Кун. Тым не менш, яго высокі аўтарытэт (у лісце да Леніна ён пісаў: *«Мой асабісты ўплыў у Рэвалюцыйным урадзе нагэтулькі вялікі, што дыктатура пралетарыяту будзе раішуча ўсталявана»*) і той факт, што ва ўсіх міністэрствах экс-камуністам належала пасада намесніка міністра ў кожным міністэрстве, рабілі новы ўрад у тых умовах сапраўды камуністычным.

**Абвяшчэнне Венгерскай савецкай рэспублікі,
яе ўнутраная палітыка. Інтэрвенцыя супраць Савецкай Венгрыі.
Прычыны падзення савецкай улады**

21 сакавіка 1919 г. Рэвалюцыйны ўрадавы савет абвясціў **Венгерскую савецкую рэспубліку (ВСР)**. Новая ўлада, якая ажыццяўлялася ад імя пралетарыяту прыступіла да ажыццяўлення карэнных сацыяльна-эканамічных, палітычных і культурных ператварэнняў. Савецкая дзяржава дэкларавала дэмакратычныя свабоды (сходаў, асацыяцый, слова) і ўвяла ўсеагульнае выбарчае права для грамадзян з 18 гадоў, у тым ліку для жанчын. Натуральна, класавы характар Венгерскай савецкай рэспублікі прадугледжваў істотныя абмежаванні ў плане свабод і правоў сваіх грамадзян.

Напрыклад, грамадзяне, якія эксплуатавалі чужую працу, пазбаўляліся выбарчых правоў. Скасоўваліся тытулы і званні, а таксама звязаныя з імі прывілеі. Паўсюдна ўтвараліся рабочыя, сялянскія і салдацкія саветы. Замест паліцыі і жандармерыі арганізоўвалася Чырвоная ахова (міліцыя). Карэнным чынам пераўладкоўвалася судовая сістэма: на змену «буржуазных» судоў ствараліся пралетарскія вайсковыя трыбуналы. Дэкрэтам ад 25 сакавіка 1919 г. была створана венгерская Чырвоная армія.

Былі нацыяналізаваныя ўсе банкі, буйныя і сярэднія прамысловыя прадпрыемствы, шахты і транспарт. Кіраванне экспрапрыраванымі прадпрыемствамі пераходзіла ў рукі заводскіх рабочых саветаў. Для каардынацыі кіравання эканомікай быў створаны Савет народнай гаспадаркі. У маёмасць дзяржавы без кампенсацыі былым уласнікам пераходзілі памешчыцкія зямельныя ўладанні. Памешчыцкія маёнткі пераўтвараліся ў каператыўныя гаспадаркі былых батракоў.

Дзяржава ўвяла 8-гадзінны працоўны дзень, на 25 % павысіла заробкі. Стваралася сістэма сацыяльнага забеспячэння, уводзілася дзяржаўнае страхаванне. Пачалася барацьба з непісьменнасцю. Быў прыняты закон аб усеагульнай абавязковай адукацыі да 14-гадовага ўзросту. Сярэдняя і вышэйшая школа станавіліся бясплатнымі. Рабіліся захады для перагляду зместу і характару навучання, што прадказальна стварала вастрэйшыя сутыкненні з клерыкальнымі коламі, асабліва з каталіцкім касцёлам. 2 красавіка 1919 г. была апублікавана **часовая Канстытуцыя Венгерскай савецкай рэспублікі**, якая юрыдычна замацавала уладу саветаў.

Спачатку кансерватыўная апазіцыя савецкай уладзе ў Венгрыі была дэмаралізаваная і няздольная да актыўных дзеянняў. Дзяржавы Антанты не чакалі гэткага павароту падзей і на першых парах не знаходзілі адэкватнага вырашэння венгерскай праблемы. Напачатку красавіка 1919 г. у Будапешт была нават накіравана яе вайсковая місія, што сведчыла аб прызнанні дэ-факта рэвалюцыйнай улады ў Венгрыі. Аднак паступова, дзякуючы высілкам Францыі, пачынаецца падрыхтоўка да ліквідацыі венгерскай савецкай дзяржавы.

Пасля нядоўгага 25-дзённага перыяду мірнага развіцця рэвалюцыі пры падтрымцы дзяржаў Антанты 16 красавіка пачалася румынская, а яшчэ праз 10 дзён – чэхаславацкая інтэрвенцыя. Пасля першых няўдач напачатку чэрвеня венгерская Чырвоная армія нанесла шэраг паражэнняў чэхаславацкім войскам і ўвайшла ў Паўднёвую Славакію. Пад уплывам гэтых поспехаў 16 чэрвеня 1919 г. у горадзе Прэшаве была абвешчана **Славацкая савецкая рэспубліка (ССР)**. Венгерскія ўлады (і следам за імі савецкая гістарыяграфія) заяўлялі, што гэты палітычны акт з'яўляўся адлюстраваннем пралетарскага ўздыму ў

краі. Але, відавочна, то была хутчэй спроба экспарту рэвалюцыі з мэтай пакінуць Славакію пад венгерскім кантролем. Гэта паказалі далейшыя падзеі. Напрыканцы чэрвеня 1919 г. была зацверджана новая канстытуцыя. Венгрыя атрымала назву **Венгерская Сацыялістычная Федэратыўная Савецкая Рэспубліка (ВСФСР)**, а ССР становілася яе складовай часткай. Аднак нягледзячы на адчайнае супраціўленне Чырвонай арміі, 7 ліпеня спыніла сваё існаванне ССР, а 1 жніўня 1919 г. савецкая ўлада пала і ў самой Венгрыі. Пачаўся «белы» тэрор. Па самым прыблізным падлікам ён унёс жыцці каля 10 тыс. чалавек. Яшчэ каля 70 тыс. прайшлі праз турмы і канцлагеры, каля 100 тыс. былі вымушаныя пакінуць Венгрыю. Назіраўся не толькі разгул антыкамуністычнай і антысавецкай істэрыі, але таксама выбух антысеміцкіх настрояў. Значная роля венгерскіх яўрэяў у рабочых партыях, у тым ліку ў іх кіруючых органах, дазваляла некаторым дзяржаўным і грамадскім дзеячам ускладаць менавіта на іх віну за рэвалюцыйныя падзеі 1919 г.

Ва ўмовах поўнай палітычнай ізаляцыі (пазіцыя Савецкай Расіі, занятай праблемай уласнага выжывання, не магла аказаць істотнага ўплыву) і варажага атачэння (вакол знаходзіліся дзяржавы, якія прэтэндавалі на землі былой венгерскай кароны), кволасці ўласных узброеных сіл, узрастальных супярэчнасцяў паміж памяркоўнымі правымі сацыял-дэмакратамі, з аднаго боку, і радыкальнымі левымі сацыял-дэмакратамі і камуністамі, з другога, і недастатковай сацыяльнай базы савецкага палітычнага рэжыму паражэнне Венгерскай савецкай рэспублікі было цалкам невыпадковым. Радыкальныя сацыяльна-эканамічныя, палітычныя і культурныя зрухі перыяду савецкай рэспублікі яшчэ ў большай ступені, чым ліберальна-буржуазны праект Міхая Караі, дысаніравалі з рэальным узроўнем развіцця венгерскага грамадства і яго патрэбамі. Неўзабаве ў Венгрыі будзе ўсталяваны больш адэкватны ёй аўтарытарна-традыцыяналісцкі палітычны рэжым, і вось яму гісторыя адпушчана было амаль чвэрць стагоддзя.

Кансалідацыя рэакцыйных сіл. Усталяванне харцісцкага рэжыму, яго асаблівасці. Венгрыя ў перыяд стабілізацыі капіталізму

Яшчэ 30 траўня 1919 г. у горадзе Сегедзе на поўдні краіны антыкамуністычна настроеныя палітыкі сфарміравалі контррэвалюцыйны ўрад на чале з Д'юлам Караі, стрыечным братам экс-прэзідэнта рэспублікі. Міністрам абароны і камандуючым Нацыянальнай арміі быў прызначаны апошні ваенна-марскі міністр Аўстра-Венгрыі контр-адмірал Міклаш Хорці. Нягледзячы на хуткую адстаўку з міністэрскай пасады (як вынік ціску з боку дзяржаў Антанты), ён здолеў захаваць кантроль над Нацыянальнай арміяй і ператварыўся ў аднаго з найбольш аўтарытэтных лідараў венгерскай

контррэвалюцыі. Пасля падзення ВСР ён становіцца адным з галоўных прэтэндэнтаў на ўладу ў краіне.

1 жніўня 1919 г. быў створаны ўрад на чале з фабрыкантам Ёжэфам Фрыдрыхам, які аднавіў буржуазна-дэмакратычны лад у краіне. Аднак становішча новай улады не было ўстойлівым. Так і непрызнаны Антантай, у лістападзе 1919 г. урад зышоў у адстаўку. Справа аднаўлення венгерскай дзяржаўнасці фактычна перайшла пад кантроль М. Хорці. Ён санкцыянаваў аднаўленне парламенцкай сістэмы на базе шматпартыйнасці. У студзені 1920 г. былі праведзены выбары ў Нацыянальны сход, які выказаўся за захаванне манархічнай формы праўлення.

1 сакавіка 1920 г. парламент Венгрыі аднавіў манархію. Паколькі раней дэтранізаваны Карай (Карл) IV Габсбург быў цалкам непрымальным для Антанты кандыдатам, парламент абраў галавой венгерскай дзяржавы – рэгентам – М. Хорці. Не апошнім фактарам, які паўплываў на гэты выбар, была Нацыянальная армія, што кантралявала будынак. Як потым жартавалі, на 24 гады Венгрыя стала манархіяй без манарха, якой кіраваў адмірал без флоту і нават выхаду да мора. Рэгент, захаваўшы пасаду галоўнакамандуючага, атрымаў права склікання і роспуску парламента і права заканадаўчай ініцыятывы.

На першых парах М. Хорці яшчэ знаходзіўся ў цені кааліцыйнага ўраду Іштвана Бетлена (1921 – 1931). Аднак паступова менавіта рэгент замацоўвае свой статус рэальна дамінуючага палітычнага цэнтру ў краіне, без ініцыятывы або згоды якога былі немагчымыя любыя прынцыповыя палітычныя рашэнні. У другой палове 1920-х гг. у сувязі з пачаткам капіталістычнай стабілізацыі ў Венгрыі пачынаецца кансалідацыя аўтарытарнага рэжыму. У 1926 г. было скасавана ўсеагульнае выбарчае права, адноўлена верхняя палата парламента, куды прызначаліся, а не абіраліся прадстаўнікі венгерскіх арыстакратычных сем'яў, вышэйшыя вайсковыя чыны і палітыкі з атачэння рэгента. У выніку на парламенцкіх выбарах пераканаўчую перамогу атрымала «партыя ўлады» – створаная ў 1922 г. **Партыя адзінства**. Да пачатку 1930-х гг. кансалідацыя рэжыму М. Хорці была завершана. Яго асноўнымі рысамі былі аўтарытарызм, антыдэмакратызм (пры гэтым рэгент любіў пагаварыць пра «нацыянальную дэмакратыю»), нацыяналізм і антыкамунізм.

Першае дзесяцігоддзе праўлення М. Хорці было адзначана спробамі стабілізаваць эканамічную сістэму Венгрыі. Важнейшая роля ў гэтым належала прэм'ер-міністра І. Бетлену. Сітуацыя ў краіне заставалася надзвычай няпростай. Падпісаны 4 чэрвеня 1920 г. **Трыянонскі дагавор** з Антантай змяняў тэрыторыю Венгрыі ўтрая, а насельніцтва ўдвая ў параўнанні з даваенным часам. На карысць Чэхаславакіі перадаваліся Славакія і Закарпацкая Украіна, Румыніі – Трансільванія і Ўсходні Банат, Каралеўства сербаў харватаў і сла-

венцаў – Заходні Банат, Харватыя і Бачка, Аўстрыі – Бургенланд. На тэрыторыях суседніх дзяржаў засталася каля 3 млн. венграў.

У сярэдзіне 1920-х гг. у Венгрыі, як і ў іншых капіталістычных краінах, няхай і з некаторым спазненнем, наступіла пэўная стабілізацыя эканомікі. У 1924 г. Венгрыя была прынятая ў Лігу Нацый і атрымала пры яе дапамозе «заем аздаравлення». Галоўным чынам гэтая вялікая сума (250 млн. залатых крон) была накіравана на ўмацаванне дзяржаўнага бюджэту і выплаты дзяржаўных даўгоў.

Выхад са знешнепалітычнай ізаляцыі.

Дагавор аб дружбе з Італіяй

У першыя пасляваенны гады Венгрыя апынулася ў знешнепалітычнай ізаляцыі. Адносіны з суседнімі дзяржавамі былі скрайне напружанымі, асабліва з Румыніяй і Чэхаславакіяй. Тое ж датычылася і Францыі, вялікай дзяржавы, якую венгры лічылі найбольш вінаватай у трыянонскім прыніжэнні. У 1925 г. нават здарыўся гучны міжнародны скандал. У Нідэрландах былі арыштаваныя венгерскія грамадзяне з дыпламатычнымі пашпартамі (гэта сведчыла пра іх афіцыйны статус), якія спрабавалі запусціць у зварот вялікі аб'ём фальшывых франкаў.

Уступленне ў Лігу Нацый дазволіла прарваць знешнепалітычную ізаляцыю краіны. У 1924 г. Венгрыя нават падпісала дагавор з СССР аб усталяванні дыпламатычных адносін, аднак яно, як і шэраг іншых пагадненняў з савецкім бокам, не было ратыфікаванае. А ў траўні 1927 г. М. Хорці дамогся ад вялікіх дзяржаў адклікання з Будапешту кантрольнай камісіі, якая назірала за выкананнем умоў Трыянонскага дагавору, і перадачы яе функцый Ліге Нацый.

Яшчэ больш важнай праблемай для Венгрыі заставаўся пошук гэтых саюзнікаў, супрацоўніцтва з якімі дазваляла б у будучым спадзявацца на поўнае пазбаўленне ад Трыянонскага дагавору. Гэткай дзяржавай магла стаць Італія. У красавіку 1927 г. з ёй Венгрыя падпісала дагавор аб дружбе. З італьянскай дапамогай пачалося актыўнае ўзбраенне.

Уздзеянне сусветнага эканамічнага крызісу на Венгрыю.

Збліжэнне Венгрыі з гітлераўскай Германіяй, ператварэнне яе ў германскага сатэліта

Венгрыя ўступіла ў паласу сусветнага эканамічнага крызісу 1929 – 1933 гг. некалькі раней, чым большасць іншых дзяржаў. Гэта было звязана з паглыбленнем аграрнага крызісу ў краіне і агульнай слабасцю нацыянальнай эканомікі. Узровень вытворчасці скараціўся за гады крызісу амаль удвая. Скараціліся заробкі, беспрацоўе дасягнула небывалай лічбы ў 800 тыс. чалавек. Асабліва адчувальны ўдар быў нанесены па знешняму гандлю: экспарт зменшыўся на 2/3, а імпорт – на 3/4. Пры чым за гэты час вырасла ўдзельная вага

Італіі і Германіі. Гэты фактар, безумоўна, таксама адыграў пэўную ролю ў канчатковым вызначэнні знешнепалітычнай арыентацыі Венгрыі.

Нарастанне эканамічных праблем не магло не паўплываць на рост палітычных супярэчнасцяў і абвастрэнне палітычнай барацьбы. У 1931 г. скончылася доўгае прэм'ерства І. Бетлена. Дзейнасць кабінета Д. Караі аказалася зусім непрацяглай. А ў кастрычніку 1932 г. да ўлады прыйшоў урад «моцнай рукі» на чале з генералам Д'юлай Гёмбёшам (1932 – 1936). Пачатак рэалізацыі яго шавіністычнай праграмы «адрэжэння венгерскай нацыі» пагражала рэшткам буржуазна-дэмакратычных свабод у краіне. Партыя адзінства была перайменавана ў **Партыю нацыянальнага адзінства**, якую прэм'ер-міністр спрабаваў пераўтварыць у масавую партыю. Сімптаматычна, што менавіта Д. Гёмбёш быў першым галавой замежнага ўраду, які нанёс візіт А. Гітлеру, пасля яго абрання на пасаду рэйхсканцлера.

Спробы прэм'ер-міністра пераўтварыць хартысцкі рэжым па гітлераўскім узоры і, асабліва яе безаглядная знешнепалітычная арыентацыя на Германію, выклікала незадавальненне арыстакратычнай часткі правячай партыі. Наспяваў урадавы крызіс. Развязка наступіла пасля смерці Д. Гёмбёша. Кіраўніком ураду быў прызначаны праціўнік усталявання таталітарнага рэжыму нацысцкага тыпу ў Венгрыі кансерватыўны палітык Калман Дарані (1936 – 1938).

Тым не менш, далейшае збліжэнне краіны з блокам агрэсіўных дзяржаў працягнулася яшчэ больш хуткімі тэмпамі. Пасля аншлюсу Аўстрыі ўрад узначаліў Бэла Імрэдзі, з якім традыцыйныя палітычныя эліты Венгрыі звязвалі спадзяванні на рознаветарную знешнюю палітыку і захаванне нармальнага адносін з усімі вялікімі дзяржавамі. Але палітычная абстаноўка ў Еўропе не давала шанцаў на рэалізацыю гэтых планаў.

У лістападзе 1938 г. рашэннямі **1-га Венскага арбітражу** Германія і Італія далі згоду на далучэнне да Венгрыі паўднёвых раёнаў Славакіі і Закарпацкай Украіны. У студзені 1939 г. Венгрыі далі дабро на астатнюю частку Закарпацкай Украіны. Неўзабаве пасля гэтага краіна далучылася да Антыкамінтэрнаўскага пакту і разарвала дыпламатычныя адносіны з СССР. У сакавіку 1939 г. Венгрыя ўзяла ўдзел у ліквідацыі Чэхаславакіі. Усё гэта канчаткова прывязала краіну да агрэсіўнага блоку. У жніўні 1940 г. па выніках **2-га Венскага арбітражу** Венгрыі перадавалася паўночная і паўночна-ўсходняя частка Трансільваніі з насельніцтвам 2,5 млн. чалавек (1 млн. з іх – румыны) і ў лістападзе таго ж году Венгрыя далучылася да Траістага пакту. Насуперак дагавору аб «пастаянным міры і вечнай дружбе» з Югаславіяй у сакавіку 1941 г. яна ўзяла ўдзел у агрэсіі супраць сваёй паўднёвай суседкі.

Тэма 20. Румынія ў міжваенны перыяд, 1918 – 1939 гг.

Узнікненне румынскай дзяржаўнасці.

Заканчэнне Першай сусветнай вайны для Румыніі

Румынія з'яўлялася зусім маладой еўрапейскай дзяржавай. Доўгі час ядро румынскай этнічнай тэрыторыі знаходзілася ў поўным падпарадкаванні Асманскай імперыі. Іншыя землі, дзе пражывалі румыны належалі Расійскай і Аўстрыйскай (потым Аўстра-Венгерскай) імперыям. У 1829 г. румынскія землі Турцыі атрымалі аўтаномны статус як «Валахія і Малдова» і з 1862 г. сталі аўтаномным княствам пад асманскім васалітэтам. З 1866 г. княства ўзначаліў прадстаўнік аўтарытэтай прускай дынастыі Гагенцолернаў. Нарэшце, у 1877 г. з'явілася незалежнае **каралеўства Румынія**.

Маладая і слаба падрыхтаваная да сур'ёзных выпрабаванняў краіна ў 1914 – 1916 гг. прытрымлівалася ў Першай сусветнай вайне нейтралітэту. Але ў жніўні 1916 г., заціснутая паміж ваюючымі дзяржавамі і зацікаўленая ў тэрытарыяльных набытках дзеля ўз'яднання румынаў у адзінай нацыянальнай дзяржаве, Румынія прыняла бок Антанты.

Супрацьстаянне з магутнымі Аўстра-Венгрыяй і Германіяй аказалася дзяржаве не пад сілу. Частка Румыніі нават патрапіла пад варожую акупацыю. Хаця Кастрычніцкая рэвалюцыя і аслабленне расійскай дзяржаўнасці дазволілі румынам заняць Бесарабію з пераважна румынскім (малдаўскім) насельніцтвам, адцягненне значных сіл на бесарабскія справы на фоне хранічных няўдач ў баявых дзеяннях дазволіла блоку Цэнтральных дзяржаваў запатрабаваць у Румыніі сепаратнага міру. Бухарэсцкі мірны дагавор быў падпісаны у траўні 1918 г. Згодна з ўмовамі мірнага пагаднення пацвярджалася страта Румыніяй важнейшых для знешняй бяспекі карпацкіх перавалаў (адыходзілі Аўстра-Венгрыі) і Паўночнай Дабруджы (перадавалася Балгарыі). Большая частка краіны падлягала акупацыі. Пераможцы здабывалі шырокія эканамічныя магчымасці ў Румыніі, праўда, пры гэтым за ёй прызнаваўся суверэнітэт над Бесарабіяй.

Пераўтварэнне Румыніі ў аграрна-сыравінны прыдатак блоку Цэнтральных дзяржаў і, адсюль, жорсткая эканамічная эксплуатацыя яе прыродна-сыравінных (перадусім, нафта) і харчовых рэсурсаў, пагоршыла і без таго цяжкія матэрыяльныя ўмовы румынскага насельніцтва. Вайна, акупацыя, разбурэнні, антысанітарыя і адсутнасць якаснай медыцынскай дапамогі прывялі да таго, што за час Першай сусветнай вайны ў Румыніі загінула на фронце, памерла ад эпідэміяў і голаду каля 800 тыс. чалавек або 10 % насельніцтва краіны.

Вынікі для Румыніі Парыжскай мірнай канферэнцыі.

Інтэрвенцыя ў савецкую Венгрыю. Мірныя дагаворы 1919 - 1920 гг. і новыя межы Румыніі. Румынія ў Малой Антанце

Рэвалюцыі ў Аўстра-Венгрыі і Германіі хутка дазволілі Румыніі скінуць з сябе кайданы сепаратнага міру і перайсці ў наступ. У лістападзе 1918 г. пры падтрымцы мясцовых румынаў была анексіравана Паўночная Букавіна (мясцовае Народнае веча выказалася за далучэнне да Ўкраінскай Народнай Рэспублікі; насельніцтва Паўднёвай Букавіны падтрымала ўступленне ў склад Румыніі), а ў снежні таго ж году край з пераважна румынскім насельніцтвам – Трансільванію.

Нягледзячы на няўдалы для Румыніі ход ваенных дзеянняў і фактычную здраду Антанце праз сепаратны мір, на Парыжскай канферэнцыі вялікія дзяржавы вырашылі ўзмацніць яе за кошт прайграўшых вайну суседзяў. Немалую ролю у гэтым адыграў актыўны ўдзел Румыніі ў разгроме Венгерскай Савецкай Рэспублікі (1919) і перспектыва яе выкарыстання ў барацьбе супраць Савецкай Расіі і бальшавізму.

Згодна з Сен-Жэрменскім, Трыянонскім і Нёіскім мірнымі дагаворамі Румынія замацавала за сабой Трансільванію, Букавіну і Дабруджу. Тэрыторыя краіны ў выніку ўзрасла з даваенных 138 тыс. км² да 295 тыс. км². Насельніцтва павялічылася з 7,9 (1915 г.) да амаль 15 млн. (1919 г.) чалавек, і Румынія па гэтаму паказчыку выйшла на 8-е месца ў Еўропе.

Паколькі у дзяржаў Антанты захоўваліся спадзяванні на нармалізацыю палітычнай абстаноўкі ў Расіі, яны не спяшаліся з юрыдычным замацаваннем за Румыніяй правоў на Бесарабію. Хаця па Парыжскаму пратаколу ад 28 кастрычніка 1920 г. вялікія дзяржавы прызналі яе румынскі статус, ратыфікацыя гэтага дакументу для Вялікабрытаніі заняла 3 гады, Францыя – 4, Італія – 7. Японія сваёй згоды так і не дала, таму фармальна гэтае пагадненне так ніколі і не набыло моц.

Забеспячэнне тэрытарыяльнай цэласнасці краіны таксама прадугледжвала заключэнне двухбаковых і шматбаковых міжнародных саюзаў. У 1920 – 1921 гг. Румынія разам з Чэхаславакіяй і Югаславіяй стварыла **Малую Антанту** – абарончы і антырэвізіянісцкі саюз дзяржаў, кроўна зацікаўленых у захаванні пасляваеннага статус-кво. Галоўнай мэтай гэтага альянсу было стрымліванне венгерскага ірыдэнтызму (рух за уз'яднанне гістарычных зямель Венгрыі), а таксама прадухіленне адраджэнне манархіі Габсбургаў у Аўстрыі ці Венгрыі.

Аграрная рэформа 1921 г. Спецыфіка стабілізацыі ў Румыніі.

Прычыны павелічэння прамысловага патэнцыялу ў 1920-я гг.

Напрыканцы 1910-х гг. Румынія заставалася аграрнай краінай са значнымі феадальнымі перажыткамі. Каля 80 % насельніцтва па-ранейшаму пражывала на вёсцы. Таму адной з важнейшых задач румынскіх ура-

даў у першыя пасляваенныя гады было правядзенне аграрнай рэформы. Першыя мерапрыемствы, накіраваныя на мадэрнізацыю аграрнага сектара, праводзіліся яшчэ ў 1917 г. У снежні 1918 г. выйшаў закон аб аграрнай рэформе ў «Старым каралеўстве», г. зн. на тэрыторыі даваеннай Румыніі. Апошнія заканадаўчыя акты ў гэтай галіне былі прынятыя ў ліпені 1921 г., калі рэформа была распаўсюджана на Малдову, Дабруджу, Банат і Трансільванію. Быў усталяваны зямельны максімум. Лішкі выкупляліся сялянамі на правах карыстання – свабодны продаж набытай зямлі часова забараняўся. Аграрная рэформа не магла вырашыць усе шматлікія праблемы румынскай вёскі, але яна ўмацавала заможнае сялянства і спрыяла далейшаму развіццю капіталізму.

У Румыніі былі выдатныя эканамічныя перспектывы. Краіна валодала вельмі багатымі прыродна-сыравіннымі рэсурсамі, у тым ліку нафтай і вугалем. Ужо мелася нядрэнная нафтаздабываючая і нафтаперапрацоўчая галіна, створаная на базе замежнага, найперш германскага, капіталу яшчэ да Першай сусветнай вайны. Нягледзячы на некаторыя адмоўныя наступствы вайны і пасляваеннага палітычнага бязладдзя, за кошт далучаных тэрыторый і росту экспарту сыравіны прамысловы патэнцыял Румыніі ў перыяд 1914 – 1920 гг. узрос на 135 %. Працягласць чыгункі за кошт новых зямель павялічылася, напрыклад, з 3,5 да 11 тыс. км.

Не дзіўна, што магчымасці Румыніі настолькі вабілі замежны капітал. Ужо ў першыя пасляваенныя гады інвестыцыі ў прамысловую і банкаўскую сферу Румыніі ўзраслі, адпаведна, у 8 і 5 разоў. З 1922 па 1928 гг. Румынія перажывала стабілізацыю. Нядрэнна развівалася металургія і хімічная прамысловасць. Было створана больш за 1000 новых прадпрыемстваў. Да 1924 г. аб'ём прамысловай вытворчасці перавысіў узровень 1924 г. у 1,5 разы. Прамысловому росту спрыяла ўрадавая палітыка «апірышча на ўласныя сілы». Нацыянал-лібералы, якія адстойвалі інтарэсы буржуазіі «Старога каралеўства» (сямейства Брэціану таксама было шчыльна звязана з бізнесам), імкнуліся да абмежавання і рэгулявання паступлення ў краіну замежнага капіталу, увядзеннем пратэекцыянісцкіх тарыфаў стрымлівалі пранікненне ў Румынію імпортнай сельскагаспадарчай і прамысловай прадукцыі.

Перыяд стабілізацыі румынскай эканомікі аказаўся непрацяглым. Ужо ў 1928 г. пачаўся спад, які неўзабаве змяніўся крызісам.

Кансалідацыя Румынскай дзяржавы. Канстытуцыя 1923 г. Рэформы сярэдзіны 1920-х гг. Дынастычны крызіс. Стварэнне Нацыянал-цэранісцкай партыі і прыход яе да ўлады

Значнае палявенне грамадства, аслабленне пазіцый традыцыйных партый, узрастанне нацыяналістычных настрояў і тэрытарыяльны рост Румыніі прывялі да карэнных змен у партыйнай сістэме. Найбольшым уплывам у пер-

шыя пасляваенныя гады карысталіся **Нацыянал-ліберальная партыя (НЛП), Румынская нацыянальная партыя Трансільваніі і Баната (РНП), Цэранісцкая (сялянская) партыя (ЦП)**. У 1921 г. была створана Камуністычная партыя Румыніі (КПР). Аднак вузкасць яе сацыяльнай базы ў пераважна аграрнай краіне і ўрадавыя рэпрэсіі (напрыклад, «працэс 270-ці» над дэлегатамі яе I з'езду) не дазволілі КПР аказаць колькі-небудзь прыкметны ўплыў на нацыянальную палітыку ў міжваенны час.

У палітычным жыцці краіны практычна ад самога пачатку існавання дамінавала НЛП. Яе звычайныя лідары – прадстаўнікі сямейства Брэціану – не толькі займалі пануючае становішча ў румынскім палітычным жыцці, але сама ўвайшлі ў вузкае кола эканамічнай эліты краіны (тагачасны кароль Фердынанд I нават казаў, што у Румыніі дзве дынастыі – адна яго, манаршая, Гагенцолерн-Зігмарынген, а другая – дынастыя Брэціану). Аднак у першыя пасляваенныя гады становішча гэтай партыі пахіснулася. На парламенцкіх выбарах 1919 г. НЛП страціла манапольнае становішча і да ўлады прыйшла кааліцыя маладых партый – РНП і ЦП. Увогуле ў перыяд 1918 – 1922 гг. захоўвалася значная ўрадавая нестабільнасць. За гэты час паспелі папрацаваць 7 урадаў, а склады кабінетаў міністраў мяняліся 50 разоў.

Складаная сацыяльна-эканамічная і грамадска-палітычная сітуацыя ў краіне пасля заканчэння вайны ў Румыніі патрабавала правядзення неадкладных рэформ. У снежні 1918 г. выйшаў дэкрэт аб аграрнай рэформе і прыняты папраўкі да закона аб выбарчым праве, якімі была скасаваная аджылая сістэма выбарчых калегій, і ўводзілася ўсеагульнае выбарчае права для мужчын з 21 года.

Фантастычны поспех на Парыжскай канферэнцыі не толькі вывеў Румынію на 8-ае месца ў Еўропе па колькасці насельніцтва, але і спарадзіў цэлы шэраг складаных праблем. Адною з найбольш вострых сталі дасягненне заканадаўчай аднастайнасці і інтэграванне ўпершыню ўз'яднаных правінцый.

Румынскія палітыкі вагаліся, што рабіць са стракатым заканадаўствам: пакідаць рознае, перанесці законы даваеннай Румыніі – **«Старога каралеўства»** – на далучаныя землі або распрацоўваць новае. Першапачаткова як найпрасцейшы рэалізоўваўся першы варыянт. Гэткім чынам у Бесарабіі дзейнічала расійскае заканадаўства, у Букавіне – аўстрыйскае, а ў Трансільваніі – венгерскае права і аўстрыйскі грамадзянскі кодэкс! Аднак паступова, цалкам чакана, стала назірацца экспансія заканадаўства **«Старога каралеўства»**. Правінцыі паступова скасоўвалі тое, што яўна не ўпісвалася ў новыя прававыя нормы.

Важная роля ў кансалідацыі маладой дзяржавы належала каралю Фердынанду I (1914 – 1927). У кастрычніку 1922 г. манарх і яго жонка, каралева Марыя, былі каранаваныя ў якасці гаспадароў аб'яднанай **«Вялікай Румыніі»**.

Важным сведчаннем пачатку палітычнай стабілізацыі Румыніі стала прыняцце ў сакавіку 1923 г. новай Канстытуцыі. Згодна **Канстытуцыяй 1923 г.** дзяржава абвешчалася канстытуцыйнай манархіяй дуалістычнага тыпу, г. зн. манарх не толькі караляваў, але і кіраваў. З урадам ён падзяляў выканаўчыя паўнамоцтвы, а з парламентам – заканадаўчыя. Кароль атрымліваў права роспуску парламента, прызначаў прэм'ер-міністра, які, падобна да ўсяго кабінету, быў цалкам адказны перад ім.

Канстытуцыя ліквідавала ўсе саслоўныя і царкоўныя прывілеі, замацоўвала новае выбарчае заканадаўства – увядзенне ўсеагульнага выбарчага права (права голасу на жанчын і вайскоўцаў па-ранейшаму не распаўсюджвалася) і асноўныя дэмакратычныя правы і свабоды. Важным дасягненнем стала канстытуцыйнае палажэнне аб увядзенні абавязковай пачатковай адукацыі.

Аднак ужо праз год пасля прыняцця канстытуцыі, у 1924 г., былі прынятыя два законы адносна становішча нацыянальных меншасцяў, якія супярэчылі духу і літары асноўнага закона. Фактычна быў узят курс на хуткую румынізацыю – асіміляцыю нерумынскага насельніцтва. Усім жыхарам далучаных правінцый прадпісвалася атрымаць румынскае грамадзянства, а хто не жадаў гэтага рабіць, павінен быў пакінуць краіну. Пры гэтым саіскальнікі гэтага статусу з ліку служачых дзяржаўнага апарату, грамадскіх устаноў, работнікі сферы аховы здароўя, адукацыі павінны былі здаваць экзамены па румынскай мове, гісторыі, географіі і канстытуцыйнаму праву Румыніі.

У 1925 г. для пераадолення рэгіянальнай адасобленасці і уніфікацыі адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу быў прыняты закон аб тэрытарыяльным адзінстве Румыніі. Краіна падзялялася на паветы, паветы – на воласці, а апошнія ў сваю чаргу складаліся з гарадскіх і вясковых камун і вёсак. Як важнейшы акт у справе ўмацавання дзяржаўнага суверэнітэту таксама разглядалася прыняцце спецыяльнага закону аб узвядзенні мітрапаліта Валахіі ў сан патрыярху Румынскай праваслаўнай царквы. Першым патрыярхам стаў Мірон Крысця.

У сакавіку 1926 г. лібералы, кіруючыся прыцягальным заканадаўчым прыкладам фашысцкай Італіі («закон Ачэрба» 1923 г.), ажыццявілі выбарчую рэформу. Згодна з законам аб «выбарчым бонусе» ў парушэнне духу і прынцыпаў канстытуцыі партыя, набраўшая звыш 40 % галасоў, атрымлівала палову месцаў у парламенце. Астатняя частка дэпутацкіх мандатаў размяркоўвалася паміж усімі палітычнымі партыямі-ўдзельніцамі выбараў, у т. л. партыяй, што ўжо выйграла «выбарчы бонус». Аднак разлік НЛП на ўмацаванне свайго дамінуючага становішча ў румынскай палітыцы праз недэмакратычнае выбарчае заканадаўства не спраўдзіўся.

У 1925 г. сын Фердынанда I спадчынны прынц Караль, які ўжо быў двойчы жанаты і збіраўся зноў пабрацца шлюбам з разведзенай жанчынай яўрэйскага паходжання, адмовіўся ад правоў на румынскую карону. Самавырачэнне Караля было ратыфікавана парламентам і новым спадкаемцам быў абвешчаны яго 4-гадовы сын Міхай. Намаганні даўніх палітычных ворагаў Караля – асабліва палітычнага клану Брэціану – экс-кронпрынцу было нават забаронена вяртацца ў краіну. Аднак напачатку 1927 г. Фердынанд I памёр. Рэгенцтва, а потым нечаканая смерць лідара НЛП Іона Брэціану падарвалі стабільнасць дзеючага палітычнага рэжыму ў Румыніі.

У краіне разгарнулася кампанія ў падтрымку вяртання Караля і перадачы яму кароны. Найбольш арганізаванай сілай, што стаяла за гэтым была **Нацыянал-цэранісцкая партыя (НЦП)**. Яна была створана ў 1926 г. у выніку аб'яднання РНП і ЦП і была заклікана спрыяць больш паспяховаму супрацьстаянню лібералам ва ўмовах новага выбарчага заканадаўства. Парламенцкія выбары 1928 г. прынеслі перамогу НЦП, якая атрымала 79 % дэпутацкіх мандатаў.

Знешняя палітыка Румыніі ў перыяд стабілізацыі

Знешнепалітычны курс Румыніі на забеспячэнне сваёй тэрытарыяльнай цэласнасці і стабільнасці ў Еўропе быў працягнуты. У 1924 г. Румыніяй былі зроблены спробы нармалізаваць адносіны з Савецкім Саюзам і дамагчыся прызнання ім новай мяжы паміж дзяржавамі. Аднак кампраміс так і не быў знойдзены. Пасля Татарбунарскага паўстання (верасень 1924 г.) у Бесарабіі, адказнасць за якое румынскія ўлады ўсклалі на савецкі бок, яго крывавага падаўлення сіламі рэгулярных войск і жорсткага судовага пераследавання ўдзельнікаў («працэс 500») перагаворы канчаткова зайшлі ў тупік і амаль цэлае дзесяцігоддзе не ўзнаўляліся.

У 1926 г. быў заключаны дагавор аб дружбе і супрацоўніцтве з Італіяй. Рабіліся спробы заключэння маштабнага пагаднення з Францыяй. Румынія падтрымала міжнародныя міралюбівыя ініцыятывы: у 1928 г. яна далучылася да пакта Брыяна – Кэлага і ў наступным годзе падпісала Маскоўскі пратакол аб датэрміновым увядзенні гэтага пакта ў дзеянне.

Румынія ў перыяд сусветнага эканамічнага крызісу.

Узрастанне залежнасці эканомікі ад замежнага капіталу. Крызіс парламентарызму. «Жалезная гвардыя». Усталяванне каралеўскай дыктатуры і стварэнне Фронту нацыянальнага адраджэння

Першыя крызісныя з'явы праявіліся ў некаторых сферах румынскай эканомікі яшчэ ў 1928 г. З канца 1929 г. яны перараслі ў магутны эканамічны крызіс. Свайго апагею ён дасягнуў у 1932 г., калі прамысловая вытворчасць упала адносна дакрызіснага ўзроўню аж на 57,7 %. Спыніліся

сотні прадпрыемстваў здабываючай, апрацоўваючай, лёгкай прамысловасці, згарнулася вытворчасць буйных металургічных заводаў. Толькі па два-тры дні ў тыдзень працавалі прадпрыемствы харчовай, тэкстыльнай, гарбарнай ды іншых традыцыйных галін румынскай прамысловасці. Згортванне прамысловай вытворчасці суправаджалася масавымі звальненням працоўных. У 1932 г. армія беспрацоўных і занятых няпоўны рабочы тыдзень узрасла да 600 тыс. чалавек.

Асаблівае становішча ў гады крызісу склалася ў нафтаздабываючай галіне. Здабыча «чорнага золата» за кошт зніжэння яе сабекошту (праз скарачэнне заробкаў нафтавікоў) і драпежніцкай эксплуатацыі радовішчаў замежнымі кампаніямі ўзрасла з 4,8 да 7,3 млн. т.

Катастрафічным сусветны эканамічны крызіс аказаўся для румынскай вёскі. Абвал коштаў на сельскагаспадарчую прадукцыю і скарачэнне пасяўных плошчаў, невыносны падатковы цяжар і ўзрастанне запазычанасці сялянскіх гаспадарак узмацнялі расслаенне румынскай вёскі і пашыралі і без таго немалую бяднейшую яе праслойку. Цяжкія матэрыяльныя ўмовы вяскоўцаў і практычна поўная адсутнасць нармальнай медыцынскай дапамогі вялі да таго, што смяротнасць дзяцей да аднаго года дасягала 90 %!

Нацыянал-цэранісцкія ўрады спрабавалі знайсці выйсце з крызісу праз рэалізацыю палітыкі «адчыненых дзвярэй». Аднак атрыманне замежных крэдытаў на кабальных умовах, выдача замежным кампаніям шчодрых канцэсіяў на распрацоўку нетраў краіны і г. д. найбольш спрыяла ўзбагачэнню эканамічнай і палітычнай эліты Румыніі, а не аздараўленню эканомікі ў цэлым.

Наступленне сусветнага эканамічнага крызісу ўвогуле канчаткова прадэманстравала немагчымасць рэалізацыі перадвыбарчых абяцанняў НЦП. Гэтаму перашкаджала і нестабільнасць нацыянал-цэранісцкіх урадаў – за перыяд з 1928 па 1933 гг. змянілася 9 кабінетаў. Аслабленне іх пазіцыяў было таксама звязана з нарастаннем прынцыповага палітычнага канфлікту паміж іх лідарам, прэм'ер-міністрам краіны, Юліу Маніу і новым каралём Каралём II (1930 – 1940), які скарыстаўшыся наступленнем крызісу са згоды ўраду вярнуўся ў краіну і змясціў з трону свайго 8-гадовага сына. Першы выступаў у падтрымку захавання існуючай буржуазна-дэмакратычнай парламенцкай мадэлі пад кантролем канстытуцыйнай манархіі, другі – за ўсталяванне аўтарытарнай сістэмы праўлення, пры якой манарх становіўся б вырашальным фактарам палітычнага жыцця і ініцыятарам усіх палітычных дзеянняў. Разрыў з Каралём II і адстаўка Ю. Маніу ў кастрычніку 1930 г. з пасады галавы ўраду можна лічыць заканчэннем дэмакратычнага эксперыменту ў Румыніі.

Акрамя таго, сусветны эканамічны крызіс і нарастанне палітычнай нестабільнасці праяўлялася таксама ў далейшым аслабленні і фрагментацыі партыйнай сістэмы Румыніі. Калі, напрыклад, у 1928 г. дзейнічала

7 значных буржуазных партый, то ў 1932 г. праз шматлікія расколы на палітычнай арэне дзейнічала ўжо 17 партый і групавак.

Яшчэ адным яркім сведчаннем агульнага крызісу буржуазна-парламенцкага ладу ў Румыніі напачатку 1930-х гг. стала актывізацыя і рост папулярнасці скрайне правых палітычных сіл. Яшчэ ў першыя пасляваенныя гады ў Румыніі з'явіўся цэлы шэраг фашысцкіх арганізацый, створаных па італьянскім узору. У 1927 г. быў заснаваны ультранацыяналістычны, антыліберальны і антыкамуністычны, антысеміцкі і фашысцкі па свайму характару «**Легіён Міхаіла Архангела**». У 1930 г. было заснавана яго ваенізаванае палітычнае крыло – «**Жалезная гвардыя**».

Сярод падобных арганізацый і рухаў тагачаснай Еўропы «Легіён Міхаіла Архангела» / «Жалезная гвардыя» найперш вылучаліся сваёй адкрытай рэлігійнасцю ў форме праваслаўя. Сімвалам барацьбы «легіянераў» («зялёных кашуляў») супраць усялякай «зямной нечысці» быў абраны архангел Міхаіл, архістратыг нябеснага Боскага ваярства, якое супрацьстаіць цёмным д'ябальскім сілам. Лідэр і заснавальнік, ідэолаг арганізацыі – Карнэліу Зэля Кадрану (сапраўднае прозвішча – Зялінскі; яго бацька меў польска-украінскае паходжанне, а маці была немкай) – быў рэлігійным містыкам, які праваслаўную дактрыну неверагодным чынам спалучаў з апраўданнем крываваых тэрарыстычных акцый, быццам бы скіраваных на духоўнае адраджэнне нацыі.

Калі «Жалезнай гвардыі» стала пагражаць не толькі грамадскаму спакою, але й існуючым палітычным парадкам у краіне, улады паспрабавалі забараніць яе. Новапрызначаны прэм'ер-міністр ліберал Іон Георге Дука напачатку снежня 1933 г. распусціў гэтую арганізацыю. У адказ на прыканцы таго ж месяца легіянеры забілі кіраўніка ўраду.

У час дзейнасці ўраду яшчэ аднаго ліберала, Георге Татарэску (1934 – 1937), сітуацыя ў краіне некалькі стабілізавалася. Галоўнай інтрыгай парламенцкіх выбараў 1937 г. стала супрацьборства НЛП, аслабленых партыйным расколам, і НЦП. Упершыню ў гісторыі краіны ў выбарчай кампаніі было выкарыстана радыё: прэм'ер-міністр Г. Татарэску заклікаў выбаршчыкаў падтрымаць правячую партыю, а апазіцыянерам з НЦП у праве на выступ у эфіры адмовілі. НЛП хаця і засталася партыяй нумар адзін у краіне, аднак не здолела пераадолець 40 % рубаж (набрала толькі 35,9 %) і атрымаць гэтак неабходны «выбарчы бонус», а таму страціла абсалютную парламенцкую большасць («лібералы-раскольнікі» на чале з Георге Брэціану набралі 20 %). Трэцяе месца на выбарах (15,5 % галасоў выбаршчыкаў) заваявалі легіянеры (у 1935 г. «Легіён Міхаіла Архангела» атрымаў новую назву – «Усё дзеля Бацькаўшчыны»).

Адсутнасць дамінуючай сілы ў парламенце падрывала і без таго ўжо не надта трывалую базу парламенцкай дэмакратыі Румыніі і ўзмацняла аўтарытарныя тэндэнцыі ў палітычным жыцці краіны. Кароль II прызначыў на пасаду галавы ўраду лідэра малапапулярнай (набрала крыху больш за 9 % галасоў) праварадыкальнай Нацыянал-хрысціянскай партыі Актавіяна Гогу (снежань 1937 – люты 1938). Урад А. Гогі пратрываў нядоўга, але запомніўся пачаткам афіцыйнай антысеміцкай кампаніі (яўрэяў пазбавілі грамадзянскіх правоў) і рэзкага знешнепалітычнага развароту ў бок гітлераўскай Германіі.

Пад прыкрыццем слабага ўраду на чале з маргінальным палітыкам Кароль II імкнуўся ўсталяваць **каралеўскую дыктатуру**. 10 лютага 1938 г. Кароль II заявіў аб неабходнасці стварэння ўраду нацыянальнага адзінства, праз дзень адправіў у адстаўку А. Гогу, а 12 лютага прызначыў новы кабінет міністраў на чале з праваслаўным патрыярхам Міронам Крысціям. Следдам за гэтым надзвычайным урадавым дэкрэтам было ўведзена становішча аблогі, узмоцнена цензура, прыпынена дзейнасць палітычных партый, было забаронена правядзенне новых выбараў.

20 лютага 1938 г. была апублікаваная новая канстытуцыя. Літаральна праз чатыры дні яна была вынесена на плебісцыт. Аднак, ён стаў толькі пародыяй на народнае волевыяўленне, бо грамадзяне мусілі ўголас выказацца – «так» ці «не» – адносна прапанаванага праекту перад спецыяльнай выбарчай камісіяй. Як на тое і разлічвалі ўлады, антыдэмакратычнасць працэдуры забяспечыла плебісцыту ашаламляльны поспех: супраць новай канстытуцыі выказалася толькі 0,13 % грамадзян (4583 чалавек). Новы асноўны закон замацаваў каралеўскі дзяржаўны пераварот, ліквідаваў падзел улады і скасаваў шэраг грамадзянскіх правоў і свабод.

Для ўмацавання рэжыму каралеўскай дыктатуры была праведзена рэформа адміністрацыйнага ўладкавання. Некалькі павеатаў былі аб'яднаныя ў цынуты (усяго 10), на чале якіх стаялі прызначаныя каралём намеснікі. У лістападзе 1938 г. дыктатар-манарх расправіўся з праварадыкальнай апазіцыяй – «Жалезнай гвардыяй», у якой бачылі найбольш рэальную пагрозу каралеўскай дыктатуры. Іх лідэр К. Кадрану быў расстраляны.

Знешняя палітыка Румыніі ў 1930-я гг.

Усталяванне ваеннай дыктатуры І. Антанеску

Нарастанне супярэчнасцяў у міжнароднай палітыцы пасля пачатку сусветнага эканамічнага крызісу 1929 – 1933 гг. патрабаваў ад Румыніі яшчэ большых намаганняў па захаванні і сваёй тэрытарыяльнай цэласнасці і падтрыманні міру ў Еўропе. У 1933 г. яна падпісала Лонданскую канвенцыю аб вызначэнні агрэсара. У наступным годзе ў Афінках разам з Грэцы-

яй, Югаславіяй і Турцыяй Румынія ўтварыла т. зв. Балканскую Антанту. Краіны-ўдзельніцы ўзаемна гарантавалі недатыкальнасць межаў і дамаўляліся ўзгоднена выступаць на міжнароднай арэне.

У 1934 г. былі размарожаныя актыўныя двухбаковыя кантакты Румыніі з СССР. Урады двух краін узаемна праз абмен дыпламатычнымі нотамі гарантавалі суверэнітэт і абавязаліся ўстрымлівацца ад умяшання ва ўнутраныя справы. У 1935 – 1936 гг. вяліся перагаворы па падрыхтоўцы грунтоўнага румына-савецкага дагавора, але скончыліся яны безвынікова.

Нягледзячы на пачатак знешнепалітычнай пераарыентацыі Румыніі на Германію, з 1938 г. становішча Румыніі стала сур'ёзна пагаршацца. Усё мацней гучалі тэрытарыяльныя прэтэнзіі яе суседзяў. Хаця румынскі бок працягваў выконваць узятыя на сябе міжнародныя абавязкі, яму прыйшлося ў сакавіку 1939 г. заключыць з Германіяй эканамічнае пагадненне. Пасля пачатку Другой сусветнай вайны Румынія абвясціла аб сваім нейтралітэце, аднак поспехі нацыстаў, асабліва капітуляцыя Францыі (22 чэрвеня 1940 г.), пакінулі яе ў практычна поўнай знешнепалітычнай ізаляцыі.

Карыстаючыся спрыяльнай міжнародна-палітычнай абстаноўкай і дамоўленасцямі з Германіяй (пакт Молатава – Рыбентропа), 26 чэрвеня 1940 г. СССР ультыматыўна запатрабаваў ад румынскага ўраду неадкладнай эвакуацыі Бесарабіі і паўночнай часткі Букавіны. Нацысцкае кіраўніцтва адкрыта параіла Румыніі пагадзіцца з савецкімі патрабаваннямі, каб не парушаць мір на Балканах. Італія, Грэцыя і Югаславія таксама адмовілі ёй у падтрымцы. Вайна з заведама мацнейшым праціўнікам не пакідала аніякіх шанцаў на поспех і паражэнне немінуча скончылася б падзелам краіны паміж СССР, Венгрыяй, Балгарыяй і нават Германіяй. У выніку, каб захаваць саму дзяржаўнасць Румыніі, яе ўлады змірыліся з савецкім дыктатам і саступілі тэрыторыю плошчай звыш 50 тыс. км² з насельніцтвам больш за 3,7 млн. чалавек.

Ва ўмовах, што склаліся, адзіным рэальным гарантам румынскага суверэнітэту магла быць толькі Германія, таму прагерманскія сілы ў краіне ператварыліся ў магутнейшую сілу. У створаны напачатку ліпеня 1940 г. новы ўрад увайшлі і тры легіянеры. Узмацнілася афіцыйная антысеміцкая кампанія, разлічаная, паміж іншым, і на ўхвальную рэакцыю Берліну. У прыватнасці, былі забаронены шлюбныя паміж румынамі і яўрэямі.

Аднак спадзяванням на стабілізацыю знешнепалітычнага становішча не было наканавана спраўдзіцца. Пазіцыя Савецкага Саюзу, Германіі і нават Вялікабрытаніі вымусіла Румынію дамаўляцца з Балгарыяй аб перадачы апошняй паўднёвай часткі Дабруджы. Паколькі падобнага ўрэгулявання румына-венгерскіх тэрытарыяльных спрэчак дасягнуць не ўдалося,

30 жніўня Германія і Італія вырашылі спрэчку метадам дыктату (2-гі Венскі арбітраж): частка Трансільваніі плошчай ў 43 тыс. км² перадавалася Венгрыі. Берлін і Рым свядома пераўтваралі трансільванскае пытанне ў пастаянны ачаг напружанасці ў рэгіёне і, правакуючы канкурэнцыю паміж Румыніяй і Венгрыяй, маглі разлічваць на пакорлівасць Бухарэста і Будапешта наўзамен за спрыянне ў канчатковым яго вырашэнні.

Катастрафічныя тэрытарыяльныя страты канчаткова падарвалі легітымнасць Караля II. 6 верасня 1940 г. манарх выракся прастола на карысць свайго 19-гадовага сына Міхая. Аднак рэальная ўлада дасталася кіраўніку ўраду генералу Іону Антанеску, які ў духу часу атрымаў афіцыйнае званне «кандукэторул статулуй» – правадыр дзяржавы. Дзеянне канстытуцыі было прыпынена, парламент – распушчаны. Паколькі адзіным арганізаваным палітычным саюзнікам І. Антанеску сталі легіянеры, Румынія была абвешчана нацыянал-легіянерскай дзяржавай. Неўзабаве адбылося канчатковае збліжэнне з нацысцкай Германіяй. Напачатку кастрычніка 1940 г. на румынскую тэрыторыю былі дапушчаны германскія войскі, а ў лістападзе 1940 г. (праз тры дні пасля Венгрыі) Румынія далучылася да Траістага пакту.

Непрыхаванае імкненне легіянераў да аднаасобнай дыктатуры, якое суправаджалася тэрорам і палітычнымі забойствамі, дыскрэдытавалі легіянерскі рух. Таму ў студзені 1941 г. І. Антанеску пры падтрымцы А. Гітлера, зацікаўленага ў захаванні палітычнай стабільнасці ў Румыніі і прадказальнасці яе ўладаў, расправіўся з легіянерамі. Была ўсталявана ваенная дыктатура І. Антанеску – «кандукэторул» набыў практычна неабмежаваныя дыктатарскія паўнамоцтвы. 22 чэрвеня 1941 г. удзел у нападзе на СССР адкрыў новую, трагічную для Румыніі старонку яе гісторыі – Другую сусветную вайну.

Тэма 21. Паўночнаеўрапейскія краіны ў 1918 – 1940 гг.

Сацыяльна-эканамічнае і палітычнае становішча скандынаўскіх краін у першыя пасляваенныя гады

Напачатку Першай сусветнай вайны эканоміка Даніі, Нарвегіі і Швецыі зведала сапраўдны бум. Нейтральны статус і выгодная знешнеэканамічная кан'юнктура дазволілі скандынаўскім краінам акумуляваць значныя фінансавыя сродкі. Аднак нарастанне эканамічных праблем у ваюючых дзяржавах і зніжэнне попыту на скандынаўскую прадукцыю прывялі да таго, што ў 1917 – 1918 гг. хуткі рост змяніўся застоём і затаварваннем. З імі прыйшлі інфляцыя, беспрацоўе і «чорны рынак».

З наступленнем міру і да восені 1920 г. вытворчасць і абароты знешняга гандлю зноў сталі вельмі хутка набіраць тэмп. Напрыклад, у Даніі прамысловая вытворчасць у 1920 г. на 40 % перавысіла паказчык 1914 г. Гаспадарчы бум і ўзмоцненая індустрыялізацыя першых ваенных гадоў у спалучэнні з дзяржаўна-капіталістычным рэгуляваннем эканомікі ваеннага часу спрыялі канцэнтрацыі вытворчасці, утварэнню новых акцыянерных таварыстваў і манапалістычных аб'яднанняў, у т. л. трэстаў. Асабліва паспяхова гэты працэс ішоў у Швецыі. Узростаў дабрабыт насельніцтва. Напрыклад, у 1919 г. рэальны заробак у дацкай прамысловасці на 40 % перавысіў узровень 1914 г. Аднак паўсюдна, асабліва ў Нарвегіі, з'явілася праблема знешнегандлёвага дэфіцыту. Восенню 1920 г. Скандынавію ахапіў сусветны эканамічны крызіс. Настолькі рэзкага спаду, як у 1920 – 1922 гг. скандынаўскія краіны яшчэ не ведалі. Шведскі экспарт упаў на 1/3, колькасць беспрацоўных у Даніі павялічылася ўтрая. Але найбольш за іншых пацярпела Нарвегія.

Агульнае палявенне грамадскіх настрояў, якое назіралася ў сувязі з пагаршэннем эканамічнай сітуацыі і рэвалюцыйнымі падзеямі ў Еўропе, наблізіла правядзенне цэлага шэрагу прагрэсіўных сацыяльна-эканамічных і палітычных пераўтварэнняў.

Глыбокія палітычныя змены адбыліся ў самай кансерватыўнай на той час краіне рэгіёну – Швецыі. Законы 1918 – 1919 гг. – «трэцяя парламенцкая рэформа» – дэмакратызавалі выбарчую сістэму (пасіўнае і актыўнае выбарчае права было распаўсюджана на жанчын з 23 гадоў).

У Даніі, дзе важныя палітычныя рэформы адбыліся раней (новы выбарчы закон 1907 г. і Канстытуцыя 1915 г.), у 1919 г. пачалася аграрная рэформа. Дзяржава давала бясплатна зямлю беззямельным для стварэння невялікіх гаспадарак на ўмовах арэнды. Зямельны фонд ствараўся за кошт канфіскацыі часткі старасвецкіх радавых маёнткаў. Судовая рэформа ў Даніі адасобіла судовую ўладу ад выканаўчай (паліцэйскай), увяла галоснасць судаўвытворчасці і суд прысяжных для цяжкіх злачынстваў. Было дэмакратызаванае ўнутранае дзяржаўнае ўладкаванне Дацкага каралеўства. 1 снежня 1918 г. Ісландыя была абвешчана незалежным (фактычна – аўтаномным) каралеўствам у асабістай уніі з Даніяй. Дагавор аб уніі быў разлічаны на 25 гадоў. Хаця самастойнасці ў знешнепалітычнай і абарончай сферах Ісландыя і не атрымала, гэта быў важны крок на яе шляху да сапраўднага суверэнітэту. Саступкі былі зробленыя і нацыянальным патрабаванням жыхароў прыналежных Даніі Фарэрскіх астравоў – уведзена выкладанне на фарэрскай мове ў школах.

У Нарвегіі выбарчая рэформа 1919 – 1921 гг. азначала змену мажарытарнай выбарчай сістэмы прапарцыянай і зніжэнне выбарчых цэнзаў. Ва ўсіх трох краінах быў дасягнуты прагрэс у сферы працоўнага заканадаўства, напрыклад, уведзены 8-гадзінны працоўны дзень.

У самыя першыя пасляваенныя гады назіраўся рост уплыву скандынаўскіх сацыял-дэмакратаў – **Дацкай сацыял-дэмакратычнай партыі Даніі (СДПД), Нарвежскай рабочай партыі (НРП) і Сацыял-дэмакратычнай рабочай партыі Швецыі (СДРПШ)**. У 1919 г. па выніках выбараў шведскія сацыял-дэмакраты нават сфарміравалі буйнейшую фракцыю ў парламенце і стварылі аднапартыйны ўрад. Гэтая першая спроба, як і часовы поспех дацкіх сацыял-дэмакратаў, тым не менш, не здолела пахіснуць лідэрства буржуазных партый, пераважна, лібэралаў і кансерватараў.

Самая гучная палітычная падзея першых пасляваенных гадоў у Скандынавіі – «велікодны крызіс» 1920 г. у Даніі. Згодна з рашэннем Версальскай мірнай канферэнцыі ў Паўночным і Цэнтральным Шлезвігу адбыліся плебісцыты. У першым 75 % жыхароў выказалася за пераход пад уладу Даніі, а ў другім 80 % за тое, каб застацца ў складзе Германіі. Дацкія нацыяналісты выступілі з патрабаваннем да ўраду абвясціць Цэнтральны Шлезвіг насуперак народнаму волевыяўленню сваім.

Дэмарш правых быў падтрыманы каралём Крысціянам X (1912 – 1947). Адданы прынцыпам пасляваеннага тэрытарыяльнага ўладкавання Еўропы, але «непатрыятычны» ўрад быў адпраўлены манархам у адстаўку. Аднак з 1901 г. Данія функцыянавала як парламенцкая манархія і прэм’ер-міністр К. Цале не лічыў патрэбным падпарадкоўвацца каралю. Гэта выклікала магутнейшы палітычны крызіс. Зрэшты, К. Цале прыйшлося змірыцца з адстаўкай. Але шквал пратэсту супраць ўмяшання Крысціяна X у палітыку быў настолькі моцным, што кароль, баючыся за захаванне самой манархічнай формы праўлення ў Даніі, быў вымушаны адступіць. Акрамя таго, ён паабяцаў не прадпрымаць самастойных палітычных акцый насуперак волі парламенту. З таго часу дацкія манархі задавальваюцца сімвалічнай роляй галавы дзяржавы.

Абвясчэнне незалежнасці Фінляндыі

Фінляндыя ніколі не мела вопыту суверэннага існавання. Да 1809 г. яна ўваходзіла ў склад Шведскага каралеўства, потым, як Вялікае княства Фінляндскае – у склад Расійскай імперыі. Першая расійская рэвалюцыя пашырыла аўтаномію Фінляндыі. Быў створаны першы аднапалатны парламент ў свеце, новы выбарчы закон 1906 г. упершыню ў Еўропе даваў права голасу жанчынам.

Лютаўская і Кастрычніцкая рэвалюцыі адкрылі Фінляндыі шлях да незалежнасці. 15 лістапада 1917 г. Сойм (Эдускунта) абвясціў сябе носьбітам вярхоўнай улады ў краіне. 4 снежня новы прэм’ер-міністр Эвінд Свінхувуд выступіў з заявай у парламенце. Гэтае выступленне акрэсліла афіцыйную пазіцыю фінскага кіраўніцтва па пытанню лёсу краіны, таму яно больш вядома пад назвай «Дэкларацыя незалежнасці Фінляндыі».

6 снежня 1917 г. гэтая заява была абмеркавана і ўхвалена Соймам. Праз 2 гады гэты дзень быў упершыню адсвяткаваны як Дзень незалежнасці.

Напрыканцы снежня 1917 г. у Петраград прыбыла афіцыйная дэлегацыя СДПФ. Незалежнасць Фінляндыі была належным чынам зафіксавана. Напачатку 1918 г. суверэнітэт Фінляндыі прызналі Францыя і Швецыя, потым Германія. Пасля першых дэмакратычных выбараў (1919 г.) тое ж самае зрабілі Вялікабрытанія і ЗША. Тым не менш, напачатку 1918 г. Фінляндыі яшчэ прыйшлося перажыць уласную большавіцкую рэвалюцыю і грамадзянскую («міжусобную») вайну. У чэрвені 1919 г. Эдускунта прыняла рэспубліканскую Форму кіравання (канстытуцыю), а праз месяц яна была зацверджана. Неўзабаве прайшлі прэзідэнцкія выбары.

У Расійскай імперыі Фінляндыя была адным з найбольш эканамічна развітых раёнаў. Дасягнутыя ў апошняй трэці XIX – напачатку XX ст. рост уплыву мясцовай буржуазіі і павышэнне дабрабыту насельніцтва сталі аднымі з важнейшых перадумоў поспеху фінскага нацыянальна-вызваленчага руху. Але пасля набывання суверэнітэту перад маладой незалежнай краінай паўстала задача стварыць уласную нацыянальную эканоміку і зрабіць яе самастойным звязом еўрапейскага і сусветнага рынкаў. Першыя гады дзяржаўнай самастойнасці аказаліся вельмі няпростымі. З аднаго боку, на эканоміцы краіны адбіваўся разрыў сувязяў з былой метраполіяй, цяпер большавіцкай Расіяй. З іншага боку, пасляваенны эканамічны крызіс перашкаджаў хуткай пераарыентацыі на заходнія рынкі.

Асаблівасці стабілізацыі ў краінах Паўночнай Еўропы.

Умацаванне пазіцый сацыял-дэмакратыі, рост уплыву левых сіл Скандынаўскія краіны. Сусветная гаспадарчая кан'юнктура палепшылася ўжо ў 1922 г. Аднак толькі Швецыя здолела выбрацца з пасляваеннага крызісу параўнальна хутка. Яўнае паляпшэнне сітуацыі ў Даніі адбылося толькі ў другой палове 1920-х гг., а ў Нарвегіі застоў цягнуўся да самага канца дзесяцігоддзя. З паляпшэннем эканамічнай сітуацыі Швецыя і Данія ператвараюцца ў буйных экспарцёраў капіталу. Галоўнай формай фінансавай экспансіі стала стварэнне філіялаў і даччыных прадпрыемстваў у Цэнтральнай і Усходняй Еўропе. Буйнейшым экспарцёрам капіталаў са Скандынавіі стаў шведскі запалкавы канцэрн Івара Крэйгера, які паступова прыбраў да рук 60 % сусветнай вытворчасці. Нягледзячы на пераадоленне крызісу пачатку 1920-х напрыканцы дзесяцігоддзя на высокім узроўні (большым, чым у даваенны перыяд) трымалася беспрацоўе.

Ужо напачатку 1920-х гг. у скандынаўскіх краінах складваецца раўнавага паміж кансерватарамі, лібераламі і сацыял-дэмакратамі. Усе скандынаўскія

ўрады 1920-х гг. былі кабінетамі меншасці, а таму было неабходна пастаянна падтрымліваць баланс інтарэсаў, шукаць магчымасці для кампрамісаў з апазіцыйнымі партыямі. У Даніі і Нарвегіі ўрады пераважна фарміраваліся вакол лібералаў, а ў Швецыі вакол беспартыйных «спецыялістаў». Унутрыпалітычнае жыццё скандынаўскіх краін было адносна спакойным. Аднак у першай палове 1920-х у Нарвегіі і Швецыі разгортваюцца надзвычай гарачыя дэбаты па пытанні захавання «сухога закону». У Нарвегіі ў 1921, 1923 і 1924 гг. нават здарыліся тры ўрадавыя крызісы. У 1922 г. у Швецыі і ў 1927 г. у Нарвегіі згодна з вынікамі плебісцытаў «сухі закон» быў скасаваны, але ўводзілася дзяржаўная манаполія на алкаголь.

Фінляндыя. Наступленне ўнутрыпалітычнай стабілізацыі, хуткае прызнанне суверэнітэту Фінляндыі вядучымі дзяржавамі свету, ажыўленне еўрапейскай эканомікі і, асабліва, высокі попыт на драўніну і цэлюлозную-папяровую прадукцыю стварылі перадумовы для імклівага росту эканомікі краіны на працягу 1922 – 1928 гг. Найбольшыя поспехі прыйшлі да прамысловасці. Валавы прамысловы прадукт павялічыўся з 9,3 млрд. у 1924 г. і 11 млрд. у 1926 г. да 13,9 млрд. марак у 1928 г. Вядучай галіной заставалася лесапрацоўка, а яе паказчыкі выраслі да 1928 г. у 6 разоў. Багацейшыя прыродныя рэсурсы краіны і нізкі кошт працоўнай сілы зрабілі яе надзвычай прывабнай для замежнага капіталу. Буйнейшымі капіталаўкладальнікамі у фінскую эканоміку былі Вялікабрытанія і Швецыя, а таксама Германія і ЗША. Да наступлення сусветнага эканамічнага крызісу замежным прадпрымальнікам належала каля 60 % акцыянернага капіталу краіны. Напрыканцы 1920-х гг. станаўленне нацыянальнай эканомікі было завершана.

Вядучымі партыямі з’яўляліся наступныя: **Нацыянальна-прагрэсіўная (НПП, лібералы), Нацыянальна-кааліцыйная (НКП, кансерватары), Аграрны Саюз (АС, аграрыі), Шведская нацыянальная партыя (ШНП, прадстаўляла шведскую нацменшасць, якая складала 10 % насельніцтва краіны) і СДПФ.** Яны ж заставаліся на палітычным Алімпі на працягу ўсяго міжваеннага перыяду.

Знешняя палітыка краін Паўночнай Еўропы ў 1918 – 1929 гг.

Данія, Нарвегія і Швецыя бралі ўдзел у Парыжскай мірнай канферэнцыі і потым сталі сузаснавальнікамі Лігі Нацый (1920 г.). Нягледзячы на няўдзел краін Паўночнай Еўропы ў Першай сусветнай вайне, яны таксама паспрабавалі выкарыстаць сітуацыю для тэрытарыяльных набыткаў.

Атрымалася гэта з розным поспехам. Данія прэтэндавала на ўвесь германскі Шлезвіг. Але на Парыжскай канферэнцыі было вырашана не ставіць пад сумненне германскі статус паўднёвай часткі гэтай вобласці. Па выніках плебісцытаў у Паўночным і Цэнтральным Шлезвігу Даніі дастаўся

толькі першы. Нарвегіі атрымала паўночны архіпелаг Шпіцберген. Пры гэтым яна абавязвалася не праводзіць яго мілітарызацыі, а тамтэйшыя прыродныя рэсурсы мусілі распрацоўвацца супольна з іншымі зацікаўленымі краінамі. Не пашчасціла Швецыі. Яе прэтэнзіі на заселеныя пераважна шведамі Аландскія астравы не былі пачутыя. Яны засталіся ў складзе Фінляндыі. Праўда, за астравамі прызнавалася шырокая аўтаномія, якая мела на ўвазе таксама і абарону шведскай культуры і мовы.

З паслабленнем у балтыйскім рэгіёне значэння былых вялікіх дзяржаў – Германіі і Расіі – узрастае ўплыў Швецыі. Асабліва гэта датычылася яе ўздзеяння на маладыя дзяржавы Ўсходняй Прыбалтыкі – Эстоніі, Латвіі і Літвы.

Уступіўшы ў Лігу Нацый, тры скандынаўскія краіны праводзілі адзіную палітыку, узгадняючы яе не толькі адзін з адным (г. зв. «скандынаўскі блок»), але і з астатнімі «нейтраламі» часоў сусветнай вайны.

Асаблівасці праяўлення сусветнага эканамічнага крызісу ў краінах Паўночнай Еўропы, яго сацыяльна-эканамічныя вынікі. Актывізацыя праварадыкальных сіл

Скандынаўскія краіны. Сусветны эканамічны крызіс прыйшоў у Скандынавію са спазненнем – напрыканцы 1930 – напачатку 1931 г., дасягнуўшы піку ў 1932 г. У Швецыі падзенне прамысловай вытворчасці склала 21 %, у Нарвегіі і Даніі – 25 %. Абвастрыліся фінансавыя праблемы. Вялікія цяжкасці адчувалі нават буйныя кампаніі. Збанкрутаваў і сусветнаведомы канцэрн запалкавага караля І. Крэйгера, а сам адзін з багацейшых прадпрыемальнікаў Еўропы скончыў жыццё самагубствам.

Наступленне сусветнага эканамічнага крызісу вяло да адноснага аслаблення традыцыйных партый. Затое актывізаваліся праварадыкальныя элементы – фашысты і нацысты. У 1930 г. у Даніі ўзнікла невялікая Нацыянал-сацыялістычная рабочая партыя Даніі на чале з Ф. Клаўсенам. Праз год тут утварылася Аб'яднанне сялянскіх гаспадароў, якое выступала супраць буйнога капіталу і прафсаюзаў, а часам нават выступала з заклікам ліквідаваць парламенцкую дэмакратыю. У 1933 г. у Нарвегіі была створана праварадыкальная партыя «Нацыянальнае яднанне» на чале з былым вайсковым міністрам і маёрам запasu В. Квіслінгам.

Фінляндыя. Эканамічны крызіс прыйшоў у Фінляндыю яшчэ напрыканцы 1928 г. Яго разбуральная сіла аказалася магутнай. Моцная фінансавая залежнасць ад краін-крэдытораў і нізкая канкурэнтаздольнасць на знешніх рынках выклікалі беспрэцэдэнтны спад вытворчасці ў сельскай гаспадарцы і прамысловасці. Эканамічная катастрофа не абышла нават самыя развітыя сектары эканомікі.

Асабліва пацярпела ад крызісу вёска. Напачатку 1930-х амаль 2/3 фінаў атрымлівалі даход, займаючыся сельскай гаспадаркай. З-за крызісу цэны на сельскагаспадарчую прадукцыю ўпалі на 20 %, а кошт лесу на карані – на 50 %. Маштабы лесанарыхтоўчых работ (сяляне актыўна падпрацоўвалі доўгімі фінскімі зімамі) скараціліся, ўзровень заробкаў рэзка знізіўся. Больш за ўсё ад крызісу пацярпелі земляробы, што ўлезлі ў пазыкі пад даходы ад лесанарыхтовак, і вясковая бяднота, для якой праца на лесанарыхтоўках была вялікай дапамогай у жыцці. На працягу 1928 – 1932 гг. на продаж былі выстаўленыя звыш 15 тыс. гаспадарак.

Пачатак сусветнага эканамічнага крызісу абвастрыў унутрыпалітычную сітуацыю. Падобна іншым еўрапейскім краінам, Фінляндыі прыйшлося адказваць на выклік скарыніх палітычных групавак. У адказ на агітацыю камуністаў і пракамуністычных прафсаюзаў у 1929 г. з’яўляецца цэлы шэраг антыкамуністычных арганізацый, напрыклад, Саюз Лалі, Саюз франтавікоў вызваленчай вайны і некаторыя іншыя. Напрыканцы лістапада таго ж года ў мястэчку Лапуа адбыўся інцыдэнт: з некалькіх мясцовых камуністаў пазрывалі чырвоныя кашулі. Так распачаўся буйнейшы «крызісны» рух у Фінляндыі – Лапуаскі. На пачатку снежня актывісты-антыкамуністы сабраліся ў Лапуа на сход і прынялі петыцыю да ўраду. Яе сэнс зводзіўся да таго, што калі ўрад не зробіць неабходныя захады для задушэння камунізму, гэта зробіць самі жыхары правінцыі.

Кіраўніцтва краіны дзейнічала не вельмі актыўна, таму лапуасцы хутка пачалі выходзіць з-пад кантролю. У сакавіку 1930 г. на базе Лапуаскага руху было створана антыкамуністычная баявая арганізацыя «Суомен Лўка» (Замок Фінляндыі). З лета 1930 г. асноўнай формай дзейнасці лапуасцаў сталі выкраданні слынных прафсаюзных дзеячаў, камуністаў, сацыял-дэмакратаў і ўвогуле тых, хто меў неасцярожнасць выказаць ім сімпатыю. Усяго было выкрадзена каля 250 чалавек, трое былі забітыя. Большасць ахвяр прывозілася да ўсходняй (фінляндска-савецкай) мяжы, каб яны здолелі патрапіць у сваю любую «ідэальную дзяржаву».

Рух атрымаў даволі шырокую падтрымку ў вясковых раёнах Фінляндыі, яму сімпатызавалі нават некаторыя вядомыя палітычныя дзеячы з ліку правых. Планаваўся путч. Аднак, грамадская думка з канца 1930 г. павярнулася супраць яго. У сакавіку 1932 г. ён быў распушчаны.

Антыкрызісная палітыка.

Рэформы сацыял-дэмакратычных урадаў

Скандынаўскія краіны. Наступленне сусветнага эканамічнага крызісу цяжка ўдарыла па папулярнасці скандынаўскіх буржуазных партый. Не дзіва, што парламенцкія выбары 1932 – 1933 гг. ва ўсіх трох краінах прынеслі поспех

сацыял-дэмакратам. Ва ўсіх трох краінах яны, хаця і не заваявалі абсалютную большасць мандатаў, амаль на 40 % запоўнілі парламенцкія крэслы, паўсюдна паказаўшы найлепшыя вынікі ў сваёй гісторыі. Дацкія сацыял-дэмакраты ў выніку захавалі атрыманую яшчэ ў 1929 г. ўладу, шведскія ў 1932 г. узначалілі ўрадавую кааліцыю (захоўвалася да 1945 г.) і толькі нарвежскія яшчэ заставаліся ў апазіцыі да 1935 г.

Сацыял-дэмакраты ўжо выступалі ў перадвыбарчую барацьбу з разгорнутай праграмай рэформаў. Асабліва паказальным быў сацыял-рэфармісцкі варыянт антыкрызіснай палітыкі, прапанаваны СДРПШ. Галоўнай мэтай новага шведскага ўраду на чале з Пэрам Альбінам Хансанам (1932 –1936, 1936 –1946 гг.) было рэфармаванне шведскага грамадства на базе дзяржаўнага ўмяшання ў сацыяльна-эканамічныя адносіны і змяненне палітычнай сістэмы краіны. Адной з асаблівасцяў палітычнай сістэмы Швецыі стала арыентацыя на ўсеагульную згоду (ідэя «Народнага дому»), якая праяўлялася ў тым, што ў парламенцкіх камісіях па выпрацоўцы эканамічнай і сацыяльнай палітыкі мелі магчымасць узяць удзел усе прадстаўленыя ў парламенце партыі.

Праграма выхаду з крызісу прадугледжвала павелічэнне сацыяльных выдаткаў, увядзенне ўсеагульных пенсій, дапамог па беспрацоўю, стварэнне новых працоўных месцаў, нацыяналізацыю і захаванне ў дзяржаўнай уласнасці стратэгічных прадпрыемстваў, а таксама стымуляванне эканомікі пры дапамозе нязначнага дэфіцыту дзяржаўнага бюджэту. У выніку паспяховага ажыццяўлення праграмы сацыял-дэмакратаў Швецыя ў 1934 г. канчаткова пераадолела эканамічны крызіс.

Паспяхова змагаліся з крызісам і яго наступствамі у Даніі. Напрыклад, у 1933 г. былі прынятыя г. зв. «законы Стэйнке» (К. Стэйнке – міністр сацыяльнага забеспячэння). Узрасталая роля дзяржавы ў страхаванні, значна пашыралася права грамадзян на бясплатнае медыцынскае і бальнічнае абслугоўванне (у 1939 г. імі карысталася 77 % насельніцтва), уводзіліся пенсіі па ўзросту для маламаёмных (з 60 гадоў) і інваліднасці, да 6 месяцаў павялічваліся дапамогі па беспрацоўю.

Фінляндыя. У палітычным жыцці Фінляндыі з'явіліся новыя тэндэнцыі. Фінскія ўрады сталі больш стабільнымі. Калі з 1919 па 1928 гг. змянілася 13 урадаў і толькі 2 з іх былі ўрадамі большасці, на працягу 1933 –1940 гг. адбылося толькі чатыры змены ўраду, прычым толькі адзін не прадстаўляў парламенцкую большасць.

Як і ў 1920-х гг. вядучымі партыямі заставаліся СДПФ і АС. У 1937 г. гэтыя партыі здолелі заключыць палітычны саюз і стварыць т. зв. «чырвона-зялёны блок». Аграрыі і сацыял-дэмакраты правялі серыю сацыяльных рэформ (законы аб народных пенсіях і штогадовых адпачынках). Быў працягнуты наступ на скрайне правых. Напрыклад, ледзьве не разагналі ПНД. Зашкодзіла толькі рэзкае пагаршэнне адносін з СССР і ўзмацненне вайсковай небяспекі.

Гэты знешнепалітычны фактар паслужыў асноўнай прычынай далейшага згуртавання ўсіх палітычных сіл краіны, ад камуністаў да «пээндэшнікаў», і потым – паспяховага процістаяння СССР у «Зімовай вайне».

З сярэдзіны 1930-х гг. эканамічная сітуацыя пачала выпраўляцца. Хутка павышаўся ўзровень жыцця грамадзян. Незалежная Фінляндыя стала на шлях стварэння «дзяржавы ўсеагульнага дабрабыту» скандынаўскага тыпу.

Знешняя палітыка Паўночных краін у 1930-х гг.

Знешнепалітычны курс паўночнаеўрапейскіх урадаў характарызаваўся ізаляцыянізмам. З сярэдзіны 1930-х гг. Данія, Нарвегія, Фінляндыя і Швецыя практычна адмовіліся ад удзелу ў якіх-небудзь мерапрыемствах па калектыўнай бяспецы (заява «экс-нейтралаў» 1936 г., Капенгагенская дэкларацыя пяці Паўночных краін 1938 г.).

Нягледзячы на міралюбства паўночнаеўрапейскай палітыцы, у 1931 – 1933 гг. Нарвегія і Данія канфлітавалі з-за Грэнландыі. Першая лічыла сябе гістарычна законным уладаром аграмаднага вострава, але ўжо здаўна ён належаў дацкім манархам. Скончылася ўсё разбіральніцтвам у Міжнародным судзе Лігі Нацый у Гаазе, які прыняў бок Даніі.

Вялікую пільнасць трэба было захоўваць Фінляндыі, якая адчувала сябе ў пастаяннай небяспецы суседства з непрадказальным Савецкім Саюзам. Як нейкае рашэнне праблемы ў 1932 г. быў падпісаны фінляндска-савецкі дагавор аб ненападзенні.

Баючыся злаваць узрастальна магутную Германію, скандынаўскія краіны трымалі арыентацыю на заходнія дзяржавы, асабліва на Вялікабрытанію. Параўнальна больш прабрытанскую пазіцыю займала Нарвегія, больш прагерманскую – Данія (непакоілася за свой Паўночны Шлезвіг). Летам 1939 г. Данія, адзіная з паўночнаеўрапейскіх краін, пагадзілася на заключэнне з Германіяй пакту аб ненападзенні. Больш самастойна трымалася Швецыя, чыя самастойная палітыка падмацоўвалася пэўным вайсковым патэнцыялам і нават перадваеннымі абарончымі прыгатаваннямі.

Зімовая вайна 1939 – 1940 гг.

У 1939 г. міжнародная абстаноўка ў Еўропе абвастрылася. Пагроза вайны стала адчувацца і ў Фінляндыі: пачалося будаўніцтва т. зв. «лініі Манэргейма». Заключэнне савецка-германскага пакту аб ненападзенні яшчэ больш ўстрывожыла фінскае кіраўніцтва.

5 кастрычніка 1939 г. урад Фінляндыі атрымаў запрашэнне ад кіраўніцтва СССР накіраваць у Маскву дэлегацыю для абмеркавання «канкрэтных палітычных пытанняў». 12 кастрычніка пачаліся перамовы. Спасылаючыся на неабходнасць гарантый бяспекі Ленінграду, савецкі бок высунуў Фінляндыі

шэраг тэрытарыяльных патрабаванняў: пагадзіцца на арэнду паўвострава Ханка з правам стварыць там вайсковую базу, саступіць астравы ў Фінскім заліве, значную частку Карэльскага перашэйку і кавалак паўвострава Рыбачы. У якасці кампенсацыі СССР абяцаў перадаць Фінляндыі большую ўдвая, але амаль бязлюдную і невыгодную стратэгічна частку Усходняй Карэліі.

Фінляндская дэлегацыя адказала адмовай. 21 кастрычніка пачаўся новы раунд перамоваў. Яны скончыліся гэтак жа безвынікова. Развязка наступіла 26 лістапада 1939 г. пасля «інцыдэнту» ля савецкай вёскі Майніла ў Карэліі. Урад СССР абвінаваціў Фінляндыю ў правядзенні артылерыйскага абстрэлу сваёй тэрыторыі. Фінляндскае кіраўніцтва марна даказвала сваю невінаватасць, бо 31 лістапада Чырвоная Армія па сушы, на моры і ў паветры перасекла дзяржаўную мяжу. Пачалася «Зімовая» савецка-фінляндская вайна.

Сілы варагуючых бакоў былі няроўнымі. Войскі СССР, звернутыя супраць суверэннай Фінляндыі, налічвалі 19 дывізій (каля 450 тыс. чалавек), 7 танкавых брыгад (каля 2 тыс. танкаў); дапамагалі ім парадку 1 тыс. самалётаў. На галоўным накірунку фінскія войскі маглі проціпаставіць толькі 6 дывізій і берагавую артылерыю. Усе ўзброеныя сілы краіны налічвалі толькі 300 тыс. чалавек, з якіх не ўсе былі забяспечаныя нават стралковай зброяй.

Савецкае кіраўніцтва лічыла, што для атрымання перамогі спатрэбіцца максімум два тыдні. Для аблягчэння задачы вайскоўцаў яно імкнулася выкарыстаць «пятую калону» – адмыслова створаны Народны ўрад Фінляндскай дэмакратычнай рэспублікі на чале з лідарам фінскіх камуністаў на эміграцыі Отта Віле Куусіненам. Гэты «народны» ўрад і заключыў усе патрэбныя для СССР дамовы. Было створана 10-тысячнае «народнае» войска, аднак фінамі і карэламі забяспечыць яго ўдалося толькі на 2/3 (астатнія – рускія), бо перажыць у СССР сталінскія рэпрэсіі ўдалося нямногім. (ва ўрад О. В. Куусінена таксама не было каго прызначаць – фінскую камуністычную эліту амаль у поўным складзе перастралілі).

Тым не менш, савецкія войскі сустрэлі адчайнае супраціўленне. Агрэсія Савецкага Саюза згуртавала нават былых ворагаў – фінскіх «белых» і «чырвоных». Наступленне Чырвонай Арміі напаролася на абарончую «лінію Манэргейма». Прыводзіла ў разгубленасць агрэсара і тактыка абаронцаў, асабліва выкарыстанне лёгкіх мабільных атрадаў лыжнікаў і снайпераў. Савецкі наступ захлынуўся, а на некаторых участках фіны нават паспяхова контратакавалі.

Нечаканыя няўдачы ў барацьбе з адносна слабым праціўнікам устрывожылі савецкае кіраўніцтва: быў створаны Паўночна-Заходні фронт на чале з наркомам К. Я. Варашылавым, на Карэльскі перашыек былі перакінутыя свежыя сілы і новае ўзбраенне. Напачатку лютага 1940 г. савецкія войскі перайшлі ў агульнае наступленне. Абарона фінаў была прарваная. Фінам прыйшлося

пагадзіцца на перамовы, але вынікі адчайнага процістаяння былі немалыя. Па-першае, Савецкаму Саюзу прыйшлося прызнаць легітымныя ўрад і парламент Фінляндыі адзіна магчымымі суб'ектамі перагаворнага працэсу і адмовіцца ад сваіх камуністычных марыянетак. Па-другое, Савецкаму Саюзу быў нанесены значны ўрон (страты Фінляндыі: 24 тыс. забітымі і 44 тыс. параненымі; СССР (па яго ж дадзеных): 49 тыс. забітымі і 200 тыс. параненымі. Па-трэцяе, да Фінляндыі была прыкаваная ўвага ўсяго вольналюбівага свету (на франтах другой сусветнай было зацішша), а СССР выдалілі з Лігі Нацый.

15 сакавіка 1940 г. Фінляндыя вымушана была заключыць з СССР Маскоўскі мірны дагавор. Яна несла значныя тэрытарыяльныя страты: савецка-фінляндская мяжа адсоўвалася на 120 км на поўнач, г. зн. на фінскія землі. Каля 400 тыс. фінаў сталі ўцекачамі. Фіны «затаілі злосць» і спадзяваліся на рэванш. Нездарма мірны дагавор у Фінляндыі неафіцыйна называлі «перамір'ем».

Тэма 22. ЗША ў 1918 – 1923 гг.

Змяненне фінансава-эканамічнага і міжнароднага статусу ЗША пасля Першай сусветнай вайны

Першая сусветная вайна не закранула Амерыканскі кантынент, і Злучаныя Штаты не зведалі разбурэнняў, што напаткалі Еўропу. Амерыканскія ўзброеныя сілы бралі ўдзел у баявых дзеяннях толькі з лета 1918 г. (да восені 1918 г. іх колькасць дасягнула амаль 1,2 млн. чалавек), таму людскія страты ЗША ў параўнанні з іншымі краінамі-ўдзельніцамі былі нязначнымі: каля 50 тыс. забітых (з улікам загінуўшых ад раненняў і хвароб – каля 120 тыс.) і каля 230 тыс. параненых.

Злучаныя Штаты ўдала выкарысталі абстаноўку, што склалася ў гады сусветнай вайны, для свайго далейшага ўзбагачэння. Агульны прыбытак буйнога капіталу за 1914 – 1919 гг. перавысіў \$33 млрд. Гэта дазволіла ажыццявіць новыя буйныя капіталаўкладанні ў прамысловасць. Прамысловы ўздым, які распачаўся на гэтай базе, яшчэ больш павялічыў удзельную вагу ЗША ў сусветнай прамысловай вытворчасці. У 1920 г. на долю Злучаных Штатаў прыпадала каля паловы сусветнай здабычы каменнага вугалю, 3/5 вытворчасці чыгуна і сталі, 2/3 здабытай у свеце нафты, 85 % выпуску аўтамабіляў. Гэткім чынам эканамічнае развіццё ЗША часоў вайны замацавала за імі становішча найбольш магутнай у эканамічных адносінах дзяржавы свету.

Карэнным чынам змянілася і фінансавае становішча краіны. Да вайны ЗША моцна адставалі ад іншых буйнейшых капіталістычных эканомік па памерах экспарту капіталу. Агульная сума амерыканскіх інвестыцый за мяжой

складала на 1913 г. толькі \$2,6 млрд. У гэты ж час еўрапейскі інвестыцыі ў амерыканскую эканоміку дасягалі \$7,2 млрд. Нягледзячы на свой велізарны прамысловы патэнцыял, ЗША да самага пачатку Першай сусветнай вайны працягвалі заставацца ў ролі даўжніка еўрапейскіх краін. Аплата аграмадных вайсковых заказаў, размешчаных у Злучаных Штатах краінамі Антанты, скараціла запазычанасць ЗША. Да 1919 г. еўрапейскія доўгатэрміновыя інвестыцыі ў Злучаных Штатах зменшыліся да \$3,3 млрд. Амерыканцы, наадварот, павялічылі экспарт капіталу. Галоўнай яго формай былі вайсковыя заёмы. Агульная іх сума на пачатку 1920-х гг. дасягнула \$11 млрд. Акрамя таго за гады вайны больш чым удвая павялічылася сума амерыканскіх прыватных інвестыцый: на 1919 г. яна складала каля \$7 млрд. Гэткім чынам за гады вайны ЗША пераўтварыліся з даўжніка ў асноўнага сусветнага крэдытара.

Бурны эканамічны рост часоў вайны абумовіў далейшую эвалюцыю сацыяльна-эканамічнай сістэмы ЗША. Да пачатку 1920-х гг. яны пераўтварыліся ў высокаразвітую індустрыяльную дзяржаву. Адбывалася хуткая мадэрнізацыя сацыяльнай структуры амерыканскага грамадства. Па дадзеных перапісу 1920 г. упершыню ў гісторыі краіны яе насельніцтва (105,7 млн. чал.) ўжо больш як на палову (54,2 млн.) складалася з гарадскіх жыхароў.

Эканамічны ўздым ваенных гадоў яшчэ больш паскорыў працэс канцэнтрацыі вытворчасці і капіталу ў краіне. Да пачатку 1920-х гг. больш паловы прамысловых рабочых і больш за 2/3 прамысловай вытворчасці ЗША былі канцэнтраваны ў руках буйнейшых манаполій.

Акрамя таго патрэбы сацыяльна-эканамічнага развіцця і логіка эвалюцыі манапалістычнага капіталізму спрыялі небывалай экспансіі дзяржавы ў справы капіталістычнай вытворчасці і ў сацыяльныя адносіны. Напрыклад, напрыканцы 1917 г. адміністрацыя Вудра Вільсана (1913 – 1921) прыняла рашэнне аб перадачы ўсіх чыгунак пад часовае кіраванне дзяржавы. Для рэгулявання адносін паміж працай і капіталам напачатку 1918 г. з прадстаўнікоў прадпрыемальнікаў і прафсаюзаў было створана **Ваеннае ўпраўленне працы**. Пераход да прамога дзяржаўнага рэгулявання эканомікі і сацыяльных адносін, што адбыўся пад час Першай сусветнай, выявіў тэндэнцыю да перарастання манапалістычнага капіталізму ў дзяржаўна-манапалістычны.

Рэзкае ўзрастанне ўдзельнай вагі ў міжнародных эканамічных адносінах стварала ўмовы для яшчэ больш актыўнага ўварвання Злучаных Штатаў у сферу сусветнай палітыкі. Нездарма кіраўніцтва дэмакратычнай партыі на чале з прэзідэнтам В. Вільсанам у 1917 г. узяло курс на заваяванне сусветнага лідэрства.

Праграма новага знешнепалітычнага курсу ЗША была выкладзена прэзідэнтам ў пасланні Кангрэсу ад 8 студзеня 1918 г. – у г. зв. «**14 пунктах**»

В. Вільсана. Выступаючы за скасаванне таемных дагавораў, заключаных краінамі Антанты ў гады вайны, аб прызнанні права народаў каланіяльных краін на самавызначэнне, гаворачы аб ліквідацыі мытных бар'ераў, Злучаныя Штаты не столькі імкнуліся наблізіцца да нейкага дэмакратычнага ідэалу ў свеце сусветнай палітыкі, а стварыць гэтакі новы сусветны парадак, у якім першынство будзе належаць ім, а не старым еўрапейскім дзяржавам-лідэрам (Вялікабрытаніі і Францыі).

Аднак нават узросшая фінансава-эканамічная магутнасць Амерыкі, не здолела пахіснуць супольныя пазіцыі Вялікабрытаніі і Францыі. На фоне па-ранейшаму немалых дыпламатычных, геапалітычных і вайсковых рэсурсаў гэтых дзяржаў знешнепалітычныя пазіцыі эканамічнай супердзяржавы аказаліся недастаткова падрыхтаванымі. Вынікі Парыжскай мірнай канферэнцыі аказаліся для ЗША незадавальняючымі. Галоўныя аб'екты пераделу свету былі размеркаваны паміж Вялікабрытаніяй, Францыяй і Японіяй. Не былі пачутыя амерыканскія прапановы па пытанні статусу Германіі ў пасляваеннай Еўропе. Перавагі ў Ліге Нацый Злучаных Штаты дасягнуць таксама не здолелі.

Знешнепалітычная паражэнне дэлегацыі на чале з В. Вільсанам на Парыжскай канферэнцыі выклікала незадавальненне амерыканскіх фінансава-прамысловых колаў. Рэспубліканская апазіцыя, выступаючы пад сцягам традыцыйнага ізаляцыянізму выступіла супраць ратыфікацыі Версальскага дагавора, і ў траўні 1920 г. дагавор быў правалены ў Кангрэсе.

Адмова ЗША ад ратыфікацыі Версальскага дагавору (разам за статутам Лігі Нацый) азначала паражэнне ўсяго знешнепалітычнага курсу В. Вільсана. Аднак агульная тэндэнцыя да ператварэння Злучаных Штатаў у дзяржаву з сусветнымі амбіцыямі і магчымасцямі зламана не была і здолела праявіць сябе ўжо ў самы бліжэйшы час.

Неалібералізм як ідэйная аснова палітыкі буржуазнага рэфармізму В. Вільсана. Зрух управа на прэзідэнцкіх выбарах 1920 г. Палітыка У. Гардзінга

І ў час другога тэрміну дзейнасці дэмакратычная адміністрацыя В. Вільсана захоўвала адданасць неаліберальным прынцыпам «Новай дэмакратыі», у падмурку якой ляжалі індывідуалізм, свабода асобы і свабода канкурэнцыі.

Дэмакратычная партыя імкнулася спрыяць урэгуляванню сацыяльна-класавых канфліктаў. Як адзначаў у штогадовым пасланні да Кангрэсу сам В. Вільсан: *«Буйныя ўзрушэнні ў свеце, якія патрабуюць неадкладнага разгляду цяжасцяў ва ўзаемадачыненьнях паміж працай і капіталам, прымушаюць нас навесці парадак ва ўласным доме. Шчыра кажучы, не можа быць аніякага*

ўстойлівага ўрэгулявання адносін паміж працай і капіталам, пакуль не прызнаныя фундаментальныя правы, за якія даўно ўжо змагаюцца рабочыя». Прэзідэнт неаднаразова звяртаўся да кангрэсменаў з прапановамі замацаваць за рабочымі права на арганізацыю і заключэнне калектыўнага пагаднення, не дапускаць шырокага тлумачэння антытрэставага заканадаўства, якое магло замінаць рэалізацыі інтарэсаў прафсаюзаў, прызнаць «непарушнымі» правы рабочых на стачку.

Прадпрымальніцкія колы краіны, зразумела, рашуча супраціўляліся гэтакім навацыям. Іх намаганнямі былі фактычна сарваныя нацыянальныя індустрыяльныя канферэнцыі (1-ая адбылася ў кастрычніку 1919 г., а 2-ая ў снежні 1919 г. – студзені 1920 г.), якія былі закліканыя наблізіць рэфармаванне працоўнага заканадаўства. Паражэнне дэмакратычнай партыі на прамежкавых выбарах 1918 г. у Кангрэс зрабіла ажыццяўленне планаў В. Вільсана ў гэтай сферы цалкам нерэальным.

Дзейнасць рэспубліканскай большасці у Кангрэсе і сур'ёзнае пагаршэнне здароўя прэзідэнта з восені 1919 г. моцна абмежавалі выніковасць неаліберальнага курсу правячай адміністрацыі. Гэтакім чынам, адзіным значным яе дасягненнем у пасляваенны час стала правядзенне праз Кангрэс XIX папраўкі да канстытуцыі аб прадастаўленні выбарчых правоў жанчынам (ратыфікаваная штатамі ў жніўні 1920 г.).

Вызначыць далейшыя перспектывы неалібералізму ў Злучаных Штатах і месца краіны на міжнароднай арэне былі павінны прэзідэнцкія выбары 1920 г. Нягледзячы на спадзяванні дэмакратаў захаваць палітычнае лідэрства, яны падышлі да іх у моцна аслабленым стане. В. Вільсан ужо адбыў два прэзідэнцкія тэрміны ў Белым доме і ў сілу даўняй традыцыі не меў шанцаў па гэтай прычыне быць намінаваным кандыдатам у трэці раз. Акрамя таго ён ужо быў прыкаваны да ложка хваробай і адышоў ад вялікіх палітычных спраў. Дастойнай замены В. Вільсану у дэмакратаў не знайшлося. Губернатар Агаё Джэймс Кокс быў практычна асуджаны на паражэнне.

Шанцы **Рэспубліканскай партыі** яшчэ больш узрасталі з-за адчувальнага эканамічнага крызісу, які пачаўся летам 1920 г. і закрануў практычна ўсе галіны прамысловасці. Рэзка скарацілася здабыча каменнага вугалю, выплаўка сталі, прадукцыя машынабудавання, вытворчасць аўтамабіляў і г. д. Адбыўся рост беспрацоўя.

Сапраўды, кандыдат у прэзідэнты ад Рэспубліканскай партыі, Уорэн Гардзінг атрымаў пераканаўчую перамогу: за яго адалі свае галасы 16 млн. амерыканцаў, за галоўнага канкурэнта – толькі 9 млн. Пасля васьмігадовага перапынку рэспубліканцы вярнуліся да ўлады. Найбольш прыкметную ролю ў новай адміністрацыі У. Гардзінга (1921 – 1923) адыгрывалі міністр фінансаў Эндру Мэлан, галава адной з самых магутных манапалістычных груп ЗША, і міністр гандлю Герберт Гувер, шчыльна звязаны з верхушкай амерыканскай

фінансавай алігархіі. Як вынік, палітыка рэспубліканцаў была вытрымана ў самым кансерватыўным ключы.

Пачалося згортванне дзяржаўнага рэгулявання, пачатага ў гады Першай сусветнай. На базе традыцыйнай з XIX ст. ідэалогіі «**цвёрдага індывідуалізму**» і пад лозунгам «**вяртання да нармальнасці**» рэспубліканцы праводзілі ў жыццё прынцып неўмяшання дзяржавы ў эканамічнае жыццё грамадства. Былі расфарміраваны федэральныя агенцтвы, якія ажыццяўлялі кантроль над важнейшымі галінамі эканомікі ЗША. Былі значна паслаблены абмежаванні, накладзеныя раней на трэсты і карпарацыі. Падатковы закон 1921 г. скасаваў уведзены ў час вайны звышпадаток на карпарацыі, у верасні 1922 г. набыў моц новы тарыфны закон, які выклікаў рэзкае скарачэнне імпарту і павышэнне цэн на ўнутраным рынку.

Незалежна ад гэтай палітыкі, галоўным чынам дзякуючы натуральным эканамічным працэсам, ужо летам 1921 г. намеціўся выхад эканомікі Злучаных Штатаў з крызісу, а з 1922 г. наступіла пара ўстойлівага прамысловага ўздыму, якая працягвалася да 1929 г. (у Заходняй Еўропе выхад з пасляваеннага эканамічнага крызісу адбываецца, як вядома, толькі ў 1924 г.).

Тым часам цэлы шэраг дзеячаў правячай адміністрацыі, самым шчыльным чынам звязаныя з буйным прамысловым і фінансавым капіталам Злучаных Штатаў, аказаліся ўцягнутымі ў афёру з атрыманнем прыватнымі кампаніямі дзяржаўных нафтаносных раёнаў у штатах Каліфорнія і Ваёмінг. Рэпутацыя прэзідэнта была выратавана толькі яго заўчаснай смерцю – летам 1923 г. (ён падарожнічаў па Алясцы і сур'ёзна захварэў на запаленне лёгкіх).

Прэзідэнцкае крэсла заняў былы віцэ-прэзідэнт – Кальвін Кулідж (1923 – 1929). Новаму амерыканскаму лідару, які зусім невысока ацэньваўся і сучаснікамі, і гісторыкамі, было накавана ўзначальваць ЗША ў час самага бесклапотнага перыяду – «**эры росквіту**» («эры праспэрыці»).

Амерыканскі фундаменталізм. Негрыцянскі рух.

Разгортванне руху за незалежныя палітычныя дзеянні

Узыходжанне Злучаных Штатаў да сусветнага эканамічнага лідэрства і прэтэнзіі на сусветнае панаванне самым дзіўным чынам спалучалася з рэнэсансам расісцкіх, антысеміцкіх і антыкаталіцкіх настрояў. На пачатку 1920-х гг. у склад ваяўнічай расісцкай арганізацыі Ку-клукс-клан уваходзіла каля 5 млн. чалавек, асабліва з сельскіх раёнаў краіны. Моцным уплывам карысталіся пратэстанцкія фундаменталісцкія рухі. Іх безумоўным поспехам стала прыняцце ў 1919 г. XVIII папраўкі да Канстытуцыі ЗША, якой забараняліся вытворчасць, продаж і транспарціроўка спіртных напояў. У студзені 1920 г. калі папраўка набыла моц, у краіне запанаваў «**сухі закон**». Імкнучыся да выпраўлення грамадскай маралі і выкаранення гэткага сацыяльна-

га ліха, як п'янства, фундаменталісты нявольна паспрыялі ператварэнню гандля алкаголем у важнейшую галіну нелегальнага бізнесу і трывалую матэрыяльную базу ўсёй арганізаванай злачыннасці. А паколькі федэральны ўрад не здолеў забяспечыць рэальнае пільнаванне літары «сухога закону», то, напрыклад, толькі ў адным горадзе Нью-Йорку ў 1925 г. налічвалася ад 30 тыс. да 100 тыс. «спікізі» (англ. – *speakeasy*) – нелегальных піцейных устаноў ці клубаў, дзе падавалі алкагольныя напоі.

Эканамічны крызіс 1920 – 1921 гг. даў моцны імпульс развіццю дэмакратычнага руху ў ЗША. Актывізаваўся рух афра-амерыканскага насельніцтва супраць цяжкага эканамічнага становішча, расавай дыскрымінацыі і крывавага тэрору расістаў. Пашырыла свой уплыў буйнейшая арганізацыя цёмнакурных амерыканцаў – **Нацыянальная асацыяцыя садзейнічання прагрэсу каляровага насельніцтва (НАСПКН)**; была створана ў 1909 г.).

Эканамічны крызіс узмацніў таксама тэндэнцыю да стварэння незалежных палітычных сіл і да незалежных палітычных дзеянняў. Напрыклад, была зроблена спроба стварэння агульнаамерыканскага аб'яднання антыманапалістычных сіл. У лютым 1922 г. была створана **Канферэнцыя прагрэсіўнага палітычнага дзеяння (КППД)**. Праграма арганізацыі прадугледжвала правядзенне рэформ, накіраваных на абмежаванне ўлады манаполій і дэмакратызацыю палітычнага ладу краіны. Сярод прапанаваных ёй захадаў былі нацыяналізацыя чыгунак, усталяванне грамадскага кантролю над вугальнымі радовішчамі і прадпрыемствамі гідраэнергетыкі, павышэнне падаткаў на буйныя даходы, увядзенне прамых прэзідэнцкіх выбараў, абмежаванне паўнамоцтваў Вярхоўнага суда і г. д. Што датычыцца ідэі стварэння трэцяй партыі – партыі, якая б прадстаўляла інтарэсы «працоўнай Амерыкі» – то большасць арганізацыі лічыла яе бясплённай і заклікала па-ранейшаму падтрымліваць на выбарах кандыдатаў ад дзвюх асноўных партый. Тым не менш, у рамках КППД дзейнічала і левае крыло на чале з Фермерска-рабочай партыяй, якая імкнулася рэальна пахіснуць палітычную манаполію рэспубліканцаў і дэмакратаў.

Летам 1923 г. была нават зроблена спроба стварэння **Федэратыўнай фермерска-рабочай партыі (ФФРП)**, аднак да канца года стала відавочнай негатоўнасць яе лідараў і паслядоўнікаў да самастойнай палітычнай барацьбы. Наступленне стабілізацыі зрабіла ідэі руху за незалежныя палітычныя дзеянні малаактуальнымі.

Ізаляцыянізм і яго сутнасць. Вашынгтонская канферэнцыя

Рэспубліканскія лідэры ўлічылі праблемы, з якімі амерыканская дэлегацыя сутыкнулася на Парыжскай мірнай канферэнцыі. Адміністрацыя У. Гардзінга імкнулася да той жа мэты – заваявання амерыканскай перавагі ў свеце – сродкамі **ізаляцыянізму**. У супрацьвагу вільсанаўскаму лозунгу «міжнароднага

супрацоўніцтва» ў рамках Лігі Нацый кіраўніцтва рэспубліканскай партыі выставіла гэтакія прынцыпы, як адмова ад ваенна-палітычных саюзаў з еўрапейскімі краінамі і актывізацыя эканамічнай экспансіі Злучаных Штатаў.

У жніўні 1921 г. быў падпісаны сепаратны (асобны) двухбаковы дагавор паміж ЗША і Германіяй, па якому за Злучанымі Штатамі замацоўваліся ўсе тыя ж правы, што даваў бы і Версальскі дагавор. Разам з тым у пагадненні спецыяльна абгаворвалася, што амерыканскі ўрад ніякім чынам не лічыць сябе звязаным якімі-небудзь артыкуламі таго дагавору.

Пад лозунгам **«свабоды рук»** Злучаныя Штаты вялі актыўную барацьбу за ўмацаванне сваіх пазіцый ў слабаразвітых краінах. Амерыканскі бізнес актыўна ўцягваўся ў эканоміку Цэнтральнай і часткова Паўднёвай Амерыкі. Рэзка ўзмацнілася экспансія ЗША на Далёкім Усходзе, асабліва ў Кітаі. Гэта вяло да абвастрэння амерыкана-брытанскіх і амерыкана-японскіх супярэчнасцяў. Злучаныя Штаты, якія лічылі сябе «абдзеленымі» Версалем, імкнуліся да знешнепалітычнага рэваншу.

На Вашынгтонскай канферэнцыі 1921 – 1922 гг. дэлегацыя Злучаных Штатаў, абапіраючыся на яшчэ больш узросшую эканамічную магутнасць і выкарыстоўваючы гэтакі рычаг уздзеяння на партнёраў па перамовах як вайсковыя даўгі, дамаглася цэлага шэрагу саступак на сваю карысць. Была прынятая дактрына **«адчыненых дзвярэй»** у дачыненні Кітаю («дагавор дзевяці»), заключаны дагаворы аб абмежаванні марскіх узбраенняў («дагавор пяці») і аб недатыкальнасці астраўных уладанняў дзяржаў-удзельніц у Ціхім акіяне («дагавор чатырох»). Вынікі канферэнцыі сведчылі аб яўным павышэнні палітычнай вагі ЗША ў сістэме міжнародных адносін.

У дачыненні Савецкай Расіі адміністрацыя У. Гардзінга абрала курс на працяг эканамічнай блакады і дыпламатычнай ізаляцыі. Гэтая знешнепалітычная лінія яшчэ даволі доўга праводзілася рэспубліканскай адміністрацыяй, хаця ўсе астатнія буйнейшыя дзяржавы Захаду да сярэдзіны 1920-х гг. сталі на шлях дыпламатычнага прызнання СССР.

Тэма 23. ЗША ў 1924 – 1929 гг.

Асаблівасці сацыяльна-эканамічнага развіцця

Эканамічная стабілізацыя ў ЗША характарызавалася прыкметнай своеасаблівасцю. Злучаныя Штаты нашмат раней здолелі пераадолець пасляваенны эканамічны крызіс 1920 – 1921 гг. Адразу пасля пачаўся хуткі і ўстойлівы рост. ЗША уступілі ў **«эру росквіту»**.

У папярэдні перыяд эканамічнага ўздыму амерыканскі бізнес валодаў самымі значнымі магчымасцямі для масавага абнаўлення асноўнага капіталу. Бурны рост амерыканскай прамысловай вытворчасці ў гады стабілізацыі быў

дасягнуты таксама ў вялікай ступені дзякуючы рацыяналізацыі вытворчасці. З аднаго боку, яна ўключала шырокую механізацыю, а з іншага – выкарыстанне стандартызацыі, масавы выраб гатовых дэталей і наступную іх зборку на канвеерных лініях. Гэта дазваляла змяншаць колькасць занятых на прадпрыемствах і значна эканоміць на вытворчых выдатках.

У параўнанні з даваенным узроўнем прамысловая вытворчасць павялічылася ў 1929 г. на 70 %. Асабліва хуткімі тэмпамі ў 1920-х гг. развіваліся новыя галіны амерыканскай прамысловасці, абсталяваныя па апошняму слову навукі і тэхнікі – авія- і аўтамабілебудаўніцтва, электратэхнічная і хімічная галіны, радыёпрамысловасць. Найлепшай ілюстрацыяй небывалых эканамічных поспехаў можа служыць самая перадавая аўтамабілебудаўнічая галіна. Дзякуючы пераходу на канвеерную зборку вытворчасць аўтамабіляў за лічаныя гады ўзрасла ў разы: у 1913 г. іх было выпушчана 500 тыс., у 1921 г. – 1,6 млн., а ў 1929 г. – 5,5 млн. штук! 83 % аўтамабільнай прадукцыі давалі кампаніі г. зв. «вялікай тройкі» – «Форд», «Джэнерал Мотарс» і «Крайслер». Да канца 1920-х гг. у Злучаных Штатах эксплуатаваліся 27 млн. аўтамабіляў, з якіх 23 млн. былі легкавымі (нашмат болей, чым ва ўсіх астатніх краінах разам узятых).

У перыяд з 1922 па 1929 гг. вытворчасць сталі ўзрасла на 70 %, а нафты – на 156 %. Валавы нацыянальны прадукт за гэты перыяд узрос на 54 % і ў 1929 г. нацыянальны даход ЗША складаў амаль 45 % ад агульнасусветнай прамысловай вытворчасці (на долю Германіі ў той час прыпадала 11,6 %, Вялікабрытанію – 9,3 %, Францыю – 7 %, Савецкі Саюз – 6 %).

Важнай рысай эканамічнага развіцця ЗША перыяду стабілізацыі стала значнае павелічэнне канцэнтрацыі вытворчасці. У 1929 г. на долю буйнейшых амерыканскіх вытворчых аб'яднанняў з гадавой прадукцыяй звыш \$1 млн. кожнае прыпадала 58 % агульнай колькасці занятых рабочых і каля 70 % прадукцыі апрацоўваючай галіны ЗША. Узровень цэнтралізацыі капіталаў у Злучаных Штатах саступаў адпаведным заходнееўрапейскім паказчыкам, паколькі на працягу ўсяго XIX ст. любыя захады ўраду ў гэтым накірунку традыцыйна выклікалі моцнае супрацьдзеянне. У 1929 г. у буйнейшых амерыканскіх банках з капіталам больш за \$5 млн. было засяроджана 43 % усіх банкаўскіх унёскаў краіны. У Вялікабрытаніі падобныя банкі акумулявалі 95 % унёскаў.

Канцэнтрацыя і цэнтралізацыя прамысловага і банкаўскага капіталу паскаралі працэс зліцця прамысловых і банкаўскіх карпарацый. Напрыканцы 1920-х гг. у ЗША налічваліся 23 буйнейшыя прамысловыя, чыгуначныя і фінансавыя карпарацыі з актывамі звыш \$1 млрд. кожная. Найбольшай магутнасцю вылучаліся «Юнайтэд Стэйтс Сціл Карпарэйшн» (*United States Steel Corporation*) Дж. П. Моргана, «Стандард Ойл Кампані» (*Standard Oil Company*) Дж. Д. Ракфелера і «Джэнерал Мотарс». У 1929 г. кожная з гэтых кампаніяў атрымала звыш \$100 млн. прыбыткаў.

Працяглы прамысловы ўздым суправаджаўся небывалым ростам вартасці акцый. Менш чым за пяць гадоў, са снежня 1924 г. па верасень 1929 г., акцыі на Нью-йоркскай біржы выраслі ў цане з \$27 млрд. да \$90 млрд. Напрыканцы 1920-х гг. у ЗША пачынаецца сапраўдная біржавая ліхаманка.

У 1924 – 1929 гг. паскараецца працэс урбанізацыі ды індустрыялізацыі ЗША. Рост гарадскога насельніцтва нашмат апырэджваў рост сельскага. Асабліва хуткімі тэмпамі урбанізацыя працякала ў важнейшых індустрыяльных раёнах краіны. З кожным годам павялічвалася колькасць буйных гарадскіх агламерацый, што ўключалі ў сябе буйныя гарады, абкружаючыя іх прыгарады і практычна злітыя з імі гарады-сатэліты. Ужо ў 1920 г. колькасць гэтых агламерацый дасягала 58 і пражывала ў іх больш за 35 млн. чалавек. Але ў 1930 г. іх стала ўжо 97 з амаль 55 млн. чалавек, г. зн. 45 % усяго насельніцтва ЗША.

У 1920-х гг. пачынаецца працэс індустрыялізацыі сельскай гаспадаркі ЗША, і яе пераходу з мануфактурнай стадыі ў машынную. Напрыканцы дзесяцігоддзя у Злучаных Штатах выкарыстоўвалася 920 тыс. трактароў і 61 тыс. камбайнаў.

Паступальнае развіццё амерыканскай эканомікі нават у гэты паспяховы перыяд не насіла пастаяннага характару. У 1924 і 1927 гг. яно перарывалася кароткімі спадамі. Захоўваліся і некаторыя іншыя трывожныя сімптомы. Напрыканцы 1920-х гг. запаволілася абнаўленне асноўнага капіталу, асабліва гэта датычылася традыцыйных галін прамысловасці, якія былі больш адчувальнымі да глыбінных рыначных тэндэнцый. Нават на піку эканамічнага росту захоўвалася недагрузка вытворчага апарату і хранічнае беспрацоўе. У перыяд 1924 – 1929 гг. яно вагалася паміж 1,5 і 2 млн. чалавек.

Яшчэ больш яўнымі былі праблемы сельскай гаспадаркі. Аграрны крызіс, які пачаўся ў 1920 г. не быў да канца пераадолены на працягу ўсіх 1920-х гг. Яго найбольш вострая фаза прыпадала на 1920 – 1923 гг., але і потым ні сельскагаспадарчыя цэны, ні сельскагаспадарчыя даходы гэтак і не дасягнулі дакрызіснага ўзроўню. У выніку вялікія памеры набыў ад'езд фермераў у гарады. Да канца 1920-х гг. было зафіксавана абсалютнае скарачэнне агульнай колькасці фермерскага насельніцтва і фермерскіх гаспадарак.

Разам з ростам макраэканамічных паказчыкаў ЗША, рос і дабрабыт яго насельніцтва. У 1929 г. у Злучаных Штатах прадалі больш за 4,5 млн. аўтамабіляў. Новы легкавік можна было набыць прыкладна за \$600 млн. (у парытэтных цэнах 2008 г. – \$7 тыс.), патрыманы – за \$300, а стары – нават менш за \$100. З улікам сярэднямесячных заробкаў рабочых на ўзроўні \$140 – 150 і шырокараспаўсюджанай сістэмы продажу ў растэрміноўку аўтамабіль становіцца даступным таксама і для найбольш высокааплатных рабочых і таму ператвараецца ў адзін з галоўных сімвалаў Амерыкі часоў «праспэрыці».

Безумоўна, далёка не ўсе сацыяльныя слаі і групы ў роўнай ступені здолелі адчуць дабратворны ўплыў «эры росквіту». Па некаторых ацэнках і ў 1929 г. больш за палову амерыканцаў працягвалі жыць на даходы, ніжэйшыя за пражытачны ўзровень.

Унутрыпалітычнае жыццё ЗША ва ўмовах стабілізацыі. Прэзідэнцкія выбары 1924 і 1928 гг.

Эканамічныя поспехі Злучаных Штатаў абяцалі рэспубліканцам перамогу на прэзідэнцкіх выбарах 1924 г. Дзеючы прэзідэнт К. Кулідж быў намінаваны ад сваёй партыі ў пары з кандыдатам на пасаду віцэ-прэзідэнта, вядомым дзяржаўным дзеячам і дыпламатам Чарльзам Даўэсам.

У той час, як рэспубліканцы выступалі адзіным лагерам, дэмакраты раскалоліся на дзве групы. Кансерватыўная іх частка падтрымала кандыдатуру малавядомага ў нацыянальным маштабе былога кангрэсмена і дыпламата Джона Дэвіса. Ліберальнае крыло партыі выступіла на баку сенатара Роберта Лафолета, высунутага **Прагрэсіўнай партыяй** (створаная ў 1912 г. і потым заняпала, яна была адраджана кандыдатам «пад выбары»).

Раскол дэмакратаў пазбавіў іх усялякіх шанцаў на поспех. К. Кулідж атрымаў амаль 16 млн. галасоў (54 %) і перамог у падаўляючай большасці штатаў. Дж. Дэвіс заваяваў менш за 8,5 млн. галасоў (29 %) і перамог толькі ў традыцыйнай з часоў Грамадзянскай вайны вотчыне дэмакратаў – на Поўдні і ў Аклахоме. Р. Лафолет для «трэцяга» кандыдата выступіў дастаткова моцна, набраўшы 16,5 % галасоў амерыканцаў і выйграўшы выбары ў родным штаце – Вісконсіне. Рэспубліканская партыя здолела замацаваць свой палітычны поспех на выбарах у Кангрэс.

Бесклапотнае эканамічнае становішча ЗША толькі ўмацоўвала веру рэспубліканскіх улад ва ўсёмагутнасць «цвёрдага індывідуалізму». У 1926 г. К. Кулідж у сваім пасланні да Кангрэсу адзначаў: *«Сутнасць нашай сістэмы праўлення палягае ў тым, што яна базуецца на прынцыпах свабоды і незалежнасці індывідуума. У сваіх дзеяннях кожны залежыць толькі ад сябе. Таму яны не павінны быць пазбаўлены плёну сваёй прадпрыемлівасці. Тое, што назапашана іх асабістымі высылкамі, не павінна стаць крыніцай дзяржаўнага марнатраўства».*

Прэзідэнцкія выбары 1928 г. завяршыліся яшчэ большым трыумфам рэспубліканскага кандыдата. Герберт Гувер, які паспяхова працаваў у двух папярэдніх адміністрацыях на пасадзе міністра гандлю, устойліва асацыяваўся ў насельніцтва з эканамічным бумам 1920-х гг., а яго галоўны канкурэнт ад Дэмакратычнай партыі губернатар Нью-Йорку каталік Альфрэд Сміт выглядаў ў вачах публікі занадта экстравагантным кандыдатам (традыцыя абіраць пратэстанта была перарваная толькі абраннем у 1960 г. Дж. Ф. Кенэдзі).

«Эпоха росквіту» пакідала кандыдатам і іх выбарным штабам няшмат прасторы для вострых палітычных дыскусій. Прынцыповай розніцы паміж імі па большасці важнейшых сацыяльна-эканамічных і палітычных пытанняў не назіралася. Самыя вострыя спрэчкі і абмеркаванні выклікала веравызнанне і асоба кандыдата-дэмакрата, замешанага, як лічылася, у шэрагу карупцыйных скандалаў, а таксама стаўленне канкурэнтаў да «сухога закону» (А. Сміт выступаў за яго скасаванне).

У выніку Г. Гувер заваяваў звыш 21 млн. галасоў (58 %) і перамог у 40 штатах з 48. Пспехі А. Сміта былі куды больш сціплымі – 15 млн. (40 %). Хаця ў некаторых буйных гарадах ЗША з вялікім імігранцкім насельніцтвам – сярод продкаў А. Сміта былі ірландцы, італьянцы і немцы – дэмакраты ўпершыню атрымалі перамогу. На выбарах у Кангрэс 1928 г. рэспубліканцы яшчэ больш замацоўваюць сваю яўную перавагу.

Заняпад рабочага і дэмакратычнага руху. Распаўсюджванне тэорый «народнага капіталізму» і «амерыканскай выключнасці»

Пасля заканчэння эканамічнага крызісу 1920 – 1921 гг. рэзка слабее забастовачны рух. Колькасць удзельнікаў забастовак у перыяд 1924 – 1929 гг. у параўнанні з першым пасляваенным пяцігоддзем знізілася ў 4,5 разы. Пры гэтым улады дзейнічалі супраць рабочага руху рашуча і жорстка. Асабліва красамоўным доказам гэтага з’яўляецца справа актывістаў рабочага руху анархістаў Б. Ванцэці і Н. Сака, абвінавачаных у рабунку і забойстве касіра, і ў 1927 г. скончыўшых жыццё на электрычным стуле. Хаця спрэчкі адносна іх вінаватасці працягваюцца да нашых дзён, мала ў каго ўзнікаюць сумненні ў тым, што суд над анархістамі-імігрантамі не быў бесстароннім.

Адбываецца паступовае аслабленне антыманапалістычных настрояў насельніцтва. Больш таго, упершыню за апошнія дзесяцігоддзі можна было назіраць прамую апалогію манаполій і з’яўленне сапраўднага культу бізнесу, услаўленне буйных капіталістаў як «капітанаў індустрыі» і «стваральнікаў праспэрыці».

Шырокае распаўсюджванне атрымала тэорыя «народнага капіталізму» («дэмакратызацыі капіталу»). Адзін з яе прапагандыстаў, прафесар Гарварда Томас Карвер у сваёй кнізе «Сучасная эканамічная рэвалюцыя ў ЗША» сцвярджаў, што развіццё акцыянернага капіталу і хуткі рост колькасці акцыянераў вядуць да «эканамічнай рэвалюцыі». У выніку яе рабочыя становяцца саўладальнікамі прадпрыемстваў, розніца паміж рабочымі і капіталістамі сціраюцца, а сам капіталізм змяняе свой характар.

Асабліва актыўна прапагандавалася тэорыя «амерыканскай выключнасці». Яе прыхільнікі, у т. л. прадстаўнікі гістарычнай навукі, сцвярджалі, што Злучаныя Штаты ўступілі ў новую фазу свайго развіцця, што яны развіва-

юцца па сваім, адрозным ад іншых капіталістычных краін, шляху. На гэтай падставе рабілася выснова, што ў Амерыцы больш ніколі не будзе эканамічных крызісаў і перад краінай адчыняецца перспектыва «вечнага праспэрыці».

Іншая сітуацыя складвалася ў сельскай гаспадарцы, дзе эканамічная сітуацыя ў 1920-х гг. была прыкметна горшай. Таму ў ЗША складваецца дастаткова моцны рух за ўрадавую дапамогу сельскай гаспадарцы. У 1924 г. быў нават распрацаваны і ўнесены ў Кангрэс біль Макнэры – Хоўгена, што прадугледжваў стварэнне ўрадавай арганізацыі для закупкі «лішкаў» сельска-гаспадарчай прадукцыі ўнутры краіны і продажу яе за мяжой. Меркавалася, што з часам гэта здолее падвысіць унутраныя цэны на сельгаспрадукцыю. Нягледзячы на тое, што біль двойчы праходзіў абедзве палаты Кангрэсу, прэзідэнцкае вета (1927 і 1928 гг.) загубіла гэтае перспектыўнае пачынанне.

Знешняя палітыка ЗША ў гады стабілізацыі

Захоўваючы ізаляцыянісцкі курс Злучаных Штаты імкнуліся не звязваць сябе нейкімі эканамічнымі або палітычнымі саюзамі з Лігай Нацый і асобнымі дзяржавамі. Галоўнай асаблівасцю знешняй палітыкі ЗША было тое, што іх пазіцыі ў свеце вынікалі не з чыстай вайсковай магутнасці і/або з дальнабачнасці і вынаходлівасці іх дыпламатыі, а з беспрэцэдэнтнай фінансава-эканамічнай перавагі над канкурэнтамі. І, наадварот, знешнепалітычная дзейнасць міністэрства фінансаў, гандлю, вайсковага міністэрства і дзярждэпартаменту была падпарадкаваная інтарэсам фінансава-манапалістычнага капіталу Злучаных Штатаў.

Адным з важнейшых накірункаў знешнепалітычнай экспансіі ЗША ў гады стабілізацыі з'яўлялася Лацінская Амерыка. Калі да Першай сусветнай вайны капіталаўкладанні Злучаных Штатаў у рэгіёне ў чатыры разы саступалі інвестыцыям Вялікабрытаніі, то на 1929 г. яны амаль зраўняліся і складалі 95 % ад брытанскіх. Яшчэ большых поспехаў ЗША дасягнулі ў гандлёвай сферы. У перыяд 1913 – 1927 гг. іх доля ў імпарце 20 лацінаамерыканскіх рэспублік узрасла з 24 % да 38 %, а доля галоўнага канкурэнта, Вялікабрытаніі, нават знізілася з 25 % да 16 %. Узмацненне эканамічных пазіцый у краінах Лацінскай Амерыкі вельмі часта цягнула за сабой прамое ўмяшанне ў іх унутраныя справы. Напрыклад, у 1925 г. амерыканскія вайскоўцы «наводзілі парадак» у Гандурасе, у 1926 г. амерыканская марская пяхота і караблі ВМФ ажыццявілі інтэрвенцыю ў Нікарагуа. Да канца 1920-х гг. 14 з 20 лацінаамерыканскіх дзяржаў знаходзіліся пад эканамічным або вайсковым кантролем Злучаных Штатаў.

Вялікае значэнне ў знешняй палітыцы ЗША займаў Далёкі Усход, асабліва Кітай. Злучаные Штаты і тут здолелі некалькі ўзмацненняў сваё становішча. Калі ў 1913 г. доля ЗША у кітайскім імпарце складала толькі 6 %,

а Вялікабрытаніі – 16,3 %, то ў 1926 г. адпаведна – 16,4 % і 10,2 %. Аднак лідарства ў рэгіёне па-ранейшаму захоўвала Японія. Вострыя супярэчнасці ў барацьбе за перавагу не выключалі ўзаемавыгаднае партнёрства. Так здарылася, напрыклад, у 1924 г., калі ў Кітаі пачалася рэвалюцыя. У наступныя гады вялікія дзяржавы неаднаразова ажыццяўлялі ўзброенае ўмяшанне ва ўнутраныя справы Кітаю.

Пасля Першай сусветнай вайны прыкметна ўзмацніліся пазіцыі Злучаных Штатаў у Еўропе. У 1924 г. на еўрапейскія дзяржавы прыпадала каля 51 % амерыканскага экспарту. Яшчэ больш яны залежалі ад ЗША ў фінансавай сферы. Для замацавання амерыканскіх пазіцый у Старым Свеце Злучаныя Штаты імкнуліся аказваць свой уплыў у вырашэнні найбольш вострых і актуальных еўрапейскіх пытанняў. Злучаныя Штаты бралі актыўнейшы ўдзел у абмеркаванні рэпарацыйнага пытання. План Даўэса 1924 г. адкрыў новыя магчымасці для пранікнення ЗША ў германскую эканоміку. Да 1929 г. амерыканскі банкаўскі капітал на 80 % забяспечваў крэдытныя ўстановы Германіі, даваў 75 % заёмаў зямельных урадаў і 50 % сродкаў буйных германскіх карпарацый. Для спрыяння палітычнай і фінансава-эканамічнай стабілізацыі Германіі ЗША паспрыялі поспеху Лакарнскай канферэнцыі 1925 г. (непасрэднага ўдзелу ў ёй не бралі) і прыняццю гэтай краіны ў Лігу Нацый. Цэнтральная роля Злучаным Штатам належала і на новым этапе абмеркавання рэпарацыйнага пытання, галоўным вынікам якога стала прыняцце плана Юнга (1929 г.).

Важнай часткай агульнай амерыканскай знешнепалітычнай стратэгіі на дасягненне фінансава-эканамічнай гегемоніі ў свеце стала падтрымка ідэі заключэння міжнароднага дагавору аб адмове ад вайны як сродку нацыянальнай палітыкі, увасобленай у пакце Брыяна – Кэлага (1928 г.).

Тэма 24. ЗША ў часы Вялікай дэпрэсіі, і дзейнасці адміністрацыі Ф. Д. Рузвельта

Сусветны эканамічны крызіс у ЗША.

Абвастрэнне эканамічных і сацыяльных праблем

Бурны эканамічны рост у Злучаных Штатах стаў даваць першыя збоі яшчэ летам 1929 г. Крызіс перавытворчасці ахапіў прамысловасць, сельскую гаспадарку, фінансавую сістэму і іншыя галіны эканомікі.

Але пра сапраўдны крызіс загаварылі толькі напрыканцы кастрычніка 1929 г., калі на Нью-Йоркскай біржы пачалася нечуваная паніка. 24 кастрычніка, у г. зв. «чорны чацвер», было прададзена амаль 13 млн. акцый. 29 кастрычніка, у «чорны аўторак» былі «скінутыя» яшчэ звыш 16 млн.

Ужо да 1 лістапада сукупная вартасць акцый упала на 37 %. І гэта быў толькі пачатак, бо наступныя тры гады падзенне працягвалася бесперапынна і да сакавіка 1933 г. акцыі патаннелі ажно ў 4,5 разы.

Біржавы крах стаў толькі адной з праяў сусветнага эканамічнага крызісу 1929 – 1933 гг., вядомага таксама як **Вялікая дэпрэсія**. Ён стаў дэтанатарам для абвальнага фінансавага і валютнага крызісу, які паразіў у наступныя два гады практычна ўсе вядучыя краіны свету.

Гіганцкая разбуральная сіла эканамічнага крызісу найперш праявілася ў небывалым падзенні прамысловай вытворчасці. У параўнанні з дакрызісным 1929 г. агульны аб'ём амерыканскай прамысловасці склаў: у 1930 г. – 80,7 %, у 1931 г. – 68,1 %, 1932 г. – 53,8 %. Летам 1932 г. – вясной 1933 г. Вялікая дэпрэсія ў Злучаных Штатах дасягае свайго максімуму.

Найбольш пацярпела ад крызісу цяжкая прамысловасць. Панаваўшыя ў галіне манаполіі, нашмат больш неразваротлівыя за сярэднія ці дробныя кампаніі, не мелі асаблівага выбару, як толькі адрэагаваць на падзенне цэн рэзкім зніжэннем вытворчасці для захавання стабільных прыбыткаў. У выніку летам 1932 г. сталеліцейная прамысловасць была адкінута да ўзроўню 1901 г., а выплаўка чыгуну нават да 1896 г.

Аграмадных маштабаў дасягнула разарэнне банкаў і банкруцтва прамысловых, гандлёвых і фінансавых прадпрыемстваў. Толькі па афіцыйных дадзеных за 1929 – 1933 гг. адбылося каля 130 тыс. камерцыйных банкруцтваў. Спынілі сваё існаванне ў перыяд 1929 – 1932 гг. 5,7 тыс. банкаў, г. зн. кожны пяты. Крызіс не абышоў нават прадстаўнікоў буйнога капіталу: вясной 1932 г. пацярпела крах (і пры гэтым пакінула з нічым 600 тыс. сваіх акцыянераў) холдынговая кампанія мультымільянера Сэм'юэла Інсула. Больш чым удвая зменшыўся нацыянальны даход Злучаных Штатаў.

Скарачэнне вытворчасці і хваля банкруцтваў выклікалі катастрофічны рост беспрацоўя. Напачатку 1933 г. у ЗША толькі па афіцыйных дадзеных налічвалася амаль 13 млн. беспрацоўных (па неафіцыйных – нават 17 млн.), што складала 24,9 % ад агульнай колькасці працоўнай сілы ў краіне. Страта працы часта вяла і да страты ўсялякіх сродкаў да існавання. Толькі зімой 1931 г. у Нью-Йорку было зафіксавана каля 2 тыс. смяротных выпадкаў з прычыны голаду. Скарачаліся і заробкі тых, каму пашчасціла захаваць працоўнае месца.

Не лепшай была сітуацыя ў сельскай гаспадарцы. За час з 1929 па 1932 гг. цэны на прадукцыю земляробства і жывёлагадоўлі ўпалі ў 2 – 3 разы, а даходы фермераў за той жа час – больш як на палову. Паколькі цэны на прамысловыя тавары, пераважна ўсталяваныя манаполіямі, зменшыліся нашмат меней, «наж-

ніцы цэн» рабілі становішча земляробаў проста катастрафічным. У выніку за 1929 – 1933 гг. «пайшло з малатка» каля 15 % фермерскіх гаспадарак.

Кумулятыўны эфект ад эканамічных узрушэнняў выклікаў новы фінансавы крызіс і ў лютым – сакавіку 1933 г. банкаўская сістэма краіны фактычна рухнула.

Палітыка ўраду Г. Гувера. Сацыяльныя канфлікты

Рэспубліканская адміністрацыя на чале з Г. Гуверам аказалася не гатовай да змагання з крызісам. Пэўны час улады проста адмаўлялі сам факт яго надыходу. Яны запэўнівалі амерыканцаў, што Злучаныя Штаты перажываюць часовыя праблемы, а існуючы эканамічны механізм цалкам эфектыўны.

Патрабаванні сацыяльных рэформ і рашучых антыкрызісных дзеянняў сутыкаліся з філасофіяй «цвёрдага індывідуалізму». Адміністрацыя Г. Гувера лічыла цалкам недапушчальным умяшанне дзяржавы ў эканамічнае жыццё грамадства, у т. л. аказанне дапамогі маламаёмасным сляям насельніцтва і беспрацоўным.

Не была да канца паслядоўнай аграрная палітыка рэспубліканскай адміністрацыі. Яшчэ ў чэрвені 1929 г. быў прыняты «Акт аб збыце сельскагаспадарчай прадукцыі». Стваралася федэральнае фермерскае ўпраўленне, якое адказвала за стабілізацыю цэн на збожжа і бавоўну. Ва ўмовах крызісу дзейнасць гэтай структуры была б здольная аблегчыць існаванне аграрнага сектару эканомікі. Аднак праз паўтары гады грошы скончыліся і назапашаныя лішкі прадукцыі былі ўкінутыя на рынак, што выклікала яшчэ большую яго дэзарганізацыю.

З іншага боку Г. Гувер лічыў неабходным аказваць падтрымку буйному бізнесу. Гэтай мэце служыў і новы **пратэкцыянісцкі тарыф 1930 г.** (акт Хоўлі – Смута). З восені 1931 г. рэспубліканцы перайшлі да непасрэднага субсідзіравання манаполій. Гэтым займалася і заснаваная Г. Гуверам у студзені 1932 г. **Рэканструктыўная фінансавая карпарацыя (РФК).**

Далейшае пагаршэнне сацыяльна-эканамічнай сітуацыі ў краіне і адсутнасць у правячай рэспубліканскай партыі прадуманай праграмы антыкрызісных дзеянняў рабілі яе поспех на прэзідэнцкіх выбарах і выбарах у Кангрэс абсалютнай фантастыкай.

Адданасць традыцыйным ідэям неабмежаванага свабоднага рынку і свабоднай, нічым не абмежаванай канкурэнцыі, «цвёрдага індывідуалізму» пакідала мільёны амерыканцаў без усялякай дапамогі і нават цьмянай надзеі на яе ў будучым.

Забастовачны рух ва ўмовах крызісу быў малаэфектыўным – рабочых маглі ў любы момант выкінуць з працы – і таму нязначным. Большай

актыўнасцю вызначалася барацьба за свае правы беспрацоўных амерыканцаў. У 1930 г. пачаліся г. зв. «**галоудныя паходы**» беспрацоўных на Вашынгтон і іншыя буйныя гарады з патрабаваннем прыняць неадкладныя захады для выпраўлення катастрафічнага сацыяльна-эканамічнага становішча ў краіне. Летам 1932 г. падобны паход – «**марш за бонусам**» – здзейснілі ветэраны Першай сусветнай вайны.

Ветэраны, сярод якіх большасць таксама складалі беспрацоўныя, дабраліся да сталіцы, каб патрабаваць датэрміновай выплаты г. зв. «бонусу» – урадавай кампенсацыі за іх службу ў войску пад час Першай сусветнай вайны. У Вашынгтоне сабралася каля 20 тыс. чалавек. Аднак пасля настойлівых просьбаў прэзідэнта Сенат адкінуў біль аб выплаце «бонуса», а саміх ветэранаў пры дапамозе рэгулярных войск выдалілі са сталіцы.

Актывізаваўся фермерскі рух. Галоўным яго арганізацыйным цэнтрам стаў **Нацыянальны фермерскі саюз**. Вясной 1932 г. ён заклікаў фермераў спыніць продаж сельгаспрадукцыі да таго часу, пакуль не будзе ўсталяваны больш высокі ўзровень цэн. У жніўні – верасні 1932 г. у шэрагу штатаў Сярэдняга Захаду (Айова, Мінесота, Вісконсін і г. д.) адбылася масавая забастоўка фермераў. На рубяжы 1932 – 1933 гг. частымі сталі выпадкі аказання супраціўлення пры прымусовым продажы з аўкцыёну фермерскіх участкаў. Пачалася падрыхтоўка да агульнанацыянальнай фермерскай забастоўкі.

Знешняя палітыка ЗША ў перыяд крызісу

Сусветны эканамічны крызіс негатыўна адбіўся на міжнародным становішчы ЗША. Уласныя эканамічныя праблемы і нарастанне канкурэнцыі на сусветных рынках прывялі да паслаблення пазіцый Злучаных Штатаў у Канадзе і краінах Лацінскай Амерыкі, дзе ініцыятыву захапіла Вялікабрытанія.

Больш паспяхова складвалася барацьба з Вялікабрытаніяй ў галіне ваенна-марскога саперніцтва. Рашэнні **Лонданскай марскоў канферэнцыі 1930 г.** распаўсюджвалі амерыкана-брытанскі парытэт не толькі на лінейны флот, як гэта было вырашана на Вашынгтонскай канферэнцыі ў 1922 г., але гэтаксама і на крэйсеры, эсмінцы і падводныя лодкі.

Па-ранейшаму зацікаўленыя ў падтрымцы Германіі, Злучаныя Штаты ў 1931 г. выступілі з прапановай на год замарозіць яе рэпарацыйныя выплаты («мараторый Гувера»), а потым у наступным годзе віталі іх поўнае скасаванне.

Аслабленнем ЗША скарысталася на Далёкім Усходзе Японія. Акупацыя Маньчжур'і ў 1931 г. не выклікала нават фармальнага асуджэння агрэсіі з боку Злучаных Штатаў. Толькі далейшая экспансія Японіі ў Кітаі вымусіла адміністрацыю Г. Гувера выступіць з г. зв. «**дактрынай непрызнання**», у адпаведнасці з якой асуджаліся любыя дзеянні, якія супярэчылі прынцыпу «адчыненых дзвярэй» у Кітаі.

Выбары 1932 г.

Будучае ЗША у вялікай ступені залежала ад вынікаў прэзідэнцкіх выбараў 1932 г. Абедзве асноўныя партыі лёгка вызначыліся са сваімі кандыдатамі. Рэспубліканцы падтрымалі дзеючага прэзідэнта, дэмакраты намінавалі губернатара штату Нью-Йорк і пляменніка 26-га прэзідэнта ЗША Тэадора Рузвельта – Франкліна Дэлана Рузвельта.

Праграма Г. Гувера была вытрымана ў традыцыйным ключы і, напэўна, выдатна спрацавала б у іншых умовах. Пералік немалых заслуг дзеючага прэзідэнта і агітацыя за яго рабілі ўражанне. Але ў час, калі эканоміка ЗША ляжала ў руінах, калі вострыя языкі ў народзе называлі збыднёлае жабрацкае паселішча «Гуверава Сяло» (*Hooverville*), а аўтамабіль, што з-за недаступнасці бензіну, перасоўваецца пры дапамозе каня – «Гуверавозам» (*Hoover's wagon*), былі патрэбныя куды смялейшыя ідэі.

Афіцыйная платформа Дэмакратычнай партыі была даволі асцярожнай і расплывістай. У ёй, напрыклад, гаварылася пра неабходнасць «рашучых змен у дзяржаўнай эканамічнай палітыцы», «своечасовае планаванне грамадскіх работ» і аказанне дапамогі маламаёмасным рабочым і фермерам, але пры гэтым, напрыклад, падкрэслівалася неабходнасць збалансаванага бюджэту і «рашучага скарачэння дзяржаўных выдаткаў». Тым не менш, сам кандыдат ад дэмакратаў разумеў абмежаванасць гэтай праграмы і ў сваіх перадвыбарчых выступленнях у самых агульных рысах намеціў план правядзення ліберальных рэформ на карысць мільёнаў «забытых амерыканцаў» – **«Новы курс»**.

Перамога кандыдата ад дэмакратаў аказалася больш чым пераканаўчай. За Ф. Д. Рузвельта аддалі свае галасы амаль 23 млн. амерыканцаў (57,4 %), ён перамог у 42 штатах з 48. Нягледзячы на сваё незайздроснае становішча Г. Гувер здолеў набраць амаль 16 млн. галасоў (39,7 %).

Вынікі выбараў 1932 г. сталі пераломнай падзеяй, якая шмат у чым прадвызначыла далейшы ход амерыканскай гісторыі. Упершыню пасля перамогі А. Лінкальна на выбарах 1860 г. дэмакратычная партыя адначасова і авалодала Белым домам, і атрымала большасць у Палаце прадстаўнікоў, і стала кантраляваць Сенат, атрымаўшы цудоўную магчымасць правесці беспрэцэдэнтныя па глыбіні і сваім наступствам рэформы. Ф. Д. Рузвельту было накіравана стаць адным з найвялікшых у амерыканскай гісторыі прэзідэнтаў.

«Новы курс» Ф. Д. Рузвельта і яго сутнасць.

Пераход да ўсеагульнага дзяржаўнага рэгулявання эканомікі і сацыяльных адносін

Важнае значэнне для канчатковага вызначэння агульнай канцэпцыі рэформ **«Новага курсу»** мела чатырохмесячная паўза паміж абраннем Ф. Д. Рузвельта і яго афіцыйным уступленнем на пасаду. Па-першае, нова-

абраны прэзідэнт не мог пагадзіцца з гувераўскім тлумачэннем прыроды крызісу. На яго думку, карані амерыканскіх праблем трэба было шукаць у самой Амерыцы, а не ў нейкіх «міжнародных» фактарах. Прызнанне гэтага азначала неабходнасць некаторых рэформ у структуры сацыяльна-эканамічных інстытутаў ЗША. Па-другое, Ф. Д. Рузвельт па меры набліжэння да інаўгурацыі і пачатку прэзідэнцтва ўсё больш і больш адыходзіў ад догмаў традыцыйнага індывідуалізму і схіляўся да непазбежнага пашырэння функцый федэральнага ўраду. Па-трэцяе, новаабраны прэзідэнт быў настроены дзейнічаць рашуча і ісці ў сваіх рэформах да канца. «... *Адзінае чаго мы павінны страшыцца, гэта сам страх*» – сказаў ён на інаўгурацыі 4 сакавіка 1933 г. Практычная рэалізацыя «Новага курсу» развівалася дзвума галоўнымі шляхамі: праз глыбокія інстытуцыйныя рэформы і дэфіцытнае фінансаванне.

Пачаліся рэформы з вырашэннем банкаўска-фінасавых праблем. Ужо 6 сакавіка 1933 г. прэзідэнт абвясціў надзвычайнае становішча і зачыніў усе банкі. 10 сакавіка дзяржава ўзяла пад свой поўны кантроль золата, у т. л. забараніла абмен на яго банкнотаў, чым зачыніла ўцёкі каштоўнага металу за мяжу. 13 сакавіка былі зноў адчынены першыя – самыя здаровыя – банкі. Астатнія маглі аднавіць сваю дзейнасць адразу пасля нармалізацыі свайго фінансавага становішча. Рэфарміраванне банкаўскай сістэмы скончылася ў чэрвені 1933 г. прыняццем **закона Гласа – Сцігала**, які падзяляў дэпазітныя і інвестыцыйныя функцыі банкаў. Гэта ставіла бар’ер для магчымых спекулятыўных здзелак.

12 траўня 1933 г. Ф. Д. Рузвельт падпісаў біль аб дапамозе фермерам. Галоўнай мэтай гэтага акту стала павышэнне цэн на сельгаспрадукцыю. Міністр сельскай гаспадаркі атрымліваў права прэміраваць тых фермераў, якія скарачалі вытворчасць, і выступаць пасрэднікам у перагаворах паміж вытворцамі сельгаспрадукцыі і яе перапрацоўшчыкамі для дасягнення прыёмальных цэн.

16 чэрвеня 1933 г. быў прыняты **Закон аб аднаўленні прамысловасці (НІРА, *National Industrial Recovery Act*)**, які дазваляў асацыяцыям прадпрымальнікаў фармуляваць, а прэзідэнту санкцыянаваць «**кодэксы сумленнай канкурэнцыі**». Кодэксы ўсталёўвалі аб’ёмы вытворчасці, цэны і іншыя правілы збыту, а таксама прадпісвалі ўмовы працы. Гэта быў па-сутнасці акт фарсіраванага картэлявання прамысловасці – уводзілася сістэма дзяржаўнага рэгулявання (27 траўня 1935 г. Вярхоўны суд ЗША прызнаў гэты закон неканстытуцыйным, але рэгулюючая роля дзяржавы шмат у чым засталася).

Гэты ж закон вызначаў формы падаткаабкладання і фонд грамадскіх работ. Для аказання дапамогі беспрацоўным стваралася **Адміністрацыя грамадскіх работ**. На яе арганізацыю вылучалася небывалая па тых часах

сума ў \$3,3 млрд. У ліку іншых захадаў было прадугледжана стварэнне працоўных лагераў для беспрацоўнай моладзі ва ўзросце 18 – 25 гадоў. Моладзь чысціла лясы і займалася лесапасадкамі, праводзіла меліярацыю і рамантавала дарогі. Вельмі важна, што гэта дазволіла вывезці з гарадоў, дзе адзінай перспектывай для многіх быў які-небудзь злачынны промысел, і заняць грамадскакарыснай справай некалькі мільёнаў маладых людзей.

Таксама ў 1933 г. было створана **Упраўленне даліны ракі Тэнэсі**, на якое было ўскладзена асваенне гэтага адсталлага раёну ЗША. Тут ажыццяўлялася будаўніцтва ГЭС, вялася барацьба з эрозіяй глебаў.

У 1935 г. у палітыцы «Новага курсу» адбываецца паварот улева. Працяг масавага забастовачнага руху і набліжэнне чарговых выбараў рабілі правядзенне маштабных сацыяльных рэформаў для дэмакратычнай адміністрацыі скрайне важнай справай. Важнейшае значэнне мела прыняцце 5 ліпеня 1935 г. г. зв. **закона Вагнера** – «Нацыянальнага акту аб рэгуляванні працоўных адносін». Закон прызнаваў неабходнасць калектыўнай абароны рабочымі сваіх інтарэсаў праз прафесійныя саюзы і шляхам заключэння з прадпрыемальнікамі калектыўных дагавораў. За рабочымі прызнавалася права на стачкі. Адміністрацыя не мела права ўжываць рэпрэсіі за прыналежнасць да прафсаюзу і ўмешвацца ва ўнутраныя справы рабочых арганізацый. Суды абавязваліся разглядаць скаргі прафсаюзаў на парушэнне закону.

Праз некалькі тыдняў пасля прыняцця закона Вагнера быў зацверджаны Кангрэсам **закон пра сацыяльнае забеспячэння**. Уводзіліся пенсіі па старасці і дапамогі па беспрацоўю. Пенсіі ўсталёўваліся адзінымі для ўсёй краіны. У 1938 г. быў прыняты **закон пра справядлівыя ўмовы працы**. Ён забараняў выкарыстанне дзіцячай працы, на прадпрыемствах федэральнага значэння, ўсталёўваліся адзіныя нормы заробкаў, яе мінімальны і максімальны ўзровень, максімальныя межы працягласці рабочага тыдню – 44 гадзіны.

Глыбіня Вялікай дэпрэсіі ў Злучаных Штатах не дазволіла Ф. Д. Рузвельту канчаткова адолець крызіс да пачатку Другой сусветнай вайны. Тым не менш, пазітыўныя змены, якія адбываліся ў краіне, дазволілі яму і яго партыі заслужыць масавую падтрымку амерыканскага народу. На прэзідэнцкіх выбарах 1936 г. Ф. Д. Рузвельт быў пераабраны на другі тэрмін. Сістэма дзяржаўнага ўмяшання ў эканамічную і сацыяльную сферу, якая паступова пашыралася і ўдасканалвалася, тым часам становіцца важнейшым элементам дзяржаўна-палітычнай сістэмы.

Поспех «Новага курсу» дазволіў дэмакратычнаму прэзідэнту стаць сапраўдным агульнанацыянальным лідарам і абірацца на прэзідэнцкі пост насуперак палітычнай традыцыі, закладзенай яшчэ Дж. Вашынгтонам, яшчэ і ў 1940 і 1944 гг., г. зн. на 3-ці і 4-ты тэрміны.

**Знешняя палітыка Ф. Д. Рузвельта. I
заляцьянізм і інтэрнацыяналізм. Палітыка нейтралітэту.
Адносіны з краінамі Лацінскай Амерыкі**

Нягледзячы на далейшую дэстабілізацыю абстаноўкі ў свеце, новая адміністрацыя Злучаных Штатаў працягвала праводзіць курс на ізаляцыянізм і дыстанцыянаванне ад канфліктаў у астатнім свеце, асабліва ў Еўропе. На фоне падрыхтоўкі Італіі да агрэсіі супраць Абісініі ў 1935 г. Кангрэс прыняў **Закон аб нейтралітэце**. Згодна з яго палажэннямі забараняўся продаж амерыканскай зброі варагуючым бакам, незалежна ад таго, агрэсар гэта ці ахвяра агрэсіі. Яшчэ больш строгі закон на гэты конт быў прыняты пасля пачатку ў 1936 г. грамадзянскай вайны ў Іспаніі.

У Ціхаакіянскім басейне Ф. Д. Рузвельт працягваў гувераўскую палітыку непрызнання заваёў Японіі ў Азіі. Калі ў 1937 г. гэтая краіна здзейсніла новую агрэсію супраць Кітаю, дэмакратычная адміністрацыя пачала фактычны адыход ад палітыкі ізаляцыянізму. Але нават патапленне амерыканскага ваенна-марскога судна японцамі не здолела вымусіць Злучаныя Штаты перайсці да нейкіх рашучых дзеянняў.

І толькі пасля нападзення Германіі на Польшчу 1 верасня 1939 г. Ф. Д. Рузвельт склікаў спецыяльную сесію Кангрэсу з мэтай перагледзець Закон аб нейтралітэце. У выніку быў дазволены продаж зброі «ваюючым краінам», а фактычна толькі Вялікабрытаніі і Францыі. Калі ж у чэрвені 1940 г. апошняя капітулявала, Злучаныя Штаты перайшлі да палітыкі ўсямернай падтрымкі Вялікабрытаніі. Дэ-факта ЗША канчаткова адмовіліся ад палітыкі ізаляцыянізму і нейтралітэту. Нападзенне Японіі на ваенна-марскую базу ЗША Пёрл-Харбар 7 снежня 1941 г. азначала іх уступленне ў Другую сусветную вайну.

Прыход новага палітычнага кіраўніцтва ў Злучаных Штатах дазволіў ажыццявіць сур'ёзны перагляд знешнепалітычнага курсу краіны адносна Лацінскай Амерыкі. Яшчэ ў сваёй інаўгурацыйнай прамове Ф. Д. Рузвельт абвясціў палітыку «**добрага суседа**». Яна базіравалася на прынцыпах неўмяшання ЗША ва ўнутраныя справы краін Лацінскай Амерыкі і прадугледжвала заключэнне гандлёвых пагадненняў на базе ўзаемнасці, ажыццяўленне прынцыпу роўнасці нацый і аказанне ім тэхнічнай дапамогі. Тым самым да канца 1939 г. дэмакраты дамагліся росту прэстыжу ЗША ў рэгіёне і забяспечылі куды лепшыя пазіцыі для канкурэнтнай барацьбы за эканамічнае дамінаванне ў ім.

З мёртвай кропкі былі ссунутыя амерыкана-савецкія двухбаковыя сувязі. У лістападзе 1933 г. урад ЗША прызнаў Савецкі Саюз і ўсталяваў з ім дыпламатычныя адносіны.

Тэма 25. Міжнародныя адносіны ў 1924 – 1939 гг.

Стабілізацыя міжнародных адносін. Пацыфізм. План Даўэса. Канферэнцыя ў Лакарна. Нармалізацыя адносін СССР з буйнейшымі краінамі Захаду. Праблема раззбраення і бяспекі. Пакт Брыяна – Кэлага

Першая сусветная вайна аказала выцверажальнае ўздзеянне на народы і большасць палітыкаў Еўропы. Пасля стабілізацыі эканамічнай і ўнутрыпалітычнай сітуацыі ў еўрапейскіх краінах паступова набывае палітычную вагу пацыфісцкі рух – рух за адмову ад гвалту і войнаў як сродкаў міжнароднай палітыкі. З прыходам на пасаду прэм'ер-міністра і міністра замежных спраў Францыі Эдуарда Эрью, вядомага ідэолага пацыфізму, гэтыя ідэі на пэўны час становяцца адным з асноватворных прынцыпаў сусветнай палітыкі.

Эдуард Эрью выступіў з ініцыятывай стварэння ўсеабдымнай сістэмы міжнародных адносін, заснаванай на раўнапраўі ўсіх краін і адмове ад вайны як сродку палітыкі. Меркавалася стварыць пад эгідай Лігі Нацый цэласную сістэму калектыўнай бяспекі, міжнароднага арбітражу і механізму раззбраення. Шэраг канкрэтных прапаноў па рэалізацыі гэтай праграмы былі адкінутыя Вялікабрытаніяй, якая бачыла ў пацыфісцкай палітыцы толькі «еўрапейскія перспектывы» і лічыла іх непрыдатнымі для выкарыстання ў глабальным маштабе. Сапраўды, каланіяльнае панаванне на такіх прынцыпах ажыццяўляць было немагчыма.

Калектыўная бяспека, арбітраж і раззбраенне былі таксама прынцыпова немагчымыя пакуль па-за фарматам сістэмы міжнародных адносін заставаліся гэтакія буйныя і важныя для еўрапейскай і сусветнай стабільнасці дзяржавы як Германія і СССР. У сярэдзіне 1920-х гг. у гэтым пытанні намеціўся прарыў.

Паварот да канструктыўнага вырашэння «нямецкага пытання» быў пачаты ў ліпні 1923 г. Камісія па рэпарацыях прыняла рашэнне аб стварэнні міжнароднага камітэту экспертаў для вызначэння новага парадку рэпарацыйных выплат Германіі. Яго старшынёй стаў амерыканскі дзяржаўны дзеяч і прадпрымальнік Чарльз Даўэс. Распрацаваны праект, «план Даўэса», быў абмеркаваны і падпісаны на Лонданскай канферэнцыі 16 жніўня 1924 г. Агульная сума выплат не змянялася, але штогадовыя плацяжы зніжаліся. Вызначалася, што ў 1924 г. Германія сплаціць рэпарацыі на суму 1 млрд. залатых марак, а да 1928 г. іх штогадовы памер вырасце да 2,5 млрд. Адначасова Германія атрымлівала першапачатковы заем у 800 млн. марак, а да 1929 г. у краіну паступіла крэдытаў яшчэ на суму ў 21 млрд. Гэта моцна аблягчала выплату рэпарацый. «Планам Даўэса» таксама скасоўвалася палітыка забеспячэння «пра-

дуктыўных закладаў», што дазволіла скончыць акупацыю Рурскага рэгіёну. Францыя не толькі выводзіла адтуль свае войскі, але і абавязвалася не накладаць на Германію санкцыі без адзінадушнай згоды рэпарацыйнай камісіі. Для забеспячэння рэпарацыйных выплат Рэйхсбанк і Рэйхсбан (чыгунка) былі пастаўлены пад міжнародны кантроль. У 1925 г. за асабісты ўнёсак у справу вырашэння складанай міжнароднай праблемы Чарльзу Даўэсу была прысуджана Нобелеўская прэмія міру.

Важным крокам у справе фарміравання новай сістэмы калектыўнай бяспекі і нармалізацыі адносін з Германіяй стала падпісанне Лакарнскіх пагадненняў. У кастрычніку 1925 г. у швейцарскім горадзе Лакарна адбыліся перагаворы з удзелам прадстаўнікоў Германіі, Італіі, Вялікабрытаніі, Бельгіі, Францыі, Польшчы і Чэхаславакіі. Іх вынікам сталі 7 дагавораў, падпісаных 1 снежня 1925 г. у Лондане.

Галоўным «лакарнскім» дакументам стаў **Рэйнскі гарантыйны пакт**. Згодна з ім Германія, Францыя і Бельгія прызнавалі непарушнасць пасляваенных межаў, вызначаных Версальскім дагаворам. У выпадку парушэння названых ўмоў дзяржавы-гаранты (Вялікабрытанія ды Італія) мелі права выкарыстаць сілу дзеля аднаўлення статус-кво. Галоўным дасягненнем пакта станавілася прызнанне Германіяй сваіх новых заходніх межаў. Арбітражнае пагадненне Германіі, Бельгіі і Францыі прадугледжвала вырашэнне ўсіх спрэчак паміж гэтымі дзяржавамі мірным шляхам – праз Лігу Нацый і міжнародныя суды.

Арбітражныя пагадненні Германіі з Польшчай і Чэхаславакіяй зафіксавалі адмову першай ад ваеннага вырашэння тэрытарыяльных спрэчак (гарантам пагаднення станавілася Францыя). Аднак пра непарушнасць межаў, як у пагадненні з Бельгіяй і Францыяй, тут гаворка не ішла. Акрамя таго Вялікабрытанія і Італія станавіліся гарантамі дэмілітарызаванага статусу Рэйнскай вобласці. Было прынятае рашэнне аб прыёме Германіі ў Лігу Нацый.

Гэткім чынам, Лакарнскія пагадненні заклалі базу для паляпшэння міжнароднага клімату ў Заходняй Еўропе ў другой палове 1920-х гг. Нездарма кіраўнікі германскай і французскай дэлегацыі на перагаворах – Густаў Штрэземан і Арыстыд Брыян – атрымалі Нобелеўскую прэмію міру за 1926 г.

Стабілізацыя становішча савецкай улады і правядзенне новай эканамічнай палітыкі наблізілі магчымасць паляпшэння адносін і з СССР. У 1924 г. пачалася «**паласа прызнання**» яго заходнімі краінамі. Першай гэты крок зрабіла Вялікабрытанія, а следам за ёй – Італія, Нарвегія, Грэцыя, Аўстрыя, Швецыя, Данія. Асаблівае значэнне савецкая дыпламатыя надавала ўсталяванню дыпламатычных адносін з Францыяй, бо гэта дазваляла разлічваць на змену «агульнай палітычнай лініі» ў дачыненні СССР з боку краін Захаду. Аб прызнанні Савецкага Саюзу заявілі Кітай і Мексіка. У 1925 г. з СССР усталявала дыпламатычныя адносіны Японія.

6 красавіка 1927 г. у дзень 10-ых угодкаў уступлення ЗША ў Першую сусветную вайну міністр замежных спраў Францыі Арыстыд Брыян звярнуўся з заклікам да Злучаных Штатаў заключыць двухбаковы дагавор «аб вечным сяброўстве, які забараняе зварот да вайны як да сродку нацыянальнай палітыкі». Неўзабаве кіраўнік дзяржаўнага дэпартаменту ЗША Фрэнк Кэлаг выказаў задавальненне самой ідэяй, але адзначыў неабходнасць падключэння да пагаднення ўсіх галоўных дзяржаў.

27 жніўня 1928 г. прадстаўнікамі ЗША, Францыі, Вялікабрытаніі, Германіі, Італіі, Японіі і шэрагам іншых дзяржаў быў заключаны Парыжскі дагавор аб адмове ад вайны ў якасці прылады нацыянальнай палітыкі, вядомы як **пакт Брыяна – Кэлага**. Да канца 1929 г. да яго далучыліся 44 дзяржавы, а ў 1938 г. такіх было ўжо 65.

Пакт Брыяна – Кэлага здолеў яшчэ больш паслабіць напружанасць міжнародных адносін, даў надзею на далейшае збліжэнне еўрапейскіх народаў (Ф. Кэлаг стаў лаўрэатам Нобелеўскай прэміі міру за 1929 г.). Аднак адным пагадненнем забяспечыць мір было немагчыма.

Абвастрэнне міжнародных супярэчнасцяў

у перыяд сусветнага эканамічнага крызісу. Ідэя Пан-Еўропы.

План Юнга. Мараторый Гувера і крах рэпарацыйнай палітыкі.

Лазанская канферэнцыя. Аслабленне міжнародных пазіцый Францыі

З наступленнем сусветнага эканамічнага крызісу 1929 – 1933 гг. і ўзмацненнем дзяржаўнага эгаізму, жадання выжыць за кошт суседа, пацыфізм для многіх палітычных сіл і лідараў губляе сваю былую прывабнасць.

На рубяжы 1920 – 1930-х гг. на міжнародным узроўні актыўна абмяркоўваўся **праект Пан-Еўропы**. Упершыню з гэтай ідэяй на Асамблеі Лігі Нацый (верасень 1929 г.) выступіў французскі прэм'ер-міністр А. Брыян. Ён прапанаваў разгледзець пытанне аб магчымасці заключэння зацікаўленымі ўрадамі пагаднення ў мэтах усталявання «паміж еўрапейскімі народамі свайго роду еўрапейскага федэральнага саюзу». Разгорнутае ўвасабленне гэтай ідэя атрымала ў афіцыйным французскім Мемарандуме аб арганізацыі рэжыму еўрапейскага федэральнага саюзу, разасланым еўрапейскім краінам-членам Лігі Нацый у траўні 1930 г. Сама рэальнасць еўрапейскага эканамічнага адзінства, на думку аўтараў мемарандума, дыктавала ўвасабленне краінамі Еўропы «прынцыпу салідарнасці», пераадолення распылення сіл, найперш у гаспадарчай галіне. Механізм рэалізацыі эканамічных, фінансавых і палітычных захадаў бачыўся ў выглядзе Еўрапейскай канферэнцыі, якая будзе рэгулярна склікацца. Выканаўчым органам канферэнцыі павінна была стаць пастаянная Еўрапейская камісія ў Жэневе.

Французскі мемарандум выклікаў стрыманую рэакцыю, хаця ніхто яго не адважваўся прама адкінуць. Па праекце ў Пан-Еўропу не павінны былі ўваходзіць Вялікабрытанія, ЗША і СССР, таму Германія і многія іншыя справядліва лічылі, што гэта чарговая спроба Францыі забяспечыць сабе еўрапейскае дамінаванне. Ранняя спроба распачаць еўрапейскую інтэграцыю сутыкнулася з традыцыйным недаверам дзяржаў адна да адной.

Няпростое міжнароднае становішча ўскладнялася яшчэ й тым, што Германія апынулася на мяжы эканамічнай катастрофы. Патрабаванні Германіі ў канцы перагледзець «план Даўэса» прывялі да таго, што ў сярэдзіне 1929 г. быў прыняты новы план рэпарацыйных выплат – «план Юнга». Штогадовыя плацяжы скарачаліся да 2 млрд. марак у 1929 – 1965 гг., а потым да 1988 г. іх сумы вызначаліся ў адпаведнасці з памерамі запазычанасці краін-атрымальнікаў рэпарацый перад Злучанымі Штатамі Амерыкі. Інакш кажучы, Германія абавязвалася разлічвацца за чужыя даўгі перад ЗША. Але і гэты план стаў нерэальным пры паглыбленні сусветнага эканамічнага крызісу. З набліжэннем чарговага тэрміну пагашэння рэпарацыяў узрасла трывога адносна яе здольнасці выплаціць хоць што-небудзь. У чэрвені 1931 г. Г. Гувер выступіў з прапановай аб прыпыненні Германіяй на адзін год усіх плацяжоў па міжнародных урадавых даўгах, рэпарацыях і заёмах («мараторый Гувера»).

Францыя была незадаволена гэтакім вырашэннем рэпарацыйнага пытання і патрабавала за сваю згоду ад Германіі «палітычныя гарантыі», у тым ліку, спыненне агітацыі за перагляд Версальскага дагавору і адмовы ад аўстра-германскага мытнага саюзу. Але напрыканцы лета 1931 г. міжнародны камітэт экспертаў прызнаў факт, што і па сканчэнні тэрміну мараторыя Гувера Германія будзе не ўстане аднавіць рэпарацыйныя плацяжы.

Канчатковае вырашэнне пытання было ўскладзена на Лазанскую канферэнцыю («канферэнцыю па рэпарацыях»), якая прайшла ў чэрвені – ліпні 1932 г. Сума рэпарацый Германіі была зменшана з 96 да 3 млрд. марак! Пасля выплаты гэтай сумы па заканчэнні 3-гадовага мараторыя (1932 – 1934 гг.) яна становілася вольнай ад даўгавой залежнасці.

Пачатак агрэсіі Японіі ў Паўночна-ўсходнім Кітаі, выхад Японіі з Лігі Нацый. Курс Германіі на дасягненне сусветнага панавання пасля прыходу да ўлады Гітлера. Жэнеўская канвенцыя па разбраенні. Выхад Германіі з Лігі Нацый.

Крушэнне Версальскай сістэмы

На пачатку 1930-х гг. ачагом міжнароднай напружанасці становіцца Далёкі Ўсход. У 1931 – 1933 гг. Японія захапіла паўночна-ўсходнюю частку Кітая – Маньчжурью. 24 кастрычніка 1931 г. Ліга Нацый прыняла рэзалюцыю, якая заклікала Японію вывесці свае войскі з акупіраванай тэрыторыі. Паколькі гэтае рашэнне не прадугледжвала аніякіх механізмаў уздзе-

яння на агрэсара, 18 лютага 1932 г. Японія абвясціла аб стварэнні на занятых тэрыторыях марыянетачнай дзяржавы Маньчжоў-Го і ў сакавіку 1933 г. заявіла аб сваім выхадзе са складу Лігі Нацый.

У 1937 г. Японія скарысталася скрайняй палітычнай нестабільнасцю ў Паднябеснай і распачала супраць Кітая буйнамаштабную вайну. На Далёкім Усходзе ўзнікла пагроза бяспецы Савецкага Саюза. У 1938 – 1939 гг. адбываюцца ваенныя дзеянні паміж савецкімі і японскімі войскамі ля ракі Халхін-Гол і возеры Хасан. Гэтыя агрэсіўныя вылазкі Японіі скончыліся правалам. Але ў Кітаі да канца 1939 г. практычна ўся частка прыбярэжнай тэрыторыі апынулася пад японскім кантролем.

У лютым – ліпені 1932 г. у Жэневе адбылася першая сесія міжнароднай канферэнцыі па раззбраенні (працягвалася да 1934 г.), на якой былі прадстаўлены 60 дзяржаў. Абмеркаванні былі вельмі напружанымі, бо ўсе праекты раззбраення прадугледжвалі ўзмацненне дзяржавы, што выступала з прапановамі, і аслабленне астатніх. Германія патрабавала права на роўнасць ва ўзбраеннях, г. зн. ліквідацыі адпаведных абмежавальных артыкулаў Версальскага дагавору. Паколькі дасягненне вялікай колькасці кампрамісаў адначасова было нерэальным, вялікія дзяржавы прыйшлі да ідэі зрабіць пытанне аб правах Германіі прадметам асобнага разгляду. У снежні 1932 г. была падпісана **Дэкларацыя пяці дзяржаў** – ЗША, Вялікабрытаніі, Францыі, Італіі і Германіі. За Германіяй, як і за астатнімі прайграўшымі Першую сусветную вайну дзяржавамі – Аўстрыяй, Венгрыяй і Балгарыяй, было прызнана раўнапраўе ва ўзбраеннях. Гэта была буйная саступка Берліну.

Але прыход да ўлады ў Германіі А. Гітлера карэнным чынам змяніў сітуацыю на міжнароднай арэне. Заявіўшы аб сваім імкненні ўз'яднаць нямецкую нацыю ў межах адзінага Трэцяга Рэйху, нацысты ў канчатковым выніку імкнуліся да развязвання татальнай вайны і ўсталявання новага сусветнага парадку. У кастрычніку 1933 г. Германія дэманстратыўна пакінула Лігу Нацый і міжнародную канферэнцыю па раззбраенні, узяўшы курс на падрыхтоўку да выхаду з сістэмы абмежаванняў, якія накладаў на яе Версальскі дагавор. Спроба аншлюсу Аўстрыі ў 1934 г., аднаўленне ўсеагульнай вайскавай павіннасці ў 1935 г. і гучныя заявы германскага фюрэра сведчылі аб рашучасці зламаць ненавісную Версальскую сістэму.

Рэакцыю вялікіх дзяржаў на гэтыя дэмаршы Германіі цяжка назваць адпаведнай ступені іх пагрозы стабільнасці ў Еўропе. У красавіку 1935 г. прайшла міжнародная канферэнцыя па германскаму пытанню ў Стрэзе. Яе краіны-ўдзельніцы выказаліся з асуджэннем аднабаковых парушэнняў Версальскага дагавору.

Захоп Абісініі (Эфіопіі) фашысцкай Італіяй.

Італа-германская інтэрвенцыя супраць Іспанскай рэспублікі.

Утварэнне агрэсіўнага блока «Берлін – Рым – Токія»

Абісінія заставалася адной з нямногіх незалежных дзяржаў Афрыкі. Фашысцкая Італія, якая прагнула экспансіі, была вельмі зацікаўлена ў захопе абісініскіх прыродных рэсурсаў. Планы агрэсараў аблягчаліся тым, што афрыканская краіна знаходзілася паміж італьянскімі калоніямі – Эрытрэяй і Самалі. Момант для нападу быў абраны ўдала. У 1935 г. набліжаліся парламенцкія выбары ў Вялікабрытаніі, і лёс маленькай афрыканскай краіны там мала каго цікавіў. Германія імкнулася скіраваць ўвагу Італіі куды падалей, каб ажыццявіць аншлюс Аўстрыі. З СССР у Італіі з 1933 г. дзейнічаў разлічаны на 5 гадоў Пакт аб сяброўстве, ненападзенні і нейтралітэце. З Францыяй праблем узнікнуць не магло, бо ужо раней (студзень 1935 г.) краіны пагадзіліся на размежаванне сфер уплыву на афрыканскім кантынэнце. Сама ж вайна, нягледзячы на ўпартае супраціўленне абісінцаў, не паставіла перад Італіяй невырашальных праблем. У перыяд з кастрычніка 1935 г. па травень 1936 г. Абісінія была заваявана і ўключана ў склад Італьянскай імперыі.

Далейшая дэстабілізацыя міжнародных адносін спрыяла збліжэнню агрэсіўных дзяржаў – Германіі, Італіі і Японіі. Рэмілітарызацыя нацысцкім кіраўніцтвам Рэйнскай зоны (7 сакавіка 1936 г.), што ўпершыню груба парушыла вызначаныя Версальскім дагаворам межы, і паспяхова вайна Італіі ў Абісініі абвастралі адносіны гэтых дзяржаў з міжнароднай супольнасцю і, адначасова, падштурхоўвалі іх да збліжэння. У ліпні 1936 г. было падпісана італа-германскае пагадненне аб неўмяшанні Італіі ва ўзаемаадносіны Германіі і Аўстрыі.

Пачатак антырэспубліканскага мяцяжу на чале з Франсіска Франка ў Іспаніі быў з задавальненнем успрыняты кіраўніцтвам Германіі і Італіі. Неабходнасць аказання дапамогі іспанскім аднадумцам адкрывала новыя перспектывы для італа-германскага супрацоўніцтва. Падтрымка франкістаў стала першым выпадкам сапраўднага партнёрства Італіі і Германіі.

У верасні – кастрычніку 1936 г. вяліся актыўныя перагаворы паміж германскімі і італьянскімі дыпламатамі. Іх вынікам стала падпісанне 25 кастрычніка пакту аб утварэнні **восі «Берлін – Рым»**. У пагадненні з 5 пунктаў бакі канстатавалі супадзенне пазіцый у галіне знешняй палітыкі, дамовіліся аб размежаванні сфер экспансіі на Балканах і ў басейне ракі Дунай, замацоўвалі прызнанне генерала Ф. Франка ў якасці галавы іспанскага ўраду, намячалі мерапрыемствы па ўзмацненні вайсковай дапамогі з іх боку фашысцкім мяцежнікам у Іспаніі. Акрамя таго, Германія прызнавала захоп Італіяй Абісініі.

У лістападзе 1936 г. у Іспанію сталі прыбываць італьянскія і германскія войскі. Фармальна гэта былі не рэгулярныя войскі, а «легіянеры» – добраахвотнікі, за якімі, аднак, хаваліся прафесійныя вайскоўцы. Гэтая дапамога шмат у чым вырашыла пераможны для мяцежнікаў зыход вайны. Іспанская вайна моцна змяніла расстаноўку сіл у свеце, напрыклад, значна зменшыўся міжнародны прэстыж і ўплыў Францыі.

25 лістапада 1936 г. ў Берліне быў падпісаны міжнародны дагавор паміж Германіяй і Японіяй – **Антыкамінтэрнаўскі пакт**. Двухбаковы блок быў скіраваны на барацьбу з міжнародным камуністычным рухам і распаўсюджаннем савецкага ўплыву ў свеце. У сакрэтным дадатку да пакту змяшчаліся артыкулы, якія прама абгаворвалі магчымыя дыпламатычныя захады супраць СССР. Пакт, аднак, нельга назваць выключна антыкамуністычным і антысавецкім. Яго вастрыве ў не меншай ступені была скіравана супраць Вялікабрытаніі і Францыі. У лістападзе 1937 г. да Антыкамінтэрнаўскага пакту далучылася Італія.

Складванне блоку агрэсіўных дзяржаў працягнулася 22 траўня 1939 г. з падпісаннем Германа-італьянскага дагавору аб саюзе і сяброўстве, больш вядомага пад назвай «**Стальны пакт**». Былі пацверджаны дзеянне Антыкамінтэрнаўскага пакту і двухбаковыя саюзніцкія абавязацельствы. Германія і Італія дамаўляліся аб ўзаемадапамозе у выпадку вайсковых дзеянняў з трэцяй краінай, шырокім супрацоўніцтве ў вайскавай і эканамічнай сферах.

Канчатковае афармленне агрэсіўнай **восі «Берлін – Рым – Токіа»** адбылося 27 верасня 1940 г. з заключэннем Германіяй, Італіяй і Японіяй «**Траістага пакту**» (Берлінскага пакту). Пакт прадугледжваў падзел свету паміж трыма дзяржавамі. Германіі і Італіі адводзілася вядучая роля пры стварэнні г. зв. новага сусветнага парадку ў Еўропе, а Японскай імперыі – у Азіі. Пазней да «Траістага пакту» далучыліся Венгрыя, Румынія, Іспанія, Балгарыя, Фінляндыя і некаторыя іншыя дзяржавы.

Палітыка «неўмяшання», «замірэння агрэсара» і нейтралітэту заходніх дзяржаў

Нягледзячы на ​​недвухсэнсоўныя заявы А. Гітлера заходнія дзяржавы разлічвалі на магчымасць працягу супрацоўніцтва з Германіяй на мове палажэнняў Версальскай сістэмы. У ліпені 1933 г. Германія была запрошана ў Рым для сумеснага з Вялікабрытаніяй, Італіяй і Францыяй падпісання пакту аб узаемным супрацоўніцтве пад эгідай Лігі Нацый. Ратыфікацыя гэтага пагаднення была сарвана выходам Германіі з удзелу ў Лазанскай канферэнцыі па раззбраенні, а потым і з Лігі Нацый.

Аднак заходнія палітыкі, якія любой цаной імкнуліся пазбегнуць паўтарэння крывавай бойні Першай сусветнай, працягвалі не заўважаць пагрозы. Меркаванне пра тое, што канфлікту можна пазбегнуць шляхам саступак і «замірэння» атрымала асабліва шырокае распаўсюджанне ў Вялікабрытаніі. Ніякіх контрзахадаў не паследавала нават тады, калі ў 1935 г. Германія аднавіла ўсеагульную вайсковую павіннасць. Наадварот, неўзабаве ў тым жа годзе быў падпісаны ваенна-марскі дагавор Вялікабрытаніі з Германіяй, які фактычна стаў аднабаковай уступкай Гітлеру з боку брытанскіх улад.

Падобным жа чынам міжнародная супольнасць рэагавала і на захопніцкую палітыку фашысцкай Італіі. Пасля яе нападения на Абісінію Ліга Нацый увяла санкцыі супраць захопніка. Але і без замежнай зброі Італія была здольная без асаблівых цяжкасцяў разграміць невялікую афрыканскую дзяржаву. А вось сам факт асуджэння адштурхнуў Б. Мусаліні ад былых саюзнікаў – Вялікабрытаніі і Францыі – і паспрыяў збліжэнню з ідэалагічна і палітычна блізкай Германіяй.

Выключэннем у недальнабачнай пазіцыі заходнееўрапейскіх дзяржаў стала французская ініцыятыва аб стварэнні «**Усходняга Лакарна**». Галоўны ідэолаг гэтага праекту, новы міністр замежных спраў Францыі Луі Барту, прапанаваў у 1934 г. стварыць дагаворны комплекс, закліканы дапоўніць і ўраўнаважыць Рэйнскі гарантыйны пакт («Заходняе Лакарна»). Аднак насцярожанае стаўленне да Савецкага Саюза з боку ўсходнееўрапейскіх дзяржаў (Румыніі, Чэхаславакіі, Югаславіі), а потым гібель Л. Барту ад рук харвацкага тэрарыста прывялі да ахалоджвання стаўлення французскіх улад да гэтага праекту. Падпісаны Францыяй і СССР у 1935 г. **Дагавор аб узаемадапамозе** не быў падмацаваны ваеннай канвенцыяй, а таму яго эфектыўнасць выклікала сумненні.

Пачатак грамадзянскай вайны ў Іспаніі яшчэ раз прадэманстравалі беднасць палітычнага арсеналу заходніх дэмакратычных дзяржаў, якія жадаючы застацца па-за канфліктамі абвясцілі аб сваім неўмяшанні ў іспанскія справы. Гэтая пазіцыя не толькі не аддаліла вайну, але паскорыла яе надыход.

Ва ўмовах абвастрэння міжнароднай напружанасці і нарастання новай сусветнай вайны ЗША ўзмацняюць свой ізаляцыянісцкі курс. А ў 1935 г. Кангрэс прыняў Закон аб нейтралітэце які забараняў продаж амерыканскіх узбраенняў варагуючым бакам, прадастаўленне ім займаў і крэдытаў, не робячы адрознення паміж агрэсарам і яго ахвярай. Яшчэ больш жорсткі ізаляцыянісцкі закон быў прыняты пасля пачатку Грамадзянскай вайны ў Іспаніі. Самаўхіленне ЗША ад удзелу ў вырашэнні самых надзённых праблем і супярэчнасцяў яшчэ больш паглыбляла нарастаючы міжнародны крызіс.

Захоп Германіяй Аўстрыі. Мюнхенскае пагадненне і яго наступствы. Захоп Італіяй Албаніі

«Бяззубая» палітыка «замірэння» заходніх дзяржаў толькі развязвала Германіі рукі. Прышла чарга карэнных тэрытарыяльных змен у Еўропе. Спачатку нацысты здолелі ажыццявіць аншлюс Аўстрыі. Першая спроба аншлюсу ў 1934 г. выглядала непадрыхтаваным кавалерыйскім наскокам і прадказальна правалілася. Падмацаванае саюзам з Італіяй жаданне насуперак міжнароднаму праву аб'яднаць дзве нямецкія дзяржавы было рэалізавана вясной 1938 г. 12 сакавіка 200-тысячнае германскае войска заняло Аўстрыю, а ўжо 13 сакавіка А. Гітлер падпісаў дакумент аб поўным яе аншлюсе. Аўстрыя становіцца «правінцыяй германскага рэйху».

Францыя перажывала ў гэты час урадавы крызіс і таму практычна не адрэагавала на аншлюс. Вялікабрытанія ў духу «замірэння» вырашыла не ўмешвацца. Прапанова савецкага ўраду склікаць спецыяльную канферэнцыю для абмеркавання захадаў па прадухіленні далейшай агрэсіі Германіі была сустрэтая ў Еўропе без энтузіязму.

Далучыўшы Аўстрыю, А. Гітлер атрымаў стратэгічны плацдарм для захопу Чэхаславакіі. Гэтая краіна была наступным пунктам у спісе тэрытарыяльных патрабаванняў А. Гітлера. На захадзе Чэхаславакіі пражывала значная нямецкая меншасць (3,3 млн.), якая імкліва трапляла пад уплыў нацызму. А. Гітлер, які імкнуўся па максімуму пашырыць Трэці Рэйх без еўрапейскай вайны, здолеў на ўсю Еўропу раструбіць аб няздольнасці пражскага ўраду забяспечыць правы судэцкіх немцаў і цяпер патрабаваў перадачы спрэчнай тэрыторыі Германіі. Тым не менш, правесці далучэнне ў аднабаковым парадку, як у выпадку з аншлюсам, было немагчыма. Было яшчэ неабходна атрымаць згоду вялікіх дзяржаў.

На думку многіх тагачасных заходніх палітыкаў вырашэнне «судэцкага пытання» ўпісвалася ў схему памяркоўнага, нават «справядлівага» германскага рэваншызму. На руку нацыстам была і этнічная неаднароднасць Чэхаславакіі па-за межамі Судэтаў. У Славакіі існаваў моцны аўтанамісцкі рух. Можна было выкарыстаць для развалу краіны яшчэ й мільён венграў і паўмільёны русінаў (украінцаў Закарпацця).

У траўні 1938 г. нават быў падрыхтаваны план нападу на Чэхаславакію. Але гэтая дзяржава была ўпісаная ў сістэму міжнародных пагадненняў і магла разлічваць на саюзніцкія абавязкі Францыі і СССР, таму А. Гітлер вырашыў адступіць. Але летам 1938 г. пазіцыя заходніх саюзнікаў стала зусім мяккай і Германія здолела рэалізаваць свае мэты ў Судэтах перагаворным шляхам.

На **міжнароднай канферэнцыі ў Мюнхене**, якая адбылася 29 – 30 кастрычніка 1938 г. лідэры Вялікабрытаніі, Італіі, Францыі і Германіі дамові-

ліся аб перадачы апошняй Судэцкай вобласці. Германская армія магла пачаць акупацыю ўжо 1 кастрычніка. Дапушчаныя ў залу пасяджэнняў, дзе заставаліся толькі брытанцы і французы, чэхаславацкія прадстаўнікі былі праінфармаваныя: калі Мюнхенскае пагадненне не будзе падтрымана, Чэхаславакіі прыйдзеца застацца з Германіяй сам на сам.

На наступны дзень была падпісана брытана-германская дэкларацыя, у якой бакі заяўлялі аб намеры ніколі не ваяваць адзін з адным і вырашаць усе праблемы толькі шляхам кансультацый. Пасля гэтага ўпэўнены ў сваёй дыпламатычнай перамозе брытанскі прэм'ер-міністр Нэвіл Чэмберлен па вяртанні дадому заявіў: «Я думаю, што гэта мір для цэлага пакалення». Хутка ход гісторыі даказаў адваротнае. Яшчэ адной спробай, па сутнасці апошняй, дыпламатычнай гульні А. Гітлера з заходнімі дэмакратамі было падпісанне 6 снежня 1938 г. пагаднення паміж Германіяй і Францыяй, у якім бакі гарантавалі непарушнасць існуючых межаў. Цяпер заходнія дэмакратыі маглі быць спакойныя: выглядала, што нацызм пойдзе на Ўсход супраць бальшавікоў. Нездарма, узрадаваны амерыканскі часопіс «*Time*» назваў Гітлера «чалавекам года» і напісаў: «*чалавек 1938 г. зробіць 1939 г. такім, аб якім мы яшчэ доўга будзем памятаць*».

Тым часам лёс Чэхаславакіі быў прадвызначаны. Пасля страты Судэтаў драпежныя суседзі адарвалі ў яе яшчэ па «нечэхаславацкаму» кавалку тэрыторыі: Польшча – раён Цешэна, а Венгрыя – частку Славакіі. У сакавіку 1939 г. Гітлер паспрыяў распаду Чэхаславакіі (незалежнасць абвясціла Славакія). 15 сакавіка 1939 г. германскія войскі ўвайшлі ў Чэхаславакію. Чэшскія землі – Багемія і Маравія сталі непасрэднай часткай Трэцяга Рэйху. Са славацкім марыянетачным урадам Германія падпісала пагадненне пра «абарону» Славацкай дзяржавы – гітлераўскія войскі заставаліся на яе тэрыторыі. У красавіку 1939 г. прыкладу Гітлера паследаваў і Б. Мусаліні, які ў выніку хуткай дэсантнай аперацыі акупіраваў Албанію.

Праблемы еўрапейскай бяспекі. Англа-франка-савецкія перамовы напярэдадні вайны.

Савецка-германскі дагавор аб ненападзенні

Абвастрэнне міжнароднай абстаноўкі падштурхнула вядучыя заходнія дзяржавы вярнуцца да пошукаў новых магчымасцяў для ўмацавання еўрапейскай сістэмы бяспекі. У сакавіку – красавіку 1939 г. Вялікабрытанія і Францыя далі гарантыі незалежнасці Польшчы, Грэцыі, Румыніі і Турцыі.

У сакавіку – чэрвені 1939 г. ішлі кансультацыі брытанскіх, французскіх і савецкіх дыпламатаў наконт магчымасці заключэння дагавора аб узаемадапамозе ў выпадку нападання на адну з іх, а таксама аказанні дапа-

могі іншым еўрапейскім дзяржавам, якія сталі ахвярамі агрэсіі. У чэрвені ў Маскве пачаліся перагаворы на гэтую тэму. Непрымірымыя пазіцыі ўдзельнікаў, недавальняюча нізкі статус удзельнікаў заходніх дэлегацый, нежаданне ўсходнееўрапейскіх дзяржаў ісці на ўступкі Савецкаму Саюзу ў пытаннях нацыянальнай бяспекі і актыўнасць германскай дыпламатыі летам 1939 г. завялі перагаворы ў тупік.

Германія была ўстрывожаная магчымасцю заключэння англа-франка-савецкага пагаднення, таму 7 ліпеня 1939 г. выйшла на савецкі ўрад з прапановай аб прадастаўленні СССР крэдыту на суму ў памеры 200 млн. марак. Пачаліся германа-савецкія гандлёвыя перагаворы. Савецкаму Саюзу паступіла прапанова Германіі заключыць больш маштабнае ўзаемавыгаднае пагадненне. Паколькі СССР ужо не бачыў перспектывы ў працягу дыялогу з заходнімі дэмакратыямі, а на Далёкім Усходзе паўстала японская пагроза, савецкае кіраўніцтва адказала згодай.

23 жніўня 1939 г. Германіяй і Савецкім Саюзам быў падпісаны **Пакт аб ненападзенні**. Абедзве дзяржавы дамаўляліся ўстрымлівацца ад нападу і не падтрымліваць ніводную з трэціх дзяржаў, у выпадку яе нападу на ўдзельніка пакту. Усе канфлікты і спрэчкі паміж сабой бакі абавязваліся мірным шляхам у ходзе перагавораў. Акрамя таго быў падпісаны і сакрэтны дадатковы пратакол – **пакт Молатава – Рыбентропа**. Не маючы магчымасць спыніць вайну, Савецкі Саюз фактычна санкцыянаваў яе. Замест стварэння сістэмы калектывнай бяспекі нараджаліся сферы ўплыву ва Ўсходняй Еўропе. Глобальная вайна за перадзел свету стала непазбежнай.

Тэма 26. Другая сусветная вайна

Прычыны і характар вайны.

Перыядызацыя Другой сусветнай вайны

Прычыны Другой сусветнай вайны істотна адрозніваліся ад перадумоў любой з папярэдніх войнаў. Стратэгія кожнай з вялікіх краін, выбар саюзнікаў і прыярытэтных задач вызначаліся цэлым комплексам фактараў. Аснову кааліцыі, якая развязала вайну складалі Германія, Італія і Японія. Яны пераследавалі даволі сумяшчальныя геапалітычныя мэты. Германія яшчэ да вайны амаль цалкам вырашыла задачы па рэвізіі Версальскай сістэмы. На шляху да аб'яднання нацыі стаяла толькі Польшча. Але першыя поспехі дазволілі нацыстам разлічваць і на далейшую тэрытарыяльную экспансію ў Еўропе. Італія імкнулася да замацавання сваёй ваенна-палітычнай і эканамічнай перавагі на Балканах і Паўночна-Ўсходняй Афрыцы. Палітыка Японіі была арыентавана на тэрытарыяльную экспансію ў ціхаакіянскім рэгіёне і на Далёкім Усходзе. Пры

гэтым Германія ды Італія былі зацікаўленыя ў складванні шырокага ваенна-палітычнага блоку, здольнага кінуць выклік ваеннай моцы дэмакратычных краін і СССР, а Японія хутчэй мела патрэбу ў стратэгічных партнёрах, здольных блакіраваць умяшанне еўрапейскіх краін у зоне Ціхага акіяну. Усе гэтыя краіны імкнуліся да карэннай трансфармацыі сусветнай палітычнай, эканамічнай і геапалітычнай прасторы – стварэння «новага парадку». Аднак, калі для Італіі і Японіі барацьба за перадзел карты свету быў звязаны хутчэй з прагматычнымі мэтамі, то аснову нацысцкай стратэгіі складала канцэпцыя «татальнай вайны» – вяртанне да «натуральнай» формы існавання чалавека і дзяржавы, самому стану татальнай барацьбы, у якой быў павінны нарадзіцца новы «звышчалавек», гаспадар новага свету.

Агрэсіўнаму блоку дзяржаў супрацьстаялі дзяржавы, зацікаўленыя ў захаванні статус-кво ў сістэме міжнародных адносін – Францыя, Вялікабрытанія і ЗША. Гатовыя на пэўныя саступкі краінам, якія пацярпелі ад нераўнапраўных дагавораў Версальскай сістэмы, яны не маглі дапусціць карэннай перабудовы палітычнай карты свету. Апрача абароны сваёй эканамічнай і геапалітычнай перавагі гэтыя дзяржавы выступалі за знішчэнне любых дыктатарскіх рэжымаў, зацвярджэнне прынцыпаў ліберальнай дэмакратыі як асноватворных для цывілізацыйнага развіцця чалавецтва.

Пэўнай дваістасцю вызначалася пазіцыя СССР. З аднаго боку, Савецкі Саюз быў зацікаўлены ў стварэнні сістэмы калектыўнай бяспекі, якая дазваляла блакіраваць патэнцыйную пагрозу капіталістычнага атачэння. Таму ў перадваенныя гады ён паслядоўна выступаў супраць нацысцкай і фашысцкай агрэсіі. Але з набліжэннем глабальнага канфлікту СССР атрымаў магчымасць гнуткага выбару стратэгічнай лініі, у тым ліку ўдзелу ў перадзеле сфер уплыву ва Ўсходняй Еўропе. У перспектыве гэта адчыняла шлях да распаўсюджвання камунізму за межы СССР.

Гэткім чынам, апрача прамога ўзброенага і геапалітычнага саперніцтва вядучых сусветных дзяржаў Другая сусветная была народжана вострым ідэалагічным канфліктам. Перамога любога з трох бакоў – нацызму, камунізму ці ліберальнай дэмакратыі, адчыняла шлях да радыкальнай перабудовы сусветнай палітычнай сістэмы.

Другая сусветная вайна праходзіла на пяці тэатрах вайсковых дзеянняў: заходнееўрапейскім, усходнееўрапейскім, міжземнаморскім, афрыканскім і ціхаакіянскім.

У айчыннай гістарыяграфіі Другая сусветная вайна традыцыйна падзяляецца на **пяць перыядаў**:

1-шы перыяд (1 верасня 1939 г. – 21 чэрвеня 1941 г.) – пачатак вайны і ўварванне нямецка-фашысцкіх войск у еўрапейскія краіны;

2-гі перыяд (22 чэрвеня 1941 г. – 18 лістапада 1942 г.) – нападзенне фашысцкай Германіі на СССР, пашырэнне маштабаў вайны, крах гітлераўскага плану маланкавай вайны;

3-ці перыяд (19 лістапада 1942 г. – снежань 1943 г.) – карэнны пералом у ходзе вайны, крушэнне наступальнай стратэгіі агрэсіўнага блоку дзяржаў;

4-ты перыяд (студзень 1944 г. – 9 траўня 1945 г.) – разгром гітлераўскага блоку, выгнанне варожых войск за межы СССР, адкрыццё другога фронту, вызваленне ад акупацыі краін Еўропы, поўны крах нацысцкай Германіі і яе безагаворачная акупацыя, заканчэнне Вялікай айчыннай вайны;

5-ты перыяд (9 траўня – 2 верасня 1945 г.) – разгром мілітарысцкай Японіі, вызваленне народаў Азіі ад японскіх акупантаў, заканчэнне Другой сусветнай вайны.

Апошнім часам у постсавецкай, асабліва расійскай, гістарыяграфіі з’явілася нямала публікацый, дзе вучоныя-гісторыкі спрабуюць адыйсці ад гэтай распрацаванай яшчэ марксісцкай савецкай гістарыяграфіяй перыядызацыі Другой сусветнай. Аднак акадэмічная гістарычная навука і разам з ёй вышэйшая і сярэдняя школа працягваюць прытрымлівацца ранейшага погляду на гэтую праблему.

1-шы перыяд (1 верасня 1939 г. – 21 чэрвеня 1941 г.)

Пачатак вайны. Савецка-германскі дагавор ад 28 верасня 1939 г. Савецка-фінляндская вайна

Непасрэднай нагодай для развязвання Германіяй вайны супраць Польшчы стаў памежны інцыдэнт у нямецкім горадзе Глейвіцы, адказнасць за які нацысцкае кіраўніцтва ўсклала на суседнюю дзяржаву. 1 верасня 1939 г. згодна з дэталёва распрацаваным **планам «Вайс»** (ад ням. *Weiss* – белы) 1,5-мільённае войска ў складзе 57 нямецкіх дывізій уступіла на польскую тэрыторыю. Маючы падаўляючую перавагу ў жывой сіле, значную перавагу ў танках і авіяцыі на асноўных участках фронту, гітлераўскія войскі хутка прасунуліся ўглыб Польшчы.

3 верасня 1939 г. у адпаведнасці з дадзенымі раней Польшчы саюзніцкімі гарантыямі ўрады Вялікабрытаніі і Францыі абвясцілі Германіі вайну. Тым не менш, адсутнасць рэальнай дапамогі з іх боку рабіла становішча Польшчы амаль безнадзейным. Адчайнае супраціўленне палякаў пад Млавай, на Бзуры, абарона Модліна і Вестэрплатэ, гераічная 20-дзённая абарона Варшавы (8 – 28 верасня) былі няздольныя спыніць пераўзыходзячыя сілы праціўніка.

Калі зыход ваеннага супрацьстаяння бакоў перастаў выклікаць сумненні, на падставе савецка-германскіх пагадненняў, зафіксаваных у «сакрэтным дадатковым пратаколе» да пакту Молатава – Рыбентропа, 17 верасня ўрад СССР без абвясчэння Польшчы вайны ўвёў свае войскі ў Заходнюю Беларусь і Заходнюю Украіну. «Вызваленчы паход Чырвонай Арміі» быў абгрунтаваны савецкім кіраўніцтвам неабходнасцю ўзяць пад абарону насельніцтва азначаных тэрыторый пасля таго, як «польская дзяржава перастала існаваць». Згодна з **Дагаворам аб сяброўстве і граніцы** (28 верасня 1939 г.) паміж СССР і Германіяй этнічна польскія землі адышлі да Трэцяга Рэйху, а беларускія і украінскія – да Савецкай дзяржавы.

Ужо напрыканцы верасня – напачатку кастрычніка 1939 г. былі падаўлены апошнія ачагі супраціўлення польскіх войск. Аднак акт аб капітуляцыі ўрад Польшчы так і не падпісаў і, з'ехаўшы на эміграцыю ў Лондан, працягнуў барацьбу з Германіяй.

Напрыканцы лістапада 1939 г., карыстаючыся дамоўленасцямі з нацысцкім урадам і разлічваючы на лёгкую перамогу, сталінскае кіраўніцтва развязаła вайну супраць Фінляндыі (савецка-фінляндская або «зімовая» вайна). Відавочная ўзгодненасць дзеянняў Германіі і СССР дазволілі ўрадам Вялікабрытаніі і Францыі прыступіць да распрацоўкі планаў сумеснай антысавецкай вайны ў падтрымку Фінляндыі. Цаною вялікага напружання сіл і чалавечых ахвяр Савецкі Саюз зламаў супраціўленне фінаў і да 12 сакавіка 1940 г. атрымаў перамогу над маленькай, але ганарлівай краінай. Вырашыўшы некаторыя свае задачы (атрымаўшы стратэгічна важныя тэрыторыі каля Ленінграда і ў водах Фінскага заліва), СССР падарваў свой міжнародны аўтарытэт (быў выключаны з Лігі Нацый) і моцна пагоршыў адносіны з Вялікабрытаніяй і Францыяй.

«Дзіўная вайна». Пачатак наступлення Германіі на Захадзе.

Капітуляцыя Францыі. «Бітва за Брытанію»

Боязь паўтарэння кровапраліцця часоў Першай сусветнай вайны, ве-ра ў надзейнасць свайго абарончага патэнцыялу і спадзяванне на ўмеранасць тэрытарыяльна-палітычных амбіцый Гітлера рабілі дэмакратычныя ўрады Вялікабрытаніі і Францыі вельмі асцярожнымі. У выніку падчас польскай кампаніі і савецка-фінляндскай вайны на заходнім фронце, ў зоне супрацьстаяння франка-брытанскіх і германскіх войск панавала амаль поўнае зацішша – г. зв. **«дзіўная вайна»** (верасень 1939 г. – травень 1940 г.).

Пасіўнасцю заходніх дзяржаў скарысталася нацысцкая Германія. Спачатку, 9 красавіка 1940 г. яна пачала Дацка-нарвежскую аперацыю (кодавая назва «Везерскія манеўры») і неўзабаве акупіравала Данію і Нарвегію. Для

капітуляцыі першай хапіла сутак і двух забітых салдат рэйхсверу, а другая пры пэўнай падтрымцы брытанцаў яшчэ супраціўлялася амаль два месяцы.

10 траўня 1940 г. гітлераўскія войскі перайшлі ў наступленне на шырокай паласе ад берагоў Паўночнага мора да лініі Мажыно. Згодна з **планам «Гельб»** (ад ням. *Gelb* – «жоўты») груба парушыўшы нейтралітэт Бельгіі, Нідэрландаў і Люксембурга і свае двухбаковыя пагадненні з імі, Германія хутка акупіравала гэтыя краіны і ў абыход французскага ўмацаванага раёну прарвалася на тэрыторыю Францыі. 10 чэрвеня 1940 г., чакаючы хуткага падзення Парыжу і імкнучыся да ўсталявання свайго панавання ў Міжземным моры, вайну франка-брытанскай кааліцыі абвясціла Італія. Нерашучасць палітычнага кіраўніцтва Францыі і яго дыпламатычныя пралікі, непадрыхтаванасць дзяржавы да вайны з моцным агрэсіўным праціўнікам і, як вынік, разгубленасць французцаў, прадвызначылі сумны для яе зыход вайны.

22 чэрвеня 1940 г. Францыя капітулявала. Перамір'е было падпісана ў Камп'енскім лесе, тым самым месцы, дзе была пастаўлена кропка ў Першай сусветнай вайне. У адпаведнасці з ім Францыя падзялялася на дзве часткі. Паўночная і Цэнтральная часткі краіны падлягалі нацысцкай акупацыі, а на неакупаваным Поўдні была ўсталявана марыянетачная (пакорлівая і залежная ад нацыстаў) «французская» дзяржава маршала Петэна з цэнтрам у гарадку Вішы – **«рэжым Вішы»** або «вішысцкі рэжым».

Нягледзячы на бясслаўнае паражэнне сваёй дзяржавы ў вайне, французскія патрыёты не скарыліся ворагу і працягнулі змаганне з нацыстамі. На тэрыторыі Францыі стаў разгортвацца рух Супраціўлення, а на эміграцыі, у Лондане генерал Шарль дэ Голь стварыў і ўзначаліў арганізацыю **«Свабодная Францыя»**, што фактычна стала французскім урадам у выгнанні.

Упэўненая перамога над Францыяй, на думку гітлераўскага кіраўніцтва, павінна была дазволіць хутка дамовіцца аб міры з Вялікабрытаніяй. Аднак 10 траўня 1940 г. там быў рэарганізаваны кааліцыйны ўрад і на яго чале стаў даўні прыхільнік бескампраміснай палітыкі адносна нацысцкай Германіі – Уінстан Чэрчыль. Новае кіраўніцтва адкінула германскую прапанову пра заключэнне міру і зрабіла серыю рашучых захадаў па ўмацаванні абароназдольнасці Злучанага Каралеўства Вялікабрытаніі і Ірландыі.

У выніку гэтых прыгатаванняў і з прычыны яўнай ваенна-марской перавагі Вялікабрытаніі, план высадкі гітлераўскіх войск на Брытанскіх астравах – аперацыя «Ззелёвэ» (ням. *Seelöwe* – «Марскі леў») – быў прызнаны нямецкім камандаваннем нерэалістычным. Перамогу, на яго думку, павінны былі прынесці ваенна-паветраныя сілы Германіі – люфтвафэ (ням. *Luftwaffe*). Са жніўня па кастрычнік 1940 г. ў паветры над Вялікабрытаніяй

разгарнулася адно з найбуйнейшых ваенна-паветраных сражэнняў Другой сусветнай вайны – «**Бітва за Брытанію**».

Нягледзячы на адчайныя спробы гітлераўцаў здабыць перавагу ў паветры, ужо ў кастрычніку 1940 г. стала ясна, што гэтак адолець свайго астраўнога праціўніка Германія не ў стане. Не дапамог нават пераход нацыстаў да застрашальнай тактыкі паветраных атак на грамадзянскія аб’екты і мірныя гарады. Адзін з іх – Ковентры – быў амаль цалкам зруйнаваны. Гітлераўская прапаганда з гэтай нагоды нават запусціла ў зварот цынічныя неалагізмы накшталт *coventrieren* – «кавентрыраваць», г. зн. сцерці з твару зямлі.

Германія прайграла «Бітву за Брытанію», але сістэматычныя авіяналёты люфтвафэ працягваліся да траўня 1941 г. Раз-пораз нацысцкая авіяцыя пагражала мірным брытанцам і пазней. У 1943 г., напрыклад, у выніку бамбёжкі ледзьве не быў забіты ў калысцы будучы прэм’ер-міністр Вялікабрытаніі Джон Мэйджар.

Тым часам, у самы вырашальны момант «Бітвы за Брытанію» 27 верасня 1940 г. для ўмацавання свайго ваенна-палітычнага саюзу Германія, Італія і Японія падпісалі **Траісты (Берлінскі) пакт** аб палітычным і ваенна-эканамічным саюзе – склалася стратэгічная вось «Берлін – Рым – Токія». У прэамбуле дагавору ўдзельнікі выказалі імкненне да супрацоўніцтва ў мэтах усталявання «новага парадку» ў Еўропе і Азіі і распаўсюджвання яго на іншыя рэгіёны свету. Дагавор насіў адкрыты характар і ўжо ў лістападзе 1940 г. да яго далучыліся Венгрыя, Румынія, Славакія, а потым – Балгарыя, Фінляндыя, Іспанія, Маньчжоў-Го.

Вайна ў Афрыцы. Агрэсія Германіі і яе саюзнікаў у Паўднёва-ўсходняй Еўропе. Сітуацыя на Блізкім і Сярэднім Усходзе. Баявыя дзеянні ў Атлантыцы

У сувязі з падзеннем Францыі і занятасцю Вялікабрытаніі ўласнай абаронай перад Італіяй адкрыліся выдатныя магчымасці для авалодання Паўночнай і Ўсходняй Афрыкай (Алжыр, Егіпет, Лівія, Самалі, Судан, Туніс). Летам 1940 г. быў адчынены Афрыканскі тэатр ваенных дзеянняў. Значная перавага 350-тысячнай італьянскай групоўкі над 100-тысячным брытанскім корпусам у Паўночнай і Ўсходняй Афрыцы дазволіла фашыстам на першых парах дамагчыся немалых поспехаў. Брытанцам удалося арганізаваць контрнаступленне і ў студзені 1941 г. захапіць магутную крэпасць Тобрук у Кірэнаіцы (Лівія). Італьянцаў выратаваў толькі перавод ў Паўночную Афрыку нямецкага танкавага корпусу генерала Э. Ромеля. У лютым 1941 г. у гэты рэгіён адбылася эвакуацыя з Грэцыі і Крыту брытанскіх сухапутных войск. Становішча італьянцаў рэзка пагоршылася. У лютым – сакавіку 1941 г. пачалося агульнае наступленне англічан у Кеніі, Судане, Эрытрэі, Абісініі. Італьянская групоўка была разбіта. Аднак корпус Э. Ромеля працягваў актыўныя дзеянні і пасля за-

канчэння крыскай кампаніі пачаў атрымліваць значныя падмацаванні. Брытанскія войскі былі вымушаны адысці да межаў Егіпту.

На сярэдзіну 1940 г. пад кантролем Германіі апынулася значная частка Еўропы. Але яе экспансіянісцкія апетыты былі яшчэ вельмі далёкія ад задавальнення. Наступнай мэтай нацысцкай агрэсіі сталі багатыя стратэгічнымі прыродна-сыравіннымі рэсурсамі і важныя з геапалітычнага пункту гледжання Балканы.

Гэты ж накірунак быў адным з прыярытэтных і для фашысцкай Італіі. Следам за Албаніяй (далучана ў 1938 г.) наступнай яе ахвярай мусіла стаць Грэцыя. Авалоданне паўднёвай часткай Балканскага паўвострава адкрывала для італьянскіх фашыстаў новыя магчымасці для ўсталявання кантролю над Міжземнамор'ем і Паўночнай Афрыкай. Пасля адмовы грэчаскага ўраду дапусціць войскі Італіі на сваю тэрыторыю, што фактычна азначала б прызнанне італьянскага пратэктарату, 28 кастрычніка 1940 г. Б. Мусаліні развязвае вайну супраць незгаворлівага суседа. Недастатковая падрыхтаванасць фашысцкай дзяржавы да буйнамаштабных баявых дзеянняў і гераічная барацьба грэчаскага народа за незалежнасць сарвала планы фашыстаў. Ужо праз два тыдні італьянскія войскі былі выбітыя з тэрыторыі Грэцыі назад ў Албанію.

Восенню 1940 г. – вясной 1941 г. у альянс агрэсіўных дзяржаў удалося ўцягнуць Венгрыю, Балгарыю і Румынію. Падобная перспектыва чакала і Югаславію, чыё кіраўніцтва ў сакавіку 1941 г. падпісала саюзніцкі пакт з Германіяй. Аднак дзяржаўны пераварот і прыход да ўлады ў гэтай паўднёваславянскай краіне патрыятычна настроеных вайскоўцаў прывёў да разрыву раннейшых югаслаўска-германскіх пагадненняў. Неўзабаве быў заключаны савецка-югаслаўскі дагавор аб сяброўстве і супрацоўніцтве. Але ў той жа дзень, 6 сакавіка 1941 г. пачалося ўварванне нямецкіх, італьянскіх і венгерскіх войск на тэрыторыю Югаславіі. У ходзе імклівай аперацыі ужо 13 красавіка 1941 г. агрэсары здолелі захапіць Белград. 17 красавіка армія Югаславіі капітулявала, а югаслаўская дзяржаўнасць была ліквідавана.

Падобнага ж поспеху агрэсары здолелі дасягнуць і ў Грэцыі. Аграмадная перавага ў жывой сіле і тэхніцы дазволіла сілам вермахту спачатку разбіць грэчаскія сілы ва Ўсходняй Македоніі, а потым вышесніць грэчаскія і брытанскія часткі на Пелапанескі паўвостраў. 27 красавіка 1941 г. нямецкія войскі ўступілі ў Афіны. Тэрыторыя Балканскага паўвострава была падзелена на акупацыйныя зоны краін германскага блоку (выключэнне склалі Харватыя, якая была «абвешчана незалежнай дзяржавай» і стала саюзніцай А. Гітлера, і Албанія, што на аснове «асабістай уніі» была ўключана непасрэдна ў склад Італіі). Балканская кампанія скончылася бітвай за востраў Крыт –

буйнейшай паветрана-дэсантнай аперацыяй Другой сусветнай вайны. Напрыканцы траўня 1941 г. востраў быў захоплены гітлераўцамі.

Страта Крыту ўскладніла становішча брытанцаў у Паўночнай Афрыцы. Корпус Э. Ромеля працягваў актыўныя дзеянні і пасля заканчэння крыцкай кампаніі пачаў атрымліваць значныя падмацаванні. Брытанскія войскі летам 1941 г. былі вымушаны адысці да межаў Егіпту.

Кампенсуючы страту стратэгічнай ініцыятывы ў Паўночнай Афрыцы, англічане актывізаваліся ў рэгіёне Блізкага і Сярэдняга Ўсходу, важнага геапалітычна і як крыніцы багацейшых сыравінных рэсурсаў (нафта). У чэрвені 1941 г. ўвайшлі ў Сірыю і Ліван (падмандатныя тэрыторыі Францыі). У Іраку пры падтрымцы англійскай агентуры адбылося паўстанне супраць мясцовага прагерманскага ўраду. А ў жніўні 1941 г. савецкія і брытанскія войскі ўвайшлі ў Іран і падзялілі краіну на дзе акупацыйныя зоны.

Узяўшы пад кантроль Заходняе Міжземнамор'е, Германія ды Італія атрымалі магчымасць актывізаваць свае дзеянні на марскіх камунікацыях Атлантыкі. Блакада Брытанскіх астравоў была асноўнай задачай германскага ВМФ. Са жніўня 1940 г. пачалася «татальная марская вайна». Вялікабрытанія была абвешчана марской крэпасцю, а марская прастора вакол Брытанскіх астравоў – зонай баявых дзеянняў, што азначала адмову ад пільнавання нормаў міжнароднага права. Вясной 1941 г. у свой адзіны паход выступіў нямецкі лінкор «Бісмарк» – буйнейшы ваенны карабель свайго часу (паводле рашэнняў Вашынгтонскай канферэнцыі судны падобнага класу не будаваліся ні ў Вялікабрытаніі, ні ў Злучаных Штатах). «Бісмарку» прыйшлося ўступіць у барацьбу ледзьве не з паловай атлантычнага флоту Вялікабрытаніі. Толькі цаной вялікіх страт брытанцы здолелі патапіць гэтую марскую крэпасць.

Далучэнне да СССР прыбалтыйскіх дзяржаў, Паўночнай Букавіны і Бесарабіі. Падрыхтоўка Германіі да вайны супраць Савецкага Саюзу. Савецка-японскі дагавор аб нейтралітэце

Падзел Усходняй Еўропы на германскую і савецкую зоны ўплыву згодна з пактам Молатава – Рыбентропа дазволіў Савецкаму Саюзу ўключыць у свой склад не толькі Заходнюю Беларусь, Заходнюю Украіну і былое савецка-фінляндскае памежжа, але яшчэ й Літву, Латвію, Эстонію, а таксама Бесарабію (Малдову) і Паўночную Букавіну.

Летам 1940 г. галоўныя мэты савецка-германскага палітычнага збліжэння 1939 г. былі дасягнуты. Аб'ектыўна паўстала задача акрэслення новых перспектываў двухбаковых адносін: альбо дзяржавы насуперак значным ідэалагічным разыходжаннем пойдучь на паглыбленне ваенна-палітычнага супра-

цоўніцтва, альбо немінучым стане іх адкрыты канфлікт. У лістападзе 1940 г. на савецка-германскіх перагаворах у Берліне Савецкі Саюз быў запрошаны ўступіць у Траісты пакт. Савецкі дыктатар выставіў некалькі тэрытарыяльных умоў (напрыклад, кантроль над зонай чарнаморскіх праліваў і Румыніяй), але Гітлер вырашыў гэтым разам не гандлявацца.

Адмова далучыцца да германскага блоку канчаткова развяла шляхі Савецкага Саюзу і гітлераўскай Германіі. 18 снежня 1940 г. Гітлер зацвердзіў сакрэтны **план «Барбаросса»** (яшчэ некалькі месяцаў аб ім не ведалі нават некаторыя бліжэйшыя паплечнікі фюрэра – «чалавек № 2» ў НСДАП Рудольф Гес і міністр замежных спраў Іяхім фон Рыбентроп) і пачаў падрыхтоўку да вайны з СССР.

Кіраўніцтва Савецкага Саюзу аддавала сабе справаздачу ў зменах міжнароднай сітуацыі і для ўмацавання сваёй знешняй бяспекі пайшло на заключэнне 13 красавіка 1941 г. савецка-японскага дагавора (пакту) аб узаемным нейтралітэце. Паколькі Гітлер лічыў, што адолее Сталіна і без дапамогі свайго далёкаўсходняга саюзніка, а сама краіна «узыходзячага сонца» памылкова абрала адносна германа-савецкага канфлікту тактыку «спелай хурмы», маўляў, нападаць на Савецкі Саюз трэба тады, калі ён «саспее» і сам зваліцца ёй пад ногі, то гэтае пагадненне дазволіла СССР пазбегнуць вайны на два фронты і, зрэшты, перамагчы сваіх абодвух ворагаў.

2-гі перыяд (22 чэрвеня 1941 г. – 18 лістапада 1942 г.)

Нападзенне Германіі на СССР.

Правал плану «маланкавай вайны»

22 чэрвеня Германія напала на Савецкі Саюз, пачаўшы наступленне па ўсім фронце ад Балтыйскага да Чорнага мора, і хутка захапіла поўную стратэгічную і тактычную ініцыятыву. Нягледзячы на жорсткі характар памежных сражэнняў, фронт пачаў імкліва адсоўвацца далей на ўсход. Ужо да сярэдзіны ліпеня 1941 г. нямецкія войскі прасунуліся на 350 – 600 км, захапіўшы Латвію, Літву, частку Эстоніі, Беларусь, значную частку Украіны і часткова Малдову.

Сутыкненне паміж Германіяй і СССР радыкальна змяніла палітычную сітуацыю ў свеце. 22 чэрвеня 1941 г. Вялікабрытанія заявіла аб поўнай падтрымцы СССР і 12 ліпеня ў Маскве было падпісана савецка-брытанскае пагадненне аб сумесных дзеяннях супраць Германіі. 23 чэрвеня ЗША выказалі га-тоўнасць аказаць Савецкаму Саюзу эканамічную дапамогу. Гэта былі першыя крокі на шляху да стварэння антыгітлераўскай кааліцыі.

Развіваючы стратэгічны наступ, нямецкія войскі 19 верасня занялі Кіеў і пачалі прасоўванне па Левабярэжнай Украіне і ўглыб Крымскага паўвострава. 8 верасня самкнулася кальцо блакады вакол Ленінграда. У вайну супраць СССР уступіла і Фінляндыя. Напачатку восені пачалося новае буйнамаштабнае наступленне на маскоўскім накірунку. Цаною каласальных намаганняў і вялікіх ахвяр савецкія войскі здолелі прыпыніць гэты націск да пачатку лістапада.

5 – 6 снежня 1941 г. савецкія войскі перайшлі ў контрнаступленне пад Масквой. За наступны месяц гітлераўцы былі адкінуты ад Масквы на 100 – 250 км. Чырвоная Армія завалодала стратэгічнай ініцыятывай і ажыццявіла ў студзені 1942 г. агульнае наступленне на фронце працягласцю 2 тыс. км. Хаця Маскоўская наступальная аперацыя (працягвалася да 20 красавіка 1942 г.) не здолела дасягнуць усіх пастаўленых мэтаў, перамога Чырвонай Арміі пад Масквой развее міф аб непераможнасці гітлераўскай арміі і канчаткова сарвала план «маланкавай вайны». Разгром нацыстаў з’явіўся пачаткам карэннага павароту ў ходзе вайны. Акрамя таго зыход бітвы пад Масквой самым непасрэдным чынам паўплываў на рашэнне Турцыі і Японіі не ўступаць у вайну на баку Германіі.

Атлантычная хартыя. Уступленне ЗША у вайну.

Ваенныя дзеянні ў зоне Ціхага акіяна.

Стварэнне антыгітлераўскай кааліцыі

Нарастанне нацысцкай пагрозы падштурхнула Вялікабрытанію і Злучаныя Штаты Амерыкі да далейшага ваенна-палітычнага збліжэння. Яшчэ 11 сакавіка 1941 г. Кангрэсам ЗША быў зацверджаны **закон аб ленд-лізе** (ад англ. *to lend* – пазычаць, *to lease* – здаваць у арэнду, у наём). Ён ўпаўнаважваў прэзідэнта краіны перадаваць у заем або арэнду ўраду любой краіны, абарона якой прызнаецца жыццёва важнай для бяспекі Злучаных Штатаў, ваенную тэхніку, зброю, боепрыпасы, рыштунак, стратэгічную сыравіну, прадукты харчавання і г. д.

14 жніўня 1941 г. па выніках перагавораў на борце ваенных караблёў у атлантычнай бухце Арджэнта каля вострава Ньюфаўндленд (г. зв. «Атлантычная канферэнцыя»), брытанскім прэм’ер-міністрам У. Чэрчылям і амерыканскім прэзідэнтам Ф. Д. Рузвельтам была падпісана дэкларацыя, вядомая пад назвай «**Атлантычная хартыя**». Хаця на той момант ЗША яшчэ афіцыйна заставаліся па-за Другой сусветнай, дакумент вызначаў мэты саюзнікаў у барацьбе супраць дыктатарскіх рэжымаў і ў агульных рысах акрэсліваў уладкаванне свету пасля атрымання перамогі. На Лонданскай нарадзе, якая адбылася 24 верасня 1941 г., выказалі згоду з прынцы-

памі хартыі і далучыліся да Вялікабрытаніі і ЗША дэлегацыі Савецкага Саюзу, эмігранцкіх ўрадаў Бельгіі, Чэхаславакіі, Грэцыі, Люксембурга, Нідэрландаў, Нарвегіі, Польшчы, Югаславіі і прадстаўнікі «Свабоднай Францыі» Шарля дэ Голя.

Падмурак будучай антыгітлераўскай кааліцыі ўмацоўваўся новымі пагадненнямі. Напачатку кастрычніка 1941 г. быў падпісаны 1-шы Маскоўскі пратакол аб амерыканскіх пастаўках на суму \$1 млрд. па лініі ленд-лізу ў СССР (быў разлічаны на 9 месяцаў). Напачатку лістападу пасля падпісання Ф. Д. Рузвельтам спецыяльнага дакументу ленд-ліз быў афіцыйна распаўсюджаны на Савецкі Саюз. У снежні 1941 г. Вялікабрытанія абвясціла вайну дзяржавам, якія падтрымалі Германію ў яе агрэсіі супраць СССР. Аднак канчаткова ўмовы для стварэння шырокай антыгітлераўскай кааліцыі склаліся пасля поўнамаштабнага ўцягвання ў вайну ЗША.

Экспансіянісцкі курс Японіі на азіяцкім кантынэнце, распачаты агрэсіяй супраць Кітаю ў 1931 і 1937 гг., атрымаў новы штуршок напачатку 1940-х гг. Спачатку японскі мілітарысцкі рэжым скарыстаўся аслабленнем пазіцый еўрапейскіх каланіяльных дзяржаў і дыпламатычнымі сродкамі дамогся ўмацавання свайго становішча ў Паўднёва-ўсходняй Азіі (дагавор аб сяброўстве з Тайландам, атрыманне ад ураду Петэна Французскага Індакітаю і г. д.). Потым пачалася падрыхтоўка да вайны са Злучанымі Штатамі за панаванне ў Ціхаакіяніскім рэгіёне.

7 снежня 1941 г. японская палубная авіяцыя нечакана атакавала амерыканскую ваенна-марскую базу ў Пёрл-Харбары (Гавайскія астравы). На наступны дзень японцы нанеслі бомбавы ўдар па амерыканскіх аэрадромах на Філіпінскіх астравах. У адказ на гэтыя акты непрыхаванай і несправакванай агрэсіі ЗША 8 снежня 1941 г. абвясцілі Японіі вайну. З пачаткам вайсковых дзеянняў паміж яшчэ дзвюма вялікімі дзяржавамі – ЗША і Японіяй – і абвясчэннем вайны Злучаным Штатам з боку Германіі і Італіі (11 снежня) Другая сусветная канчаткова набыла планетарныя маштабы.

У наступныя некалькі месяцаў Японія здолела развіць свой поспех на Ціхаакіяніскім тэатры ваенных дзеянняў. Да пачатку 1942 г. яна захапіла Тайланд і Бірму, знішчыла варожыя ваенна-марскія базы на Філіпінах і ў Ганконгу. Перамога ў марской бітве ў Яванскім моры 27 – 28 лютага дазволіла Японіі авалодаць важнейшымі для ўмацавання яе вайсковага патэнцыялу нафтаноснымі раёнамі Галандскай Індыі (Інданезіі). «Трыумфальнае шэсце» японскага ВМФ было прыпынена амерыкана-брытанскімі ваенна-марскімі сіламі толькі вясной 1942 г. У траўні 1942 г. у сражэнні ў Каралавым моры японцы не здолелі пераадолець супраціўленне амерыканскага флоту. Бітва ў Каралавым

моры стала першай, дзе асноўную ролю адыгралі авіяносцы. З гэтага часу марскія сражэнні канчаткова пераўтвараюцца ў бітвы палубнай авіяцыі.

Гэты поспех быў падрыхтаваны канкрэтнымі дамоўленасцямі лідараў Вялікабрытаніі і ЗША. На іх Вашынгтонскай сустрэчы 1 студзеня 1942 г. была ўзгоднена стратэгія дзяржаў ў вядзенні ваенных дзеянняў ў Ціхім акіяне, а таксама планы дэсантнай аперацыі ў Паўночнай Афрыцы. Акрамя таго, там жа, у Вашынгтоне 26 дзяржаў («вялікая чацвёрка» – Вялікабрытанія, ЗША, Кітай і СССР; 4 брытанскія дамініёны ды Індыя, 9 лацінаамерыканскіх дзяржаў, урады 8 заходнееўрапейскіх краін у выгнанні) падпісалі **Дэкларацыю Аб'яднаных нацый**. У тэксе дакумента падкрэслівалася, што для дзяржаў-удзельніц *«поўная перамога над агульным ворагам з'яўляецца неабходнай умовай для абароны жыцця, волі, незалежнасці і права на свабоду рэлігіі, а таксама для захавання правоў чалавека і справядлівасці як на роднай зямлі, гэтак і на іншых тэрыторыях, і што яны ў бягучы момант уцягнутыя ў супольную барацьбу супраць варварскіх жорсткіх сіл, якія хочуць заняволіць увесь свет»*. Гэткім чынам, адбылося канчатковае афармленне антыгітлераўскай кааліцыі або «Аб'яднаных Нацый».

Складванне і ўмацаванне руху Супраціўлення ў акупіраваных краінах

Ва ўсіх акупіраваных гітлераўскай Германіяй краінах быў усталяваны г. зв. «новы парадак» – рэжым рабавання, эксплуатацыі, крывавага распраў, закліканы ўвекавечыць германскае панаванне і прадухіліць любыя спробы супрацьстаяння агрэсарам.

Насуперак разлікам захопнікаў, у заняволеных краінах разгарнулася масавая вызваленчая антыфашысцкая барацьба – рух Супраціўлення. Па сваім характары рух Супраціўлення ў акупіраваных краінах быў агульнадэмакратычным антыфашысцкім рухам народаў, якія вырашалі задачу ліквідацыі акупацыйнага рэжыму і аднаўлення нацыянальнай незалежнасці. Рух супраціўлення вызначаўся разнастайнасцю форм барацьбы супраць акупантаў. Найбольш распаўсюджанымі з іх былі: антыфашысцкая прапаганда і агітацыя, выданне і распаўсюджванне падпольнай літаратуры, забастоўкі, дыверсіі і сабатаж на прадпрыемствах і транспарце, узброеныя напады на калабарантаў і прадстаўнікоў акупацыйнай адміністрацыі, збор і перадача разведвальных дадзеных для армій антыгітлераўскай кааліцыі.

Нягледзячы на вельмі складаныя ўмовы антыфашысцкі рух Супраціўлення разгарнуўся і ў саміх краінах агрэсіўнага блоку дзяржаў на чале з Германіяй. Распальваючы нацыянальную варожасць, сацыяльную дэмагогію і жорсткае пераследаванне апанентаў, правячыя рэжымы ў гэтых краінах здолелі падпарадкаваць свайму ўплыву значныя масы насельніцтва. Толькі на апошнім этапе вайны супраціўленне ўладам стала ўзмацняцца.

У гістарыяграфіі руху Супраціўлення ў яго дзейнасці прынята вылучаць наступныя **тры перыяды**:

1-шы – (верасень 1939 г. – чэрвень 1941 г.);

2-гі – (чэрвень 1941 г. – 1943 г.);

3-ці – (з 1944 г. і да вызвалення той ці іншай краіны).

У час першага перыяду развіццё руху Супраціўлення стрымлівалася адсутнасцю вопыту ўзброенай барацьбы і неабходных для арганізацыі падпольнай і партызанскай дзейнасці кадраў. Разлад у шэрагах патэнцыйных саюзнікаў па антыфашысцкай барацьбе ўносіла пазіцыя Камінтэрну, які вызначаў вайну як імперыялістычную, несправядлівую з абодвух бакоў, як канфлікт паміж правячымі класамі дзяржаў-удзельніц, а таму чужы інтарэсам пралетарыату. Рух супраціўлення ў той час, як правіла, развіваўся, у форме змагання супраць нацысцкай агрэсіі і мірных акцый пратэсту.

Разрастанне маштабаў вайны, асабліва ўступленне ў яе СССР (Камінтэрн перайшоў да рашучай падтрымкі антыфашысцкіх сіл), рост поспехаў антыгітлераўскай кааліцыі, калі з'явілася цалкам абгрунтаванае спадзяванне на пераможны зыход змагання з нацыстамі ды іх саюзнікамі садзейнічалі пашырэнню руху Супраціўлення. Таксама спрыялі гэтаму негатыўная рэакцыя народаў акупіраваных краін на нацысцкі «новы парадак», узростаўна масавы тэрор, дзейнасць на еўрапейскай тэрыторыі збеглых з лагераў савецкіх ваеннапалонных, а таксама больш мэтанакіраваная падтрымка партызан і падпольшчыкаў з боку дзяржаў антыгітлераўскай кааліцыі.

Ход ваенных дзеянняў на савецка-германскім фронце, у Афрыцы, Атлантыцы і Арктыцы ў 1942 г.

Ад зыходу кампаніі 1942 г. шмат у чым залежаў агульны вынік сусветнай вайны. Да таго часу ў актыўныя баявыя дзеянні ўцягнуліся ўсе вядучыя краіны свету ды іх саюзнікі. Канчаткова сфарміраваліся кааліцыі варагуючых дзяржаў. Гітлераўскі блок паступова пачаў страчваць стратэгічную ініцыятыву. Абмежаванай была і яго рэсурсавая база. Імкнучыся ўнесці пералом ў ход падзей, нацысцкі рэжым ажыццявіў беспрэцэдэнтныя мабілізацыйныя мерапрыемствы – увод усеабдымнай рэгламентацыі вытворчасці, працоўнай павіннасці ўсяго дарослага насельніцтва, карткавай сістэмы спажывання. Метады мабілізацыі рэсурсаў выкарыстоўваліся і ў СССР. Нягледзячы на цяжэйшыя наступствы акупацыі амаль усёй еўрапейскай часткі краіны, савецкі ўрад здолеў да 1942 г. аднавіць сваю ваенную прамысловасць і наладзіць вытворчасць сучасных узбраенняў. Рэгулярнымі сталі пастаўкі саюзнікаў па ленд-лізу. У выніку на савецка-германскім фронце засяродзіліся дзве магутнейшыя арміі, змаганне якіх вызначала лёс міру.

Спробы савецкага камандавання разгарнуць наступальныя аперацыі ў траўні 1942 г. з мэтай дэблакіравання Ленінграда і Севастопаля, вызвалення Крыма і Данбаса былі недастаткова добра падрыхтаваныя і скончыліся няўдачай. Да чэрвеня 1942 г. сілы вермахта разгарнулі стратэгічнае наступленне ў накірунку Растова-на-Доне, Сталінграда (сучасны Валгаград) і Каўказа. Нягледзячы на страту Стаўрапаля і Краснадара, савецкія войскі спынілі ворага на Паўночным Каўказе і не дапусцілі яго прарыву у Закаўказзе да важнейшага стратэгічнага рэсурсу – бакінскай нафты.

З чэрвеня 1941 г. ключавую ролю ў ваенных дзеяннях Германіі ў Атлантыцы сталі адыгрываць падводныя лодкі. Для таго, каб цалкам спыніць пастаўкі харчавання і ўзбраенняў на Брытанскія астравы, са студзеня 1942 г. немцы перайшлі да тактыкі «**татальнай падводнай вайны**». Асноўнай зонай дзеяння іх падводных лодак стала «дзірка ў Атлантыцы» – раён на паўднёвы ўсход ад Грэнландыі, дзе абарона канвояў сіламі берагавой авіяцыі выклікала вялікія цяжкасці. Германскі падводны флот быў пераважна перадыслацыраваны ў Арктыку. Тут немцы здолелі разграміць некалькі буйных канвояў, якія накіроўваліся ў Мурманск і Архангельск.

3-ці перыяд (19 лістапада 1942 г. – снежань 1943 г.)

Карэнны пералом у вайне. Сталінградская бітва і бітва на Курскай дузе. Наступленне саюзнікаў у Афрыцы і Міжземнамор'і. Капітуляцыя Італіі

Пасля правалу спроб дамагчыся поспеху на каўказскім участку гітлераўцы зрабілі акцэнт на сталінградскім напрамку. У ходзе **Сталінградскай бітвы** (17 ліпеня 1942 г. – 2 лютага 1943 г.) вырашаўся вынік не толькі савецка-германскага супрацьстаяння, але, у вялікай ступені, і ўсёй Другой сусветнай вайны. Цаною аграмадных ахвяр усіх сіл нямецкае наступленне ўдалося запаволіць. 19 лістапада 1943 г. пад Сталінградам пачалося савецкае контрнаступленне, 30 лістапада яно скончылася абкружэннем арміі Фрыдрыха Паўлюса. Гэта было буйнейшае паражэнне вермахту ад самага пачатку Другой сусветнай вайны. Усяго за 200 дзён Сталінградскай бітвы гітлераўцы страцілі забітымі, параненымі і палоннымі каля 1,5 млн. чалавек. Гэтак пачаўся карэнны пералом у ходзе Вялікай Айчыннай і Другой сусветнай войнаў. Поспех пад Сталінградам быў падмацаваны на іншых участках савецка-германскага фронту.

Неўзабаве пачалося яшчэ адно вырашальнае сражэнне вайны – **Курская бітва** (бітва на Курска дузе; 5 ліпеня – 23 жніўня 1943 г.). Імкнучыся ўзяць рэванш за паражэнне пад Сталінградам, гітлераўскае камандаванне распрацавала наступальную аперацыю «Цытадэль» пад Курскам. Пасля цяжкіх абарончых баёў, у тым ліку вытрымаўшы спробу прарыву Германскіх танкавых армій (бітва пад Прохараўкай – буйнейшае танкавае сражэнне ў сусветнай гісторыі), 13 ліпеня савецкія войскі перайшлі ў наступленне. Неўзабаве былі вызвалены Арол, Харкаў і сотні іншых савецкіх гарадоў. Па сваіх маштабах, задзейнічаных сілах і сродках, напружанасці, выніках і ваенна-палітычных наступствах гэтая бітва стала адным з ключавых сражэнняў Вялікай Айчыннай і ўсёй Другой сусветнай вайны. Спроба наступлення пад Курскам стала апошняй сур’ёзнай спробай перахапіць стратэгічную ініцыятыву ў вайне, а яе правал стаў адной з найбольш відавочных праяў заканчэння карэннага пералому ў ходзе Другой сусветнай.

Нягледзячы на паражэнні на ўсходнім фронце, гітлераўскае камандаванне намагалася не выпусціць з рук ініцыятыву на іншых тэатрах ваенных дзеянняў. Актыўнасць нямецкіх падводных лодак у Міжземным моры дазволіла аднавіць забеспячэнне італа-нямецкіх войск у Трыпалітаніі (Лівія). Вырашальныя падзеі, якія ўнеслі канчатковы пералом у ход вайны на Афрыканскім тэатры баявых дзеянняў, адбыліся летам – восенню 1942 г. пры Эль-Аламейне. Германа-італьянскія войскі былі выбітыя на тэрыторыю Туніса, дзе ў траўні 1943 г. былі цалкам разбітыя. Гэтая перамога ўмацавала стратэгічныя пазіцыі амерыкана-брытанскіх войск у Афрыцы і на Міжземным моры.

10 ліпеня 1943 г. пачалася высадка амерыкана-брытанскіх войск на Сіцыліі. Ужо ў жніўні саюзнікі захапілі востраў і стварылі ўмовы для ўварвання на кантынентальную частку Італіі. Ва ўрадавых колах гэтай краіны нарастаў крызіс. 25 ліпеня кароль Італіі Віктар Эмануіл III, разумеючы ўсю крытычнасць сітуацыі, даў загад аб арышце Б. Мусаліні. Італія выйшла з вайны. У верасні 1943 г. нямецкі дэсант вызваліў італьянскага дыктатара і той па даручэнні Гітлера стварыў на кантраляванай гітлераўскімі войскамі тэрыторыі Паўночнай Італіі ўрад т. зв. «Італьянскай сацыяльнай рэспублікі» або «рэспублікі Салó» (Салó – маленькі гарадок у Ламбарды, сталіца гэтай марыянэтакнай дзяржавы). У Паўночную Італію былі ўведзены нямецкія войскі. 13 кастрычніка 1943 г. італьянскі ўрад абвясціў вайну Германіі. Але нанесці паражэнне нямецкай групоўцы саюзнікам пакуль не ўдалося. Фронт стабілізаваўся да поўдню ад Рыму.

Заканчэнне «Бітвы за Атлантыку». Вайна на Ціхім акіяне і ў Азіі ў 1942 - 1943 гг. Маскоўская канферэнцыя міністраў замежных спраў СССР, Вялікабрытаніі і ЗША. Тэгеранская канферэнцыя

З вясны 1943 г. тэхнічнае ўдасканаленне супрацьлодачнай абароны і ўзмацненне ваеннага эскорту канвоёў дазволілі рэзка зменшыць страты амерыканскіх і брытанскіх гандлёвых суднаў у Атлантыцы. Пасля таго, як у верасні 1943 г. ударным групой брытанскага флоту ўдалося знішчыць лінкор «Шарнхорст» і сур'ёзна пашкодзіць лінкор «Цірпіц», арктычныя камунікацыі сталі адносна бяспечнымі. Немцы сталі губляць усё больш і больш лодак. «Бітва з Атлантыку» скончылася.

Пераломныя падзеі на Ціхім акіяне сталі адбывацца яшчэ раней. Імкнучыся захаваць ініцыятыву, японскі флот паспрабаваў нанесці ўдар па амерыканскай ваеннай базе на атоле Мідуэй у накірунку Гавайскіх астравоў. Аднак яшчэ да падыходу да архіпелага японскія авіяноскы былі знішчаны амерыканскімі ваенна-паветранымі сіламі (4 – 6 чэрвеня 1942 г.). Настолькі ж няўдалымі аказаліся і спробы японцаў замацавацца ў архіпелагу Саламонавых астравоў на падыходзе да Аўстраліі. Асноўныя баі разгарнуліся са жніўня 1942 г. ля вострава Гуадалканал. Абодва бакі неслі каласальныя страты. З гэтага часу Японія ўжо не здолела аднавіць парытэт па ўзбраеннях і была вымушана перайсці да стратэгічнай абароны па радыусе Курыльскіх астравоў, раёну Паўднёвых мораў, Новай Гвінеі і Бірмы; галоўны ўпор быў зроблены на авіяцыю. З зыходам у лютым 1943 г. японскага флоту з архіпелага Саламонавых астравоў карэнны пералом у вайне на Ціхім акіяне быў канчаткова здзейснены.

У кастрычніку 1943 г. у Маскве адбылася канферэнцыя міністраў замежных спраў Вялікабрытаніі, ЗША і СССР, якая падрыхтавала першую сустрэчу лідэраў галоўных дзяржаў антыгітлераўскай кааліцыі.

Савецкі Саюз настойваў на паскарэнні высадкі саюзнікаў на захадзе Еўропы. 28 кастрычніка – 1 лістапада 1943 г. адбылася **Тэгеранская канферэнцыя** з удзелам «вялікай тройкі» – Ф. Д. Рузвельта, І. В. Сталіна і У. Чэрчыля. На канферэнцыі былі прыняты Дэкларацыі пра сумесныя дзеянні у вайне супраць Германіі і пасляваеннае супрацоўніцтва трох дзяржаў, а таксама важнейшае рашэнне пра адкрыццё не пазней за 1 траўня 1944 г. другога фронту ў Заходняй Еўропе, пасляваенныя межы Польшчы і інш. Апрача таго, СССР даў абяцанне ў мэтах хутчэйшай ліквідацыі ачагу вайны на Далёкім Усходзе пасля перамогі над Германіяй абвясціць вайну Японіі.

Рух Супраціўлення, і фарміраванне ў ім дзвюх арыентацый

Па меры таго, як барацьба супраць нацысцкай Германіі і яе саюзнікаў становілася ўсё больш і больш паспяховай, а агульная перамога над сіламі нацызму і фашызму – бліжэйшай, рух Супраціўлення набываў узростаўна масавы характар. У барацьбу з акупантамі ўцягваліся ўсё новыя і новыя слаі насельніцтва, больш разнастайнымі становіліся формы і сродкі барацьбы з акупацыйнымі ўладамі ды іх памагатымі, а таксама з уласнымі таталітарнымі і аўтарытарнымі рэжымамі. Апрача афіцыйна прызнаных арганізацый у рух Супраціўлення ўліліся сотні тысяч патрыётаў з усіх краін Еўропы. Асабліва масавы характар Супраціўленне набыло ў Югаславіі, Францыі і Польшчы.

Умацоўваюцца сувязі арганізацый і груп руху Супраціўлення з вялікімі дзяржавамі антыгітлераўскай кааліцыі. Асабліва актыўным у гэтым накірунку быў Савецкі Саюз. У жніўні 1943 г. ён усталяваў дыпламатычныя адносіны з Французскім нацыянальным камітэтам Ш. дэ Голя. Яшчэ раней савецкі ўрад прызнаў Часовы ўрад Чэхаславакіі і распачаў фарміраванне на сваёй тэрыторыі чэхаславацкіх ваенных злучэнняў пад камандаваннем Людвіга Свободы. У 1943 г. у складзе Чырвонай арміі пачалі ваяваць злучэнні Войска Польскага, арганізаванага пракамуністычным Саюзам польскіх патрыётаў.

Аднак з набліжэннем непазбежнага паражэння Германіі і яе саюзнікаў і для вялікіх дзяржаў, і для арганізацый еўрапейскага Супраціўлення ў поруч з барацьбой супраць агульнага ворага у цэлым шэрагу краін асаблівую актуальнасць набываюць праблемы, звязаныя з пасляваенным, мірным уладкаваннем іх канкрэтнай краіны, рэгіёну, Еўропы у цэлым. Гэткім чынам пачынаюць нарастаць супярэчнасці паміж, з аднаго боку, сіламі, што лічылі неабходным змагацца за ўсталяванне (аднаўленне) ў пасляваенны перыяд буржуазна-дэмакратычных парадкаў, а з другога боку, – тымі, што марылі пра абранне сацыялістычнага шляху развіцця. Першыя разлічвалі дамагацца свайго пры дапамозе заходніх дэмакратаў, а другія ўскладалі свае спадзяванні на дапамогу СССР. Самі саюзнікі па антыгітлераўскай кааліцыі, пераследуючы ўласныя геапалітычныя ды ідэалагічныя мэты дадавалі гэтым супярэчнасцям яшчэ большую вастрыню. Гэткім чынам, у еўрапейскім руху Супраціўлення з'яўляецца дзве арыентацыі: на Запад і на Савецкі Саюз.

Найбольш выпукла гэтая тэндэнцыя праявілася ў Польшчы. Вясной 1943 г. стала вядома пра злачынствы сталінізму ў Катыні, і польскі эмігранцкі ўрад у Лондане парваў адносіны з СССР. Стварыць у краіне адзіны анты-

фашысцкі фронт пасля гэтага было немагчыма: там дзейнічалі дзве буйнейшыя узброеныя арганізацыі – Армія Краёва (АК), што арыентавалася на Лондан ды эмігранцкі ўрад Ул. Сікорскага і Гвардыя Людова (з пачатку 1944 г. – Армія Людова), што арыентавалася на Маскву і камуністычныя сілы.

4-ты перыяд (студзень 1944 г. – 9 траўня 1945 г.)

Наступленне Чырвонай Арміі ў 1944 г.

Адкрыццё другога фронту ў Еўропе

Дзяржавы антыгітлераўскай кааліцыі здолелі развіць свой поспех і ў 1944 г., нягледзячы на пераход дзяржаў гітлераўскага блоку да стратэгічнай абароны, іх становішча на франтах становілася крытычным.

У выніку зімова-веснавой кампаніі 1944 г. войскі Чырвонай Арміі здолелі зняць блакаду Ленінграда. Буйнамаштабны наступ у Правабярэжнай Украіне дазволіў савецкім войскам адкінуць праціўніка за Паўднёвы Буг, Днестр і Прут. Летам 1944 г. завяршылася вызваленне Крыму. 23 – 24 чэрвеня пачалося стратэгічнае наступленне на беларускім накірунку – аперацыя «Баграціён». Яе пераможны зыход не толькі забяспечыў вызваленне тэрыторыі Беларусі, але таксама блакіраванне значнай варожай групоўкі ў Прыбалтыцы (у верасні – кастрычніку 1944 г. яна была ліквідаваная).

Калі напрыканцы сакавіка 1944 г. савецкія войскі ўступілі на тэрыторыю Румыніі, прафашысцкі рэжым І. Антанэску стаў губляць апошні грунт пад нагамі. 23 жніўня 1944 г. дыктатар быў арыштаваны падчас аўдыенцыі ў караля Міхая І. Румынія пакінула гітлераўскі блок і далучылася да антыгітлераўскай кааліцыі. Падобным чынам разгортваліся падзеі і ў Балгарыі. У той момант, калі войскі Чырвонай Арміі ўжо стаялі на савецка-балгарскай мяжы, у ноч на 9 верасня 1944 г. у Сафії было ўзнятае антыфашысцкае паўстанне і новы ўрад абвясціў Германіі вайну. У верасні 1944 г. Чырвоная Армія сумесна з Народна-вызваленчай арміяй Югаславіі (НВАЮ) пачала вызваленне і гэтай балканскай дзяржавы. Да канца 1944 г. былі вызвалены Сербія, Македонія і Чарнагорыя. 19 верасня СССР заключыў перамір'е з Фінляндыяй. Пагадненне прадугледжвала канчатковае вырашэнне савецка-фінляндскіх памежных спрэчак, а таксама разрыў адносін Хельсінкі з дзяржавамі гітлераўскага блоку. Неўзабаве Фінляндыя таксама абвясціла Германіі вайну.

Гэткім чынам, у выніку паспяховай аперацыі Чырвонай Арміі ў 1944 г. была цалкам вызвалена часова акупіраваная ворагам тэрыторыя краіны і ад-

ноўлена дзяржаўная мяжа СССР, былі выведзены з вайны ўсе саюзнікі гітлераўцаў у Еўропе (Румынія, Балгарыя і Венгрыя абвясцілі вайну Германіі), пачалося вызваленне Еўропы. Самае галоўнае, – савецкія войскі нанеслі Германіі вырашальнае паражэнне, ад якога яна не здолела аднавіцца.

Вялікае значэнне для набліжэння разгрому нацысцкай Германіі і яе саюзнікаў мела адкрыццё **другога фронту**. Гэтаму спрыяла не толькі актыўнасць СССР на ўсходнім фронце, але таксама паспяховы наступ брытана-амерыканскіх войск у Італіі (травень 1944 г.). Непасрэдны пачатак другому фронту быў дадзены 6 чэрвеня 1944 г., калі на паўночным узбярэжжы Францыі – у Нармандыі – пачалася буйнамаштабная дэсантная аперацыя войск ЗША і Вялікабрытаніі на чале з амерыканскім генералам Дуайтам Эйзенхаўэрам – аперацыя «Аверлорд» (англ. *Overlord* – «вярхоўны ўладар»). У жніўні высадка саюзнікаў адбылася і ў Паўднёвай Францыі – аперацыя «Энвіл» (англ. *Anvil* – кавадла).

У разгроме гітлераўскіх войск у Францыі значную дапамогу саюзнікам аказаў французскі рух Супраціўлення – 18 жніўня 1944 г. пачалося паўстанне ў Парыжы. Брытана-амерыканскае камандаванне дало магчымасць вызваліць сваю сталіцу французскім злучэнням, што бралі ўдзел у адкрыцці другога фронту. Гітлераўскае камандаванне было вымушана распачаць вывад сваіх войск з Францыі. Да пачатку 1945 г. саюзніцкія войскі выбілі сілы вермахта не толькі з Францыі, але таксама з Бельгіі і Цэнтральнай Італіі.

Ялцінская канферэнцыя. Разгром Германіі і яе капітуляцыя

12 студзеня 1945 г. савецкія войскі пачалі маштабнае наступленне на шырокім фронце ад Балтыйскага мора да Карпат. Сумесна з Польскай арміяй была вызвалена Варшава, а потым створаны плацдарм для наступлення на Берлін на заходнім беразе ракі Одэр – усяго толькі ў 60 км ад нямецкай сталіцы.

4 – 11 лютага 1945 г. у Ялце адбылася другая сустрэча кіраўнікоў трох галоўных дзяржаў антыгітлераўскай кааліцыі – Вялікабрытаніі, ЗША і СССР – **Ялцінская (Крымская) канферэнцыя**. На ёй былі ўзгоднены і зацверджаны планы і тэрміны правядзення новых магутных удараў па Германіі з мэтай яе канчатковага разгрому. Для падтрымання міру і бяспекі было вырашана стварыць Арганізацыю Аб'яднаных Нацый (ААН). СССР пацвердзіў свае абавязацельствы аб уступленні ў вайну з Японіяй праз два-тры месяцы пасля заканчэння вайны ў Еўропе. Кіраўнікі саюзных дзяржаў дамовіліся аб прынцыпах і формах ажыццяўлення безумоўнай капітуляцыі Германіі і акупацыі яе тэрыторыі пасля перамогі.

5-ты перыяд (9 траўня – 2 верасня 1945 г.)

Стварэнне ААН. Патсдамская канферэнцыя.

Патсдамская дэкларацыя

Нягледзячы на захаванне рознагалоссяў, працэс стварэння ААН ішоў хуткімі тэмпамі. З 25 красавіка па 26 чэрвеня 1945 г. у Сан-Францыска (ЗША) праходзіла Устаноўчая канферэнцыя **Арганізацыі Аб'яднаных Нацый (ААН)**. Адзіным пытаннем парадку была распрацоўка Статуту арганізацыі. Ён быў падпісаны прадстаўнікамі 50 краін і 24 кастрычніка 1945 г. набыў моц.

З 17 ліпеня па 2 жніўня 1945 г. у выніку перамогі над Германіяй у адным з прыгарадаў Берліна праходзіла **Патсдамская міжнародная канферэнцыя**. (у гістарычнай літаратуры гэтая канферэнцыя таксама называецца «Берлінскай»). Згодна з яліцкімі прынцыпамі палітыкі ў дачыненні Германіі яе тэрыторыя, у тым ліку сталіца – Берлін, падзялялася на 4 акупацыйныя зоны. Для ўзгаднення акупацыйнай палітыкі стваралася Рада міністраў замежных спраў пяці дзяржаў (Вялікабрытанія, ЗША, Кітай, СССР, Францыя). Канферэнцыя вызначыла пасляваенныя межы Германіі – яны істотна звужаліся. Для таго, каб пазбавіць гэтую дзяржаву лішніх падстаў для тэрытарыяльных прэтэнзій, немцы, якія пражывалі ў суседніх Венгрыі, Польшчы і Чэхаславакіі падлягалі дэпартацыі на сваю гістарычную радзіму. Былі вызначаны агульныя падыходы да вырашэння рэпарацыйнага пытання. У прыватнасці, не вызначаючы агульную суму германскіх выплат, вялікія дзяржавы дамовіліся, што выкананне рэпарацыйных абавязкаў у любым разе не павінна пазбавіць Германію неабходных развіццёвых рэсурсаў.

Таксама ў адпаведнасці з рашэннямі Патсдамскай канферэнцыі быў створаны спецыяльны Міжнародны трыбунал, які арганізаваў **Нюрнбергскі працэс** па справе галоўных ваенных злачынцаў (20 лістапада 1945 г. – 1 кастрычніка 1946 г.).

Падчас Патсдамскай канферэнцыі і ў яе рамках 26 ліпеня 1945 г. была апублікавана сумесная дэкларацыя – **Патсдамская дэкларацыя** – ад імя ўрадаў Вялікабрытаніі, ЗША і Кітая, у якой гучала патрабаванне безагаворачнай капітуляцыі Японіі і былі сфармуляваны асноўныя прынцыпы мірнага ўрэгулявання. Аднак 28 ліпеня японскі ўрад адхіліў гэтыя патрабаванні.

Атамная бамбардзіроўка Хірасімы і Нагасакі.

Уступленне СССР у вайну супраць Японіі. Капітуляцыя Японіі.

Заканчэнне Другой сусветнай вайны, яе галоўныя вынікі

На Ціхім акіяне брытана-амерыканскія войскі ў 1945 г. авалодалі Філіпінамі, выціснулі японскія войскі з большасці захопленых імі тэрыторый

і выйшлі на подступы да Японскіх астравоў. Тым не менш, усведамляючы магчымыя маштабы баёў і ахвяры саюзных войск у будучым, амерыканскае камандаванне паспрабавала прымусіць Японію капітуляваць пры дапамозе новай зброі масавага знішчэння. 6 жніўня 1945 г. атамная бомба была скінутая на Хірасіму, а 9 жніўня на Нагасакі. Нейкага відавочнага ваеннага эфекту атамнай бамбардзіроўкі мірных японскіх гарадоў не было, але іх псіхалагічны эфект, як на тое і разлічвалі амерыканцы, быў немалым.

Згодна з узятым на сябе ў Ялце і Патсдаме абавязацельствамі 8 жніўня 1945 г. СССР далучыўся да Патсдамскай дэкларацыі і абвясціў Японіі вайну. У той жа дзень Красная армія пачала сваю наземную аперацыю. Яна вызваліла ад японскіх войск Курыльскія астравы і Сахалін, сумесна з Народна-вызваленчай арміяй Кітаю разграміла мільённую Квантунскую армію Японіі і Маньчжурый і тым самым зрабіла немалы ўнёсак у вызваленне Карэйскага паўвострава.

2 верасня 1945 г. разумеючы безвыходнасць свайго ваенна-палітычнага становішча японскае камандаванне падпісала акт аб капітуляцыі на борце амерыканскага лінкора «Місурь» у Такійскай бухце.

Важнейшым вынікам Другой сусветнай вайны стаў разгром агрэсіўнага блоку нацысцкай Германіі, фашысцкай Італіі і мілітарысцкай Японіі, якія імкнуліся да сусветнага панавання. Нацызм і найбольш небяспечныя для сусветнай цывілізацыі праявы фашызму былі знішчаны.

ТЭМАТЫКА СЕМІНАРСКІХ ЗАНЯТКАЎ

5 семестр

Тэма 1. Прадмет, задачы і праблемы курса гісторыі навейшага часу (2 гадзіны):

1. Прадмет і задачы курса гісторыі навейшага часу.
2. Перыядызацыя і галоўныя праблемы навейшай гісторыі.

Літаратура:

1. Болховитинов, Н.Н. В поисках новой системы координат в мировой истории / Н.Н. Болховитинов // Новая и новейшая история. – 1994. – № 3.
2. Ионов, И.Н. Теория цивилизаций: этапы становления и развития / И.Н. Ионов // Новая и новейшая история. – 1994. – № 4–5.
3. Козенко, Б.Д. К дискуссии о периодизации истории стран Европы и Америки / Б.Д. Козенко // Новая и новейшая история. – 1996. – № 1.
4. «Круглый стол». Проблемы периодизации новой и новейшей истории // Новая и новейшая история. – 1995. – № 1.
5. Остриков, П.И. К вопросу о периодизации новой и новейшей истории / П.И. Остриков, В.Н. Сафонов // Новая и новейшая история. – 1994. – № 3.
6. Сергеев, В.В. Еще один взгляд на проблему периодизации новой и новейшей истории / В.В. Сергеев, А.Д. Чумаков // Новая и новейшая история. – 1997. – № 3.
7. Чубарьян, А.О. История XX столетия: новые исследования и проблемы / А.О. Чубарьян // Новая и новейшая история. – 1994. – № 2.

Тэма 2. Міжнародныя адносіны ў першыя гады пасля заканчэння Першай сусветнай вайны (1918 – 1922 гг.) (4 гадзіны):

1. Краіны Еўропы і Паўночнай Амерыкі пасля Першай сусветнай вайны.
2. Парыжская мірная канферэнцыя і яе рашэнні.
3. Вашынгтонская канферэнцыя і яе вынікі.
4. Версальска-вашынгтонская сістэма міжнародных адносін, яе сутнасць і супярэчнасці.

Літаратура:

1. Виноградов, К.Б. Дэвид Ллойд Джордж / К.Б. Виноградов. – М., 1970.
2. Внешняя политика Англии: 1918 – 1939 гг. / Под ред. И. С. Галкина. – М., 1962.
3. Гершов, З.М. Вудро Вильсон / З.М. Гершов. – М., 1983.
4. Европа в международных отношениях. 1918 – 1939 гг. / Ред. А. Чубарьян. – М., 1979.
5. Европа между миром и войной. 1918 – 1939 гг. / Под ред. А.О. Чубарьяна. – М., 1992.
6. Илюхина, Р.М. Лига Наций. 1919 – 1934 / Р.М. Илюхина. – М., 1982.
7. История дипломатии: в 5 т. / Отв. ред. В.П. Потемкин. – М., 1965. – Т. 3.
8. История США: в 4 т. / Под. ред. Г.Н. Севостьянова. – М., 1987. – Т. 3.
9. Киссинджер, Г. Дипломатия / Г. Киссинджер. – М., 1997.
10. Мир между войнами: сб. док. / Под ред. А.О. Чубарьяна. – М., 1997.
11. Прицкер, Д.П. Жорж Клемансо / Д.П. Прицкер. – М., 1983.
12. Уткин, А.И. Дипломатия Вудро Вильсона / А.И. Уткин. – М., 1989.

Тэма 3. Рабочы і дэмакратычны рух у міжваенны перыяд. (2 гадзіны):

1. Камуністычны інтэрнацыянал (Камінтэрн) і яго дзейнасць.
2. Рабочы сацыялістычны інтэрнацыянал (РСІ), яго праграмныя ўстаноўкі і дзейнасць.
3. Прафсаюзы і маладзёжны рух.

Літаратура:

1. Евзеров, Р.Я. Социал-демократическая партия Германии в начале XX в. / Р.Я. Евзеров // Новая и новейшая история. – 2000. – № 1.
2. Идеология международной социал-демократии между двумя мировыми войнами / Под ред. А.С. Черняева. – М., 1984.
3. Кретинин, С.В. Каутский против ревизионизма Бернштейна: начало полемики / С.В. Кретинин // Новая и новейшая история. – 2003. – № 4.
4. Салмин, А. Современная социал-демократия: очерки становления / А. Салмин. – М., 1998.
5. Тоштендаль, Р. Роль социал-демократии в развитии индустриального капитализма / Р. Тоштендаль // Новая и новейшая история. – 1997. – № 2.
6. Шириня, К.К. Коминтерн в 1933 году / К.К. Шириня. – М., 2006.
7. ЦК РКП(б), Коминтерн и события в Германии в 1923 г. Новые архивные материалы // Новая и новейшая история. – 1994. – № 1.

Тэма 4. Германія ў 1918 – 1923 гг. (2 гадзіны):

1. Лістападаўская рэвалюцыя 1918 г. у Германіі, яе характар, вынікі і значэнне.
2. Станаўленне Веймарскай рэспублікі.
3. Германія на міжнароднай арэне.

Літаратура:

1. Драбкин, Я.С. Ноябрьская революция в Германии / Я.С. Драбкин. – М., 1967.
2. Драбкин, Я.С. Становление Веймарской республики / Я.С. Драбкин. – М., 1978.
3. Драбкин, Я.С. Проблемы и легенды в историографии германской революции / Я.С. Драбкин. – М., 1990.
4. Ерин, М.Е. История Веймарской республики в новейшей германской историографии / М.Е. Ерин. – Ярославль, 1990.
5. Забалуев, В.Г. Германский политический католицизм как предшественник христианской демократии / В.Г. Забалуев // Новая и новейшая история. – 1994. – № 2.
6. История Германии: учеб. пособие: в 3 т. / Под общ. ред. Б. Бонвеча, Ю.В. Галактионова. – М., 2008. – Т. 2: От создания Германской империи до начала XXI века.
7. История Германии: учеб. пособие: в 3 т. / Под общ. ред. Б. Бонвеча, Ю.В. Галактионова. – М., 2008. – Т. 3: Документы и материалы.
8. Руге, В. Германия в 1917 – 1933 гг. / В. Руге. – М., 1974.
9. Хаффнер, С. Революция 1918 – 1919 гг. в Германии / С. Хаффнер. – М., 1983.

Тэма 5. Германія ў час нацысцкай дыктатуры, 1933 – 1939 гг. (4 гадзіны):

1. Перадумовы ўзнікнення нацызму, яго сутнасць і сацыяльная база.
2. Унутраная палітыка нацыстаў.
3. Знешняя палітыка нацыстаў.

Літаратура:

1. Бровко, Л.Н. Германские социал-демократы в годы фашистской диктатуры / Л.Н. Бровко. – М., 1988.
2. Бровко, Л.Н. Церковь и Третий Рейх / Л.Н. Бровко // Новая и новейшая история. – 1991. – № 4.
3. Бурдерон, Р. Фашизм: идеология и практика / Р. Бурдерон. – М., 1983.
4. Великанова, О.В. Функции образа лидера в массовом сознании. Гитлеровская Германия и Советская Россия / О.В. Великанов // Общественные науки и современность. – 1997. – № 11.
5. Випперман, В. Европейский фашизм в сравнении / В. Випперман. – М., 2000.
6. Галкин, А.А. Германский фашизм / А.А. Галкин. – 2-е изд. – М., 1989.
7. Германский национал-социализм / Сост. В. Пруссаков. – М., 1995.
8. Желев, Ж. Фашизм. Тоталитарное государство / Ж. Желев. – М., 1991.
9. Иванов, А.Г. Агрессоры и умиротворители: Гитлер, Муссолини и британская дипломатия / А.Г. Иванов. – М., 1993.
10. История Германии: учеб. пособие: в 3 т. / Под общ. ред. Б. Бонвеча, Ю.В. Галактионова. – М., 2008. – Т. 2: От создания Германской империи до начала XXI века.
11. История Германии: учеб. пособие: в 3 т. / Под общ. ред. Б. Бонвеча, Ю.В. Галактионова. – М., 2008. – Т. 3: Документы и материалы.
12. История фашизма в Западной Европе / Под ред. Г.С. Филатова. – М., 1978.
13. Тоталитаризм в Европе XX в.: из истории идеологий, движений, режимов и их преодоления / Я.С. Дрбаккин [и др.] – М., 1996.
14. Ширер, У. Взлет и падение третьего рейха: в 2 т. / У. Ширер. – М., 1991.
15. Энциклопедия Третьего Рейха / Под ред. А. Егазарова. – М., 1996.

Тэма 6. Вялікабрытанія ў 1918 – 1929 гг. (2 гадзіны):

1. Сацыяльна-эканамічнае развіццё Вялікабрытаніі.
2. Унутрыпалітычнае жыццё краіны.
3. Знешняя і каланіяльная палітыка Вялікабрытаніі.

Літаратура:

1. Васильев, К. История Великобритании / К. Васильев. – М., 2004.
2. Виноградов, К.Б. Дэвид Ллойд Джордж / К.Б. Виноградов. – М., 1970.
3. Внешняя политика Англии: 1918 – 1939 гг. / Под ред. И. С. Галкина. – М., 1962.
4. Науменков, О.А. Из истории внутренней политики консервативной партии Великобритании / О.А. Науменков. – Саратов, 1989.
5. Согрин, В.В. Британский либерализм: этапы развития и течения / В.В. Согрин // Новая и новейшая история. – 1996. – № 9.
6. Трухановский, В.Г. Новейшая история Англии / В.Г. Трухановский. – М., 1958.
7. Трухановский, В.Г. Уинстон Черчилль / В.Г. Трухановский. – М., 1989.
8. Фостер, У.З. Очерк политической истории Англии / У.З. Фостер. – М., 1963.

Тэма 7. Францыя ў 1929 – 1939 гг. (2 гадзіны):

1. Сацыяльна-эканамічнае развіццё Францыі.
2. Унутрыпалітычнае жыццё краіны.
3. Знешняя і каланіяльная палітыка Францыі.

Літаратура:

1. Арзаканян, М.Ц. Политическая история Франции / М.Ц. Арзаканян. – М., 2003.
2. Белоусова, З.С. Франция и европейская безопасность. 1929 – 1939 гг. / З.С. Белоусова. – М., 1976.
3. История Франции: в 3 т. / Под ред. А.З.Манфреда.. – М., 1973. – Т. 3.
4. Прицкер, Д.П. Жорж Клемансо / Д.П. Прицкер. – М., 1983.
5. Смирнов, В.П. Новейшая история Франции. 1918 – 1975 / В.П. Смирнов. – М., 1979.
6. Чернега, В.Н. Буржуазные партии в политической системе Франции III – IV республик / В.Н. Чернега. – М., 1987.

Тэма 8. Італія ў 1922 – 1929 гг. (4 гадзіны):

1. Эканамічная палітыка фашыстаў.
2. Эвалюцыя італьянскага фашызму да таталітарнай дыктатуры.
3. Знешняя палітыка Б. Мусаліні.

Літаратура:

1. Белоусов, Л.С. Муссолини: политический портрет / Я.С. Белоусов // Новая и новейшая история. – 1991. – № 5.
2. Белоусов, Л.С. Репрессивный аппарат режима Муссолини / Л.С. Белоусов // Новая и новейшая история. – 1999. – № 2.
3. Желев, Ж. Фашизм. Тоталитарное государство / Ж. Желев. – М., 1991.
4. Иванов, А.Г. Агрессоры и умиротворители: Гитлер, Муссолини и британская дипломатия / А.Г. Иванов. – М., 1993.
5. История Италии: в 3 т / Под ред. К.Ф. Мизиано. – М., 1971. – Т. 3.
6. История фашизма в Западной Европе / Под ред. Г.С. Филатова. – М., 1978.
7. Комолова, Н.П. Новейшая история Италии / Н.П. Комолова. – М., 1970.
8. Лопухов, Б.Р. Антонио Грамши / Б.Р. Лопухов. – М., 1963.
9. Лопухов, Б.Р. История фашистского режима в Италии / Б.Р. Лопухов. – М., 1977.
10. Лопухов, Б.Р. Эволюция буржуазной власти в Италии. Первая половина XX века / Б.Р. Лопухов. – М., 1986.
11. Тольятти, П. Лекции о фашизме / П. Тольятти. – М., 1974.
12. Тоталитаризм в Европе XX в.: из истории идеологий, движений, режимов и их преодоления / Я.С. Дрabbкин [и др.] – М., 1996.

Тэма 9. Буржуазна-дэмакратычная рэвалюцыя 1931 - 1939 гг. і Грамадзянская вайна ў Іспаніі (2 гадзіны):

1. Падзенне манархіі і пачатак рэвалюцыі. Іспанская рэвалюцыя ў час «чорнага двухгоддзя».
2. Стварэнне Народнага фронту і яго дзейнасць.
3. Грамадзянская вайна ў Іспаніі.
4. Вынікі і гістарычнае значэнне рэвалюцыі ў Іспаніі.

Літаратура:

1. Война и революция в Испании / Под ред. А.В. Борисова. – М., 1968.
2. Дамс, Х.Г. Франсиско Франко / Х.Г. Дамс. – Ростов н/Д., 1999.
3. Иванов, А.Г. Агрессоры и умиротворители: Гитлер, Муссолини и британская дипломатия / А.Г. Иванов. – М., 1993.
4. Испания 1918 – 1972. Исторический очерк / Отв. ред. И.М. Майский – М., 1975.

5. История фашизма в Западной Европе / Под ред. Г.С. Филатова. – М., 1978.
6. Моташкова, С. Гражданская война в Испании / С. Моташкова. – М., 1981.
7. Новиков, М.В. СССР, Коминтерн и Гражданская война в Испании / М.В. Новиков. – Ярославль, 1995.
8. Пожарская, С.П. Генералиссимус Франко и его время / С.П. Пожарская // Новая и новейшая история. – 1990. – № 6.
9. Пономарева, Л.В. Испанский католицизм XX в / Л.В. Пономарева. – М., 1989.
10. Престон, П. Франко / П. Престон. – М., 1999.
11. Сориа, Ж. Война и революция в Испании / Ж. Сориа. – М., 1987.

Тэма 10. ЗША ў часы Вялікай дэпрэсіі і дзейнасці адміністрацыі Ф. Д. Рузвельта (2 гадзіны):

1. Эканамічная тэорыя Дж. М. Кейнса як тэарэтычная база «новага курса».
2. Рэформы «новага курса».
3. Вынікі і гістарычнае значэнне рэформ «новага курса».

Літаратура:

1. Американские президенты: 41 портрет от Д. Вашингтона до Б. Клинтона / Под ред. Ю. Хайдекинга. – Ростов н/Д., 1997.
2. Гелбрейт, Дж. Как Кейнс пришел в Америку / Дж. Гелбрейт // Экономика и математические методы. – 1997. – Т. 33. – Вып. 4.
3. История США: в 4 т. / Отв. ред. Г.Н. Севостьянов. – М., 1987. – Т. 3.
4. Королькова, Е.И. «Новый курс» Рузвельта / Е.И. Королькова. – М., 1992.
5. Королькова, Е. «Новый курс» ФДР: предпосылки, логика, результаты / Е. Королькова // Вопросы экономики. – 1992. – № 11.
6. Кредер, А.А. Американская буржуазия и «новый курс» 1933 – 1940-х гг. / А.А. Кредер. – Саратов, 1988.
7. Лан, В.И. США от первой до второй мировой войны / В.И. Лан. – М., 1976.
8. Мальков, В.Л. «Новый курс» в США. Социальное движение и социальная политика / В.Л. Мальков. – М., 1973.
9. Мальков, В.Л. Франклин Рузвельт: проблемы внутренней политики и дипломатии / В.Л. Мальков. – М., 1988.
10. Мальков, В.Л. Америка на перепутье 1929 – 1933. Очерк социально-политической истории «нового курса» в США / В.Л. Мальков, Д.Г. Наджафов. – М., 1967.
11. Манькин, А.С. «Эра демократов»: партийная перегруппировка в США. 1933 – 1952 / А.С. Манькин. – М., 1980.
12. Согрин, В.В. Три ключевые проблемы в исследовании истории Нового курса Ф. Д. Рузвельта / В.В. Согрин // Новая и новейшая история. – 2007. – № 5.
13. Яковлев, Н.Н. Франклин Рузвельт – человек и политик. Новое прочтение / Н.Н. Яковлев. – М., 1988.

Тэма 11. Міжнародныя адносіны ў 1924 – 1939 гг. (4 гадзіны):

1. Міжнародныя адносіны ў 1924 – 1929 гг.
2. Міжнародныя адносіны ў 1929 – 1939 гг.

Літаратура:

1. Восточная Европа между Гитлером і Сталиным / Отв. ред. В.К. Волков, Л.Я. Гибианский. – М., 2000.
2. Европа в системе международных отношений (1917 – 1945): сб. науч. тр. / УГУ. – Свердловск, 1990.
3. Илюхина, Р.М. Лига Наций. 1919 – 1934 / Р.М. Илюхина. – М., 1982.
4. Иванов, А.Г. Агрессоры и умиротворители: Гитлер, Муссолини и британская дипломатия / А.Г. Иванов. – М., 1993.
5. Мир между войнами: сб. док. / Под ред. А.О. Чубарьяна. – М., 1997.
6. Сиполс, В.Я. Дипломатическая борьба накануне второй мировой войны / В.Я. Сиполс. – 2-е изд. – М., 1989.
7. Трухановский, В.Г. Уинстон Черчилль / В.Г. Трухановский. – М., 1989.

Тэма 12. Другая сусветная вайна (4 гадзіны):

1. Прычыны і характар вайны. Перыядызацыя Другой сусветнай вайны.
2. Складванне і развіццё антыгітлераўскай кааліцыі.
3. Ход ваенных дзеянняў.
4. Рух Супраціўлення ў Еўропе.
5. Вынікі і гістарычнае значэнне Другой сусветнай вайны.

Літаратура:

1. Буханов, В.А. Гитлеровский «новый порядок» в Европе и его крах / В.А. Буханов. – Екатеринбург, 1994.
2. Вторая мировая война: два взгляда / Сост. Г.А. Якобсен. – М., 1995.
3. Вторая мировая война. Дискуссии. Основные тенденции. Результаты исследований / Под ред. В. Михалки. – М., 1997.
4. Движение Сопротивления в Западной Европе. 1939 – 1945. Национальные особенности / Ред. кол.: Н.П. Комолова (отв.ред.) [и др.]. – М., 1991.
5. Движение Сопротивления в Западной Европе. 1939 – 1945. Общие проблемы / Ред. кол.: Н.П. Комолова (отв.ред.) [и др.]. – М., 1990.
6. Европа в системе международных отношений (1917 – 1945): сб. науч. тр. / УГУ. – Свердловск, 1990.
7. Мельтюхов, М.И. Проблемы периодизации истории второй мировой войны / М.И. Мельтюхов // Вопросы истории. – 2003. – № 1.
8. Смирнов, В.П. Начало французского движения Сопротивления. Новые данные / В.П. Смирнов // Новая и новейшая история. – 1999. – № 2.
9. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны: в 6 т. / Под ред. А.А. Громько. – М., 1984. – Т. 2–6.
10. Тегеран. Ялта. Потсдам: сб. док. / Сост. Ш.П. Санакоев, Б.Л. Цыбулевский. – М., 1971.
11. Типпельскирх, К. История второй мировой войны: в 2 т. / К. Типпельскирх – Спб., 1994. – Т. 1–2.
12. Уткин, А.И. Дипломатия Франклина Рузвельта / А.И. Уткин. – Свердловск, 1990.
13. Черчилль, У. Вторая мировая война: в 3 т. / У. Черчилль. – М., 1991.

ЗМЕСТ

Уводзіны	3
Праграма курса гісторыі навейшага часу	4
Асноўная і дадатковая літаратура	23
Прыкладныя пытанні да экзаменаў	31
Тэмы кантрольных работ для студэнтаў-завочнікаў	34
Лекцыйны курс	36
Раздзел I. Гісторыя навейшага часу, 1918 – 1945 гг.	36
Тэма 1. Прадмет, задачы і праблемы курса гісторыі навейшага часу	36
Тэма 2. Міжнародныя адносіны ў першыя гады пасля заканчэння Першай сусветнай вайны (1918 – 1922 гг.)	41
Тэма 3. Рабочы і дэмакратычны рух у міжваенны перыяд	49
Тэма 4. Германія ў 1918 – 1923 гг.	57
Тэма 5. Германія ў 1924 – 1932 гг.	68
Тэма 6. Германія ў час нацысцкай дыктатуры, 1933 – 1939 гг.	81
Тэма 7. Вялікабрытанія ў 1918 – 1929 гг.	89
Тэма 8. Вялікабрытанія ў гады сусветнага эканамічнага крызісу 1929 – 1933 гг.	98
Тэма 9. Вялікабрытанія напярэдадні Другой сусветнай вайны	103
Тэма 10. Францыя ў 1918 – 1929 гг.	109
Тэма 11. Францыя ў 1929 – 1939 гг.	118
Тэма 12. Італія ў 1918 – 1922 гг.	126
Тэма 13. Італія ў 1922 – 1929 гг.	134
Тэма 14. Італія ў 1930-я гг.	142
Тэма 15. Іспанія ў 1918 – 1929 гг.	150
Тэма 16. Буржуазна-дэмакратычная рэвалюцыя 1931 – 1939 гг. і Грамадзянская вайна ў Іспаніі	155
Тэма 17. Партугалія ў міжваенны перыяд, 1918 – 1939 гг.	163
Тэма 18. Аўстрыя ў 1918 – 1938 гг.	171
Тэма 19. Венгрыя ў міжваенны перыяд, 1918 – 1939 гг.	182
Тэма 20. Румынія ў міжваенны перыяд, 1918 – 1939 гг.	190
Тэма 21. Паўночнаеўрапейскія краіны ў 1918 – 1940 гг.	200
Тэма 22. ЗША ў 1918 – 1923 гг.	210
Тэма 23. ЗША ў 1924 – 1929 гг.	216
Тэма 24. ЗША ў часы Вялікай дэпрэсіі і дзейнасці адміністрацыі Ф. Д. Рузвельта	222
Тэма 25. Міжнародныя адносіны ў 1924 – 1939 гг.	230
Тэма 26. Другая сусветная вайна	240
Тэматыка семінарскіх заняткаў	261

Вучэбнае выданне

ФІЛПЕНКА Уладзімір Сяргеевіч

ГІСТОРЫЯ НАВЕЙШАГА ЧАСУ

Вучэбна-метадычны комплекс
для студэнтаў спецыяльнасці 1-21 03 01 «Гісторыя»
гісторыка-філалагічнага факультэта

У дзвюх частках

Частка 1

Рэдактар *І. М. Бязборшчэя*
Дызайн вокладкі *Л. І. Вайдашэвіч*

Падпісана да друку 15.03.12. Фармат 60×84 1/16. Бумага афсетная. Рызаграфія.
Ум. друк. арк. 15,55. Улік.-выд. арк. 16,56. Тыраж 50 экз. Заказ 300.

Выдавецтва і паліграфічнае выкананне:
установа адукацыі «Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт».

ЛВ № 02330/0548568 от 26.06.2009

ЛП № 02330/0494256 от 27.05.2009

Вул. Блахіна, 29, 211440, г. Наваполацк.